

**ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI
MALAKA OSHIRISH INSTITUTI**

ЮРИДИК ФАНЛАР КАФЕДРАСИ

**ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР
ПРОФИЛАКТИКАСИ БЎЛИНМАЛАРИ ИНСПЕКТОР-ПСИХОЛОГ
ОФИЦЕРЛИК ЛАВОЗИМЛАРИГА ҚАБУЛ ҚИЛИНГАН ХОДИМЛАР
УЧУН ЮРИДИК ТАЙЁРГАРЛИК МОДУЛИ БЎЙИЧА**

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

ТОШКЕНТ – 2023

УДК _____

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти
Илмий кенгашида маъқулланган.*

Муаллиф:

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака
ошириш институти Юридик фанлар кафедраси
катта ўқитувчиси подполковник
Х.Х.Бахрамов

Тақризчилар:

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака
ошириш институти Махсус касбий фанлар
кафедраси доценти ю.ф.н., доцент
Ж.С.Мухторов
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
Маъмурий ҳуқуқ кафедраси доценти,
ю.ф.б.ф.д (PhD), доцент подполковник
А.А.Худойбердиев

Ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари инспектор-психолог офицерлик лавозимларига қабул қилинган ходимлар учун юридик тайёргарлик модули бўйича Ўқув-услугий мажмуа. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти, 2023. – 240 бет.

Ушбу ўқув-услугий мажмуа “Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари инспектор-психолог офицерлик лавозимларига қабул қилинган ходимлар билан бошланғич касбий тайёргарлик ўқув курсининг” тасдиқланган ўқув дастурининг Юридик тайёргарлик модули асосида ишлаб чиқилган бўлиб, унда инспектор-психологлар фаолиятига оид вояга етмаганлар масалалари билан боғлиқ бошланғич юридик тайёргарлик бўйича қонунлар, маъмурий, жиноят, жиноят-процессуал қонунчилиги асослари ва талаблари ёритилган.

Ушбу ўқув-услугий мажмуа Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш таълим муассасаси тингловчилари (инспектор-психологлар), мустақил изланувчилари, профессор-ўқитувчилари, шунингдек ички ишлар органларининг амалиёт ходимлари учун мўлжалланган.

Ўқув-услугий мажмуа Ўзбекистон Республикаси Малака ошириш институтининг Илмий кенгаши йиғилишида муҳокама қилинган ва маъқулланган. 2023 йил «___» _____ -сонли баённомаси.

УЎК _____

© Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти, 2023.

М У Н Д А Р И Ж А

Кириш	4
Модул бўйича дарслар	6
таксимоти	
7.1 Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тушунчаси ва турлари.....	7
7.2 Ўзбекистон Республикаси 2010 йил 29 сентябрдаги «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонунининг мазмун-моҳияти.....	18
7.3 Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги қонуннинг мазмун-моҳияти.....	34
7.4 Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик ва асосий қоидалар.....	48
7.5 Маъмурий ҳуқуқбузарлик ва маъмурий жавобгарлик.....	56
7.6 Маъмурий жазо ва мажбурлов чоралари.....	65
7.7 Вояга етмаган шахслар томонидан ҳамда уларга нисбатан содир этиладиган маъмурий ҳуқуқбузарликлар ва маъмурий жавобгарлик.....	76
7.8 Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ва жазо қўллашга ваколати бўлган органлар ва мансабдор шахслар.....	91
7.9 Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш.....	107
7.10 Жиноят қонунчилиги: жиноят тушунчаси, белгилари ва таркиби.....	124
7.11 Жиноий жазо тушунчаси, мақсади ва турлари.....	135
7.12 Вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган шахснинг ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг жиноий-ҳуқуқий тавсифи.....	144
7.13 Вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган ўзгалар мулкани талон-тарож қилиш жиноятларининг жиноий-ҳуқуқий тавсифи.....	154
7.14 Вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилиш ҳамда жамоат тартибига қарши жиноятларнинг жиноий-ҳуқуқий тавсифи.....	161
7.15 Жиноят-процессуал қонунчилиги ва процесс иштирокчилари.....	167
7.16 Жиноят процессида далиллар ва исбот қилиниши лозим бўлган ҳолатлар.....	184
7.17 Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишларни юритиш.....	195
7.18 Вояга етмаганлар билан боғлиқ фуқаровий-ҳуқуқий муносабатлар.....	200
7.19 Вояга етмаганлар билан боғлиқ оилавий-ҳуқуқий муносабатлар.....	207

7.20	Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенция ва унинг ички ишлар органлари аҳамияти.....	учун	21 4
Тест			22
саволлари			0
Глоссарий			23
...			2
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати			23 6

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 2 апрелдаги “Ички ишлар органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жинойатчиликка қарши курашиш соҳасидаги фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича кўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5050-сон Қарори, 2021 йил 15 апрелдаги “Ички ишлар органлари учун профессионал кадрларни тайёрлашнинг сифат жиҳатидан янги тизимини жорий этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5076-сон Қарори ҳамда Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирининг 2021 йил 27 август кундаги “Ички ишлар органларида узлуксиз ўқув карьера жараёни тизимини ташкил этиш тўғрисида”ги 310-сон буйруғи ижросини таъминлаш, шунингдек, ички ишлар органларини аҳолининг ишончли ҳимоячиси сифатида халқчил профессионал тузилмага айлантириш, уларнинг фуқаролар, жамоат ташкилотлари ҳамда кенг жамоатчилик билан яқин ҳамкорликда, ўзаро ишонч ва ҳамжиҳатлик руҳида ишлашини таъминлаш, маҳаллалар ва юртимизда қонун устуворлиги, тинчлик-осойишталикни янада мустаҳкамлаш мақсадида ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари инспектор-психолог офицерлик лавозимларига қабул қилинган ходимларни бошланғич касбий юридик тайёргарликдан ўтказиш мақсадга мувофиқдир.

Мамлакатимизда барқарорлик, тинчлик ва осойишталикни қарор топтириш, инсон, шунингдек бола ҳуқуқ ва эркинликларига сўзсиз риоя этилишини таъминлаш давлатимизни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан янада ривожлантириш, аҳоли фаровонлигини юксалтириш, ижтимоий, ҳуқуқий демократик давлат куриш бўйича амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлардан кўзланган мақсадларга эришишнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Бола ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, жамоат тартибини сақлаш, бола, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактикаси бўйича республикада яхлит ҳуқуқий тизим яратилган бўлиб, унда ички ишлар органлари муҳим ўрин эгаллайди.

Ушбу ўқув-услубий мажмуанинг мақсади Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари инспектор-психолог офицерлик лавозимларига қабул қилинган ходимларни бошланғич юридик тайёргарликдан ўтказиш, малакасига қараб хизмат бўйича ўсишини таъминлаш, уларнинг касбий интеллектуал ва профессионал салоҳиятини янада ошириш, куч ва воситаларни самарали бошқаришнинг ҳуқуқий асосларни тушунтириш, шунингдек ходимларда (бундан буён матнда тингловчилар деб юритилади) хизмат чинакам халқпарвар Ички ишлар органи ходими сифатида шаклланишида касбий билимлар беришдан иборат.

Ўқув-услубий мажмуанинг асосий вазифалари:

Ўзбекистон Республикасининг болалар ҳуқуқларига оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг мазмуни ва моҳиятига оид билимларни шакллантириш; ички ишлар органлари ходимларга қўйилаётган бугунги кун талабларига жавоб берадиган юксак касбий маҳоратини ривожлантириш;

тингловчиларнинг блок-модуль тизими асосида бошланғич касбий тайёрлашни сифатли ва тизимли ташкил этиш;

маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик, маъмурий ҳуқуқбузарлик ва маъмурий жавобгарлик, маъмурий жазо ва мажбурлов чоралари ва уларни қўллашнинг ҳуқуқий асослари ва тартиби тўғрисидаги билимларини шакллантириш;

вояга етмаган шахслар томонидан ҳамда уларга нисбатан содир этиладиган маъмурий ҳуқуқбузарликлар ва маъмурий жавобгарликка оид ҳуқуқий билимларни ошириш;

жиноят қонунчилиги, жиноят тушунчаси, белгилари ва таркиби, жиноят учун жавобгарликнинг асослари тушунчасига оид билимларни шакллантириш;

жиноий жазо тушунчаси, мақсади ва турларининг мазмуни ва моҳиятини етказиш;

вояга етмаган шахслар томонидан содир этиладиган айрим жиноятларнинг жиноий-ҳуқуқий тавсифига оид билимларни шакллантириш;

жиноят-процессуал қонунчилиги ва процесс иштирокчилари ҳамда далиллар ва исбот қилиниши лозим бўлган ҳолатлар тўғрисидаги ҳуқуқий билимларни шакллантириш;

вояга етмаганлар билан боғлиқ фуқаролик ҳуқуқий ва оилавий-ҳуқуқий муносабатларга оид ҳуқуқий билим ва тасаввурларини мустаҳкамлаш;

бола ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенция ва унинг ички ишлар органлари учун аҳамиятини ходимлар онгига сингдириш.

Тингловчи:

Модул бўйича тингловчиларнинг билим, кўникма ва малакаларига кўйиладиган талаблар:

Миллий мафкура, маданий меросимиз ва тарихий анъаналаримиз, маънавий хавфсизликни таъминлаш ҳамда мафкуравий иммунитет, шунингдек ахборот хуружи ва оммавий маданият каби омил ва жараёнларни тушунтирган ҳолда, давлат ва ҳуқуқнинг вужудга келиши, унинг ҳуқуқий асослари, Республикамиз Конституцияси ва амалдаги қонунчиликда бола ҳуқуқларини муҳофазаланиши, ҳуқуқбузарликлар турлари, маъмурий, жиноят ва жиноят процессул қонунчилиги, фуқаролик ва оила ҳуқуқига оид **билимларга** эга бўлиши керак;

Тингловчи:

Инспектор-психолог фаолиятига тааллуқли ҳуқуқ нормаларидан фойдаланиш ва қўллаш, вояга етмаганлар билан ишлаш **кўникмаларига** эга бўлиши зарур. Ҳуқуқбузарликларнинг таркиби ва таснифлаш мезонлари, вояга етмаганларнинг маъмурий ёки жиноий жавобгарликка тортишга сабаб бўладиган қилмишларни ҳуқуқий малакалашга оид қонунчиликнинг асосий қоидаларини қўллаш тартибини, жиноятларни бошқа турдаги ҳуқуқбузарликлардан фарқлаш, қилмишнинг жиноийлигини истисно қилувчи(зарурий мудофаа, охириги зарурат ва х.к.) ҳолатларни ажратиш, дастлабки процессуал ҳужжатларни тузиш каби **малакаларни** эгаллаши лозим.

Юридик тайёргарлик модули бўйича эгаллаган билим, кўникма ва малакаларини касбий, хизмат ва ижтимоий фаолиятида амалий қўллай олиш **компетенцияларини** шакллантириши лозим.

Модул бўйича дарслар тақсимоти:

Т/р	Юридик тайёргарлик блокidan мавзулар	Ўқув юкламаси (соатларда)						
		Умумий юклама ҳажми	Аудитория машғулоти (соатларда)				Мустақил таълим	Назорат
			Жами	маъруза	семинар, давра суҳбати	амалий		
		102	64	42	22	-	32	6
1	Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тушунчаси ва турлари	2	2	2	-	-	-	-
2	Ўзбекистон Республикаси 2010 йил 29 сентябрдаги «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонунининг мазмун-моҳияти	4	2	2	-	-	2	-
3	Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунининг мазмуни ва моҳияти	4	2	2	-	-	2	-
4	Маъмурий ҳуқуқбузарлик ва маъмурий жавобгарлик	6	4	2	2	-	2	-
5	Маъмурий ҳуқуқбузарлик ва маъмурий жавобгарлик	6	4	2	2	-	2	-
6	Маъмурий жазо ва мажбурлов чоралари	4	2	2	-	-	2	-
7	Вояга етмаган шахслар томонидан ҳамда уларга нисбатан содир этиладиган маъмурий ҳуқуқбузарликлар ва маъмурий жавобгарлик	8	6	4	2	-	2	-
8	Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ва жазо қўллашга ваколати бўлган органлар ва мансабдор шахслар	4	2	2	-	-	2	-
9	Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш	6	4	2	2	-	2	-
Оралик назорат		2						2
10	Жиноят қонунчилиги: жиноят тушунчаси, белгилари ва таркиби	6	4	2	2	-	2	-
11	Жиноий жазо тушунчаси, мақсади ва турлари	4	4	2	-	-	2	
12	Вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган шахснинг ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг жиноий-ҳуқуқий тавсифи	6	4	2	2	-	2	
13	Вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган ўзгалар мулкани талон-торож қилиш жиноятларининг жиноий-ҳуқуқий тавсифи	6	4	2	2	-	2	
14	Вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилиш ҳамда жамоат тартибига қарши жиноятларнинг жиноий-ҳуқуқий тавсифи	6	4	2	2	-	2	
15	Жиноят-процессуал қонунчилиги ва процесс иштирокчилари	4	2	2	-	-	2	-
16	Жиноят процессида далиллар ва исбот қилиниши лозим бўлган ҳолатлар	4	4	2	2	-	-	-
17	Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишларни юритиш	4	2	2	-	-	2	-
18	Вояга етмаганлар билан боғлиқ фуқаровий-ҳуқуқий муносабатлар	6	4	2	2	-	2	-
19	Вояга етмаганлар билан боғлиқ оилавий-ҳуқуқий муносабатлар	6	4	2	2	-	2	-
20	Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенция ва унинг ички ишлар органлари учун аҳамияти	2	2	2	-	-	-	-
Яқуний назорат		4						4

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИ МАЗМУНИ (2 соат)

1-Мавзу: Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тушунчаси ва турлари

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИ (2-соат)

Режа:

1. Норматив ҳуқуқий ҳужжатлар тушунчаси ва турлари.
2. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг эълон қилиниши, кучга кириши ва амал қилиши.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги 2021 йил 20 апрелдаги ЎРҚ-682 сонли Қонунининг мазмун-моҳияти.

1-Ўқув саволи: Норматив ҳуқуқий ҳужжатлар тушунчаси ва турлари.

Ҳуқуқ нормаси ҳуқуқий тизимнинг барча элементлари билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, давлат ва ҳуқуқ назариясининг фундаментал категорияларидан бири ҳисобланади. Бир томондан, у ҳуқуқ ижодкорлиги, шу жумладан қонунчилик жараёнининг маҳсули бўлса, иккинчи томондан, у ҳуқуқни қўллаш жараёни орқали амалга оширилиб, ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш воситасига айланади. Ҳуқуқ нормалари йиғиндиси жамият ҳуқуқий тизимининг норматив асосини, яъни ўзагини ташкил қилади. Жамиятда қарор топадиган янги муносабатлар уларни тартибга солишга қаратилган тегишли ҳуқуқ нормаларини яратилишига туртки беради. “Норма” сўзи латинчадан олинган бўлиб, “қоида”, “намуна” деган маъноларни англатади.

Ҳуқуқ нормаси – давлат томонидан ўрнатиладиган ёки маъқулланадиган, муайян шаклда ифодаланадиган, ижтимоий муносабатни тартибга солишга қаратилган умуммажбурий хулқатвор қоидаси.

Ҳуқуқ тизимининг барча элементлари (норма, институт, соҳа) ҳуқуқ нормаси билан чамбарчас боғлиқликда мавжуд бўлади. Бошқача айтганда, ҳуқуқ нормаси ҳуқуқий тизимнинг асосини, бошланғич ҳужайрасини ташкил этади. Шу сабабли унда, авваламбор, ҳуқуқ мазмунининг асосий хусусиятлари ифодаланadi. Ҳуқуқ нормалари ижтимоий нормалар сифатида кишиларнинг ўзаро муносабатларидаги хулқ-атвор нормалари жумласига киради. Бу руҳсат бериш, чеклаш, тақиқлаш ёки позитив ҳуқуққа хос мажбуриятлар қоидасини ўз ичига олувчи қоидадир. Ҳуқуқ нормаси – ижтимоий ҳодиса сифатида ҳуқуқнинг асосий, муҳим қисми, бутун ҳуқуқий тизимнинг бош тушунчасидир. Ҳуқуқнинг шаклланиши ва амалга оширилиш жараёни, қонунлар, барча юридик тушунчалар ва тузилишлар, ҳатто назария ҳам ўз замирида бевосита ёки билвосита ҳуқуқ нормасига эга бўлади.

ҲУҚУҚ НОРМАСИНИНГ ТАРКИБИ

Оддий гипотеза - Ҳуқуқ нормаларининг амал қилиши билан боғлиқ бўлган битта шарт-шароит акс этган гипотеза ҳисобланади.

«Ўзбекистон республикаси пойтахти Тошкент шаҳри» (Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, 6-модда)

Мураккаб гипотеза - ҳуқуқ нормасининг амал қилиши икки ёки ундан ортиқ ҳолатларнинг мавжуд ёки мавжуд эмаслигига боғлиқ эканлиги кўрсатилади. Масалан, “Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига ўттиз беш ёшдан кичик бўлмаган, давлат тилини яхши биладиган, бевосита сайловгача камида 10 йил Ўзбекистон ҳудудида муқим яшаётган Ўзбекистон Республикаси фуқароси сайланиши мумкин” (Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, 90-модда).

Альтернатив (муқобил) гипотеза ҳуқуқ нормаларининг амал қилиши санаб ўтилган шарт-шароитлардан бирига боғлиқ эканлигини баён этади. Масалан, “Вояга этган, меҳнатга лаёқатли фарзандлар ўз ота-оналари ҳақида ғамхўрлик қилишга мажбурдирлар” (Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, 66-модда).

Оддий диспозиция - ҳуқуқ-атвор ёки тартиб қонунининг битта шартда кўрсатилган бўлади. Масалан, “Ички ишлар органлари тўғрисидаги қонунинг мақсади Ўзбекистон Республикаси ички ишлар органларининг фаолиятини тартибга солишдан иборат” (Ички ишлар органлари тўғрисидаги қонун 1-модда).

Мураккаб диспозиция - ҳуқуқ-атвор ёки тартиб қонунининг бир-неча шартни ёки мажбуриятни кўрсатган бўлади. Масалан, “Ички ишлар органларининг

асосий вазифалари фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини, жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкани, конституциявий тузумни ҳимоя қилишдан, қонун устуворлигини, шахс, жамият ва давлатнинг хавфсизлигини таъминлашдан, шунингдек ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактикасида иборат” (Ички ишлар органлари тўғрисидаги қонун 2-модда).

Муқобил диспозиция - ҳуқуқ-атвор ёки юриш-туриш, қонданнинг бир нечта субъектларёки нормалар томонидан бажариши кўрсатилган бўлади. Масалан “Ички ишлар органлари тўғрисидаги қонунчилик ушбу Қонун ва бошқа қонунчилик ҳужжатларидан иборатдир” (Ички ишлар органлари тўғрисидаги қонун 3-модда)

Тавсифловчи диспозиция – ҳуқуқ субъектларининг субъектив ҳуқуқ ва юридик мажбуриятлари ҳамда хатти-ҳаракатларининг тўлиқ баёнини ифода этилади. Масалан, “Безорилик, яъни жамиятда юриш-туриш қоидаларини қасдан менсимаслик, уриш-дўппослаш, баданга енгил шикаст етказиш ёки ўзганинг мулкига шикаст етказиш ёхуд нобуд қилиш анча зарар етказиш билан боғлиқ ҳолда содир этилса” (Жиноят кодексининг 277-модда)

Бланкет диспозиция - ҳуқуқ нормасидаги тартиб қоидаларнинг бузулиши ёки амал қилинишини тартибга солиш бошқа турдаги норматив ҳуқуқий ҳужжат билан тартибга солинади. Масалан, “Техника хавфсизлиги, саноат санитарияси ёки меҳнатни муҳофаза қилишнинг бошқа қоидаларини шу қоидаларга риоя этилиши учун масъул бўлган шахс томонидан бузилиши ўртача оғир ёки оғир тан жароҳати етказилишига сабаб бўлса” (Жиноят кодекси, 257-модда).

Ҳавола этувчи диспозиция - ҳуқуқ нормасидаги тартиб қоидаларнинг бузулиши ёки амал қилинишини тартибга солиш ўша норматив ҳужжатнинг бошқа нормаси билан тартибга солинади. Масалан, “Алоҳида ҳолларда, бошқа давлат органлари ва ташкилотларидан ходимлар ушбу модданинг биринчи, иккинчи ва тўртинчи қисмларида белгиланган талабларга риоя этилмаган ҳолда ички ишлар органларидаги хизматга қабул қилиниши мумкин” (Ички ишлар органлари тўғрисидаги қонун 26 модда 5 қисм).

Норматив ҳуқуқий ҳужжатлар икки турга бўлинади:

Қонун ҳужжатлари – Ўзбекистон Республикаси парламенти томонидан қабул қилиниб, Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тасдиқланадиган ва давлат ҳудудида барча учун ижроси умуммажбурий хусусиятга эга бўлган ҳужжатлар тушунилади. Масалан: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси; Ўзбекистон Республикаси Конституциявий қонунлари; Ўзбекистон Республикаси қонунлари; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг қарорлари. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси қонунлари билан тасдиқланадиган кодекслар.

Қонун ости ҳужжатлари – Жамият ва давлатнинг фаолияти билан боғлиқ ҳолда, амалаги қонун ҳужжатларини ижросини таъминлаш мақсадида бирор бир идора ёки мансабдор шахслар томонидан чиқариладиган норматив ҳуқуқий ҳужжатлар тушунилади. Масалан: Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари ва қарорлари; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг

Қарорлари; Вазирликлар давлат қўмиталари ва идораларнинг буйруқлари ва қарорлари; Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қарорлари.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларининг сўзсиз устуворлиги тан олинган ҳолда Республиканинг бутун ҳудудида қўлланилади.

Ўзбекистон Республикасининг қонунлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси асосида ва уни ижро этиш учун қабул қилинади ҳамда унинг **нормалари** ва **принципларига** зид бўлиши **мумкин эмас**.

2-Ўқув саволи: Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг эълон қилиниши, кучга кириши ва амал қилиши.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг расмий матнини тасдиқлаш қуйидаги шахслар томонидан амалга оширилади:

✓ Ўзбекистон Республикасининг қонунига нисбатан — Ўзбекистон Республикасининг Президенти;

✓ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг қарорига нисбатан — Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Спикери;

✓ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг қарорига нисбатан — Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Раиси;

✓ Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони ва қарорига нисбатан — Ўзбекистон Республикасининг Президенти;

✓ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорига нисбатан — Ўзбекистон Республикаси Бош вазири;

✓ вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларнинг буйруқлари ҳамда қарорларига нисбатан — норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилган орган раҳбари;

✓ маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қарорларига нисбатан — тегишли ҳоким томонидан имзолаш орқали амалга оширилади.

Вазирликлар, давлат қўмиталари ва идоралар норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган кундан эътиборан ўн кун ичида уларни давлат рўйхатидан ўтказиш учун Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигига тақдим этади, давлат рўйхатидан ўтказилмаган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари тегишли ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин эмас ҳамда ҳуқуқий оқибатларга олиб келмайди ва бундай камчиликларга йўл қўйган идораларнинг мансабдор шахслари давлат рўйхатидан ўтказилмаган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни амалга киритганлик учун қонунда белгиланган тартибда маъмурий жавобгарликка тортилади.

Вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларнинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини давлат рўйхатидан ўтказиш тартиби қонунчиликда белгиланади.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар расмий нашрларда эълон қилиниши керак, Ҳеч ким расмий эълон қилинмаган қонун асосида ҳукм қилиниши, жазога тортилиши, мол-мулкдан ёки бирон-бир ҳуқуқидан маҳрум қилиниши мумкин эмас. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг баён тарзида расмий эълон қилинишига **йўл қўйилмайди**.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжат расмий эълон қилинганда унинг барча реквизитлари кўрсатилади.

Вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари матнларининг электрон шакллари уларни қабул қилган органларнинг расмий веб-сайтларида норматив-ҳуқуқий ҳужжат расмий эълон қилинганидан кейин бир кун ичида эълон қилиниши шарт. Вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари матнларининг электрон шакллари эълон қилиш тартиби қонунчиликда белгиланади.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни норасмий нашрларда эълон қилишга, шунингдек уларни қонунчиликнинг электрон маълумотнома тизимлари орқали тарқатишга норматив-ҳуқуқий ҳужжат расмий манбаларда уларнинг барча реквизитлари, улар эълон қилинган расмий нашрлар ва уларнинг кучга кириш санаси кўрсатилган ҳолда эълон қилинганидан сўнг йўл қўйилади. Бунда расмий нашрларда эълон қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжат матнининг аниқ такрорланиши таъминланиши керак.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг **эълон қилиниши улар қўлланилишининг мажбурий шартидир.**

«Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси», «Ўзбекистон Республикаси қонунчилик тўплами», «Халқ сўзи» ва «Народное слово» газеталари, «Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси» Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва қарорлари эълон қилинадиган расмий манбалардир.

«Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати қарорларининг тўплами», «Ўзбекистон Республикаси қонунчилик тўплами», «Халқ сўзи» ва «Народное слово» газеталари, «Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари эълон қилинадиган расмий манбалардир.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, агар ҳужжатларнинг ўзида кечроқ муддат кўрсатилмаган бўлса, расмий эълон қилинган кундан эътиборан **кучга қиради.**

Тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш тартиб-таомили мураккаблаштирилишини ва тадбиркорлик фаолияти субъектлари зиммасига янги мажбуриятлар юклатилишини назарда тутадиган, шунингдек уларнинг жавобгарлигига оид янги чораларни белгилайдиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар расмий эълон қилинган кундан эътиборан камида **уч ойдан кейин кучга қиради.**

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар орқага қайтиш кучига эга эмас ва улар амалга киритилганидан кейин юзага келган ижтимоий муносабатларга нисбатан қўлланилади, бундан ушбу модданинг иккинчи қисмида назарда тутилган ҳоллар мустасно.

Ўзбекистон Республикаси қонунининг амал қилиши у амалга киритилгунига қадар юзага келган ижтимоий муносабатларга нисбатан қонунда тўғридан-тўғри назарда тутилган ҳоллардагина татбиқ этилади. Агар қонунда мазкур қонун қабул қилингунига қадар жавобгарликка сабаб бўлмаган ёки енгилроқ жавобгарликка сабаб бўлган хатти-ҳаракатларни содир этганлик учун юридик ва жисмоний

шахсларнинг жавобгарлигини жорий этиш ёхуд кучайтириш назарда тутилса, шунингдек агар қонуннинг қўлланилиши натижасида юридик ва жисмоний шахсларга моддий зарар етказиладиган бўлса, қонунга орқага қайтиш кучини беришга йўл қўйилмайди.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг амал қилиш муддати бутун ҳужжат ёки унинг бир қисми учун белгиланиши мумкин. Бундай ҳолда норматив-ҳуқуқий ҳужжат ёхуд унинг бир қисми қайси муддатга ёки қандай ҳодиса юз бергунига қадар ўз кучини сақлаб қолиши кўрсатилиши керак бўлиб, қабул қилган орган белгиланган муддат тугагунига қадар ёки ҳодиса юз бергунига қадар ҳужжатнинг ёки унинг бир қисмининг амал қилишини янги муддатга, бошқа ҳодиса юз бергунига қадар узайтириш тўғрисида ёхуд норматив-ҳуқуқий ҳужжат қонунчиликка, ўтказилаётган ислохотларнинг устувор йўналишларига, жамиятдаги барқарор ҳуқуқий муносабатларга мувофиқ бўлган тақдирда норматив-ҳуқуқий ҳужжатга (унинг қисмига) муддатсиз тус бериш ҳақида қарор қабул қилиши мумкин бўлиб ҳужжатнинг ёки унинг бир қисмининг амал қилиши уни қабул қилган орган ёхуд унинг юқори турувчи органи томонидан муайян муддатга ёки муайян ҳодиса юз бергунига қадар тўхтатиб турилиши мумкин ёки унинг бир қисми қуйидаги ҳолларда ўзининг амал қилишини тугатади:

- норматив-ҳуқуқий ҳужжат ёки унинг бир қисми қайси муддат ёки ҳодиса юз бериши учун мўлжалланган бўлса, ўша муддат тугаганида ёки ҳодиса юз берганида;

- норматив-ҳуқуқий ҳужжат ёки унинг бир қисми қонунда белгиланган тартибда Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқ эмас ёхуд ҳақиқий эмас деб топилганда;

- норматив-ҳуқуқий ҳужжат ёки унинг бир қисми ўз кучини йўқотган деб топилганда;

- норматив-ҳуқуқий ҳужжат ёки унинг бир қисми бекор қилинганда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти фавқулодда ҳолат жорий этилган ҳудудда амалда бўлган Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари ва қарорларининг, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарорларининг, вазирликлар, давлат кўмиталари ҳамда идоралар буйруқлари ва қарорларининг, шунингдек маҳаллий давлат ҳокимияти органлари қарорларининг амал қилишини ушбу ҳужжатлар Ўзбекистон Республикаси Президентининг фавқулодда ҳолат жорий этиш тўғрисидаги фармонига зид бўлган тақдирда, фавқулодда ҳолатнинг амал қилиш муддатида тўхтатиб туришга ҳақлидир.

3-Ўқув саволи: Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги 2021 йил 20 апрелдаги ЎРҚ-682-сонли қонунининг мазмун-моҳияти.

Ҳуқуқ нормаси юридик фан, хусусан, давлат ва ҳуқуқ назариясининг фундаментал категорияларидан бири ҳисобланади. Ҳуқуқ нормаси ҳуқуқий тизимнинг барча элементлари билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, бир томондан, у ҳуқуқ ижодкорлиги, шу жумладан қонунчилик жараёнининг маҳсули бўлса, иккинчи томондан, у ҳуқуқни қўллаш жараёни орқали амалга оширилиб, ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш воситасига айланади, шунингдек ҳуқуқ нормаси ҳуқуқий муносабатларнинг андозаси, модели

сифатида майдонга чиқади. Ҳуқуқ нормалари йиғиндиси жамият ҳуқуқий тизимининг норматив асосини, яъни ўзагини ташкил қилади.

“Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида” 2021 йил 20 апрелдаги ЎРҚ-682-сонли қонуни тасдиқланган бўлиб унинг мақсади, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тушунчасини, турларини, ушбу ҳужжатларнинг ўзаро юридик кучи ва нисбатини белгилашдан, шунингдек уларни режалаштириш, ташаббус қилиш, тайёрлаш, экспертизадан ўтказиш, келишиш, қабул қилиш, эълон қилиш, уларнинг ижросини ташкил этишни таъминлаш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

Мазкур қонуннинг тузилиши куйидагиларни: 8 боб, 60 модда ва *(Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини, шунингдек уларга илова қилинадиган ахборот-таҳлилий материалларни юридик-техник жиҳатдан расмийлаштиришининг Ягона услубиётини)* ўз ичига олган иловодан иборат.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжат - қонунчиликка мувофиқ қабул қилинган, умуммажбурий давлат кўрсатмалари сифатида ҳуқуқий нормаларни белгилашга, ўзгартиришга ёки бекор қилишга қаратилган расмий ҳужжатдир.

Фуқаролар Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасининг референдуми тўғрисида»ги Қонунида белгиланган тартибда ўтказиладиган референдум йўли билан ҳам норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилишда иштирок этиши мумкин бўлиб қонун билан тартибга солинади.

Қонуннинг асосий принциплари:

- конституциявийлик;
- қонунийлик;
- жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонуний манфаатларини, жамият ва давлат манфаатларини ҳимоя қилиш ҳамда уларнинг устуворлиги;
- ошкоралик;
- илмийлик;
- ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишнинг тизимлилиги ва комплекслилиги;
- ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишнинг барқарорлиги.

Ўзбекистон Республикасининг қонунлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси асосида ва уни ижро этиш учун қабул қилинади ҳамда унинг нормалари ва принципларига зид бўлиши мумкин эмас.

➤ **Ўзбекистон Республикасининг қонунлари** – энг муҳим ва барқарор ижтимоий муносабатларни тартибга солади ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан ёки референдум ўтказиш йўли билан қабул қилинади.

➤ **Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг қарорлари** – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунлари асосида ҳамда уларни ижро этиш учун қарорлар тарзида норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилади.

➤ **Вазирликлар, давлат қўмиталари ва идоралар**, агар уларга қонун ҳужжатлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари билан

тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилиш ёки ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш бўйича ваколатлар берилган бўлса, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиши мумкин.

➤ **Вазирликлар, давлат қўмиталари ва идоралар** ўз ваколатлари доирасида буйруқлар ва қарорлар тарзидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилади.

➤ **Буйруқлар** – вазирлик ва идора номидан қарор қабул қилиш яқка тартибда амалга ошириладиган вазирлик ёки идоралар раҳбарлари томонидан қабул қилинади.

➤ **Қарорлар** – давлат қўмиталари ва идоралар номидан қарор қабул қилиш коллегиял органлари томонидан амалга ошириладиган давлат қўмиталари ёки идоралар томонидан қабул қилинади.

➤ **Вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларнинг буйруқлари ҳамда қарорлари** бошқа вазирликлар, давлат қўмиталари ёки идоралар билан келишилган ҳолда қабул қилиниши мумкин бўлиб, Вазирликлар, давлат қўмиталари ва идоралар томонидан қўшма қарорлар тарзида норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиниши ҳам мумкин.

Қонуннинг 17-моддасида Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан тасдиқланадиган низомлар, қоидалар, йўриқномалар ва бошқа ҳужжатларга таърифлар берилган:

Низом - давлат органлари ва ташкилотларнинг, улар таркибий бўлинмаларининг мақомини, асосий вазифаларини, функцияларини, ҳуқуқ ва мажбуриятларини, фаолиятини ташкил этиш тартибини, шунингдек у ёки бу соҳадаги ижтимоий муносабатларни тартибга солиш тартибини белгилайди.

Қоидалар - бирор-бир фаолиятни амалга оширишга доир талабларни белгилайди.

Йўриқнома - норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қўллашнинг аниқлаштирувчи жиҳатларини белгилайди.

Регламент - давлат органлари ва ташкилотларнинг иш тартибини, шунингдек давлат органлари ва ташкилотлар томонидан маъмурий тартиб-таомилларни амалга ошириш тартибини белгилайди.

Стратегия - мамлакат ёки муҳим тармоқларни ўрта ва узоқ муддатли истиқболда ривожлантиришнинг энг асосий йўналишларини белгилайди.

Концепция - у ёки бу соҳадаги давлат сиёсатининг энг муҳим устуворликларини, мақсадларини, асосий йўналишларини, вазифаларини ва амалга оширилиш механизмларини белгилайди.

Доктрина - Ўзбекистон Республикасининг у ёки бу соҳадаги миллий манфаатларини таъминлаш мақсадлари, вазифалари, принциплари ва асосий йўналишларини белгилайди.

Дастур («Йўл харитаси») - у ёки бу соҳадаги давлат сиёсатининг мақсадларига эришилишини таъминлайдиган тадбирлар (вазифалар, амалга ошириш муддатлари, молиялаштириш манбалари ва масъул ижрочилар бўйича ўзаро боғлиқ бўлган тадбирлар) ва механизмлар тизимини белгилайди.

Қонун билан Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ўзаро нисбати қуйидагича тартибга солинган:

Турли норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг юридик кучи бўйича ўзаро нисбати Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига, норматив-ҳуқуқий

хужжатларни қабул қилган органларнинг ваколатларига ва мақомига, ушбу хужжатларнинг турларига, шунингдек норматив-ҳуқуқий хужжат қабул қилинган санага мувофиқ белгиланади.

Норматив-ҳуқуқий хужжат ўзига нисбатан юқорироқ юридик кучга эга бўлган норматив-ҳуқуқий хужжатларга мувофиқ бўлиши керак.

Норматив-ҳуқуқий хужжатлар ўртасида тафовутлар бўлган тақдирда юқорироқ юридик кучга эга бўлган норматив-ҳуқуқий хужжат қўлланилади.

Тенг юридик кучга эга бўлган норматив-ҳуқуқий хужжатлар ўртасида тафовутлар бўлган тақдирда, кейинроқ қабул қилинган норматив-ҳуқуқий хужжат қоидалари амал қилади, бундан ушбу модданинг бешинчи қисмида назарда тутилган ҳол мустасно.

Агар норматив-ҳуқуқий хужжатни қабул қилган вазирликнинг, давлат кўмитасининг ёки идоранинг ижтимоий муносабатларнинг муайян соҳасини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш учун махсус ваколати бўлса, ушбу орган қабул қилган хужжат бир хил мақомдаги бошқа вазирлик, давлат кўмитаси ёки идора томонидан қабул қилинган норматив-ҳуқуқий хужжатга нисбатан юқорироқ юридик кучга эга бўлади.

Норматив-ҳуқуқий хужжатни қабул қилиш. Хужжат кўриб чиқилганидан сўнг норматив-ҳуқуқий хужжатлар қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлган орган томонидан қабул қилинади. Қоидалари қонунда акс этган қонуности хужжатлари ўз кучини йўқотган деб топилиши лозим.

Норматив-ҳуқуқий хужжатлар қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлган орган томонидан норматив-ҳуқуқий хужжат давлат тилида қабул қилинади. Зарур бўлганда у бошқа тилларга таржима қилиниши мумкин.

Ягона услубиёт норматив-ҳуқуқий хужжатлар лойиҳаларини (бундан буён матнда лойиҳа деб юритилади), шунингдек уларга илова қилинадиган ахборот-таҳлилий материалларни юридик-техник жиҳатдан расмийлаштириш тартибини белгилайди.

Мустақил тайёргарлик учун топширик

1. Ҳуқуқ нормаси тушунчаси, белгиларини ўқиб ўрганиш ҳосил бўлган тасаввурларга таяниб ҳуқуқ нормасининг тузилишини конспектлаштиринг.
2. Норматив-ҳуқуқий хужжатларининг турларини мисоллар билан конспектлаштиринг.
3. Ўзбекистон Республикасида норматив-ҳуқуқий хужжатларни қабул қилиш тартибини ўқиб ўрганинг.
4. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси ҳамда Жиноят кодексининг биттадан моддаларининг нормаларини қисм, банд, гипотеза, диспозиция ва санкцияларга таснифланг.

Семинар машғулоти (2 соат)

Ўқув машғулоти **“Тушунчалар таҳлили”** интерфаол методидан фойдаланиш орқали ўтказилади.

Методнинг мақсади: мазкур метод тингловчиларни мавзу бўйича таянч тушунча (глоссарий)ларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу бўйича дастлабки билимлар даражасини ташхис қилиш мақсадида қўлланилади.

Бунда жадвал кўринишидаги тарқатма ёки слайдда тушунчалар бир устунга, уларнинг мазмуни эса чалкаштирилган ҳолда иккинчи устунга жойлаштирилади. Тушунчалар мазмуни алфавит ҳарфлари билан белгиланади, тингловчилардан тушунчаларга мос мазмунларни аниқлаш талаб қилинади.

Т/р	Тушунча	Т/б	Мазмуни
1.	Ҳуқуқ нормаси	А	“яхлит”, “қисмлардан иборат”
2.	Норма	В	диспозицияда кўрсатилган талабларни бажармаганлик учун берилиши мумкин бўлган таъсир чораси ёки тавсия этилган ҳаракатни содир этганлик учун рағбатлантиришнинг тури ва ўлчови ҳисобланади
3.	Тизим	С	давлат томонидан ўрнатиладиган ёки маъқулладиган, муайян шаклда ифодаланадиган, ижтимоий муносабатни тартибга солишга қаратилган умуммажбурий хулқатвор қоидаси
4.	Гипотеза	Д	қонунчиликка мувофиқ қабул қилинган, умуммажбурий давлат кўрсатмалари сифатида ҳуқуқий нормаларни белгилашга, ўзгартиришга ёки бекор қилишга қаратилган расмий ҳужжат
5.	Диспозиция	Е	“қоида”, “намуна”
6.	Санкция	Ғ	бирор-бир фаолиятни амалга оширишга доир талабларни белгилайди
7.	Норматив-ҳуқуқий ҳужжат	Г	давлат органлари ва ташкилотларнинг иш тартибини, шунингдек давлат органлари ва ташкилотлар томонидан маъмурий тартиб-таомилларни амалга ошириш тартибини белгилайди
8.	Низом	Н	ҳуқуқ нормаси тартибга соладиган ижтимоий муносабатларнинг номлари, белгиларини кўрсатувчи қисми
9.	Қоидалар	И	у ёки бу соҳадаги давлат сиёсатининг энг муҳим устуворликларини, мақсадларини, асосий йўналишларини, вазифаларини ва амалга оширилиш механизмларини белгилайди
10.	Йўриқнома	Ж	Ўзбекистон Республикасининг у ёки бу соҳадаги миллий манфаатларини таъминлаш мақсадлари, вазифалари, принциплари ва асосий йўналишларини белгилайди
11.	Регламент	К	у ёки бу соҳадаги давлат сиёсатининг мақсадларига эришилишини таъминлайдиган тадбирлар (вазифалар, амалга ошириш муддатлари, молиялаштириш манбалари ва масъул ижрочилар бўйича ўзаро боғлиқ бўлган тадбирлар) ва механизмлар тизимини белгилайди
12.	Стратегия	Л	ҳуқуқ нормасининг бир қисми бўлиб, унда гипотезада кўрсатилган ҳолатлар мавжуд бўлганида ҳуқуқ субъектлари роя этишлари лозим бўлган хатти-ҳаракат қоидаси (ҳуқуқ ва мажбуриятлари) ифодаланган бўлади

13.	Концепция	М	икки горизонтал чизик билан чегараланган жадвал шаклида графада ифодаланган матннинг, ҳужжатнинг бўлими, кичик бўлими, боби, банди, кичик банди
14.	Доктрина	Н	турли шаклларда (тўртбурчак, тўғри бурчак, цилиндр, овал ва ҳ.к.) функционал жиҳатдан бирлаштирилган жадвалларнинг бир қисми
15.	Дастур («Йўл харитаси»)	О	икки вертикал чизик билан чегараланган жадвал шаклида ифодаланган матннинг, ҳужжатнинг бўлими ёки банди
16.	Графа	Р	мамлакат ёки муҳим тармоқларни ўрта ва узоқ муддатли истиқболда ривожлантиришнинг энг асосий йўналишларини белгилайди
17.	Блок	К	норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қўллашнинг аниқлаштирувчи жиҳатларини белгилайди
18.	Позиция	Р	давлат органлари ва ташкилотларнинг, улар таркибий бўлинмаларининг мақомини, асосий вазифаларини, функцияларини, ҳуқуқ ва мажбуриятларини, фаолиятини ташкил этиш тартибини, шунингдек у ёки бу соҳадаги ижтимоий муносабатларни тартибга солиш тартибини белгилайди

Тингловчилар қуйидагиларни инобатга олган ҳолда баҳоланади:

1. Ҳар бир тингловчининг бевосита саволларга берган тўғри жавоби;
2. Тингловчининг дарс машғулотидаги тартиб-интизоми;
3. Мавзу юзасидан тингловчининг билдирган мантиқий фикрлаши;
4. Кичик гуруҳларга бўлинганда гуруҳнинг машғулотидаги фаоллиги ва тўғри жавобларнинг сони.

Назорат учун саволлар:

1. Ҳуқуқ нормаси ва унинг белгилари?
2. Ҳуқуқ нормасининг тузилиши?
3. Норматив-ҳуқуқий ҳужжат тушунчаси?
4. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг турлари?
5. Қонун ҳужжатлари тушунчаси турлари?
6. Қонун ости ҳужжатлари тушунчаси турлари?

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИ МАЗМУНИ (2 соат)

2-Мавзу. Ўзбекистон Республикаси 2010 йил 29 сентябрдаги “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонуннинг мазмун-моҳияти

Режа:

1. Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисидаги қонуннинг мақсади, тузилиши, асосий тушунчалари ва талаблари.

2. Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга оширувчи органлар ҳамда муассасалар тизими ва уларнинг ваколатлари.

1-Ўқув саволи. Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисидаги қонуннинг мақсади, тузилиши, асосий тушунчалари ва талаблари.

Ўзбекистон қонунчилик тизимида вояга етмаганлар(бола) ҳуқуқлари масалаларини тартибга солувчи 100га яқин меъёрий ҳужжатлар қабул қилинган. Ёшлар ҳимояси давлат томонидан кафолатланади. Улар билан боғлиқ содир этилаётган жиноятларни ўрганиш, ҳуқуқларини ҳимоялашда бир қатор давлат органлари, жамоат ташкилотлари ва халқаро жамғармалар фаолият олиб боришмоқда.

Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 7 январдаги “Бола ҳуқуқлари кафолатлари тўғрисида” ги қонуни, 2010 йил 29 сентябрдаги “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида” ги Қонун, 2017 йил 8 сентябрдаги “Болаларни уларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида” ги қонуни, 2019 йилнинг 6 декабрдаги “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари янада кучайтирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” ги қонуни, 2020 йил 10 мартдаги “Бола ҳуқуқларининг қўшимча кафолатлари белгиланиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда вояга етмаган (бола)ларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича халқаро ва миллий стандартлар ўз ифодасини топган.

Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси соҳасидаги давлат сиёсатини – 2010 йил 29 сентябрда қабул қилинган “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида” ги ЎРҚ 263-сон Қонуни тартибга солади. Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон

Республикасининг вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисидаги қонунчилигида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

Мазкур Қонуннинг **мақсади** вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

Қонуннинг тизими, тузилиши қуйидагилардан иборат: 6 боб 36 модда.

Қонунинг 3-моддасида қуйидаги **Асосий тушунчалар** қайд этилган:

вояга етмаган – ўн саккиз ёшга тўлмаган шахс;

вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси – вояга етмаганларнинг назоратсизлиги, қаровсизлигига, улар томонидан ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этилишига имкон берадиган сабаблар ва шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда баргараф этишга қаратилган, якка тартибдаги профилактика иши билан биргаликда амалга ошириладиган ижтимоий, ҳуқуқий, тиббий ва бошқа чора-тадбирлар тизими;

ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган вояга етмаган – вояга етмаганнинг назоратсизлиги ёки қаровсизлиги оқибатида унинг ҳаёти ёки соғлиғи учун хавф туғдирадиган ёхуд уни таъминлаш, тарбиялаш ва унга таълим бериш талабларига жавоб бермайдиган шароитда бўлган ёхуд ҳуқуқбузарлик ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этаётган вояга етмаган;

ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган оила – ота-она ёки ота-она ўрнини босувчи шахслар вояга етмаганларни таъминлаш, тарбиялаш ва уларга таълим бериш бўйича ўз мажбуриятларини бажаришдан бўйин товлайётган ёки лозим даражада бажармаётган ёхуд уларнинг хулқ-атвориغا салбий таъсир кўрсатаётган ёки улар билан шафқатсиз муомалада бўлаётган оила;

назоратсиз – ота-она ёки ота-она ўрнини босувчи шахслар томонидан вояга етмаганни таъминлаш, тарбиялаш ва унга таълим бериш бўйича ўз мажбуриятларини бажаришдан бўйин товланганлик ёки лозим даражада бажармаганлик оқибатида хулқ-атвори назоратсиз қолган вояга етмаган;

якка тартибдаги профилактика иши – ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган вояга етмаганлар ва оилаларни ўз вақтида аниқлаш, шунингдек уларни ижтимоий-педагогик реабилитация қилиш ҳамда вояга етмаганларнинг ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этишининг олдини олишга доир фаолият;

қаровсиз – аниқ яшаш жойи бўлмаган назоратсиз қолган вояга етмаган;

ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар – вояга етмаганнинг мунтазам равишда спиртли ичимликлар, гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки ақл-ирода фаолиятига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилишида, фоҳишалик, тиланчилик билан шуғулланишида ифодаланадиган хатти-ҳаракатлари, шунингдек ўзга фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини бузадиган бошқа хатти-ҳаракатлари.

Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасига доир фаолиятнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасига доир фаолиятнинг асосий вазифалари вояга етмаганлар назоратсизлиги, қаровсизлиги, улар томонидан ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этилишининг олдини олиш, уларга имкон берадиган сабаблар ва шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш;

вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаш;

вояга етмаганларда қонунга итоаткорлик хулқ-атворини шакллантириш; ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган вояга етмаганлар ва оилаларни ижтимоий-педагогик реабилитация қилиш;

вояга етмаганларни ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларни содир қилишга жалб этиш ҳолларини аниқлаш ва уларга барҳам бериш.

Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасига доир фаолиятнинг асосий принциплари қуйидагилардан иборат:

қонунийлик;

инсонпарварлик;

тизимлилик;

оилани қўллаб-қувватлаш ва у билан ўзаро ҳамкорлик қилиш;

ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган вояга етмаганларнинг тарбиясига якка тартибда ёндашиш.

Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасига доир фаолиятни ахборот билан таъминлаш бўйича

Давлат органлари ва бошқа ташкилотлар, шунингдек фуқаролар:

1) прокуратура органларини – вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлиги тўғрисида;

2) болалар масалалари бўйича комиссияларни – вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлиги тўғрисида, шунингдек вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга

оширувчи органлар ҳамда муассасалар фаолиятида йўл қўйилган камчиликлар тўғрисида;

3) васийлик ва ҳомийлик органларини – етим болалар, ота-она қармоғидан маҳрум бўлган ёхуд ҳаёти ёки соғлиғига хавф туғдирадиган ёхуд таъминлаш, тарбиялаш ва таълим бериш талабларига жавоб бермайдиган шароитда бўлган болалар тўғрисида;

4) фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини – ижтимоий жиҳатдан хавfli аҳволда бўлган ҳамда давлатнинг ижтимоий ёрдамига муҳтож бўлган вояга етмаганлар ва оилалар аниқланганлиги тўғрисида;

5) ички ишлар органларини – ижтимоий жиҳатдан хавfli аҳволда бўлган вояга етмаганлар ва оилалар, ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларни содир этган вояга етмаганлар тўғрисида, шунингдек вояга етмаганларни ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларни содир этишга жалб қилаётган ёхуд уларга нисбатан бошқа ғайриҳуқуқий қилмишлар содир этаётган ота-оналар ва ўзга шахслар ҳақида;

6) соғлиқни сақлашни бошқариш органлари ва соғлиқни сақлаш муассасаларини – мунтазам равишда спиртли ичимликлар, гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки ақл-ирода фаолиятига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилиши оқибатида тиббий текширувга, кузатувга ёки даволанишга муҳтож бўлган вояга етмаганлар тўғрисида;

7) таълимни бошқариш органлари ва таълим муассасаларини – ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларини ёки бошқа болалар муассасаларини ўзбошимчалик билан тарк этган ёхуд таълим муассасаларидаги машғулотларга узрли сабабларсиз келмаётган ёки мунтазам равишда қатнашмаётган ҳамда давлатнинг ижтимоий ёрдамига муҳтож бўлган вояга етмаганлар тўғрисида зудлик билан хабардор қилади;

8) Ўзбекистон Республикаси Ёшлар ишлари агентлигини ва унинг ҳудудий бўлинмаларини – вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлиги, ижтимоий жиҳатдан хавfli аҳволда бўлган ҳамда давлатнинг ижтимоий ёрдамига муҳтож бўлган вояга етмаганлар ва оилалар аниқланганлиги тўғрисида зудлик билан хабардор қилади.

Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасида ота-она ёки ота-она ўрнини босувчи шахсларнинг иштироки.

Ота-она ёки ота-она ўрнини босувчи шахслар болаларини таъминлаш, тарбиялаш ва уларга таълим бериш бўйича мажбуриятларини бажара бориб, уларнинг хавфсизлигини, ҳаёти ва соғлиғи муҳофаза қилинишини, назоратсизлиги ва ҳуқуқбузарликларининг профилактикасини таъминлаш мақсадида:

таълим муассасаларида ўқиётган вояга етмаганларнинг ўқиш вақтида ресторанлар, кафелар, барлар, клублар, дискотекалар, кинотеатрлар, компьютер заллари, Интернет тармоғидан фойдаланиш хизматларини кўрсатиш учун жиҳозланган хоналарда ёхуд бошқа кўнгилочар (дам олиш) жойларда бўлишига йўл қўймаслик, бундан мазкур муассасаларда таълим фаолияти ёки таълим муассасаси томонидан ўтказиладиган тадбир доирасида бўлиши мустасно;

вояга етмаганларнинг спиртли ичимликлар, гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки ақл-ирода фаолиятига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилишига, чекишига йўл қўймаслик;

вояга етмаганларнинг ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этишига йўл қўймаслик чора-тадбирларини кўради.

Ота-она ёки ота-она ўрнини босувчи шахслар вояга етмаганларнинг ресторанлар, кафелар, барлар, клублар, дискотекалар, кинотеатрлар, компьютер заллари, Интернет тармоғидан фойдаланиш хизматларини кўрсатиш учун жиҳозланган хоналарда ёхуд бошқа кўнгилочар (дам олиш) жойларда тунги вақтда улардан бирининг кузатувисиз бўлишига йўл қўймаслик чора-тадбирларини кўради.

2-Ўқув саволи. Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга оширувчи органлар ҳамда муассасалар тизими ва уларнинг ваколатлари.

Ўзбекистон Республикасининг “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида” ги ЎРҚ 263-сон Қонунининг 8-моддасига биноан Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга оширувчи органлар ҳамда муассасалар тизимига қуйидагилар киради:

- 1) болалар масалалари бўйича комиссиялар;
- 2) ички ишлар органлари;
- 3) таълимни бошқариш органлари ва таълим муассасалари;
- 4) васийлик ва ҳомийлик органлари;
- 5) соғлиқни сақлашни бошқариш органлари ва соғлиқни сақлаш муассасалари;
- 6) меҳнат органлари;
- 7) Ўзбекистон Республикаси Ёшлар ишлари агентлиги ва унинг ҳудудий бўлинмалари.

Мазкур модданинг биринчи қисмида кўрсатилмаган органлар ҳамда муассасалар вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасида қонунчиликда белгиланган тартибда иштирок этади.

Болалар масалалари бўйича комиссиялар ўз ваколатлари доирасида (9-м.):

✓ вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасига доир чора-тадбирларни амалга оширади, уларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлайди;

✓ ҳудудий комиссиялар ишини назорат қилади ва йўналтиради, уларнинг фаолияти таҳлилини амалга оширади, уларга ташкилий-услубий ёрдам кўрсатади;

✓ вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга оширувчи органлар ҳамда муассасаларнинг ижобий иш тажрибасини умумлаштиради ва тарқатади, уларга ташкилий-услубий ёрдам кўрсатади;

✓ давлат органлари ва ташкилотларнинг вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ҳамда ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси, уларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш соҳасидаги фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича чора-тадбирлар кўради;

✓ вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларига риоя этилиши, уларнинг назоратсизлиги ҳамда ҳуқуқбузарлиги, ота-она қармоғидан маҳрум бўлган болаларни аниқлаш ҳамда жойлаштириш билан боғлиқ масалаларни ўрганади ва умумлаштиради;

✓ манфаатдор вазирликлар ва идоралар билан биргаликда вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ҳамда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш соҳасидаги устувор йўналишлар бўйича келишилган ёндашувларни ишлаб чиқади;

✓ вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасига оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг амалга оширилишини таъминлайди;

✓ вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик, ҳуқуқбузарликлар ва бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларнинг профилактикаси бўйича комплекс тадбирларни ишлаб чиқади, вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлайди, шунингдек ушбу тадбирларнинг бажарилиши устидан назоратни амалга оширади;

✓ ўз ваколатига киритилган муаммоларни ҳал этиш билан боғлиқ мақсадли дастурлар лойиҳаларини ўрганади;

✓ вояга етмаганлар ўртасида назоратсизликка, қаровсизликка, улар томонидан ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этилишига имкон бераётган сабаблар ва шарт-шароитлар таҳлилини ўтказди;

✓ давлат органларининг фаолияти устидан жамоатчилик назоратини кучайтириш, ижтимоий шерикликни ва фуқаролик жамияти институтлари билан тўғридан-тўғри ҳамкорликни ривожлантириш чора-тадбирларини кўради;

✓ вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси, вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш масалалари бўйича таклифлар ишлаб чиқади;

✓ вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаш соҳасида норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқишда иштирок этади;

✓ вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга ошираётган органлар ҳамда муассасалар фаолиятини ўрганади, бу фаолиятни такомиллаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқади;

✓ ўз ваколатига кирадиган масалалар юзасидан давлат органлари ва ташкилотларнинг таклифларини кўриб чиқади.

Болалар масалалари бўйича комиссиялар қонунчиликка мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин. Болалар масалалари бўйича комиссияларнинг ташкил этилиши ва фаолияти тартиби қонунчиликда белгиланади.

Ички ишлар органлари вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини ўз ваколатлари доирасида амалга оширади(10-м.).

Ички ишлар органларининг вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга оширувчи махсус бўлинмалари вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси бўлинмаларидан ҳамда вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказларидан (бундан буён матнда ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш маркази деб юритилади) иборатдир. Ички ишлар органларининг бошқа бўлинмалари вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасида ўз ваколатлари доирасида иштирок этади ҳамда зарур ёрдам кўрсатади.

Ички ишлар органларининг вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси бўлинмалари ўз ваколатлари доирасида: (11-м.).

1. вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси бўлинмалари яқка тартибдаги профилактика ишини олиб боради;

2. қидирув эълон қилинган вояга етмаганларни, шунингдек ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган вояга етмаганларни аниқлашга доир чоратадбирларни амалга оширади ҳамда белгиланган тартибда уларни вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга оширувчи тегишли органларга ёки муассасаларга юборади;

3. вояга етмаганларни ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларни содир этишга жалб қилаётган ёхуд вояга етмаганларга нисбатан бошқа ғайриҳуқуқий қилмишлар содир этаётган шахсларни, шунингдек вояга етмаганларни таъминлаш, тарбиялаш ва уларга таълим бериш бўйича ўз мажбуриятларини бажаришдан бўйин товлаётган ёки лозим даражада бажармаётган ёхуд вояга етмаганларнинг хулқ-атвориغا салбий таъсир кўрсатаётган ёки улар билан шафқатсиз муомалада бўлаётган ота-оналарни ёки ота-она ўрнини босувчи шахсларни аниқлайди ҳамда уларга нисбатан қонунчиликда назарда тутилган таъсир чораларини қўллаш тўғрисида тегишли давлат органлари ва бошқа ташкилотларга таклифлар киритади;

4. вояга етмаганларнинг, уларнинг ота-онаси ёки ота-она ўрнини босувчи шахсларнинг, шунингдек бошқа шахсларнинг вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилиши билан боғлиқ шикоятлари ва аризаларини кўриб чиқади;

5. ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этган вояга етмаганларга нисбатан қонунчиликда назарда тутилган таъсир

чораларини қўллаш тўғрисида вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга оширувчи тегишли органлар ва муассасаларга таклифлар киритади;

6. вояга етмаганларни ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказларига ёки ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларига белгиланган тартибда жойлаштириш учун уларга тааллуқли ҳужжатларни тайёрлайди;

7. вояга етмаганларнинг назоратсизлиги, қаровсизлиги, ҳуқуқбузарликлари ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлари фактлари, шунингдек уларга имкон бераётган сабаблар ва шарт-шароитлар тўғрисида тегишли давлат органлари ҳамда бошқа ташкилотларни хабардор қилади;

8. Олдинги таҳрирга қаранг.

9. ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этган вояга етмаганларни, шунингдек назоратсиз ва қаровсиз қолган вояга етмаганларни қонунчиликда назарда тутилган ҳолларда ва тартибда ички ишлар органларига олиб боради, бу ҳақда зудлик билан баённома тузади ҳамда вояга етмаганлар келтирилганлиги ҳақида уларнинг ота-онасини ёки ота-она ўрнини босувчи шахсларни хабардор қилади;

10. вояга етмаганларнинг яшаш, ўқиш (иш) жойидаги таълим, маданий-кўнгилочар, спорт-соғломлаштириш муассасаларида, бошқа ташкилотларда, тўғарақлар ва клубларда вояга етмаганлар билан олиб борилаётган тарбиявий ишларнинг аҳволини ўрганади;

11. вояга етмаганларнинг ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этишига имкон бераётган сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф қилиш тўғрисида тегишли давлат органларига ҳамда бошқа ташкилотларга таклифлар киритади;

12. вояга етмаганларнинг ҳуқуқбузарликлари ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлари тўғрисидаги материалларнинг тегишли органлар ва муассасалар томонидан кўриб чиқилишида иштирок этади;

13. вояга етмаганлар томонидан содир этилган ҳуқуқбузарликлар ва бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларнинг, вояга етмаганларни таъминлаш, тарбиялаш ва уларга таълим бериш бўйича ўз мажбуриятларини бажаришдан бўйин товлаётган ёки лозим даражада бажармаётган ёхуд уларнинг хулқ-атворида салбий таъсир кўрсатаётган ёки улар билан шафқатсиз муомалада бўлаётган ота-оналар ёки ота-она ўрнини босувчи шахсларнинг ҳисобини юритади, шунингдек статистика ҳисоботини тузиш учун зарур бўлган ахборотни йиғади ва умумлаштиради;

14. етим болалар ҳамда ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни жойлаштиришда васийлик ва ҳомийлик органларига кўмаклашади.

Ички ишлар органларининг вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси бўлинмалари қонунчиликка мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

Вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказлари ўз ваколатлари доирасида (12-м.):

1) уч ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган вояга етмаганларнинг шахсини аниқлаш, ҳаёти, соғлиғини муҳофаза қилиш ёки улар томонидан такроран ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг олдини олиш мақсадида уларни кеча-кундуз қабул қилишни ҳамда вақтинча сақлашни таъминлайди;

2) олиб келинган вояга етмаганлар билан якка тартибдаги профилактика ишини олиб боради, вояга етмаганларнинг назоратсизлиги, қаровсизлигига, ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этишига имкон берадиган сабаблар ва шарт-шароитларни аниқлайди ҳамда бу ҳақда тегишли давлат органларини ва бошқа ташкилотларни хабардор қилади;

3) вояга етмаганларни ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларига олиб боради, шунингдек ушбу муассасаларда сақланаётган вояга етмаганларни жойлаштириш бўйича бошқа чора-тадбирларни амалга оширади.

Ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказлари қонунчиликка мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

Ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказларига қуйидаги вояга етмаганлар жойлаштирилиши мумкин:

1) назоратсиз ёки қаровсиз қолганлар;

2) ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларини, етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар учун таълим муассасаларини ёхуд бошқа болалар муассасаларини ўзбошимчалик билан тарк этганлар;

3) ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган ўн олти ёшгача бўлганлар;

4) ижтимоий хавfli қилмишлар содир этган, лекин жиноий жавобгарликка тортиш мумкин бўлган ёшга тўлмаган ёхуд руҳий ҳолатининг бузилганлиги билан боғлиқ бўлмаган ҳолда ривожланишда ўз ёшига нисбатан анча орқада қолиши оқибатида содир этган қилмишининг аҳамиятини тўла равишда англаб етишга қодир бўлмаганлар, агар вояга етмаганларнинг ҳаёти ва соғлиғини муҳофаза қилишни таъминлаш ёки улар томонидан такроран ижтимоий хавfli қилмишлар содир этилишининг олдини олиш зарур бўлса, шунингдек уларнинг шахси аниқланмаган ёхуд уларнинг аниқ яшаш жойи бўлмаса ёки ўзлари ижтимоий хавfli қилмишлар содир этган Ўзбекистон Республикаси ҳудудида доимий яшамаётган бўлса;

5) маъмурий жавобгарликни келтириб чиқарадиган ҳуқуқбузарликларни содир этганлар, агар уларнинг шахси аниқланмаган бўлса ёхуд уларнинг аниқ яшаш жойи бўлмаса ёки ўзлари ҳуқуқбузарликлар содир этган Ўзбекистон Республикаси ҳудудида доимий яшамаётган бўлса;

6) ўзининг ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасасига жойлаштирилиши тўғрисидаги масаланинг суд томонидан кўриб чиқилишини вақтинча кутиб турганлар;

7) суднинг ажримига кўра ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасасига юборилаётганлар.

Вояга етмаганни ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказига жойлаштириш учун суднинг ажрими асос бўлади.

Вояга етмаган ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказига ички ишлар органи ёки ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш маркази бошлиғининг ёхуд унинг ўринбосарининг қарори асосида жойлаштирилиши мумкин. Бу ҳолда вояга етмаганни ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказига жойлаштириш тўғрисидаги илтимоснома ва уни мазкур марказга жойлаштириш заруратини тасдиқловчи материаллар вояга етмаган марказга жойлаштирилганидан кейин 48 соатдан кечиктирмасдан судга юборилади.

Ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш маркази бошлиғи ёки унинг ўринбосари вояга етмаганнинг ушбу марказга жойлаштирилганлиги тўғрисида

мазкур марказ жойлашган ердаги прокурорни ва болалар масалалари бўйича комиссияни зудлик билан, лекин 24 соатдан кечиктирмасдан хабардор қилади.

Вояга етмаганлар ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказида уларни жойлаштириш учун зарур бўлган энг кам вақт давомида, лекин кўпи билан ўттиз кун бўлиши мумкин. Алоҳида ҳолларда бу муддат суднинг ажрими асосида ўн беш кунгача узайтирилиши мумкин.

Ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказида вояга етмаганнинг бўлиши муддатига қуйидагилар кирмайди:

ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказида соғлиқни сақлашни бошқариш органи томонидан эълон қилинган карантин даври;

вояга етмаганнинг соғлиқни сақлаш муассасасининг ҳужжати билан тасдиқланган ва уни оилага қайтаришга ёки тегишли муассасага юборишга тўсқинлик қилаётган касаллиги даври;

суднинг илтимосномани қаноатлантириш ва вояга етмаганни ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасасига жойлаштириш тўғрисидаги ажрими устидан берилган шикоятнинг (протестнинг) кўриб чиқилиш вақти.

Вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказлари тўғрисидаги низом Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади.

Таълимни бошқариш органлари ва таълим муассасалари ўз ваколатлари доирасида(13-м.):

1) вояга етмаганларда қонунга итоаткорлик хулқ-атворини шакллантиришга, уларга ахлоқ ва соғлом турмуш тарзи асосларини сингдиришга йўналтирилган дастурлар ҳамда услубларни ишлаб чиқади ва таълим муассасаларининг иш амалиётига жорий этади;

2) ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларининг, шунингдек вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаш вазифаларини амалга ошираётган бошқа муассасаларнинг фаолиятини такомиллаштиришга доир чора-тадбирларни амалга оширади;

3) таълим муассасаларидаги машғулотларга узрли сабабларсиз келмаётган ёхуд мунтазам равишда қатнашмаётган вояга етмаганларни аниқлайди ҳамда уларнинг ҳисобини юритади, уларнинг умумий ўрта ва ўрта махсус, таълим олишига доир чора-тадбирларни кўради;

4) вояга етмаганларга ўз ҳаёт йўлини ва касб-ҳунар танлашида уларнинг қобилияти, қизиқиши, мойиллиги ҳамда соғлиғининг ҳолатига мувофиқ психологик ёрдам кўрсатади;

5) ривожланишида ёки хулқ-атворида нуқсонли бўлган вояга етмаганларни аниқлайдиган, уларни комплекс текширувдан ўтказадиган ҳамда уларнинг келгусидаги таъминоти, тарбияси ва таълими шакллари белгилаш бўйича тавсиялар тайёрлайдиган психологик-тиббий-педагогик комиссиялар тузади;

6) яқка тартибдаги профилактика ишини олиб боришда иштирок этади;

7) таълим муассасаларида оммабоп спорт секциялари, техник ва бошқа тўғарақлар, клублар ташкил этилишини ҳамда вояга етмаганларни уларда қатнашишга жалб этишни таъминлайди, вояга етмаганларнинг бандлиги ва дам олишини ташкил этишда қатнашади.

Умумий ўрта, ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари ҳамда бошқа таълим муассасалари ўз ваколатлари доирасида:

ривожланишида ёки хулқ-атворида нуқсон ёхуд ўқишида муаммолари бўлган вояга етмаганларга ижтимоий-психологик ҳамда педагогик ёрдам кўрсатади;

ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган, шунингдек таълим муассасаларидаги машғулотларга узрли сабабларсиз келмаётган ёхуд мунтазам равишда қатнашмаётган вояга етмаганларни аниқлайди, уларни таъминлаш, тарбиялаш ва уларга таълим беришга доир чора-тадбирларни кўради;

таълим муассасаларида оммабоп спорт секциялари, техник ва бошқа тўғарақлар, клублар ташкил қилади ҳамда вояга етмаганларни уларда қатнашишга жалб этади;

ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган оилаларни аниқлайди ҳамда ушбу оилаларга ўз болаларини таъминлаш, тарбиялаш ва уларга таълим бериш борасида ёрдам кўрсатади;

вояга етмаганларда қонунга итоаткорлик хулқ-атворини шакллантиришга, уларга ахлоқ ва соғлом турмуш тарзи асосларини сингдиришга йўналтирилган дастурлар ҳамда услубларни амалга оширишга доир чора-тадбирларни кўради.

Етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар учун таълим муассасалари ўз ваколатлари доирасида:

вояга етмаганларнинг ота-онаси вафот этган, уларнинг ота-оналари ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум этилган, улар ота-оналарининг ота-оналик ҳуқуқи чекланган, ота-онаси муомалага лаёқатсиз деб топилган, ота-онаси касал бўлган, ота-онаси узоқ муддат бўлмаган, ота-онаси болаларини тарбиялашдан ёки уларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишдан бўйин товлаган ҳолларда, шу жумладан ота-онаси ўз болаларини таълим муассасаларидан, соғлиқни сақлаш муассасаларидан, аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш муассасаларидан ва бошқа муассасалардан олишдан бош тортган тақдирда, шунингдек болалар ота-онаси қарамоғидан маҳрум бўлган бошқа ҳолларда вояга етмаганларни таъминлаш, тарбиялаш, уларга таълим бериш, келгусида уларни жойлаштириш ва мустақил ҳаётга тайёрлаш учун қабул қилади;

кам таъминланган, кўп болали оилаларнинг вояга етмаган болаларини, фақат отаси ёки онаси бор бўлган вояга етмаганларни ушбу оилаларни ижтимоий кўллаб-қувватлаш мақсадида бир йилдан ортиқ бўлмаган муддатга таъминлаш, тарбиялаш ва уларга таълим бериш учун қабул қилади;

мазкур муассасаларда сақланаётган вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлайди;

якка тартибдаги профилактика ишини олиб боришда иштирок этади.

Таълимни бошқариш органлари ва таълим муассасалари қонунчиликка мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

Ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасалари (14-м.)

ихтисослаштирилган мактаблар ва ихтисослаштирилган касб-хунар коллежлари ҳисобланади. Мазкур муассасаларига ўн бир ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган, таъминлаш, тарбиялаш ва таълим бериш учун алоҳида шароитларга муҳтож вояга етмаганлар куйидаги ҳолларда уч йилдан ортиқ бўлмаган муддатга жойлаштирилиши мумкин, агар улар:

ижтимоий хавфли қилмишлар содир этган, лекин жиноий жавобгарликка тортиш мумкин бўлган ёшга тўлмаган ёхуд руҳий ҳолатининг бузилганлиги билан боғлиқ бўлмаган ҳолда ривожланишда ўз ёшига нисбатан анча орқада қолиши оқибатида содир этган қилмишининг аҳамиятини тўла равишда англаб етишга қодир бўлмаган бўлса;

айблилиги тўғрисидаги масала ҳал қилинмай туриб жиноий жавобгарликдан озод қилинган, материаллар болалар масалалари бўйича комиссияга кўриб чиқиш учун топширилган бўлса;

ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларига жойлаштириш тариқасидаги мажбурлов чораси қўлланилган ҳолда жиноий жазодан озод қилинган бўлса;

якка тартибдаги профилактика иши олиб борилаётганлигига қарамай ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир қилишни давом эттираётган бўлса.

Вояга етмаганларни ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларига жойлаштириш учун суд ажрими асос бўлади.

Ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларига ушбу муассасаларда сақлаш, тарбиялаш ва таълим беришга тўсқинлик қиладиган касаллиги бўлган вояга етмаганлар жойлаштирилиши мумкин эмас.

Вояга етмаганларни ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларида сақлаш, тарбиялаш ва уларга таълим беришга тўсқинлик қиладиган касалликлар рўйхати Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан тасдиқланади.

Ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасалари ўз ваколатлари доирасида:

вояга етмаганларни ўқитишни, уларнинг касб-ҳунар тайёргарлигини ва ижтимоий-педагогик реабилитациясини амалга оширади;

вояга етмаганларни сақлашнинг мазкур муассасалар ҳудудини кўриқлашни, вояга етмаганларнинг шахсий хавфсизлигини ва салбий таъсирлардан ҳимояланганлигини, ушбу муассасалар ҳудудига бегона шахсларнинг эркин киришини, бу муассасаларда сақланаётган вояга етмаганларнинг эркин чиқишини чеклашни ўз ичига олган махсус шарт-шароитларини таъминлайди;

вояга етмаганларнинг мазкур муассасаларни ўзбошимчалик билан тарк этиши ҳолатлари тўғрисида ушбу муассасалар жойлашган ердаги ва вояга етмаганларнинг яшаш жойидаги ёки турган жойидаги ички ишлар органларини хабардор қилади ҳамда ички ишлар органлари билан биргаликда уларни топиш ва мазкур муассасаларга қайтаришга доир чора-тадбирларни кўради;

вояга етмаганларнинг яшаш жойидаги болалар масалалари бўйича комиссияларга вояга етмаганларнинг ушбу муассасалардан чиқарилаётганлиги тўғрисидаги хабарномаларни, шунингдек вояга етмаганларга оид тавсифномаларни уларни чиқаришдан камида бир ой олдин юборади.

Ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасалари мазкур муассасалар жойлашган ердаги болалар масалалари бўйича комиссияларга қуйидаги масалалар юзасидан тақдимномалар киритади:

вояга етмаганларни бошқа ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларига ўтказиш;

вояга етмаганларнинг мазкур муассасаларда бўлишини суд томонидан белгиланган муддат ўтишидан олдин, агар улар хулқ-атвори тузалганлиги сабабли ушбу таъсир чорасини қўллашни давом эттиришга муҳтож бўлмаса ёки соғлиғи ҳолатига кўра бу муассасаларда бўла олмаса, тугатиш;

вояга етмаганларни ўқитишни тамомлаш зарур бўлган тақдирда, уларнинг ушбу муассасаларда бўлиш муддатини узайтириш.

Ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасалари қонунчиликка мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

Ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасалари тўғрисидаги низомлар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади.

Васийлик ва ҳомийлик органлари (15-м.) ўз ваколатлари доирасида:

етим болаларни, ота-онаси қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни аниқлайди ва уларнинг ҳисобини юритади ҳамда ота-она қарамоғидан маҳрум бўлганликнинг аниқ ҳолатларидан келиб чиқиб, болаларни жойлаштириш шакллари танилади, шунингдек уларни таъминлаш, тарбиялаш ва уларга таълим бериш шароитлари устидан назоратни амалга оширади;

қонунчиликда назарда тутилган ҳолларда ва тартибда вояга етмаганларга нисбатан васийлик ва ҳомийликни белгилашга доир чора-тадбирларни кўради;

ўн тўрт ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган вояга етмаганнинг ўз иш ҳақи, стипендияси ёки бошқа даромадларини мустақил тасарруф этиш ҳуқуқини чеклаб қўйиш ёки уни бу ҳуқуқдан маҳрум қилиш тўғрисидаги илтимоснома билан судга мурожаат қилади, бундан вояга етмаганнинг белгиланган тартибда тўла ҳажмда муомала лаёқатини олиши ҳоллари мустасно;

якка тартибдаги профилактика ишини олиб боришда иштирок этади, ота-оналик ҳуқуқини чеклаш ёки ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тўғрисида даъволар қўзғатади; ота-оналик ҳуқуқини чеклаш ёки ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тўғрисидаги, шунингдек ота-оналик ҳуқуқини тиклаш ҳақидаги ишларни судларда кўриб чиқишда иштирок этади.

Соғлиқни сақлашни бошқариш органлари ва соғлиқни сақлаш муассасалари (16-м.) ўз ваколатлари доирасида:

вояга етмаганлар, уларнинг ота-онаси ёки ота-она ўрнини босувчи шахслар ўртасида санитария-гигиена билимларини кенг ёйишни, шунингдек соғлом турмуш тарзини тарғиб қилишни ташкил этади;

вояга етмаганлар ўртасида алкоголизм, чекиш, гиёҳвандлик ва захарвандлик ҳамда уларнинг хулқ-атворидаги шу билан боғлиқ нуқсонларнинг профилактикаси бўйича тадбирлар ишлаб чиқиши ва амалга оширилишини таъминлайди;

вояга етмаганлар ўртасида алкоголизм, чекиш, гиёҳвандлик ва захарвандликнинг тарқалиши тўғрисида болалар масалалари бўйича комиссияларни хабардор қилади;

уч ёшгача бўлган адашиб қолган, ташлаб кетилган ва ота-онаси қарамоғидан маҳрум бўлган бошқа болаларни кеча-кундуз қабул қилиш ҳамда парваришлашни амалга оширади;

вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга оширувчи органлар ва муассасаларга, шунингдек вояга етмаганларнинг ота-онаси ёки ота-она ўрнини босувчи шахсларга маслаҳат ёрдамини кўрсатади;

алкоголь таъсирида маст ҳолатда бўлган ёки гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки ақл-ирода фаолиятига таъсир этувчи бошқа моддалар таъсири остида бўлган вояга етмаганларни кеча-кундуз қабул қилишни амалга оширади ва уларга тиббий ёрдам кўрсатади;

ривожланишида ёки хулқ-атворида нуқсони бўлган вояга етмаганларга ихтисослаштирилган ташхис ҳамда даволаш-тиклаш ёрдами кўрсатади;

ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларига юборилаётган вояга етмаганларнинг соғлиғи тўғрисида белгиланган тартибда хулосалар тайёрлайди;

спиртли ичимликлар, гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки ақл-ирода фаолиятига таъсир этувчи бошқа моддаларни мунтазам равишда истеъмол қилаётган вояга етмаганларни аниқлаш, ҳисобга олиш, текшириш ва тиббий-ижтимоий реабилитация қилишни ташкил этади;

жинсий йўл билан юқтириладиган касалликларнинг манбаларини аниқлаш, ушбу касалликларга чалинган вояга етмаганларни текшириш ва даволашни ташкил этади.

ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган вояга етмаганларга ва оилаларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш ҳамда уларни ижтимоий-педагогик реабилитация қилишнинг замонавий услублари ва технологияларидан фойдаланади;

вояга етмаганларнинг дам олишини, ижтимоий муассасаларда ташкил этилган тўғаракларда ёки марказларда ижодий қобилиятини ривожлантиришини ташкил этишда иштирок этади;

ногирон болаларни тиббий-ижтимоий ёрдам билан таъминлайди, ногирон болаларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш хизматларининг комплекс тармоқларини ривожлантиради;

якка тартибдаги профилактика ишини олиб боришда иштирок этади.

Меҳнат органлари ўз ваколатлари доирасида (17-м.):

вояга етмаганларни ишга жойлаштиришга, касбга тайёрлашга, қайта тайёрлашга ва уларнинг малакасини оширишга кўмаклашади, улар билан тузилган меҳнат шартномасини иш берувчининг ташаббусига кўра бекор қилиш тўғрисидаги масалаларни кўриб чиқади;

якка тартибдаги профилактика ишини олиб боришда иштирок этади.

Меҳнат органлари қонунчиликка мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Ёшлар ишлари агентлиги ва унинг ҳудудий бўлинмалари ўз ваколатлари доирасида(17¹-м.):

вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилади;

вояга етмаганларнинг ўз иқтидори ва истеъдодини тўлақонли намоён этишига, шунингдек уларнинг ўз қобилиятларини рўёбга чиқаришига монелик қиладиган омилларни аниқлайди ҳамда уларни бартараф этиш бўйича чоралар кўради;

вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасида иштирок этади;

жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган ёки ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларидан қайтиб келган вояга

етмаганларни ижтимоий-педагогик жиҳатдан реабилитация қилишга ва уларнинг мослашувиغا кўмаклашади.

Ўзбекистон Республикаси Ёшлар ишлари агентлиги ва унинг ҳудудий бўлинмалари қонунчиликка мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

Мустақил тайёргарлик учун топшириқ

1. Ўзбекистон Республикасининг Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги қонунининг асосий қоидаларини конспектлаштиринг.

2. Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмаларининг умумий профилактик фаолияти.

3. Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмаларининг махсус профилактик фаолияти.

4. Ўзбекистон Республикасининг Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги қонунининг мақсади, тизими ва тузилиши.

Семинар машғулоти (2 - соат)

Ўқув машғулотнинг саволлари кичик саволларга бўлиниб “Баҳс-мунозара”, “кичик гуруҳларда ишлаш”, интерфаол методлардан фойдаланиш орқали ўтказилади.

Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги қонунининг мақсади, мазмун-моҳияти ва асосий қоидалари?

(Ушбу саволни ёритишда “Баҳс-мунозара” методидан фойдаланилади)

“БАҲС-МУНОЗАРА” МЕТОДИ - мавзу бўйича таълим олувчилар билан ўзаро баҳс, фикр алмашинув тарзида ўтказиладиган ўқитиш методидир. Ҳар қандай мавзу ва муаммолар мавжуд билимлар ва тажрибалар асосида муҳокама қилиниши назарда тутилган ҳолда ушбу метод қўлланилади. Баҳс-мунозарани бошқариб бориш вазифасини таълим олувчиларнинг бирига топшириши ёки таълим берувчининг ўзи олиб бориши мумкин. Баҳс-мунозарани эркин ҳолатда олиб бориш ва ҳар бир таълим олувчини мунозарага жалб этишга ҳаракат қилиш лозим. Ушбу метод олиб борилаётганда таълим олувчилар орасида пайдо бўладиган низоларни дарҳол бартараф этишга ҳаракат қилиш керак.

“Баҳс-мунозара” методини ўтказишда қуйидаги қоидаларга амал қилиш керак:

- барча таълим олувчилар иштирок этиши учун имконият яратиш;
 - “ўнг қўл” қоидаси (қўлини кўтариб, руҳсат олгандан сўнг сўзлаш)га риоя қилиш;
 - фикр-ғояларни тинглаш маданияти;
 - билдирилган фикр-ғояларнинг такрорланмаслиги; -
 - бир-бирларига ўзаро ҳурмат.
- Қуйида — “Баҳс-мунозара” методини ўтказиш тузилмаси берилган.

Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги қонуннинг мақсади, мазмун-моҳияти, моҳияти ва асосий қоидалари.

Турли фикрлар тингланади

Фикр ғоялар тўпланади

Таҳлиллар қилинади

Аниқ ва муқобил ечимни топиш

“Баҳс-мунозара” методининг тузилмаси

“Баҳс мунозара саволлари”:

1. Қонунинг мақсади нима?
2. Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисидаги қонунчилик?
3. Вояга етмаган ким?
4. вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси нима?
5. ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган вояга етмаган ким?
6. Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасига доир фаолиятнинг асосий вазифалари нималардан иборат?

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИ МАЗМУНИ (2 соат)

3-мавзу: Ўзбекистон Республикаси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси
тўғрисидаги қонунининг мазмун-
моҳияти

Режа:

3. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тушунчаси.
4. Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда муассасалар, уларнинг ваколатлари.
5. Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг турлари.

1-савол. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тушунчаси.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги давлатнинг сиёсатини 2014 йил 14 майдаги «Ҳуқуқбузарликлар профилактикасида»ги ЎРҚ 371-сонли Ўзбекистон Республикаси қонуни тартибга солиб, агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги қонунчилигида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади. Мазкур қонун **7 боб, 51 моддадан** иборат.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси – ҳуқуқ-тартиботни сақлаш ҳамда мустаҳкамлаш, ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, уларга барҳам бериш, шунингдек ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш мақсадида қўлланиладиган ҳуқуқбузарликлар умумий, махсус, яқка тартибдаги ва виқтимологик профилактикасининг ҳуқуқий, ижтимоий, ташкилий ва бошқа чора-тадбирлари тизими.

Ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш – ҳуқуқбузарликдан жабрланувчига, ғайриижтимоий хулқ-атворли, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларга ҳуқуқий, ижтимоий, психологик, тиббий, педагогик ва бошқа турдаги ёрдам кўрсатишга, шунингдек уларга жамиятда қабул қилинган хулқ-атвор нормалари ва қоидаларини сингдиришга қаратилган чора-тадбирлар мажмуи;

Ғайриижтимоий хулқ-атвор – шахснинг жамиятда қабул қилинган хулқ-атвор нормалари ва қоидаларини бузувчи турмуш тарзи, ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги;

Ҳуқуқбузарлик – содир этилганлиги учун маъмурий ёки жиноий жавобгарлик назарда тутилган айбли ғайриҳуқуқий қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик);

Ҳуқуқбузарликдан жабрланувчи – жисмоний, маънавий ёки мулкий зарар етказилганлиги оқибатида ҳуқуқбузарликдан жабрланган шахс;

ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил бўлган шахс – ўзининг ғайриижтимоий хулқ-атвори хавфлилиги туфайли ҳуқуқбузарлик содир этиш эҳтимоли ҳолатида бўлган жисмоний шахс.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

шахснинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаш;

жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, қонунийликни мустаҳкамлаш, шунингдек коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш;

ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, ўрганиш, бартараф этиш чора-тадбирларини кўриш;

ҳуқуқбузарликдан жабрланувчиларни, ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарлик содир этган, шу жумладан илгари судланган ва озодликдан маҳрум этиш жойларидан озод қилинган шахсларни ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш;

жисмоний шахсларнинг ҳуқуқбузарликдан жабрланувчига айланиши хавфини камайтириш;

ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда муассасалар фаолиятининг ўзаро ҳамкорлигини таъминлаш ва уларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг асосий принциплари қуйидагилардан иборат:

қонунийлик; инсонпарварлик;

тизимлилик; ишонтириш усулининг устуворлиги;

таъсир кўрсатиш чора-тадбирларини фарқлаш ва якка тартибдаги ёндашиш.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг турлари:

- 1) ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси;
- 2) ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси;
- 3) ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси;
- 4) ҳуқуқбузарликларнинг виқтимологик профилактикаси.

2-савол. Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда муассасалар, уларнинг ваколатлари.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси:

1) ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларининг ишлаб чиқилиши, тасдиқланиши ва амалга оширилишини таъминлайди;

2) ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тизимининг самарали ишлаб туришига қаратилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқади ва қабул қилади;

3) иқтисодий ва ижтимоий-маданий ривожланиш соҳасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир тегишли чора-тадбирларни кўради;

4) ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда муассасаларнинг ўзаро ҳамкорлигини таъминлайди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қонунчиликка мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари:

- ✓ ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этади;
- ✓ ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир ҳудудий дастурларни ишлаб чиқади, тасдиқлайди ва амалга оширади;
- ✓ аҳолининг ижтимоий муҳофаза қилинишини таъминлашга, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари ҳимоя қилинишини таъминлашга қаратилган чора-тадбирларни кўради;
- ✓ тегишли ҳудудда ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда муассасаларнинг ўзаро ҳамкорлигини таъминлайди.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари қонунчиликка мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ва муассасалар тизимига қуйидагилар киради:

- ички ишлар органлари;
- прокуратура органлари;
- Ўзбекистон Республикаси Президенти давлат хавфсизлик хизмати органлари;
- Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси органлари;
- Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги;
- адлия органлари;
- давлат божхона хизмати органлари;
- давлат солиқ хизмати органлари;
- меҳнат органлари;
- таълимни давлат томонидан бошқариш органлари ва таълим муассасалари;
- давлат соғлиқни сақлаш тизимини бошқариш органлари ва соғлиқни сақлаш муассасалари;
- Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси органлари;
- Ўзбекистон Республикаси Ёшлар ишлари агентлиги ва унинг ҳудудий бўлинмалари.

Ички ишлар органлари:

ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этади;

ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир дастурларни ишлаб чиқади, тасдиқлайди ва амалга оширади;

мамлакатдаги, айрим минтақалардаги, туманлар ва шаҳарлардаги криминоген вазиятни ўрганади, мавжуд кучлар ва воситалардан ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ҳамда уларни бартараф этишда фойдаланилиши самарадорлиги таҳлилинини амалга оширади;

ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширади, шу жумладан ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлайди, бартараф этади;

хукукбузарликларнинг, уларни содир этган шахслар ва хукукбузарликлардан жабрланувчиларнинг ҳисобини юритади, мазкур маълумотларнинг таҳлилини амалга оширади;

ушбу Қонуннинг 35-моддасида назарда тутилган шахсларни профилактик ҳисобга олишни амалга оширади;

фаолияти тақиқланган ташкилотларга ва диний-экстремистик йўналишдаги гуруҳларга алоқадор бўлган шахсларни аниқлайди, уларга нисбатан чора-тадбирлар кўради;

паспорт-виза режимига, фуқаролар ва юридик шахслар томонидан ўқотар курулни сақлаш қоидалари ҳамда тартибига риоя қилиниши устидан назоратни таъминлайди;

жиноятларни фош этишда ва терговга, судга келишдан бўйин товлаётган шахслар ҳамда бедарак йўқолган фуқаролар қидирувида иштирок этади;

ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш чора-тадбирларини кўради;

хукукбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи бошқа органлар ҳамда муассасалар билан ўзаро ҳамкорлик қилади.

Ички ишлар органлари қонунчиликка мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

Прокуратура органлари:

хукукбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этади;

хукукбузарликлар профилактикасига доир дастурларни ишлаб чиқади, тасдиқлайди ва амалга оширади;

хукукбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси қонунларининг аниқ ва бир хилда ижро этилиши устидан назоратни амалга оширади;

хукукбузарликлар профилактикасини, шу жумладан солиқ, валютага оид хукукбузарликлар, жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш, терроризмни молиялаштириш ва оммавий қирғин қуролини тарқатишни молиялаштириш профилактикасини амалга оширади, шу жумладан мазкур хукукбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлайди, бартараф этади;

хукукбузарликлар профилактикаси соҳасидаги қонун ижодкорлиги фаолиятида иштирок этади;

аҳоли ўртасида жамиятда ҳукуқий онгни, ҳукуқий маданиятни юксалтиришга ва қонунийликни мустаҳкамлашга қаратилган ҳукуқий тарғибот бўйича фаолиятда иштирок этади;

хукукбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ва муассасаларнинг фаолиятини мувофиқлаштириб боради;

хукукбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи бошқа органлар ҳамда муассасалар билан ўзаро ҳамкорлик қилади. Прокуратура органлари қонунчиликка мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

Давлат хавфсизлик хизмати органлари:

ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этади;

ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир дастурларни ишлаб чиқади, тасдиқлайди ва амалга оширади;

ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширади, шу жумладан ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлайди, бартараф этади;

ҳалқаро жиной ташкилотлар фаолияти тўғрисидаги ахборотни тўплаш ва таҳлил қилишни, миллий хавфсизликка улардан келиб чиқувчи таҳдид даражасини баҳолашни амалга оширади, тегишли органлар ва муассасаларга зарур ахборотни тақдим этади;

тинчлик ва хавфсизликка қарши ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган шахсларнинг ҳисобини юритади;

ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи бошқа органлар ҳамда муассасалар билан ўзаро ҳамкорлик қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти давлат хавфсизлик хизмати органлари:

ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этади;

ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширади, шу жумладан ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлайди, бартараф этади;

қўриқланувчи шахсларнинг манфаатлари, хавфсизлиги ва дахлсизлигига қарши ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган шахсларнинг ҳисобини юритади;

ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи бошқа органлар ҳамда муассасалар билан ҳамкорлик қилади.

Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси органлари:

ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда иштирок этади;

ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир дастурларни ишлаб чиқади, тасдиқлайди ва амалга оширади;

ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширади, шу жумладан мазкур ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлайди, бартараф этади;

фуқаровий ва хизмат қуролини ҳамда унинг ўқ дориларини олиш ва рўйхатдан ўтказиш (қайта рўйхатдан ўтказиш) тартибига фуқаролар ҳамда юридик шахслар томонидан риюя этилиши устидан назоратни таъминлайди;

ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи бошқа органлар ҳамда муассасалар билан ҳамкорлик қилади.

Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги:

ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этади;

ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир дастурларни ишлаб чиқади, тасдиқлайди ва амалга оширади;

мамлакатдаги коррупция ҳолати тизимли таҳлил қилинишини таъминлайди, шунингдек коррупцияга оид хавф-хатарлар энг юқори бўлган соҳаларни, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг сабаблари ва шарт-шароитларини аниқлайди;

давлат харидлари ва бюджет маблағларидан, халқаро ташкилотлар ва чет давлатларнинг қарзларидан фойдаланиш, давлат активларини реализация қилиш соҳасида коррупцияга қарши назорат тизимининг самарадорлигини таҳлил қилади, шунингдек, уни такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқади;

фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга қаратилган комплекс дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш, коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш масалаларига оид ахборотни тарқатиш, шунингдек коррупцияга қарши курашиш бўйича ўқитишни ташкил этиш орқали жамиятда коррупциянинг барча кўринишларига нисбатан муросасиз муносабатни шакллантиради;

вазирликлар ва идораларнинг коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасидаги фаолиятини мувофиқлаштиради;

ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи бошқа органлар ҳамда муассасалар билан ҳамкорлик қилади.

Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги қонунчиликка мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

Адлия органлари:

ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этади;

ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир дастурларни ишлаб чиқади, тасдиқлайди ва амалга оширади;

ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширади, шу жумладан ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлайди, бартараф этади;

аҳоли ўртасида жамиятда ҳуқуқий онгни, ҳуқуқий маданиятни юксалтиришга ва қонунийликни мустаҳкамлашга қаратилган ҳуқуқий тарғибот бўйича фаолиятни амалга оширади ҳамда мувофиқлаштириб боради;

ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги қонун ижодкорлиги фаолиятида иштирок этади; ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи бошқа органлар ҳамда муассасалар билан ўзаро ҳамкорлик қилади.

Адлия органлари қонунчиликка мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

Давлат божхона хизмати органлари:

ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этади; божхона соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир дастурларни ишлаб чиқади, тасдиқлайди ва амалга оширади;

божхона тўғрисидаги қонунчиликка риоя этилиши, божхона тўловларининг тўғри ҳисобланиши, тўлиқ ва ўз вақтида тўланиши устидан назоратни амалга оширади; божхона соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширади, шу жумладан мазкур ҳуқуқбузарликларнинг

содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлайди, бартараф этади;

божхона соҳасида ҳуқуқбузарликлар содир этган жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳисобини юритади, мазкур маълумотларнинг таҳлилини амалга оширади;

ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи бошқа органлар ҳамда муассасалар билан ўзаро ҳамкорлик қилади.

Давлат божхона хизмати органлари қонунчиликка мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

Давлат солиқ хизмати органлари:

ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этади;

солиққа оид ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир дастурларни ишлаб чиқади, тасдиқлайди ва амалга оширади;

солиққа оид ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширади, шу жумладан мазкур ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлайди, бартараф этади;

солиқ тўғрисидаги қонунчиликка риоя этилиши, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг тўғри ҳисобланиши, тўлиқ ва ўз вақтида тўланиши устидан назоратни амалга оширади;

солиққа оид ҳуқуқбузарликлар содир этган жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳисобини юритади, мазкур маълумотларнинг таҳлилини амалга оширади;

ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи бошқа органлар ҳамда муассасалар билан ўзаро ҳамкорлик қилади.

Меҳнат органлари:

ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этади;

меҳнат ва аҳолини иш билан таъминлаш соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир дастурларни ишлаб чиқади, тасдиқлайди ҳамда амалга оширади;

аҳолини иш билан таъминлаш чора-тадбирларини кўради, ишсизларни ҳисобга олишни ва ишсизларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш чора-тадбирларини амалга оширади;

меҳнат ва аҳолини иш билан таъминлаш соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширади, шу жумладан мазкур ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ҳамда уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлайди, бартараф этади;

ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ҳамда унда иштирок этувчи бошқа органлар ва муассасалар билан ҳамкорлик қилади.

Таълимни давлат томонидан бошқариш органлари ва таълим муассасалари:

ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этади;

таълим олувчилар, уларнинг ота-онаси ёки ота-онасининг ўрнини босувчи шахслар ўртасидаги ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир дастурларни ишлаб чиқади, тасдиқлайди ва амалга оширади;

таълим олувчилар, уларнинг ота-онаси ёки ота-онасининг ўрнини босувчи шахслар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширади, шу жумладан мазкур ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлайди, бартараф этади;

таълим олувчиларда қонунга итоаткорлик хулқ-атворини шакллантиришга, уларга жамиятда қабул қилинган хулқ-атвор нормалари ва қоидаларини сингдиришга йўналтирилган дастурлар ҳамда услубларни ишлаб чиқади ва таълим муассасаларининг иш амалиётига жорий этади;

таълим олувчилар орасида ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган шахсларни аниқлайди ҳамда уларга нисбатан ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш чора-тадбирларини кўради;

таълим олувчиларнинг бандлигини ва бўш вақти мазмунли ўтказилишини таъминлаш мақсадида таълим муассасаларида ҳаммабоп спорт секциялари, техник ва бошқа тўғарақлар, клублар ташкил этади;

ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи бошқа органлар ҳамда муассасалар билан ўзаро ҳамкорлик қилади.

Таълимни давлат томонидан бошқариш органлари ва таълим муассасалари **ички ишлар органларига:**

- 1) ҳуқуқбузарликлар фактлари ҳақида;
- 2) одамларнинг ҳаётига ёки соғлиғига таҳдид соладиган оилавий-маиший низолар тўғрисида ва оилавий-маиший муносабатлар соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар ҳақида;
- 3) таълим олувчи шахс ғайриижтимоий хулқ-атворга ва ҳуқуқбузарликлар содир этишга жалб этилганлиги ҳақида;
- 4) ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган шахслар ҳақида хабар қилиши шарт.

Давлат соғлиқни сақлаш тизимини бошқариш органлари ва соғлиқни сақлаш муассасалари:

ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этади;

фуқаролар соғлиғини сақлаш соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир дастурларни ишлаб чиқади, тасдиқлайди ва амалга оширади;

фуқаролар соғлиғини сақлаш соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширади, шу жумладан мазкур ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлайди, бартараф этади;

аҳоли ўртасида санитария-гигиенага оид билимларни тарқатиш бўйича ишларни, шунингдек соғлом турмуш тарзини тарғиб қилишни ташкил этади;

аҳоли ўртасида мунтазам тиббий текширувларни ташкил этади;

алкоголизмга, гиёҳвандликка, заҳарвандликка, руҳий касалликларга, ОИВ инфекциясига, таносил касалликларига ва атрофдагилар учун хавф солувчи бошқа касалликларга чалинган шахсларни аниқлайди, уларни ҳисобга олиш,

текширувдан ўтказиш, шунингдек ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштиришни амалга оширади;

ОИВ инфекцияси, алкоголизм, гиёҳвандлик, заҳарвандлик тарқалишининг олдини олишга доир чора-тадбирларни бажариш учун мутахассисларни тайёрлашни, қайта тайёрлашни ва уларнинг малакасини оширишни амалга оширади;

одам савдосидан жабрланганларни белгиланган тартибда ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш чора-тадбирларини кўради;

ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш чора-тадбирларини кўради.

хукуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи бошқа органлар ҳамда муассасалар билан ўзаро ҳамкорлик қилади.

Давлат соғлиқни сақлаш тизимини бошқариш органлари ва соғлиқни сақлаш муассасалари **ички ишлар органларига:**

ижтимоий аҳамиятли касалликлар ва атрофдагилар учун хавф солувчи бошқа касалликлар тарқалганлиги ҳақида;

баданига шикаст етган ёхуд беҳуш ҳолатда бўлган шахслар келиб тушганлиги ёки мурожаат этганлиги ҳақида;

одамларнинг ҳаётига ёки соғлиғига таҳдид соладиган оилавий-маиший низолар тўғрисида ва оилавий-маиший муносабатлар соҳасидаги хукуқбузарликлар ҳақида;

вояга етмаган шахс ғайриижтимоий хулқ-атворга ва хукуқбузарликлар содир этишга жалб этилганлиги ҳақида;

хукуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган, хукуқбузарликлар содир этган шахслар ҳақида хабар қилиши шарт.

хукуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этади;

табиатни муҳофаза қилиш соҳасидаги хукуқбузарликлар профилактикасига доир дастурларни ишлаб чиқади, тасдиқлайди ва амалга оширади; табиатни муҳофаза қилиш соҳасидаги хукуқбузарликлар профилактикасини амалга оширади, мазкур хукуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлайди, бартараф этади;

табиатни муҳофаза қилиш соҳасида хукуқбузарлик содир этган шахсларнинг ҳисобини юритади, мазкур маълумотларнинг таҳлилинини амалга оширади;

хукуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи бошқа органлар ҳамда муассасалар билан ўзаро ҳамкорлик қилади.

Ўзбекистон Республикаси Ёшлар ишлари агентлиги ва унинг ҳудудий бўлинмалари ўз ваколатлари доирасида:

хукуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этади;

ёшлар ўртасида хукуқбузарликлар профилактикасига, шу жумладан хукуқбузарликларнинг махсус профилактикасига қаратилган чора-тадбирларни амалга оширишда иштирок этади;

ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар содир этилишига имкон бераётган сабаблар ва шарт-шароитларни аниқлашда ҳамда бартараф этишда кўмаклашади; ҳуқуқбузарликдан жабрланувчиларни, ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарлик содир этган, шу жумладан илгари судланган ва озодликдан маҳрум этиш жойларидан озод қилинган шахсларни (ёшларни) ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш бўйича чора-тадбирларни амалга оширишда иштирок этади;

ёшлар ўртасида жамиятда ҳуқуқий онгни, ҳуқуқий маданиятни юксалтиришга ва қонунийликни мустаҳкамлашга, шунингдек коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантиришга қаратилган ҳуқуқий тарғибот бўйича фаолиятда иштирок этади; ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи бошқа органлар ҳамда муассасалар билан ҳамкорлик қилади.

3-савол. Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг турлари.

Ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси - ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда муассасаларнинг ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш бўйича фаолияти ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасидир.

Ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси чора-тадбирлари куйидагилардан иборат:

ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш;

аҳоли ўртасидаги ҳуқуқий тарғибот;

ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш ҳамда ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимномалар киритиш.

Ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси қонунчиликка мувофиқ бошқа чора-тадбирларни ҳам ўз ичига олиши мумкин.

Ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси – Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ва муассасаларнинг айрим турдаги ҳуқуқбузарликлар профилактикасига, бу турдаги ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этишга, айрим тоифадаги шахсларни аниқлаш ва уларга профилактик таъсир кўрсатишга қаратилган махсус тадбирларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишга доир фаолияти ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикасидир.

Ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикасини амалга ошириш учун куйидагилар асос бўлади:

айрим турдаги ҳуқуқбузарликларнинг, шахслар тоифаларининг кўпайиши; жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига, шахс, жамият ва давлат манфаатларига тажовуз қилувчи хатарлар ва таҳдидларнинг юзага келиши.

Илгари судланган шахслар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси чора-тадбирлари қуйидагилардан иборат:

жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган ва озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазога ҳукм қилинган шахслар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ҳамда шарт-шароитларини аниқлаш, бартараф этиш;

жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган ва озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазога ҳукм қилинган шахслар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича махсус тадбирларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш;

озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони ўтаётган шахсларни ижтимоий реабилитация қилишга ва ижтимоий мослаштиришга тайёрлаш бўйича махсус тадбирларни амалга ошириш;

жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган шахсларни ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш бўйича чора-тадбирларни ташкил этиш ҳамда амалга ошириш;

жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган шахсларни ишга жойлаштириш учун иш ўринларини ташкил этаётган ташкилотларни рағбатлантириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш.

Илгари судланган шахслар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси қонунчиликка мувофиқ бошқа чора-тадбирларни ҳам ўз ичига олиши мумкин.

Алкоголни суистеъмол қилувчи ёки гиёҳвандлик воситаларини, психотроп моддаларни ва ақл-ирода фаолиятига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилувчи шахслар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси чора-тадбирлари қуйидагилардан иборат:

гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларнинг қонунга хилоф равишда муомалада бўлишининг, улар истеъмол қилинишининг, шунингдек алкоголь ва тамаки маҳсулотлари қонунга хилоф равишда ишлаб чиқарилиши ҳамда реализация қилинишининг олдини олиш бўйича профилактика тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

мастлик ҳолатида, гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва ақл-ирода фаолиятига таъсир этувчи бошқа моддалар таъсири остида содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва шарт-шароитларининг олдини олиш, уларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш бўйича профилактика тадбирларини ўтказиш;

гиёҳвандлик воситаларини, психотроп моддаларни ва ақл-ирода фаолиятига таъсир этувчи бошқа моддаларни сақлаш, ташиш, реализация қилиш ва улардан фойдаланиш қоидаларига риоя этилиши устидан назоратни амалга ошириш.

Алкоголни суистеъмол қилувчи ёки гиёҳвандлик воситаларини, психотроп моддаларни ва ақл-ирода фаолиятига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилувчи шахслар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси қонунчиликка мувофиқ бошқа чора-тадбирларни ҳам ўз ичига олиши мумкин.

Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва

ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни, ушбу Қонун ва бошқа қонунчиликка мувофиқ амалга оширилади.

Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси - ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ва муассасаларнинг ғайриижтимоий хулқ-атворли, ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарликлар содир этган шахсларни аниқлаш, уларнинг ҳисобини юритиш ва уларга тарбиявий таъсир кўрсатишга доир фаолияти ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасидир.

Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси шахснинг, унинг ижтимоий муҳитининг ўзига хос хусусиятлари, ижтимоий-маиший шароитлари ва турмуш тарзи, шахснинг ғайриижтимоий хулқ-атворини, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойиллигини, шунингдек содир этилган ҳуқуқбузарликнинг ижтимоий хавфлилик даражасини тавсифловчи бошқа омиллар ҳисобга олинган ҳолда белгиланади.

Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасини қўллаш учун шахснинг ғайриижтимоий хулқ-атвори тўғрисида, унинг ҳуқуқбузарлик содир этишга мойиллиги ёхуд у ҳуқуқбузарлик содир этганлиги ҳақида далолат берувчи ишончли маълумотларнинг мавжудлиги асос бўлади.

Ҳуқуқбузарликларнинг мажбурловчи ва чекловчи хусусиятдаги якка тартибдаги профилактикаси қонунда назарда тутилган асосларда қўлланилади.

Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси чора-тадбирлари қуйидагилардан иборат:

- 1) профилактика суҳбати;
- 2) расмий огоҳлантириш;
- 3) ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитлар тўғрисида хабардор қилиш;
- 4) ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш;
- 5) профилактик ҳисобга олиш;
- 6) мажбурий даволанишга юбориш;
- 7) маъмурий назорат.

Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси қонунчиликка мувофиқ бошқа чора-тадбирларни ҳам ўз ичига олиши мумкин.

Профилактика суҳбати шахсни жамиятда қабул қилинган хулқ-атвор нормалари ва қоидаларига риоя этишга ишонтиришдан, ғайриижтимоий хулқ-атворнинг ижтимоий ва ҳуқуқий оқибатларини ҳамда ҳуқуқбузарлик содир этганлик учун қонунда белгиланган жавобгарликни тушунтиришдан иборат бўлади. Профилактика суҳбати шахсни профилактик ҳисобга қўйишда ҳам ўтказилади.

Профилактика суҳбати ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи орган ёки муассасанинг ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасини амалга оширишга масъул бўлган вакили томонидан ўтказилади.

Профилактика суҳбати ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи орган ёки муассаса жойлашган ерда, шунингдек шахснинг яшаш, ўқиш, иш жойида ёхуд бевосита ғайриижтимоий хулқ-атвор ёки ҳуқуқбузарлик аниқланган жойда ўтказилади.

Профилактика суҳбати давомида шахснинг ўзига хос хусусиятлари, унинг турмуш тарзи ва ижтимоий-маиший яшаш шароитлари, шунингдек ғайриижтимоий хулқ-атворнинг ёки содир этилган ҳуқуқбузарликнинг сабаблари ва шарт-шароитлари аниқланади.

Илгари ўтказилган профилактика суҳбати ижобий натижа бермаган ва шахс ғайриижтимоий хулқ-атворни ёки ҳуқуқбузарлик содир этишга мойилликни давом эттирган ҳолларда, унга нисбатан расмий огоҳлантириш қўлланилади.

Мустақил тайёргарлик учун топширик

1. Ўзбекистон Республикасининг Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги қонунининг мақсади, тизими ва тузилиши.

2. Ўзбекистон Республикасининг Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги қонунининг асосий қоидаларини конспектлаштиринг.

3. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмаларининг умумий профилактик фаолияти.

4. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмаларининг махсус профилактик фаолияти.

Семинар машғулоти (2 - соат)

Ўқув машғулотнинг саволлари кичик саволларга бўлиниб “Баҳс-мунозара” интерфаол методидан фойдаланиш орқали ўтказилади.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги қонуннинг мақсади, мазмун-моҳияти ва асосий қоидалари?

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг турлари ва уларни амалга оширувчи органлар (тузилмалар)?

(Ушбу саволни ёритишда “Баҳс-мунозара” методидан фойдаланилади)

“БАҲС-МУНОЗАРА” МЕТОДИ - мавзу бўйича таълим олувчилар билан ўзаро баҳс, фикр алмашинув тарзида ўтказиладиган ўқитиш методидир. Ҳар қандай мавзу ва муаммолар мавжуд билимлар ва тажрибалар асосида муҳокама қилиниши назарда тутилган ҳолда ушбу метод қўлланилади. Баҳс-мунозарани бошқариб бориш вазифасини таълим олувчиларнинг бирига топшириши ёки таълим берувчининг ўзи олиб бориши мумкин. Баҳс-мунозарани эркин ҳолатда олиб бориш ва ҳар бир таълим олувчини мунозарага жалб этишга ҳаракат қилиш лозим. Ушбу метод олиб борилаётганда таълим олувчилар орасида пайдо бўладиган низоларни дарҳол бартараф этишга ҳаракат қилиш керак.

“Баҳс-мунозара” методини ўтказишда қуйидаги қоидаларга амал қилиш керак:

- барча таълим олувчилар иштирок этиши учун имконият яратиш;

- “ўнг қўл” қоидаси (қўлини кўтариб, руҳсат олгандан сўнг сўзлаш)га риоя қилиш;

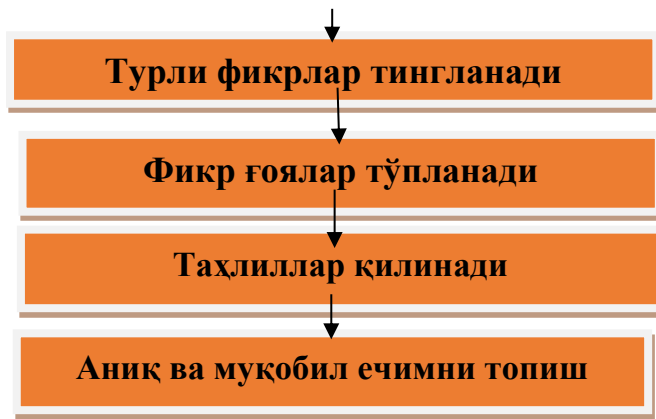
- фикр-ғояларни тинглаш маданияти;

- билдирилган фикр-ғояларнинг такрорланмаслиги; -

- бир-бирларига ўзаро ҳурмат.

Қуйида — “Баҳс-мунозара” методини ўтказиш тузилмаси берилган.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги қонунининг мақсади, мазмун-моҳияти, моҳияти ва асосий қоидалари.

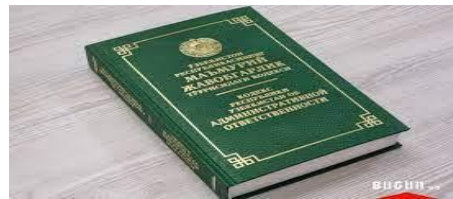
“Баҳс-мунозара” методининг тузилмаси

“Баҳс мунозара саволлари”:

1. Қонунинг мақсади нима?
2. Ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисидаги қонунчилик?
3. Ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил бўлган шахс ким?
4. Ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси нима?

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИ МАЗМУНИ (2 соат)

4-мавзу: Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик ва асосий қоидалар

1-савол: Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик, унинг вазифалари ва принциплари.

2-савол: Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик соҳасида ваколатли давлат органлари ва асосий қоидалар.

1-савол: Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик, унинг вазифалари ва принциплари.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 1-моддасига биноан, маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик қуйидагилардан иборат:

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси, Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, Қорақалпоғистон Республикаси қонунлари, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг ва Вазирлар Кенгашининг қарорлари, халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар Кенгашларининг, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимларининг қарорларидан иборатдир.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс қоидалари мазкур кодексга киритилмаган қонунчилик ҳужжатларида содир этганлик учун жавобгарлик назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликларга ҳам тааллуқлидир.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик қуйидагиларни (МЖТК 2-м.):

- инсон ва жамият фаровонлиги йўлида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, мулкни;
- давлат ва жамоат тартибини, табиий муҳитни муҳофаза қилишни;
- ижтимоий адолат ва қонунийликни таъминлашни;
- маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларнинг ўз вақтида ва объектив кўриб чиқилишини;
- шунингдек бундай ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишни;
- фуқароларни Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига риоя этиш руҳида тарбиялашни **ўз олдига вазифа қилиб қўяди.**

Бу вазифаларни амалга ошириш учун маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс – қандай ҳаракат ёки ҳаракатсизлик маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳисобланишини, маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этган шахсга нисбатан қайси орган (мансабдор шахс) томонидан қай тартибда қанақа маъмурий жазо қўлланилиши ва ижро этилишини белгилайди.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчиликнинг қуйидаги принциплари мавжуд (МЖТК 3-м.):

- қонунийлик;
- фуқароларнинг қонун олдида тенглиги;
- демократизм;
- инсонпарварлик;
- одиллик;
- айб учун жавобгарликнинг муқаррарлиги принципларига асосланади.

Қонунийлик – давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари ва фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига қатъий риоя қилишидир. Ўзбекистон Республикаси МЖТКнинг бир неча нормаларида бевосита ушбу принципнинг талаблари белгилаб қўйилган. Жумладан, кодекснинг 8-моддасига кўра, маъмурий ҳуқуқбузарлик учун ҳеч ким қонунчилик ҳужжатларида белгиланган асослар ва тартибдан бошқача тарзда таъсир кўрсатиш чорасига торттилиши мумкин эмас. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш қонунийликка риоя қилиш асосида олиб борилади. Тегишли ваколат берилган органлар ва мансабдор шахслар маъмурий таъсир кўрсатиш чораларини ўз ваколатлари доирасида қўллайдилар. Маъмурий ҳуқуқбузарлик учун таъсир кўрсатиш чораларини қўллаш чоғида қонунчилик ҳужжатлари талабларига риоя этилиши юқори турувчи ваколатли органлар ва мансабдор шахслар томонидан мунтазам равишда назорат қилиб турилиши билан, прокурор назорати билан, шикоят бериш ҳуқуқи билан таъминланади.

Фуқароларнинг қонун олдида тенглиги принципи. Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар. МЖТКнинг 272-моддасига асосан, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш барча фуқароларнинг жинси, ижтимоий келиб чиқиши, шахсий ва ижтимоий мавқеи, ирқи, миллати, тили, дини ва эътиқодидан қатъи назар, қонун олдида ва шу ишни кўриб чиқувчи орган (мансабдор шахс) олдида тенглиги асосида кўриб чиқилади.

Демократизм принципининг мазмуни шундан иборатки, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш очик кўрилади. Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишнинг тарбиявий ва огоҳлантирувчи ролини ошириш мақсадида бундай ишлар ҳуқуқбузарнинг иш, ўқиш жойидаги жамоаларида ёки яшаш жойида кўриб чиқилиши мумкин.

Инсонпарварлик принципи. Ваколатли орган (мансабдор шахс) маъмурий жазо чораларини қўллашда жавобгарликнинг енгиллаштирувчи ҳолатларига, ҳуқуқбузарнинг моддий аҳволига эътибор берган ҳолда айрим ҳуқуқбузарликлар

учун белгиланган санкциядан ҳам енгилроғини қўллайди ёки огоҳлантириш билан кифояланади. Маъмурий ҳуқуқбузарлик учун жавобгарликни енгиллаштирувчи ёки бекор қилувчи ҳужжатлар орқага қайтиш кучига эгадир, яъни ушбу ҳужжатлар чиққунга қадар содир этилган ҳуқуқбузарлик ҳолларига ҳам тааллуқлидир. Маъмурий ҳуқуқбузарлик учун жавобгарликни белгиловчи ёки кучайтирувчи ҳужжатлар эса орқага қайтиш кучига эга бўлмайди.

Одиллик принципи. Ушбу принцип ваколатли органлар (мансаб-дор шахс) ҳар бир ишни ҳар томонлама, тўла ва объектив равишда аниқлаб чиқиши, ишни қонунчилик ҳужжатларига мувофиқ ҳал этиши, маъмурий таъсир чораларини қўллашда қонунда белгиланган қоидаларга амал қилган ҳолда ҳуқуқбузарликнинг хусусияти, ҳуқуқ-бузарнинг шахси ва бошқа ҳолатларни тўла ўрганиб жазо қўллашини англатади.

Содир этилган ҳуқуққа хилоф хатти-ҳаракат учун қонунда белгиланган муддатларда, инсон ва жамият фаровонлиги йўлида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, мулкни, давлат ва жамоат тартибини, табиий муҳитни муҳофаза қилиш, ижтимоий адолат ва қонунийликни таъминлаш мақсадида маъмурий таъсир чораларининг қўлланилиши *айб учун жавобгарликнинг муқаррарлиги* принципини англатади.

2-Савол. Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик соҳасида ваколатли давлат органлари ва асосий қоидалар.

Ўзбекистон Республикаси маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик соҳасида ваколатли давлат органлари маъмурий қонунчилик тизимида замон талабларидан келиб чиққан ҳолда, тегишли ўзгартишлар, қўшимчалар киритилиб борилганлиги сабабли ваколатли давлат органлари таркиби ҳам ўзгариб бориши табиийдир. Шу боис, ҳозирги кунга келиб маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг умумий қисми 4-моддасида Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик соҳасида Ўзбекистон Республикасининг ваколатлари, 5-моддасида Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик соҳасида Қорақалпоғистон Республикасининг ваколатлари белгиланган.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисида қарорлар қабул қилиш борасида маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ваколатлари деб номланган 6-модда эса, 2020 йил 28 сентябрдаги Ўзбекистон Республикасининг ЎРҚ-638-сонли қонунинга асосан ўз кучини йўқотди ва кодексдан чиқарилган¹.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик соҳасида Ўзбекистон Республикасининг ваколатлари (МЖТК 4-м.) қуйидагилардан иборат:

¹ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 28.09.2020 й., 03/20/638/1333.

- маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчиликнинг принципларини аниқлаш ва умумий қоидаларини белгилаб бериш;

- маъмурий жавобгарликка сабаб бўладиган ҳаракат ёки ҳаракатсизликни, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ваколатига эга бўлган органлар тизимини (мансабдор шахсларни), мазкур ишларни юритиш ва чиқарилган қарорларнинг ижроси тартибини белгилаш;

- маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик соҳасида Қорақалпоғистон Республикасининг ваколатларини белгилаш;

- вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимият вакиллик органлари ҳамда ҳокимлари маъмурий жавобгарлик назарда тутилмаган қарор қабул қилишлари мумкин бўлган масалалар доирасини белгилаш.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик соҳасида Қорақалпоғистон Республикасининг ваколатлари (МЖтК 5-моддаси) қуйидагилардан иборат . (МЖтКнинг 90, 109, 110, 161, 164-модданинг иккинчи қисмига, 168-моддасига биноан бузилиши маъмурий жавобгарликка сабаб бўладиган қоидаларни

белгилаш)):

- жамоат тартибини сақлаш масалалари бўйича, башарти бу масалалар МЖтК билан тартибга солилмаган бўлса;

- табиий офатлар ва эпидемияларга қарши кураш масалалари бўйича маъмурий жавобгарлик белгилаш;

- бузилиши маъмурий жавобгарликка сабаб бўладиган қуйидаги:

- ов қилиш ва балиқ овлаш қоидаларини (90-м);

- ветеринария, ветеринария-санитария қоидалари ва нормаларини (109-м);

- ит ва мушук боқиш қоидаларини (110-м);- шаҳарлар ва бошқа аҳоли пунктларининг ҳудудларини ободонлаштириш қоидаларини, шунингдек тозалик ва санитария тартибини таъминлаш қоидаларини (161-м);

- савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини (164-м);

- бозорларда савдо қилиш қоидаларини (168-м) белгилаш.

МЖтКнинг 7-моддаси маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга бағишланган. Унда белгиланишича, давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, уларнинг содир этилишига олиб келувчи сабаблар ва шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этишга, фуқароларни онгли, интизомли бўлиш, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига риоя қилиш руҳида тарбиялашга йўналтирилган тадбирлар ишлаб чиқадилар ва уларни амалга оширадилар.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари – Ўзбекистон Республикаси Конституциясига, Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудида эса Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясига ҳам мувофиқ қонунийлик, ҳуқуқ-тартибот ва фуқаролар ҳавфсизлигини таъмин эта бориб, ўз ҳудудларида

барча давлат органлари ва жамоат бирлашмаларининг маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш борасидаги ишларини мувофиқлаштириб турадилар, ички ишлар органлари, Болалар масалалари бўйича комиссиялар ҳамда уларга ҳисобдор маъмурий ҳуқуқбузарлик билан кураш олиб борувчи бошқа органлар фаолиятига раҳбарлик қиладилар.

МЖтКнинг 8-моддаси Маъмурий ҳуқуқбузарлик учун таъсир кўрсатиш чораларини қўлланиш вақтида қонунийликни таъминлаш қайд этилган бўлиб, унда маъмурий ҳуқуқбузарлик учун ҳеч ким қонунчиликда белгиланган асослар ва тартибдан бошқача тарзда таъсир кўрсатиш чорасига тортрилиши мумкин эмаслиги. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш қонунийликка риоя қилиш асосида олиб борилиши. Тегишли ваколат берилган органлар ва мансабдор шахслар маъмурий таъсир кўрсатиш чораларини ўз ваколатлари доирасида қўллашлари. Маъмурий ҳуқуқбузарлик учун таъсир кўрсатиш чораларини қўлланиш чоғида қонунчилик талабларига риоя этилиши ваколатли юқори турувчи органлар ва мансабдор шахслар томонидан мунтазам равишда назорат қилиб турилиши билан, прокурор назорати билан, шикоят бериш ҳуқуқи билан таъминланиши белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси МЖтКнинг 9-моддасида маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг амал қилиши қуйидагича белгиланган.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахс бу ҳуқуқбузарлик содир этилган вақт ва жойда амал қилиб турувчи қонунчиликка асосан жавобгарликка тортилади, бундан ушбу модданинг учинчи қисмида назарда тутилган ҳоллар мустасно.

Ўзбекистон Республикасининг байроғи остидаги ёки Ўзбекистон Республикасининг портида рўйхатга олинган ва Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарида очик ҳаво ёки сув бўшлиғида бўлган кемада маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахс, агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, амалдаги МЖтКга мувофиқ маъмурий жавобгарликка тортилади.

Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, шунингдек Ўзбекистон Республикасида доимий яшовчи фуқаролиги бўлмаган шахслар, агар улар чет давлат ҳудудида ҳуқуқбузарлик содир этган ва МЖтКнинг 47⁶-моддасида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этганлиги учун ўша давлатнинг қонунчилигига мувофиқ жавобгарликка тортилмаган бўлса, мазкур Кодексга мувофиқ маъмурий жавобгарликка тортилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик учун жавобгарликни енгиллаштирувчи ёки бекор қилувчи ҳужжатлар орқага қайтиш кучига эгадир, яъни ушбу ҳужжатлар чиққунга қадар содир этилган ҳуқуқбузарлик ҳолларига ҳам тааллуқлидир.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик учун жавобгарликни белгиловчи ёки жавобгарликни кучайтирувчи ҳужжатлар эса орқага қайтиш кучига эга бўлмайди.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишлар ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш кўрилатган вақт ва жойда амал қилиб турган қонунчилик асосида юритилади.

Амалдаги МЖТҚда маъмурий жавобгарликнинг таърифи берилмаган бўлсада маъмурий ҳуқуқшунос олимларнинг бу борада бир қанча фикрлари мавжуд. Жумладан, Маъмурий жавобгарлик – юридик жавобгарликнинг алоҳида тури ҳисобланиб, бир вақтнинг ўзида маъмурий мажбурлашнинг бир тури ҳамдир.

Маъмурий жавобгарлик – айбдорга нисбатан маъмурий ҳуқуқ нормаларида кўзда тутилган доирада жазо қўллашдир.

Маъмурий жавобгарлик – маъмурий ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинган бўлиб, айбдор шахсга нисбатан ваколатли давлат органлари ва мансабдор шахслар томонидан маъмурий-процессуал тартибда маъмурий жазони қўллашдир.

Маъмурий жавобгарлик – бу маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларга нисбатан ваколатли давлат органлари ёки мансабдор шахслар томонидан огоҳлантириш, маъмурий жазо ёки бошқа ҳуқуқий таъсир чораси қўлланилишида ифодаланадиган маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этишнинг ҳуқуқий оқибатидир.

Маъмурий жавобгарликнинг хусусиятлари:

➤ маъмурий жавобгарлик қонунлар билан ҳам, қонуности ҳужжатлари билан ҳам ўрнатилади, яъни у ўзининг меъёрий-ҳуқуқий асосига эгадир. Жиноий жавобгарлик – фақат қонунлар билан, интизомий жавобгарлик – қонун ва қонуности ҳужжатлари билан, моддий жавобгарлик – меҳнат ва фуқаролик қонунчилиги билан белгиланади;

➤ маъмурий жавобгарликнинг асоси бўлиб – содир этилган маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳисобланади (қонун бузилиши ва ноҳўя хатти-ҳаракат кўринишида). Жиноий жавобгарликда – жиноят, интизомий жавобгарликда – интизомий ноҳўя хатти-ҳаракат, моддий жавобгарликда – моддий зарар етказиш ҳисобланади;

➤ бу давлат мажбурлови бўлиб, давлат фаолиятининг турли соҳаларида содир этилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар учун қўлланилади;

➤ маъмурий жавобгарликка тортилганлар судланган ҳисобланмайди;

➤ жиноий жавобгарликка нисбатан енгил жазо қўлланилади ва жазо муддати қисқа белгиланади.

Шундай қилиб, шахснинг содир этган қилмишини маъмурий ҳуқуқбузарлик сифатида таснифлаш учун *биринчидан*, маъмурий ҳуқуқбузарликнинг юридик хусусиятлари - ҳуқуққа хилофлик, айбнинг мавжудлиги, жазога сазоворлиги ва *иккинчидан*, юридик таркиби - маъмурий ҳуқуқбузарликнинг объекти ва объектив томони, субъекти ва субъектив томони мавжуд бўлиши керак. Шундагина мазкур

қилмиш маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳисобланиб маъмурий жавобгарлик юзага келади.

Мустақил тайёргарлик учун топшириқ

1. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тушунчасини ёд олиш.
2. Маъмурий ҳуқуқбузарликнинг ўзига хос хусусиятларини ўқиб таҳлил қилиш?
3. Маъмурий ҳуқуқбузарликнинг турларини конспектлаштириш?
4. Маъмурий ҳуқуқбузарликнинг таркибини ўқиб ўрганиш ва конспектлаштириш?

Семинар машғулоти (2 соат)

Ушбу ўқув машғулоти **“Кичик гуруҳларда ишлаш”** интерфаол методидан фойдаланиш орқали ўтказилади.

“Кичик гуруҳларда ишлаш” методи.

“Кичик гуруҳларда ишлаш” методида гуруҳ тингловчилари тенг миқдорда кичик гуруҳларга бўлинади. Гуруҳларга бир қанча топшириқлар берилади. Топшириқлар бирма-бир навбат билан ҳам ёки ҳаммаси бирга ҳам берилиши мумкин. Гуруҳлар ҳар бир топшириққа берган жавобига қараб баҳолаб борилади.

“Кичик гуруҳларда ишлаш” методининг босқичлари

Гуруҳларга топшириқлар:

Т/р	Топшириқ
1.	Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик
2.	Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчиликнинг вазифалари
3.	Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчиликнинг принциплари
4.	Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик соҳасида Ўзбекистон Республикасининг ваколатлари
5.	Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик соҳасида Қорақалпоғистон Республикасининг ваколатлари
6.	Маъмурий ҳуқуқбузарлик учун таъсир кўрсатиш чораларини қўлланиш вақтида қонунийликни таъминлаш

ИЗОХ: Ушбу метод қўлланилганда ҳар бир гуруҳга шартли ном берилиб, уларнинг жавоблари беш баллик тизим асосида баҳоланади. Бир гуруҳ бошқа гуруҳнинг саволига тўғри жавоб берса баллар тўғри жавоб берган гуруҳ ҳисобига ёзилади. Ҳар бир гуруҳнинг жавоби тингланади умумлаштирилади, қўшимчалар билан тўлдирилади. Аниқ жавоблар тўхтамага келинади.

Тингловчилар қуйидагиларни инобатга олган ҳолда баҳоланади:

1. ҳар бир тингловчининг бевосита саволларга берган жавоби;
2. кичик гуруҳлардаги тингловчиларнинг дарсдаги фаоллиги;
3. тингловчиларнинг дарс машғулотидаги тартиб-интизоми;
4. мавзу юзасидан тингловчининг билдирган мантиқий фиклаши.

Назорат учун саволлар:

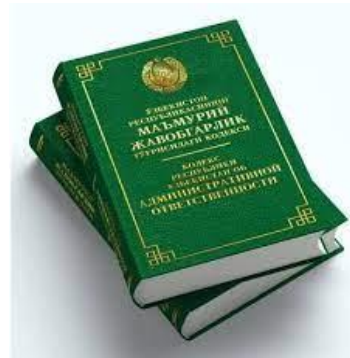
1. Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик ва унинг вазифалари.
2. Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги принциплар ва уларнинг моҳияти.
3. Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчиликнинг амал қилиши.
4. Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик соҳасида ваколатли давлат органлари.
5. Маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИ МАЗМУНИ (2 соат)

5-мавзу: Маъмурий ҳуқуқбузарлик ва маъмурий жавобгарлик

Режа:

1. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тушунчаси ва таркиби.
2. Маъмурий жавобгарлик тушунчаси ва унинг субъектлари.

1-Саволи: «Маъмурий ҳуқуқбузарлик» тушунчаси ва таркиби.

Юридик адабиётларда маъмурий жавобгарликни қўллашнинг икки асоси кўрсатиб ўтилган: *биринчидан*, қонуний ҳуқуқий (норматив); *иккинчидан*, маъмурий ножўя хатти-ҳаракат (ҳуқуқбузарлик).

Ҳар иккала асос ҳам Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида ўз ифодасини топган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг (кейинги ўринларда МЖТК) 1-моддасида маъмурий жавобгарликнинг ҳуқуқий (норматив) асоси мустаҳкамлаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикаси МЖТКнинг 10-моддасига биноан эса, *маъмурий ҳуқуқбузарлик* деганда (фактик асоси), қонунчиликка биноан маъмурий жавобгарликка тортиш назарда тутилган, шахсга, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, мулкчиликка, давлат ва жамоат тартибига, табиий муҳитга тажовуз қилувчи ғайриҳуқуқий, айбли (қасддан ёки эҳтиётсизлик орқасида) содир этилган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик тушунилади.

Ҳуқуқ назариясига кўра, ҳар қандай юридик жавобгарликнинг асосини қонунга хилоф, айбли қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик), яъни ҳуқуқбузарлик ташкил этади. Ҳуқуқбузарликлар ўзининг мазмуни, юридик хусусиятлари ва таркибига эга бўлиб, турли қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади. Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги 2014 йил 14 май қонунининг 3-моддасига кўра, **ҳуқуқбузарлик** – содир этилганлиги учун маъмурий ёки жиноий жавобгарлик назарда тутилган айбли ғайриҳуқуқий қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) деб белгиланган.

Ҳуқуқбузарлик ижтимоий маънода фуқаролар, жамият ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига хавфни вужудга келтирувчи хулқатвор бўлиб, у ижтимоий муносабатларнинг ривожланишига тўсқинлик қилади ва уларнинг бузилишига олиб келади. Ҳуқуқбузарлик қасддан ёки эҳтиётсизлик орқасидан содир этиладиган хулқатвор бўлиб, унинг натижасида жамият, давлат ва фуқаролар манфаатларига моддий ёки маънавий зарар етказилади.

Ҳуқуқбузарлик ўрнатилган хулқ-атвор қоидаларининг бузилишида ифодаланади. ***Маъмурий ҳуқуқбузарлик қуйидаги уч хил аломатни ўз ичига олади:***

- 1) ғайриҳуқуқий ҳаракат ёки ҳаракатсизлик;
- 2) айбдорлик;
- 3) жавобгарликка тортиш.

Маъмурий қонунчилик томонидан тақиқланган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик ғайриҳуқуқий маъмурий ҳуқуқбузарлик деб ҳисобланади.

Давлат бошқаруви соҳасида содир этиладиган ва кўп учрайдиган ҳуқуқбузарлик кўринишларидан бири бу *маъмурий ҳуқуқбузарликдир*.

Маъмурий ҳуқуқбузарликнинг мазмуни амалдаги қонунчилигимизда аниқ кўрсатиб ўтилган бўлиб, қуйидаги *умумий хусусиятларга эгадир*:

биринчидан, маъмурий ҳуқуқбузарлик – *ижтимоий зарарли* ҳисобланади, яъни уларнинг содир этилиши билан жамият ва фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига маълум бир моддий ва маънавий зарар етказилади; *иккинчидан*, маъмурий ҳуқуқбузарлик – *маъмурий ҳуқуққа хилоф* ҳисобланади, яъни бундай хатти-ҳаракатларни содир этиш қонун ҳужжатлари билан тўғридан-тўғри тақиқланган.

Айрим ҳолларда, маъмурий ҳуқуқбузарлик маъмурий – ҳуқуқий нормаларни бузиш маъносида талқин қилинади. Лекин шу нарсага алоҳида эътибор бериш керакки, маъмурий-ҳуқуқий нормалар турли кўринишга эга, масалан, намунали хулқ-атвор қоидаларини ўрнатовчи тартибга солувчи маъмурий-ҳуқуқий нормалар ва бу қоидаларнинг бузилиши учун жавобгарликни ўрнатовчи, муҳофаза этувчи маъмурий-ҳуқуқий нормалар.

Ҳуқуқбузарликларга қарши курашишда, одатда, уч кўринишдаги: *интизомий, маъмурий ва жиноий жазо* санкцияларидан фойдаланилади. Мазкур санкциялар барча ҳуқуқ тармоқларида муҳофаза қилиш вазифасини бажаради. Масалан, маъмурий жавобгарлик конституциявий, молия, меҳнат, фуқаролик, ер ва бошқа ҳуқуқ тармоқларининг тартибга солувчи нормаларини муҳофаза қилиш мақсадида қўлланилади.

Шу сабабли, маъмурий ҳуқуқбузарлик умумий маъмурий-ҳуқуқий нормалар бузилиши сифатида эмас, балки аниқ тартибга солувчи нормалар бузилиши сифатида талқин қилиниши лозим; *учинчидан*, маъмурий ҳуқуқбузарлик бу *қилмишдир*.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик – бир ёки бир неча инсонларнинг онгли ва иродали ҳаракати ёки ҳаракатсизлигида ифодаланади; *тўртинчидан*, маъмурий ҳуқуқбузарлик – *жисмоний шахс* томонидан содир этиладиган қилмишдир. Ўзбекистон Республикасининг МЖТКга биноан маъмурий ҳуқуқбузарликнинг субъекти сифатида фақатгина жисмоний шахслар намоён бўлиши мумкин; *бешинчидан*, маъмурий ҳуқуқбузарликда *айбнинг мавжудлиги*, яъни маъмурий ҳуқуқбузарлик қасддан ёки эҳтиётсизлик орқасидан содир этиладиган онгли, иродали қилмиш ҳисобланади.

олтинчидан, маъмурий ҳуқуқбузарлик – *жазога сазовор* қилмишдир. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси МЖТК 10-моддасининг биринчи қисмига кўра, маъмурий ҳуқуқбузарлик деганда, қонун ҳужжатларига биноан *маъмурий жавобгарликка* тортиш назарда тутилган қилмиш тушунилади.

Шундай қилиб, *маъмурий ҳуқуқбузарлик деганда*, қонун ҳужжатларига биноан, маъмурий жавобгарликка тортиш назарда тутилган шахсга, фуқаронинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, мулкчиликка, давлат ва жамоат тартибига, табиий муҳитга тажовуз қилувчи ғайриҳуқуқий, айбли (қасддан ёки эҳтиётсизлик орқасида) содир этилган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик тушунилади.

Қонун чиқарувчи маъмурий ҳуқуқбузарликларга тавсиф берад экан, жиноятлардан фарқли ўлароқ, уларни ижтимоий хавфли хатти-ҳаракатлар деб

атамаган (Ўзбекистон Республикаси МЖТКнинг 10-моддаси биринчи қисми.). Бу билан ҳуқуқбузарликлар мазкур икки турининг сифат фарқлари қайд этилган.

Маъмурий ҳуқуқбузарликлар ўртасида жиноятларга тутшиб кетадиганлари ва уларга яқин турадиганлари ҳам мавжуд бўлиб, улар ўртасидаги чегарани аниқлаш муаммоси вужудга келади. Ўзбекистон Республикасининг МЖТК Махсус қисмининг кўпгина ифодалари маъмурий ҳуқуқбузарликлар билан уларга яқин жиноятлар ўртасидаги аниқ чегарага эга эмас ёки ана шундай чегаралар ҳамма вақт ҳам кўзга ташланавермайди. Улар фақат Жиноят кодекси билан Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг тегишли моддалари қиёсланганда намоён бўлиши мумкин.

Айрим ҳолларда маъмурий ҳуқуқбузарлик билан жиноятлар ўртасидаги фарқловчи хусусиятлар (чегара чизиқлари) сифатида: *биринчидан*, оғир оқибатларнинг мавжудлиги, ана шундай оқибатларнинг рўй бериши мумкинлиги; *иккинчидан*, ҳуқуқбузарлик оқибатида етказилган зарарнинг миқдори; *учинчидан*, маъмурий жазо қўлланилгандан сўнг такроран ҳуқуқбузарликни содир этиш ва бошқалар кўрсатиб ўтилади.

Қилмиш жиноят ёки маъмурий ҳуқуқбузарлик сифатида таснифлангандан сўнг, жавобгарликка тортиш тартиби, жазо чораси ва бошқаларда намоён бўлувчи *иккинчи даражали хусусиятлар* вужудга келади. Жумладан, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексга биноан 16 ёшга тўлган фуқаролар, Жиноят кодексига биноан эса айрим жиноятлар учун 14 ёшга тўлган фуқаролар жавобгарликка тортилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик таркиби – бу маъмурий ҳуқуқ нормалари билан ўрнатилган хусусиятларнинг йиғиндисидан бўлиб, уларнинг мавжуд бўлиши билан аниқ бир қилмишлар маъмурий ҳуқуқбузарлик сифатида тан олинади.

Ҳар қандай ҳуқуқбузарлик таркиби сингари, маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳам ҳуқуқбузарликнинг *объекти* ва *объектив томони*, *субъекти* ва *субъектив томони* каби хусусиятлар йиғиндисидан иборат бўлади.

Маъмурий ҳуқуқбузарликнинг объекти – бу маъмурий ҳуқуқ нормалари билан ўрнатилган ва муҳофаза этиладиган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. Бу, биринчи навбатда, давлат бошқаруви соҳасида вужудга келадиган ижтимоий муносабатлардир. Давлат бошқарувини ташкил этиш ва амалга ошириш жараёнида нафақат маъмурий ҳуқуқ нормалари билан, балки маъмурий-ҳуқуқий воситалар билан муҳофаза этиладиган бошқа ҳуқуқ тармоқлари (конституциявий, молия, ер, меҳнат ва ҳ.к.) нормалари билан тартибга солинадиган ижтимоий муносабатлар ҳам вужудга келади. Шу сабабли, маъмурий ҳуқуқбузарлик объектига маъмурий жавобгарлик нормалари билан ҳимоя қилинадиган ҳар қандай муносабатларни киритиш мумкин.

Маъмурий ҳуқуқ назариясида ҳуқуқбузарлик объекти, одатда уч гуруҳга бўлинади:

биринчидан, маъмурий ҳуқуқбузарликнинг умумий объекти – давлат бошқаруви жараёнида вужудга келадиган ижтимоий муносабатлар. Масалан, Ўзбекистон Республикаси МЖТКнинг 10-моддаси биринчи қисмида маъмурий ҳуқуқбузарлик объекти умумий ҳолда – «*шахс, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари, мулкчилик, давлат ва жамоат тартиби, табиий муҳит*» кўрсатиб ўтилган;

иккинчидан, маъмурий ҳуқуқбузарликнинг *турдош объекти* – мазмуни ва ўзаро яқин хусусиятларига қараб ягона тизимга келтирилган объектлардир.

учинчидан, маъмурий ҳуқуқбузарликнинг *бевосита объекти* – ҳуқуқбузарлик оқибатида бевосита зарар етказилган, аниқ объект ҳисобланади. Масалан, Ўзбекистон Республикаси МЖТКнинг 40-моддасида мустаҳкамланган тухмат ҳуқуқбузарлигининг бевосита объекти – фуқаронинг шаъни ва қадр-қиммати ҳисобланади ёки 237-моддасига биноан ҳарбий хизматга ёки муқобил хизматга чақирилишдан бош тортишда ифодаланган ҳуқуқбузарликнинг бевосита объекти – бошқарув жараёнида ўрнатилган тартиб, яъни фуқароларнинг ҳарбий ёки муқобил хизматни ўташ мажбурияти ҳисобланади.

Маъмурий ҳуқуқбузарликнинг объектив томони – бу ҳуқуққа хилоф қилмишдир, яъни маъмурий ҳуқуқбузарлик объектига қаратилган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик, унинг хусусиятлари, шунингдек, уни содир этиш (ёки содир этмаганлик) шароитлари ҳисобланади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик объектив томондан икки кўринишга эга:

биринчидан, маъмурий ҳуқуқбузарликни *ҳаракат* натижасида содир этиш. Ҳаракат – инсоннинг фаол хулқ-атвори ҳисобланади.

Аксарият маъмурий ҳуқуқбузарликлар, объектив томондан шахсларнинг ҳаракати орқали содир этилади. Масалан, тухмат, ҳақорат қилиш, енгил тан жароҳати етказиш, ўрнатилган турли умуммажбурий қоидаларни бузишда ифодаланган ҳуқуқбузарликлар – ҳаракатлар натижасида содир этилади; *иккинчидан*, маъмурий ҳуқуқбузарликнинг *ҳаракатсизлик* натижасида келиб чиқиши. Ҳаракатсизлик – инсоннинг пассив хулқатвори бўлиб, одатда, белгиланган вазифани, мажбуриятни бажармаганлик ёки лозим даражада бажармаганликда ифодаланади. Масалан, мансабдор шахслар томонидан юридик ва жисмоний шахсларнинг мурожаатларини ўз вақтида кўриб чиқмаганлик, оналарнинг болаларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш бўйича мажбуриятларни бажармаганлик, ҳокимият вакилининг қонуний талабларини бажармаганликда ифодаланган ҳуқуқбузарликлар – ҳаракатсизлик натижасида келиб чиқади.

Ҳуқуқбузарликни содир этиш шароитлари, маъмурий ҳуқуқбузарлик объектив томонининг элементи сифатида, уни содир этиш вақти ва услубини назарда тутлади. Масалан, Ўзбекистон Республикаси МЖТКнинг 90-моддаси иккинчи қисмида ов қилиш қоидаларини бузишнинг шартлари, яъни тегишли рухсати бўлмағи туриб ёки тақиқланган жойларда ёхуд тақиқланган муддатларда, тақиқланган қуроллар ёки услублар билан ов қилиш ёки балиқ тутиш кўрсатиб ўтилган.

Маъмурий ҳуқуқбузарликнинг объектив томони – ҳуқуқ нормалари билан назарда тутилган, мазкур ҳуқуқбузарликнинг ташқи кўринишини ифодаладиган

хусусиятлар йиғиндисидир. Объектив томон – қилмишни ҳуқуқбузар ташқи хулқ-атворининг кўриниши сифатида ифодалайди. Объектив томон хусусиятларига: ҳуқуққа хилоф ҳаракат ёки ҳаракатсизлик ва уларнинг содир этилиши билан вужудга келган зарарли оқибат киради. Масалан, транспорт воситалари ҳайдовчилари томонидан йўл ҳаракати қоидаларини бузиш – ҳаракат тезлигини ошириш (*ҳаракат*), йўл белгиларига риоя этмаслик (*ҳаракатсизлик*)да ифодаланувчи турли хатти-ҳаракатларда намоён бўлади. Бундай *қилмишлар натижасида*: йўл ҳаракати хавфсизлигига хавф солиниши, бошқа йўл ҳаракати иштирокчиларининг ҳаракатланишига халақит бериш, авария ҳолатини вужудга келтириш ёки йўл-транспорт ҳодисаларининг содир этилишига олиб келиши мумкин.

Маъмурий ҳуқуқбузарликнинг объектив томонининг таркибий қисмларига, ҳуқуққа хилоф қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) ва вужудга келган зарарли оқибатдан ташқари, *содир этилган қилмиш ва ундан келиб чиқадиган зарарли оқибат ўртасидаги сабабий боғланиш* ҳам киради. Бундай боғланишни аниқлаш – зарарли оқибатларнинг келиб чиқиши шароитларини, зарарли оқибатларнинг айнан мана шу ёки бошқа қилмиш оқибатида вужудга келганлигини, қилмишнинг вужудга келган оқибатларга қай даражада таъсир этганлигини ва бошқаларни аниқлашга хизмат қилади. Лекин маъмурий ҳуқуқбузарликда сабабий боғланишни аниқлашга ҳожат йўқ, чунки қоида бўйича вужудга келган зарарли оқибатлар *номоддий* ва одатда *ижтимоий зарар* ёки *ижтимоий хавфли* кўринишларда бўлади. Шу сабабли, ҳуқуққа хилоф қилмиш билан унинг оқибати ўртасида сабабий боғланишнинг мавжудлигига шубҳа туғилмайди.

Ҳуқуқбузарлик содир этган шахс – *маъмурий ҳуқуқбузарликнинг субъекти* ҳисобланади. Буларга 16 ёшга тўлган ақли расо шахс, мансабдор шахс, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар, ҳарбий хизматчилар ва бошқа интизом устави татбиқ этиладиган шахслар киради.

Маъмурий ҳуқуқбузарликнинг субъектив томони – ҳар қандай ҳуқуқбузарлик сингари, маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳам ҳуқуққа хилоф *айбли* содир этилган қилмиш ҳисобланади. Айбдорлик қасддан ёки эҳтиётсизлик натижасида юзага келиши мумкин.

Маъмурий ҳуқуқбузарликнинг энг муҳим белгиларидан бири қасддан ёки эҳтиётсизлик оқибатида содир этилган айбдир. Ушбу моддада қасддан содир этилган айб тушунчаси очиб берилади. Шахс маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этгани учун жавобгарликка тортилар экан, барча ҳолларда бундай айб қилинган бўлиши зарур. Бу хилдаги ҳуқуқбузарлик фақат қасддан содир этилиши мумкин. Кодекс Махсус қисмининг айрим моддаларида айбнинг қасддан содир қилинган шакли тўғридан-тўғри кўрсатиб ўтилади. Булар маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг ҳарбий билетни, ҳарбий ҳисоб ҳужжатларини қасддан яроқсизлантириш (236-модда), муҳрлар (пломбалар)ни қасддан бузиш ёки юлиб олиш (228-модда) каби таркибларидир. Бироқ кўпчилик ҳолларда ҳуқуқбузарлик таркибининг субъектив томони тўғрисида Махсус қисмининг тегишли моддасида келтирилган барча белгиларни таҳлил қилиш асосидагина хулоса чиқариш мумкин. Қасддан содир этилган айб, хусусан, албатта ғаразли ният билан боғлиқ бўлиб, мақсад белгиси гувоҳлик берадиган, масалан, милиция ходимининг қонуний талабларини бажармаслик, майда безорилик қилган вақтда жамиятдаги хулқатвор

қоидаларини қасддан менсимаслик, транспорт воситаси ҳайдовчисининг мастлик ҳолати тўғрисида кўриқдан ўтишдан бош тортиши ва ҳоказолар шулар жумласига киради. Ҳам қасддан, ҳам эҳтиётсизлик оқибатида содир этилиши мумкин бўлган маъмурий ҳуқуқбузарликлар таркибида қасддан содир этилган айбнинг мавжудлиги айбдорга нисбатан янада қаттиқроқ жазо қўллаш учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Шундай қилиб, шахснинг содир этган қилмишини маъмурий ҳуқуқбузарлик сифатида таснифлаш учун *биринчидан*, маъмурий ҳуқуқбузарликнинг юридик хусусиятлари – ҳуқуққа хилофлик, айбнинг мавжудлиги, жазога сазоворлиги ва *иккинчидан*, юридик таркиби – маъмурий ҳуқуқбузарликнинг объекти ва объектив томони, субъекти ва субъектив томони мавжуд бўлиши керак.

2-Савол: Маъмурий жавобгарлик тушунчаси ва унинг субъектлари.

Маъмурий жавобгарлик - айбдорга нисбатан маъмурий ҳуқуқ нормаларида кўзда тутилган доирада жазо қўллашдир.

Маъмурий жавобгарлик юридик жавобгарликнинг бир тури бўлиши билан бирга ўзига хос қуйидаги хусусиятларга эга:

а) бу давлат мажбурлови бўлиб, давлат фаолиятининг ҳар-хил соҳаларида содир этилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар учун қўлланади;

б) бу жавобгарликка давлат қонунлари ва қарорлари асосида ваколатли органлар, мансабдор шахслар томонидан айбдор шахслар тортилади;

в) маъмурий жавобгарликка тортилганлар судланган ҳисобланмайди;

г) енгил жазо берилади ва жазо муддати қисқа белгиланади;

д) жавобгарлик белгиловчи субъектлари билан фарқланади; иш интизомини бузганлик учун бошлиқ раҳбар томонидан интизомий жавобгарликка тортилади, давлат томонидан ваколатли органлар маъмурий жавобгарликка мансабдор шахслар ва фуқароларни тортади;

е) моддий жавобгарлик моддий зарар етказилгандагина қўлланади, маъмурий жавобгарликка моддий зарар етказилмаган бўлса ҳам тортиш мумкин.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахслар 16 ёшга тўлган пайтдан бошлаб маъмурий жавобгарликка тортилади. Ўн олти ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган шахсларга нисбатан Болалар масалалари бўйича комиссиялар тўғрисидаги низомда кўзда тутилган чоралар қўлланилади. Бу шахслар Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 61, 116¹, 116², 116³, 125, 125¹, 126, 127, 128, 128¹, 128², 128³, 128⁴, 128⁵, 128⁶, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 135¹, 136, 138, 183, 185, 185¹, 185², 185³, 194, 194¹, 209¹, 218, 220, 221-моддаларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликларни содир этган тақдирда, улар умумий асосларда маъмурий жавобгарликка тортилади. Содир этилган ҳуқуқбузарликнинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда мазкур шахсларнинг ишлари одатда, вояга етмаганлар иши билан шуғулланувчи комиссияларга берилиши мумкин, кодекснинг 194-моддасида назарда тутилган ҳуқуқбузарликни содир этган шахслар бундан мустасно, МЖТКнинг 61-моддасида назарда тутилган ҳуқуқбузарликни содир этган шахсларнинг ишлари эса юқоридаги комиссияларга берилиши лозим. Ўн олти ёшдан ўн саккиз ёшгача

бўлган вояга етмаганлар қонунчиликда назарда тутилган бошқа ҳолларда ҳам умумий асосда жавобгарликка тортилиши мумкин.

Мансабдор шахслар ҳам бошқарув тартибини, давлат ва жамоат тартибини сақлаш, табиатни, аҳоли соғлиғини муҳофаза қилиш соҳасида белгиланган қоидаларга ва ўз хизмат вазифаларини бошқариш билан боғлиқ бўлган бошқа қоидаларга риоя этмаганликлари сабабли маъмурий жавобгарликка тортилади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлган чет эл фуқаролари, фуқаролиги бўлмаган шахслар Ўзбекистон фуқаролари каби умумий асосда маъмурий жавобгарликка тортилади. Дипломатик иммунитетдан фойдаланувчи чет эл фуқаролари Ўзбекистон ҳудудида маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этса, амалдаги қонунларга ва Ўзбекистоннинг дипломатик шартномаларига биноан бу масала дипломатик йўл билан ҳал қилинади.

Ҳарбий хизматчилар ва ҳарбий хизматни ўтаётган шахслар, шунингдек, ички ишлар органларининг оддий ва раҳбар ходимлари маъмурий ҳуқуқбузарлик қилганликлари учун интизомий уставга мувофиқ жавобгарликка тортилади. Мазкур шахслар ижро ҳужжатини ижро этмаганлиги, суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисидаги қонунчиликни, йўл ҳаракати қоидаларини, ов қилиш, балиқ тутиш ва балиқ захираларини сақлаш қоидаларини, божхона қоидаларини бузганликлари учун умумий асосда маъмурий жавобгарликка тортилади. Бу шахсларга нисбатан маъмурий қамокқа олиш чораси қўлланиши мумкин эмас. Муддатли ҳарбий хизматни ўтаётган шахсларга жарима солиниши мумкин эмас.

Юқоридаги шахслар жумласига кирмайдиган лекин интизом устави ёки интизом тўғрисидаги махсус қоидалар татбиқ этиладиган бошқа шахслар маъмурий ҳуқуқбузарлик қилганликлари учун ана шу устав ёки қоидаларда тўғридан-тўғри назарда тутилган ҳолларда интизомий жавобгарликка тортилади, бошқа пайтларда эса умумий асосда маъмурий жавобгарликка тортилади.

Қонунчиликка биноан маъмурий жавобгарликка тортилиши назарда тутилган ҳуқуқбузарликни содир этган айбдор шахс ҳаракатларида тегишли нормадаги ҳуқуқбузарликнинг барча элементлари мавжуд бўлса, шахс жавобгарликка тортилади.

Маъмурий жавобгарликни истисно қиладиган ҳолатлар.

Маъмурий ҳуқуқ нормалари маъмурий жавобгарликни қўллашни кўзда тутган ҳолда баъзи бир сабабларга кўра маъмурий жавобгарликдан озод қилиш йўллари белгилайди. Чунончи, Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси нормаларидаги ҳуқуқбузарликларидан бирини шахс содир этган бўлиб, лекин у бу ҳаракатни ўта зарурат юзасидан, яъни давлат ёки жамоат тартибга, мулкка, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига ва бошқарув юзасидан белгиланган тартибга таҳдид қилувчи хавфни бартараф этиш учун қилган бўлса, бундай шахс маъмурий жавобгарликка тортилиши мумкин эмас. Қонунда ушбу ҳолатлар маъмурий жавобгарликни истисно қиладиган ҳолатлар деб аталади.

Маъмурий жавобгарликни истисно қиладиган ҳолатлар қуйидагилардан иборат бўлади:

1. **Зарурий мудофаа** - МЖТКнинг 18-моддасига мувофиқ, маъмурий қонунчилиги норматив ҳужжатларида назарда тутилган, лекин зарурий мудофаа

ҳолатида, яъни шахсни ёки мудофааланувчининг ёхуд бошқа шахснинг ҳуқуқларини, жамият ёки давлат манфаатларини ғайриҳуқуқий тажовузлардан шундай тажовуз қилаётган шахсга зарар етказиш йўли билан ҳимоя қилиш вақтида, башарти бунда зарурий мудофаа чегарасидан чиқиб кетилишига йўл қўйилмаган бўлса, содир этилган ҳаракатлар маъмурий ҳуқуқбузарлик деб ҳисобланмайди.

Қилмишни зарурий мудофаа деб топиш учун қуйидаги шартлар мавжуд:

1. Хавфнинг реаллигини шахс англаб етиши.
2. Зарар зарурий мудофаа хавф тугамасдан олдин етказилиши.

Қилмишни зарурий мудофаа чегарасида содир этилган деб топиш учун – ушбу қилмишнинг содир этилиш вақтини аниқлашимиз лозим бўлади. Яъни шахсни ёки мудофааланувчининг ёхуд бошқа шахснинг ҳуқуқларини, жамият ёки давлат манфаатларини ғайриҳуқуқий тажовузлардан шундай тажовуз қилаётган шахсга зарар етказувчи ҳаракатлар тажовуз тугалланмасдан олдин, хавф давом этаётган даврда амалга оширилган бўлса, бу қилмиш *Зарурий мудофаа вақтида содир қилинган деб топилади*. Айрим ҳолларда шахс хавф манбаининг йўқолганлигини англаб етмаган бўлса, шахснинг ушбу вақтдаги ҳолатида англаб етишга имкон бўлмаган бўлса, зарар зарурий мудофаа ҳолатида содир қилинган деб топилади.

Қилмишни зарурий мудофаа чегарасида деб топувчи шартлардан яна бири *етказилган зарар олди олинган зарардан кам ёки тенг бўлиши* лозим. Лекин айрим ҳолларда хавф манбаининг (ҳуқуқбузар шахснинг жисмоний кучи, уларнинг сони, фойдаланаётган қуроллари) жабрланувчига нисбатан устунлиги инобатга олиниб, етказилган зарар олди олинган зарардан кўп бўлган тақдирда ҳам зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқмаган ҳолда содир қилинган қилмиш деб топилади.

2. **Охири зарурат** - МЖТКнинг 19-моддасига мувофиқ, маъмурий қонунчилиги норматив ҳужжатларида назарда тутилган, ҳуқуқларга ҳамда қонун билан ҳимоя этиладиган манфаатларга зарар етказган охири зарурат ҳолатида, яъни шахсга ёки мазкур шахснинг ёхуд бошқа шахснинг ҳуқуқларига, жамият ёки давлат манфаатларига таҳдид этаётган хавфни, башарти бу хавфни ўша ҳолатда бошқача чоралар билан бартараф этиб бўлмаса ҳамда *етказилган зарар олди олинган зарарга қараганда камроқ бўлса*, бартараф этиш учун содир этилган ҳаракатлар маъмурий ҳуқуқбузарлик деб ҳисобланмайди.

Қилмишни охири зарурат деб топиш учун шартлари:

1. Хавфнинг реаллигини шахс англаб етиши,
2. Хавфни бартараф қилишнинг бошқа чораси йўқлиги,
3. Зарар хавф манбаи йўқолишидан олдин етказилган бўлиши,
4. Етказилган зарар олди олинган зарардан кам бўлиши лозим.

Ақли норасолик – МЖТКнинг 20-моддасига мувофиқ, ғайриҳуқуқий ҳаракат ёки ҳаракатсизлик содир этган вақтда ақли норасолик ҳолатида бўлган шахс, яъни сурункали руҳий касаллик, руҳий фаолияти вақтинча бузилганлиги, ақли заифлиги ёхуд бошқа хил касаллик оқибатида ўз ҳаракатининг (ҳаракатсизлигининг) аҳамиятини идрок эта олмаган ёки бошқара олмаган шахс маъмурий жавобгарликка тортилиши мумкин эмас.

Қилмишнинг кам аҳамиятлиги туфайли жазодан озод қилиш – МЖТК 21-моддасига мувофиқ тартибга солинган бўлиб, содир этилган ҳуқуқбузарлик

кам аҳамиятли бўлган тақдирда шу ишни кўриб чиқишга ваколатли бўлган орган (мансабдор шахс) ҳуқуқбузарни маъмурий жавобгарликдан озод этиб уни огоҳлантириш билан кифояланиши мумкин. Яъни содир қилинган ҳуқуқбузарликни, шу ишни кўриб чиқишга ваколатли бўлган орган (мансабдор шахс) айбдорнинг ҳаракатларини кам аҳамиятли – нормадаги белгиланган жазога лойиқ деб топмаса уни жазодан озод қилиши мумкин.

Семинар машғулоти (2 соат)

Маъмурий ҳуқуқбузарлик ва маъмурий жавобгарлик

(Ушбу саволни ёритишда “Баҳс-мунозара” методдан фойдаланилади)

“БАҲС-МУНОЗАРА” МЕТОДИ - мавзу бўйича таълим олувчилар билан ўзаро баҳс, фикр алмашинув тарзида ўтказиладиган ўқитиш методидир. Ҳар қандай мавзу ва муаммолар мавжуд билимлар ва тажрибалар асосида муҳокама қилиниши назарда тутилган ҳолда ушбу метод қўлланилади. Баҳс-мунозарани бошқариб бориш вазифасини таълим олувчиларнинг бирига топшириши ёки таълим берувчининг ўзи олиб бориши мумкин. Баҳс-мунозарани эркин ҳолатда олиб бориш ва ҳар бир таълим олувчини мунозарага жалб этишга ҳаракат қилиш лозим. Ушбу метод олиб борилаётганда таълим олувчилар орасида пайдо бўладиган низоларни дарҳол бартараф этишга ҳаракат қилиш керак.

“Баҳс-мунозара” методини ўтказишда қуйидаги қоидаларга амал қилиш керак:

- барча таълим олувчилар иштирок этиши учун имконият яратиш;

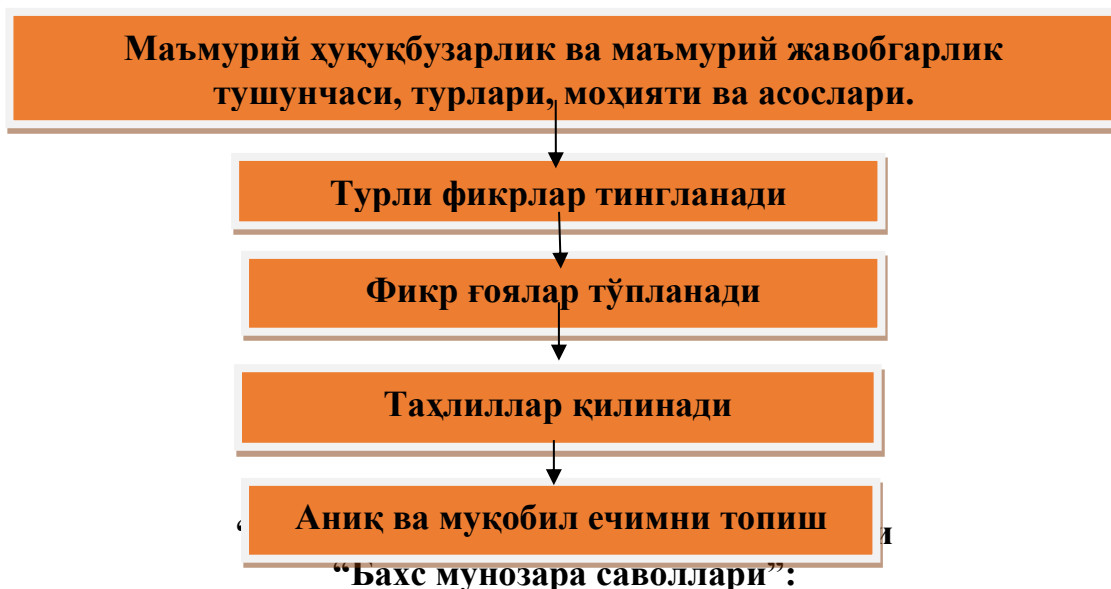
- “ўнг қўл” қоидаси (қўлини кўтариб, руҳсат олгандан сўнг сўзлаш)га риоя қилиш;

- фикр-ғояларни тинглаш маданияти;

- билдирилган фикр-ғояларнинг такрорланмаслиги; -

- бир-бирларига ўзаро ҳурмат.

Қуйида - “Баҳс-мунозара” методини ўтказиш тузилмаси берилган.

1. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тушунчаси.
2. Маъмурий ҳуқуқбузарлик таркиби.
3. Маъмурий жавобгарлик тушунчаси ва унинг субъектлари.
4. Маъмурий жавобгарликнинг ўзига хос хусусиятлари.

6-мавзу: Маъмурий жазо ва мажбурлов чоралари

Режа:

1. Маъмурий жазо чораларини қўллашнинг мақсади ва турлари.
2. Маъмурий жазо чораларини қўллашнинг умумий қоидалари.
3. Маъмурий йўл билан ушлаб туриш, ашёлар ва транспорт воситаларини кўздан кечириш асослари.

1-Савол: Маъмурий жазо чораларини қўллашнинг мақсади ва турлари.

Маъмурий жазо жавобгарликка тортиш чораси бўлиб, у маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахсни қонунларга риоя этиш ва уларни ҳурмат қилиш руҳида тарбиялаш, шунингдек ана шу ҳуқуқбузарнинг ўзи томонидан ҳам, бошқа шахслар томонидан ҳам янги ҳуқуқбузарлик содир этилишининг олдини олиш мақсадида қўлланилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этганлик учун қуйидаги маъмурий жазо чоралари(турлари) қўлланилиши мумкин:

- 1) жарима;
- 2) маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этиш қуроли ҳисобланган ёки бевосита шундай нарса бўлган ашёни ҳақини тўлаш шарти билан олиб қўйиш;
- 3) маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этиш қуроли ҳисобланган ёки бевосита шундай нарса бўлган ашёни мусодара қилиш;
- 4) муайян шахсни унга берилган махсус ҳуқуқдан (транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқидан, ов қилиш ҳуқуқидан) маҳрум этиш;
- 4¹) ҳақ тўланадиган жамоат ишларига мажбурий равишда жалб этиш;
- 5) маъмурий қамоққа олиш.
- 6) чет эл фуқароларини ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан маъмурий тарзда чиқариб юбориш.

Ушбу модда биринчи қисмининг 2–6-бандларида санаб ўтилган маъмурий жазо чоралари фақат Ўзбекистон Республикаси қонунлари билан белгиланиши мумкин.

Ашёларни уларнинг ҳақини тўлаш шарти билан олиб қўйиш, мусодара қилиш ва махсус ҳуқуқдан (транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқидан) маҳрум этиш ҳам **асосий, ҳам қўшимча маъмурий жазо** тариқасида, ЖПКнинг 23-моддасида назарда тутилган бошқа маъмурий жазо чоралари эса фақат асосий жазо тариқасида қўлланилиши мумкин.

Битта маъмурий ҳуқуқбузарлик учун ё асосий ёки ҳам асосий, ҳам қўшимча жазо чораси қўлланилиши мумкин.

Жарима – маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этишда айбдор шахсдан давлат ҳисобига пул ундиришдир.

Жариманинг миқдори маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилган вақтдаги, давом этаётган маъмурий ҳуқуқбузарлик учун эса бу ҳуқуқбузарлик аниқланган вақтдаги белгилаб қўйилган базавий ҳисоблаш миқдоридан келиб чиққан ҳолда белгиланади. Фуқароларга солинадиган жариманинг энг кам миқдори базавий ҳисоблаш миқдорининг элликдан бир қисмидан, мансабдор шахсларга эса – ўндан бир қисмидан кам бўлмаслиги керак.

Фуқаро ва хизматчиларга солинадиган жариманинг энг кўп миқдори базавий ҳисоблаш миқдорининг беш бараваридан, мансабдор шахсларга эса – ўн бараваридан ошмаслиги керак. Баъзи ҳуқуқбузарликлар учун базавий ҳисоблаш миқдорининг тўрт юз эллик бараваригача миқдорда жарима солиниши мумкин.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қарорлари билан белгиланадиган жариманинг энг кўп миқдори ЖПКнинг 6-моддасига биноан фуқароларга – базавий ҳисоблаш миқдорининг уч бараваридан, мансабдор шахсларга эса – беш бараваридан ошмаслиги керак.

Маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этиш қуроли ҳисобланган ёки бевосита шундай нарса бўлган ашёни ҳақини тўлаш шарти билан олиб қўйиш шу ашёни мажбурий тарзда тортиб олиб, уни кейинчалик сотиб юбориш ҳамда сотишдан тушган пулни ашёнинг собиқ эгасига тортиб олинган ашёни сотиш харажатларини чегириб ташлаган ҳолда топширишдан иборатдир.

Ўқотар қуроллар ва ўқ-дориларни ҳақини тўлаш шарти билан олиб қўйиш асосий тирикчилик манбаи овчилик бўлган шахсларга нисбатан қўлланилиши мумкин эмас.

Ашёни ҳақини тўлаш шарти билан олиб қўйиш чорасини қўлланиш тартиби ва тортиб олиннадиган ашёларнинг турлари ЖПК ва Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонунчилик ҳужжатлари билан белгилаб қўйилади.

Мусодара қилиш – Маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этиш қуроли бўлган ашёни ёки маъмурий ҳуқуқбузарликнинг бевосита ашёсини мусодара қилиш мазкур ашёни ҳақ тўламасдан мажбурий тарзда давлат мулкига ўтказишдан иборат бўлиб, ушбу чора жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) суди томонидан қўлланилади. Ҳуқуқбузарнинг шахсий мулки бўлмаган ашё мусодара қилиниши мумкин эмас, муомаладан чиқарилган ашёлар бундан мустасно.

Ўқотар қуроллар ва ўқ-дориларни, бошқа ов қуролларини мусодара қилиш асосий тирикчилик манбаи овчилик бўлган шахсларга нисбатан қўлланилиши мумкин эмас. Мусодара қилиш чорасини қўлланиш тартиби МЖТК ва Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонунчилик ҳужжатлари билан белгилаб қўйилади.

Махсус ҳуқуқдан маҳрум қилиш – Муайян шахсни унга берилган махсус ҳуқуқдан (транспорт воситаларини бошқариш ҳуқуқидан, ов қилиш ҳуқуқидан) маҳрум қилиш чораси жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) суди томонидан уч йилгача муддатга қўлланилади. Бундай ҳуқуқдан маҳрум қилиш муддати ўн беш кундан кам бўлмаслиги керак.

Ногиронлиги сабабли транспорт воситаларидан фойдаланадиган шахсларга нисбатан транспорт воситаларини бошқариш ҳуқуқидан маҳрум қилиш чораси қўлланилиши мумкин эмас, ЖПК 128³-моддасининг бешинчи қисмида, 128⁴-моддасининг учинчи қисмида, 131-моддасининг биринчи қисмида, 136-моддасининг биринчи қисмида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар содир этилган ҳоллар бундан мустасно.

Асосий тирикчилик манбаи овчилик бўлган шахсларга нисбатан ов қилиш ҳуқуқидан маҳрум этиш чораси қўлланилиши мумкин эмас.

Ҳақ тўланадиган жамоат ишларига мажбурий равишда жалб этиш (28¹-м.)

Ҳақ тўланадиган жамоат ишларига мажбурий равишда жалб этиш ҳуқуқбузарни ижтимоий фойдали жамоат ишларини бажаришга мажбурий равишда жалб этишдан иборат бўлиб, у судлар томонидан саккиз соатдан икки юз қирқ соатгача бўлган муддатга тайинланади. Агар ҳуқуқбузар ўқиётган бўлса, жамоат ишлари ўқишдан бўш вақтда бажарилади.

Ҳуқуқбузарлар ҳақ тўланадиган жамоат ишларини ўташи мумкин бўлган жойлар (объектлар) ва ҳақ тўланадиган жамоат ишларининг турлари мазкур жазонинг ижросини назорат қилувчи органлар – ички ишлар органларининг пробация бўлинмалари томонидан белгиланади.

Ҳақ тўланадиган жамоат ишлари пенсия ёшига етган шахсларга, ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларга, ҳомиладор аёлларга, уч ёшга тўлмаган болалари бор аёлларга, биринчи ва иккинчи гуруҳ ногиронлиги бўлган шахсларга, доимий ишга эга шахсларга, ҳарбий хизматчиларга нисбатан қўлланилмайди. Ҳақ тўланадиган жамоат ишларига жалб этиладиган шахслар иш ҳақининг эллик фоизи алимент мажбуриятлари бўйича қарзни тўлашга йўналтирилади. Ҳуқуқбузар жазони ўташдан бўйин товлаган тақдирда, суд ҳақ тўланадиган жамоат ишларининг ўталмаган муддатини ҳақ тўланадиган жамоат ишларининг тўрт соати учун маъмурий қамоқнинг бир кунига тенг жазо билан ёхуд ҳақ тўланадиган жамоат ишларининг саккиз соати учун базавий ҳисоблаш миқдорининг бир бараварига тенг жарима билан алмаштиради. Бунда маъмурий қамоқнинг муддати ўн беш суткадан, жариманинг миқдори эса базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма бараваридан ошмаслиги керак.

Жазони ўташдан бўйин товланилган вақт жазонинг ўталган муддатига қўшиб ҳисобланмайди.

Маъмурий қамоққа олиш – Маъмурий қамоққа олиш уч суткадан ўн беш суткагача муддатга, фавқулодда ҳолат тартиби шароитида эса, жамоат тартибига тажовуз қилганлиги учун – ўттиз суткагача муддатга қўлланилади. Маъмурий қамоққа олиш жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) суди томонидан, фавқулодда ҳолат тартиби шароитида эса, шунингдек ҳарбий комендант ёки ички ишлар органи бошлиғи томонидан белгиланади.

Маъмурий қамоққа олиш чораси ҳомиладор аёлларга, уч ёшгача боласи бўлган аёлларга, ўн тўрт ёшгача бўлган боласини якка ўзи тарбиялаётган шахсларга, ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларга, биринчи ва иккинчи гуруҳ ногиронларига нисбатан қўлланилиши мумкин эмас.

Чет эл фуқароларини ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан маъмурий тарзда чиқариб юбориш

Чет эл фуқароларини ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан маъмурий тарзда чиқариб юбориш уларнинг Ўзбекистон Республикасига кириш ҳуқуқи кейинчалик бир йилдан уч йилгача муддатга чекланган ҳолда, мажбурий ёки назорат остида мустақил равишда чиқиб кетишидан иборат. Маъмурий тарзда чиқариб юбориш жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) суди томонидан қўлланилади.

Карантинли ва инсон учун хавфли бўлган бошқа юқумли касалликлар пайдо бўлиши ҳамда тарқалиши шароитида тиббий йўсиндаги мажбурлов чорасини қўллаш (29²-м.)

Карантинли ва инсон учун хавфли бўлган бошқа юқумли касалликлар пайдо бўлиши ҳамда тарқалиши шароитида эпидемияларга қарши кураш қоидаларини бузишга оид ҳуқуқбузарлик содир этган шахсга нисбатан тегишли тиббий асослар мавжуд бўлган тақдирда давлат санитария назорати органлари томонидан карантинда сақлаш ёки даволаниш тарзидаги тиббий йўсиндаги мажбурлов чораси қўлланилиши мумкин.

Тиббий йўсиндаги мажбурлов чораси ўттиз суткагача бўлган муддатда маъмурий жазо тайинлаш билан бирга қўлланилади ҳамда давлат санитария назорати органлари томонидан белгиланган жойларда ижро этилади.

Тиббий йўсиндаги мажбурлов чорасининг ижроси давлат санитария назорати, ички ишлар ва Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси органлари томонидан таъминланади.

2-Савол: Маъмурий жазо чораларини қўллашнинг умумий қоидалари.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик учун жазо ушбу МЖТК ва бошқа норматив ҳужжатларда белгилаб қўйилган доирада ва тартибда қўлланилади.

Жазони қўлланиш чоғида содир этилган ҳуқуқбузарлик хусусияти, ҳуқуқбузарнинг шахси, унинг айбдорлик даражаси, мулкӣ аҳволи, жавобгарликни енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатлар ҳисобга олинади.

Маъмурий жавобгарликни енгиллаштирувчи ҳолатлар

Маъмурий жавобгарликни енгиллаштирувчи ҳолатлар жумласига қуйидагилар киради:

- 1) айбдорнинг ўз қилмишидан чин қўнгилдан пушаймон бўлиши;
- 2) айбдорнинг ҳуқуқбузарликнинг зарарли оқибатлари олдини олиши, етказилган зиённи ихтиёрий равишда тўлаши ёки келтирилган зарарни бартараф қилиши;
- 3) ҳуқуқбузарликнинг кучли руҳий ҳаяжон таъсири остида ёки оғир шахсий, оилавий ёхуд бошқа шароитлар юзага келганлиги оқибатида содир этилиши;
- 4) ҳуқуқбузарликнинг таҳдид ёки мажбурлов таъсирида ёхуд хизмат юзасидан, моддий ёки бошқа жиҳатдан қарамлиги таъсири остида содир этилиши;
- 5) ҳуқуқбузарликнинг вояга етмаган шахс томонидан содир этилиши;
- 6) ҳуқуқбузарликнинг ҳомиладор аёл ёки ўн тўрт ёшгача бўлган боласини яққа ўзи тарбиялаётган шахс томонидан содир этилиши.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқувчи орган (мансабдор шахс) бошқа ҳолатларни ҳам жавобгарликни енгиллаштирувчи ҳолат деб топиши мумкин.

Маъмурий жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар

Маъмурий жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар жумласига қуйидагилар киради:

1) ғайрихукукий ҳаракатларни тўхтатиш ваколати бор шахслар томонидан қўйилган талабга қарамай, бундай ҳаракатларни давом эттириш;

2) маъмурий жазо чорасига тортилган шахснинг бир йил мобайнида яна ўша хилдаги ҳуқуқбузарликни содир этиши, худди шунингдек ҳуқуқбузарликнинг илгари судланган шахс томонидан содир этилиши;

3) вояга етмаган шахсни ҳуқуқбузарликка тортиш;

4) ҳуқуқбузарликнинг бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилиши;

5) ҳуқуқбузарликнинг табиий офат шароитида ёки бошқа фавқулодда ҳолатларда содир этилиши;

6) ҳуқуқбузарликнинг маст ҳолда содир этилиши. Маъмурий жазо чорасини қўлланувчи орган (мансабдор шахс) содир этилган маъмурий ҳуқуқбузарликнинг хусусиятига қараб мазкур ҳолатни айбни оғирлаштирувчи ҳолат деб топмаслиги мумкин.

Енгилроқ маъмурий жазо чорасининг қўлланилиши.

Суд маъмурий жазо чорасини қўллаётганда жавобгарликни енгиллаштирувчи ҳолатларни ва ҳуқуқбузарнинг моддий аҳволини инобатга олган ҳолда сабаблар ва асосларни албатта кўрсатиб, ЖПКнинг Махсус қисмидаги моддаларнинг санкциясида назарда тутилган энг кам жазодан ҳам камроқ жазо ёки ушбу моддада назарда тутилмаган бошқа янада енгил жазо чорасини қўллаши мумкин. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқувчи бошқа орган (мансабдор шахс) жавобгарликни енгиллаштирувчи ҳолатларни ва ҳуқуқбузарнинг моддий аҳволини инобатга олган ҳолда, енгилроқ маъмурий жазо чорасини қўллаш тўғрисидаги масалани ҳал этиш учун ишни ЖПКнинг 308¹-моддасида белгиланган тартибда судга юборади.

Бир неча ҳуқуқбузарликни содир этганлик учун маъмурий жазо қўлланиши.

Битта шахс икки ёки ундан ортиқ маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган тақдирда, маъмурий жазо ҳар бир ҳуқуқбузарлик учун алоҳида-алоҳида қўлланилади.

Башарти шахс бир неча маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган бўлиб, шу ҳақдаги ишлар бир вақтнинг ўзида айни бир орган (мансабдор шахс) томонидан кўриб чиқиляётган бўлса, бу шахсга нисбатан қўлланиладиган узил-кесил жазо оғирроқ маъмурий жазони назарда тутувчи санкция доирасида қўлланилади.

Башарти шахс ЖПКнинг Махсус қисмидаги бир неча модда билан маъмурий жавобгарлик белгиланган ва улар тўғрисидаги ишларни ҳар хил орган (мансабдор шахс) кўрадиган ҳаракат (ҳаракатсизлик) содир этган бўлса, унга нисбатан жазо оғирроқ маъмурий жазони назарда тутувчи санкция доирасида қўлланилади.

Башарти шахс ЖПКнинг Махсус қисмидаги тегишли модда билан маъмурий жавобгарлик назарда тутилган ҳаракатни (ҳаракатсизликни) вояга етмаган шахсни маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этишга жалб қилган ҳолда (ЖПКнинг 188¹-моддаси) содир этган бўлса, иш материаллари кўриб чиқиш учун судга топширилади.

Ушбу модданинг иккинчи, учинчи ва тўртинчи қисмларида назарда тутилган ҳолларда асосий жазога содир этилган ҳуқуқбузарликлардан исталган биттаси учун жавобгарлик тўғрисидаги моддаларда назарда тутилган қўшимча жазо чораларидан бири қўшилиши мумкин.

Маъмурий қамоқ ва махсус ҳуқуқдан маҳрум этиш муддатларини ҳисоблаш

Маъмурий қамоқ муддати суткалар билан, махсус ҳуқуқдан маҳрум этиш муддати эса — кунлар, ойлар, йиллар билан ҳисобланади.

Маъмурий жазо қўлланиш муддатлари

Маъмурий жазо ҳуқуқбузарлик содир этилган кундан бошлаб, давом этаётган ҳуқуқбузарликлар учун эса, ҳуқуқбузарлик аниқланган кундан бошлаб бир йилдан кечиктирмай қўлланилиши мумкин.

Жиноят ишини қўзғатиш рад этилган ёки жиноят иши тугатилган бўлса-ю, лекин ҳуқуқбузарнинг ҳаракатларида маъмурий ҳуқуқбузарлик аломатлари мавжуд бўлса, маъмурий жазо чораси жиноят иши қўзғатишни рад этиш ёки жиноят ишини тугатиш тўғрисида, агар ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилган муддатлар ўтмаган бўлса, қарор қабул қилинган кундан эътиборан бир ойдан кечиктирмай қўлланилиши мумкин.

Юқорида назарда тутилган муддатлар ашёларни божхона муносабатларини тартибга соладиган қонунчилик асосида мусодара қилиш ҳолларига нисбатан татбиқ этилмайди.

Маъмурий жазога тортилмаган деб ҳисобланадиган муддат

Башарти маъмурий жазога тортилган шахс шу жазони ўташ муддати тугаган кундан бошлаб бир йил мобайнида янги маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этмаган бўлса, мазкур шахс маъмурий жазога тортилмаган деб ҳисобланади.

Етказилган зарарни қоплаш мажбуриятини юклаш

Маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахс маъмурий ҳуқуқбузарлик оқибатида келтирилган зарарни қоплаши шарт.

Башарти маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этиш оқибатида жисмоний шахсга, корхона, муассаса, ташкилотга, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи ёки давлатга етказилган мулкӣ зарар белгилаб қўйилган базавий ҳисоблаш миқдоридан кўп бўлмаса, орган (мансабдор шахс) жазо қўлланиш пайтида айбдор бу зарарни қоплаши тўғрисидаги масалани ҳам ҳал этишга ҳақлидир, жиноят ишлари бўйича суд эса — бу масалани етказилган зарар миқдоридан қатъи назар ҳал қилаверади.

Бошқа ҳолларда маъмурий ҳуқуқбузарлик натижасида етказилган мулкӣ зарарни қоплаш фуқаролик-ҳуқуқӣ тартибида ҳал қилинади.

Бажарилмаганлиги учун маъмурий жазо қўлланилган вазифани ижро этиш. Маъмурий жазони қўлланиш маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахсни бажарилмаганлиги учун маъмурий жазо қўлланилган вазифани бажаришдан озод этмайди.

3-Савол: Маъмурий йўл билан ушлаб туриш ашёлар ва транспорт воситаларини кўздан кечириш асослари.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юртишни таъминлаш чоралари. Бошқа таъсир кўрсатиш чоралари қўлланиб бўлинганидан кейин маъмурий ҳуқуқбузарликни тўхтатиш, ҳуқуқбузарнинг шахсини аниқлаш, башарти баённома тузиш зарур бўлиб, уни ҳуқуқбузарлик содир этилган жойнинг ўзида тузиш имкони бўлмаган тақдирда маъмурий

ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённома тузиш, ишларнинг ўз вақтида ва тўғри кўриб чиқилишини таъминлаш ва маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишлар юзасидан чиқарилган қарорларни ижро этиш мақсадида мазкур шахсни маъмурий йўл билан ушлаб туришга, шахсан кўрикдан ўтказишга, унинг ашёлари, транспорт воситаларини кўздан кечиришга ва ашё ҳамда ҳужжатларни олиб қўйишга йўл қўйилади.

Мазкур мақсадларда шахсни маъмурий йўл билан ушлаб туриш, шахсий кўрикдан ўтказиш, унинг ашёлари, транспорт воситаларини кўздан кечириш ва ашё ҳамда ҳужжатларини олиб қўйиш тартиби ЖПК ва Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонунчилиги билан белгиланади.

Маъмурий йўл билан ушлаб туриш.

Маъмурий йўл билан ушлаб туриш тўғрисида баённома тузилиб, унда: баённома тузилган сана ва жой, баённома тузган шахснинг лавозими, фамилияси, исми, отасининг исми; ушлаб турилган шахс ҳақидаги маълумотлар; уни ушлаб туриш вақти, жойи ва унинг асослари кўрсатилади.

Баённома уни тузган мансабдор шахс ва ушлаб турилган шахс томонидан имзоланади. Ушлаб турилган шахс баённомани имзолашдан бош тортган тақдирда, баённомага шу ҳақда ёзиб қўйилади.

Ушлаб турилган шахснинг илтимосига кўра, у ушлаб турилган жой ҳақида унинг қариндош-уруғлари, адвокат, иш ёки ўқиш жойидаги маъмурият хабардор қилиб қўйилади. Вояга етмаган шахс ушлаб турилгани ҳақида унинг ота-онаси ёки улар ўрнини босувчи шахслар албатта хабардор қилинади.

Маъмурий йўл билан ушлаб туришга ваколатли органлар (мансабдор шахслар).

Маъмурий йўл билан ушлаб туриш бу ишга Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги билан ваколат бериб қўйилган органлар (мансабдор шахслар) томонидангина амалга оширилиши мумкин, чунончи:

Маъмурий йўл билан ушлаб туриш уч соатдан ортиқ давом этиши мумкин эмас. Айрим ҳолларда алоҳида зарурат муносабати билан Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида маъмурий йўл билан ушлаб туришнинг бошқача муддатлари белгиланиши мумкин.

Чегара тартибини ёки Ўзбекистон Республикаси давлат чегараси орқали ўтиш пунктларидаги тартибни бузган шахслар баённома тузиш учун **уч соатгача** муддатга ушлаб турилиши мумкин, ҳуқуқбузарнинг шахсини ва ҳуқуқбузарлик ҳолатларини аниқлаш учун зарур бўлган ҳолларда эса – ушлаш пайтидан бошлаб **йигирма тўрт соат ичида** прокурорга ёзма тарзда маълум қилиб, **уч суткагача** ёки ҳуқуқбузарда ўзининг шахсини тасдиқловчи ҳужжат бўлмаса, прокурорнинг санкцияси билан **ўн суткагача** муддатга ушлаб турилиши мумкин.

Маъмурий йўл билан ушлаб туриш муддати ҳуқуқбузарни баённома тузиш учун олиб келиш пайтидан бошланади, маст ҳолдаги шахслар учун эса – улар **хушёр тортган** вақтдан бошланади.

Шахсни кўрикдан ўтказиш ва ашёларни кўздан кечириш.

Шахсни кўрикдан ўтказиш ички ишлар органларининг, ҳарбий соқчилик, ҳаво транспортининг, божхона органлари, Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси органлари ва чегара қўшинларининг ваколатли шахслари, Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида бевосита назарда тутилган ҳолларда эса, шунга ваколати бўлган бошқа органлар томонидан амалга оширилиши мумкин.

Шахсни кўриқдан ўтказиш кўриқдан ўтказилаётган шахс билан бир жинсда бўлган шахслар томонидан ва шу жинсдаги иккита холис гувоҳ иштирок этган ҳолда амалга оширилиши мумкин.

Ашёларни кўздан кечириб чиқиш ички ишлар органларининг, ҳарбий соқчилик, ҳаво транспортининг, божхона органларининг, Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси органларининг, чегара қўшинларининг, солиқ органларининг, Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти ва унинг жойлардаги бўлинмаларининг, Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси органларининг, Ўзбекистон Республикаси Ўрмон хўжалиги давлат қўмитаси органларининг, Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида бевосита назарда тутилган ҳолларда эса, шунингдек тегишли ваколати бўлган органларнинг бошқа ваколатли шахслари томонидан амалга оширилади.

Ашёларни, ов қилиш ва балиқ тутиш қуролларини, қўлга киритилган маҳсулотлар ва бошқа буюмларни кўздан кечириш, одатда, шу ашё ва буюмлар кимнинг мулки ёки эгалигида бўлса, ўша шахс иштирокида амалга оширилади. Кечиктириб бўлмайдиган ҳолларда, мазкур ашёлар, буюмларни мулкдорсиз (эгасисиз) иккита холис гувоҳ иштирокида ҳам кўздан кечириб чиқилиши мумкин.

Шахсий кўриқдан ўтказиш ва ашёларни кўздан кечириш тўғрисида баённома тузилади ёки маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённомага ёхуд маъмурий йўл билан ушлаб туриш тўғрисидаги баённомага тегишинча ёзиб қўйилади.

Божхона муассасаларида шахсий кўриқдан ўтказиш ва ашёларни кўздан кечириш божхонага доир қонунчилик билан белгиланган тартибда амалга оширилади.

Ашёлар ва ҳужжатларни олиб қўйиш. Ҳуқуқбузарларни ушлаш, шахсий кўриқдан ўтказиш ёки ашёларини кўздан кечириш вақтида аниқланган ҳуқуқбузарлик содир этиш қуроли ёки бевосита шундай ашёлар бўлмиш ашё ва ҳужжатлар ЖПКнинг 287 ва 289-моддаларида назарда тутилган органларнинг мансабдор шахслари томонидан олиб қўйилади. Олиб қўйилган ашё ва ҳужжатлар маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишлар кўриб чиқилгунга қадар шундай ашё ва ҳужжатларни олиб қўйиш ҳуқуқи берилган органлар (мансабдор шахслар) томонидан белгилаб бериладиган жойларда сақланади, иш кўриб бўлинганидан кейин эса, уни кўриб чиқиш натижаларига қараб, бу ашё ва ҳужжатлар белгиланган тартибда мусодара қилинади ёки эгасига қайтариб берилади ёхуд йўқ қилиб юборилади, ашёлар ҳақ тўлаб олиб қўйилган тақдирда эса — сотиб юборилади.

Олиб қўйилган орден, медаль, фахрий унвоннинг кўкракка тақиладиган нишони қонуний эгасига қайтариб берилади, башарти, эгаси номаълум бўлса, унда тегишли органга жўнатилади.

Божхона қоидалари ёки солиқ ва валюта тўғрисидаги қонунчилик бузилган тақдирда, башарти ҳуқуқбузар Ўзбекистон Республикасида доимий истиқомат жойига эга бўлмаса, жарима ундирилишини таъминлаш мақсадида унинг ашёлари (қимматли буюмлари) олиб қўйилиши мумкин.

Ашё ва ҳужжатлар олиб қўйилган тақдирда бу хусусда баённома тузилади ёки маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённомага ёхуд буюмларни кўздан кечириб чиқиш ёки маъмурий йўл билан ушлаб туриш ҳақидаги баённомаларга тегишли ёзув ёзиб қўйилади.

Содир этилган ҳуқуқбузарлик учун ЖПКга мувофиқ транспорт воситасини, кичик ҳажмли кемани бошқариш ҳуқуқидан, ов қилиш ҳуқуқидан маҳрум этиш тарзида маъмурий жазо қўлланилиши мумкин бўлса, ҳуқуқбузардан унинг иши юзасидан қарор чиқарилгунга қадар транспорт воситаси, кичик ҳажмли кемани бошқариш ҳуқуқини берувчи гувоҳнома, овчилик билети олиб қўйилади ва бу ҳақда маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённомага, шунингдек ҳайдовчилик гувоҳномасининг талонига, кема бошқарувчиси гувоҳномасининг талонига тегишлича ёзиб қўйилиб, талонлар транспорт воситаси ҳайдовчисига, кема бошқарувчисига қайтариб берилади.

Транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқини берувчи гувоҳномани олиб қўйиш — Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги, кичик ҳажмли кемаларни бошқариш ҳуқуқини берувчи гувоҳномани олиб қўйиш — Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги, ов қилиш ҳуқуқини берувчи гувоҳномани олиб қўйиш эса — Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси томонидан белгиланган тартибда амалга оширилади.

ЖПКнинг 185-моддасида, 220, 220¹- моддасининг биринчи ва иккинчи қисмларида, 221-моддаларда назарда тутилган ҳуқуқбузарлик содир этилган тақдирда, ички ишлар органлари ходимлари иш кўриб чиқилгунга қадар ўқотар қуролни, шунингдек ўқ-дориларни олиб қўйишга ҳақлидирлар, бу хусусда мазкур қуролнинг марка ёки модели, калибри, туркуми ва тартиб рақами, ўқ-дориларнинг миқдори ва тури кўрсатилган ҳолда баённомага тегишли ёзув ёзиб қўйилади. Ўз хизмат бурчини бажариш вақтида ҳуқуқбузарлик содир этган шахсга нисбатан унинг ашёларини олиб қўйиш, шахсий кўрикдан ўтказиш ва ашёларни кўздан кечириб чиқиш жуда зарур бўлган ҳоллардагина қўлланилади.

Транспорт воситаларини ушлаб туриш ва кўрикдан ўтказиш асослари ва тартиби.

Транспорт воситаларини ушлаб туриш ва кўрикдан ўтказиш қонунчилик билан ваколат берилган органлар (мансабдор шахслар) томонидан ушлаб туриш сабаби бартараф этилгунга ва маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш кўрилгунга қадар амалга оширилиши мумкин.

Карантинли ва инсон учун хавфли бўлган бошқа юқумли касалликлар пайдо бўлиши ҳамда тарқалиши муносабати билан тегишли ҳудудларда ёки объектларда чекловчи тадбирлар (карантин) жорий этилган шароитларда транспорт воситалари ҳайдовчилари томонидан ЖПК 54-моддасининг 2-қисмида (транспорт воситаларининг ҳаракатланишига чекловлар бузилиши қисмида) назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар содир этилганда, транспорт воситаларини ушлаб туриш ички ишлар органлари томонидан маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш кўрилгунга қадар амалга оширилади.

Йўл ҳаракати қоидаларини бузганлик учун жарима солиш ҳақида қарор чиқарилган кундан эътиборан олтмиш кун ичида жарима тўланмаган тақдирда, транспорт воситаси жарима солиш тўғрисида қарор чиқарган ваколатли орган

раҳбарининг ёзма кўрсатмасига биноан жарима солиш тўғрисидаги қарорнинг ижроси юзасидан иш юритиш тугагунига қадар ушлаб турилади.

Қонунчилик бузилганлиги учун ушланган транспорт воситаларини (ЎзР Қуролли Кучларининг ва чегара қўшинларининг транспорт воситаларидан ташқари) сақлаб туриш жойларига олиб бориш, жойлаштириш ва сақлаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Транспорт воситасини бошқаришдан четлатиш, мастлик ҳолатини аниқлаш учун текширувдан ўтказиш

Транспорт воситаларини бошқараётган мастлик ҳолатида деб ҳисоблашга етарли асослар бўлган шахс транспорт воситасини бошқаришдан четлаштирилиши ва мастлик ҳолатини аниқлаш учун белгиланган тартибда текширувдан ўтказилиши керак.

Мазкур шахсни текширишга юбориш ва бу текширувни ўтказиш Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги, Соғлиқни сақлаш вазирлиги ва Адлия вазирлиги томонидан белгиланган тартибда амалга оширилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни юритишни таъминлаш чоралари устидан шикоят бериш

Маъмурий йўл билан ушлаб туриш, шахсни кўриқдан ўтказиш, ашёларни кўздан кечириш, транспорт воситаларини ушлаб 75ури шва кўздан кечириш, ашё ва ҳужжатларни олиб қўйиш, транспорт воситасини бошқаришдан четлаштириш устидан манфаатдор шахс юқори органга (мансабдор шахсга), прокурорга ёки судга шикоят бериши мумкин.

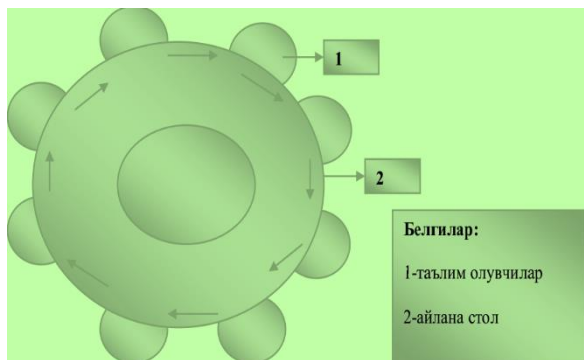
Мустақил тайёргарлик учун топширик

1. Маъмурий йўл билан ушлаб туриш тартиби ва муддатларини конспектлаштириш.
2. ИИОнинг маъмурий йўл билан ушлаб туришга ваколатларини конспектлаштириш.
3. Шахсни кўриқдан ўтказиш ва ашёларни кўздан кечириш асосларини конспектлаштириш.
4. Транспорт воситаларини ушлаб туриш ва кўриқдан ўтказиш асослари ва тартибини ўқиб ўрганиш.

Семинар машғулотини (2 соат)

Ушбу ўқув машғулотини *“Давра суҳбати”* интерфаол методидан фойдаланиш орқали ўтказилади.

“Давра суҳбати” методи – айлана стол атрофида берилган саволлар юзасидан тингловчилар томонидан ўз фикр-мулоҳазаларини билдириш орқали олиб бориладиган ўқитиш методидир.

“Давра суҳбати” методи қўлланилганда стол-стулларни доира шаклида жойлаштириш керак. Бу ҳар бир тингловчининг бир-бири билан “кўз алоқаси”ни ўрнатиб туришига ёрдам беради. Давра суҳбатининг оғзаки ва ёзма шакллари мавжуддир. Оғзаки давра суҳбатида ўқитувчи мавзунини бошлаб беради ва тингловчилардан ушбу савол

бўйича ўз фикр-мулоҳазаларини билдиришларини сўрайди ва айлана бўйлаб ҳар бир таълим олувчи ўз фикр-мулоҳазаларини оғзаки баён этадилар.

Сўзлаётган тингловчини барча диққат билан тинглайди, агар муҳокама қилиш лозим бўлса, барча фикр-мулоҳазалар тингланиб бўлингандан сўнг муҳокама қилинади. Бу эса тингловчиларнинг мустақил фикрлашига ва нутқ маданиятининг ривожланишига ёрдам беради.

Ўқув машғулотининг саволлари:

1-савол. Маъмурий йўл билан ушлаб туриш мақсади ва қўллаш асослари.

2-савол. ИИОнинг маъмурий йўл билан ушлаб туришга ваколатлари.

3-савол. Шахсни кўриқдан ўтказиш ва ашёларни кўздан кечириш асослари, тартиби.

4-савол. Транспорт воситаларини ушлаб туриш ва кўриқдан ўтказиш асослари ва тартиби.

Назорат учун саволлар:

1. Маъмурий йўл билан ушлаб туриш тартиби ва асослари.

2. Ашёларни кўздан кечириш асослари.

3. Транспорт воситасини кўздан кечириш тартиби.

4. Маъмурий йўл билан ушлаб туриш муддатлари.

5. Маъмурий йўл билан ушлаб туриш баённомаси.

6. Ашёларни кўздан кечиришни расмийлаштириш тартиби.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИ МАЗМУНИ (2 соат)

7-мавзу: Вояга етмаган шахслар томонидан ҳамда уларга нисбатан содир этиладиган маъмурий ҳуқуқбузарликлар ва маъмурий жавобгарлик.

Режа:

1. Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига тажовуз қиладиган маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг тушунчаси ва моҳияти.
2. Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига тажовуз қиладиган маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг турлари.
3. Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига тажовуз қиладиган маъмурий ҳуқуқбузарликларни кўриб чиқишга ваколатли органлар.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига кўра, ҳар бир инсон эркинлик ҳуқуқига ҳамда ўз шаъни ва обрўсига қилинган тажовузлардан, шахсий ҳаётига аралашилардан ҳимояланиш ва турар жойи дахлсизлиги ҳуқуқига эга.

Дарҳақиқат, 2017 йил 22 декабрь куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Олий Мажлисга қилган Мурожаатномасида “... энди биронта фуқаро қалбаки далиллар, тухмат ва бўҳтонлар асосида жавобгарликка тортилмаслиги шарт. Конституция ва қонун нормалари сўзсиз ишлаши учун ишончли кафолатлар яратишимиз зарур”² деб, таъкидлади.

Шу нуқтаи назардан, “Суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар ишига фақат ва фақат халқимизнинг ўзи баҳо беради. Улар учун ягона ва энг қаттиқ талаб – бу фуқароларнинг қонуний манфаатларига хизмат қилиш ва уларнинг ҳуқуқларини ҳар қандай ҳолатда ҳам ҳимоя қилишдан иборат”.

Ўзбекистон Республикасида ҳар бир ҳуқуқий демократик давлат каби фуқаролик жамияти қуриш унинг олий мақсадидир. Ушбу мақсадда амалга оширилаётган ислоҳотлар замирида эса ҳар бир фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликлари сўзсиз таъминланиши шарт.

Ҳуқуқ назариясига кўра, ҳар қандай юридик жавобгарликнинг асосини қонунга хилоф, айбли қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик), яъни ҳуқуқбузарлик ташкил этади. Ҳуқуқбузарликлар ўзининг мазмуни, юридик хусусиятлари ва таркибига эга бўлиб, турли қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади. Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги 2014 йил 14 май қонунининг 3-моддасига кўра, ҳуқуқбузарлик – содир этилганлиги учун маъмурий ёки жиноий жавобгарлик назарда тутилган айбли ғайриҳуқуқий қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) деб белгиланган.

Ҳуқуқбузарлик ижтимоий маънода фуқаролар, жамият ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига хавфни вужудга келтирувчи хулқ-атвор бўлиб, у ижтимоий муносабатларнинг ривожланишига тўсқинлик қилади ва уларнинг

² Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 22 декабрь куни Олий Мажлисга қилган Мурожаатномаси // “Постда” газетаси, 2017 йил 23 декабрь, 52-сон.

бузилишига олиб келади. Ҳуқуқбузарлик қасддан ёки эҳтиётсизлик орқасидан содир этиладиган хулқатвор бўлиб, унинг натижасида жамият, давлат ва фуқаролар манфаатларига моддий ёки маънавий зарар етказилади.

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 2-моддасида унинг вазифаси сифатида қуйидагилар “инсон ва жамият фаровонлиги йўлида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, мулкни, давлат ва жамоат тартибини, табиий муҳитни муҳофаза қилишни, ижтимоий адолат ва қонунийликни таъминлаш” белгиланганлигини кўришимиз мумкин.

Вояга етмаган шахслар томонидан ҳамда уларга нисбатан содир этиладиган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тоифасига кирувчи Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига тажовуз қиладиган ғарийҳуқуқий қилмишлар учун жавобгарлик ҳақида тўхталадиган бўлсак, **фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига тажовуз қиладиган ҳуқуқбузарликлар деганда** – конституциявий-ҳуқуқий нормаларда белгиланган, шунингдек маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчиликка биноан маъмурий жавобгарликка тортиш назарда тутилган 16 ёшга тўлган шахсга, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига тажовуз қилувчи ғайриҳуқуқий, айбли (қасддан ёки эҳтиётсизлик орқасида) содир этилган ҳаракат ёки ҳаракатсизликлар тушунилади.

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 10-моддаси 2-қисмига биноан маъмурий ҳуқуқбузарлик учун агар бу ҳуқуқбузарлик ўз хусусиятига кўра жиноий жавобгарликка тортишга сабаб бўлмаса маъмурий жавобгарлик келиб чиқади.

Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига тажовуз қиладиган ғарийҳуқуқий қилмишлар учун жавобгарлик Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг бешинчи боби 40–51¹-моддалари юқоридаги қилмишлар учун жами **йигирма саккизта (28 та)** моддада назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарлик белгиланган.

Тингловчилар мазкур вояга етмаган шахслар томонидан ҳамда уларга нисбатан содир этилиши мумкин бўлган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига тажовуз қиладиган ғарийҳуқуқий қилмишлар тушунчаси, турлари, юридик таркиби ҳамда улар учун белгиланган маъмурий жавобгарлик, жиноят қонунчилигида назарда тутилган ҳолатларда эса жиноий жавобгарликка оид билимларни пухта ўзлаштириб олишлари зарур.

2-ўқув саволи. Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига тажовуз қиладиган маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг турлари.

Вояга етмаган шахслар томонидан ҳамда уларга нисбатан содир этилиши мумкин бўлган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига тажовуз қиладиган ғарийҳуқуқий қилмишлар учун жавобгарлик Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг бешинчи боби 40–51¹-

моддаларида назарда тутилган қилмишлар учун жами **йигирма саккизта (28та)** моддада назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарлик белгиланган.

Жумладан, улар: тухмат (40-м); ҳақорат қилиш (41-м); шахвоний шилқимлик қилиш (41¹-м) давлат тили тўғрисидаги қонунчиликни бузиш (42-м); жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (43-м); ҳужжатлар билан танишиб чиқишни асосиз равишда рад этиш (44-м); фуқароларнинг тураржойи дахлсизлигини бузиш (45-м); фуқарога маънавий ёки моддий зарар етказиши мумкин бўлган маълумотларни ошкор этиш (46-м); шахсий ҳаёт дахлсизлигини бузиш (46¹-м); болаларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш борасидаги мажбуриятларни бажармаслик (47-м); ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар тўғрисидаги маълумотларни васийлик ва ҳомийлик органига хабар қилмаслик (47¹-м); ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни жойлаштиришда қонун ҳужжатлари талабларини бузиш (47²-м); никоҳ ёши тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (47³-м); вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни моддий таъминлашдан бўйин товлаш (47⁴-м); ота-онани моддий таъминлашдан бўйин товлаш (47⁵-м); Болани чет давлат ҳудудида назоратсиз қолдириш (47⁶-м); Ота-онанинг ўз вояга етмаган болаларига васий ёки ҳомий тайинлаш бўйича мажбуриятларини бажармаслиги (47⁷-м); васийлик ҳуқуқини суийстеъмом қилиш (48-м); меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (49-м); вояга етмаган шахсларнинг меҳнатидан фойдаланишга йўл қўймаслик тўғрисидаги талабларни бузиш (49¹-м); иш берувчининг ўз фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича мажбуриятини бажармаслиги (49²-м); вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик, ҳомиладорлик ва туғиш нафақаларини тўлаш бўйича мажбуриятдан бўйин товлаш (49³-м); Хорижий ишчи кучини Ўзбекистон Республикасига жалб қилиш ва ундан фойдаланиш тартибини бузиш (49⁴-м); аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (50-м); меҳнатга маъмурий тарзда мажбурлов (51-м); ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (51¹-м) кабилар киради.

Фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларига тажовуз қиладиган ҳуқуқ-бузарликларнинг айрим моддаларини шарҳлайдиган бўлсак. Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг **40-моддаси тухмат** деб, номланган бўлиб, унинг мазмуни куйидагича:

Тухмат (40-м). Тухмат, яъни била туриб ёлғон, бошқа бир шахсни шарманда қилувчи уйдирмаларни тарқатиши тушунилади.

Тухмат маъмурий ҳуқуқбузарлик бўлиб, фуқароларнинг шаъни ва кадр-қимматига тажовуз қилишдан иборатдир, буларни ҳимоя қилиш ҳуқуқи Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 27-моддасида мустаҳкамланган. **Била туриб ёлғон гапириш** – бу, тегишли маълумотлар ёки фактларни тарқатувчи шахс уларнинг ҳақиқатга тўғри келмаслигини олдиндан англашига ва йўл қўйишига айтилади.

Уйдирмалар тарқатиш – бу, олдиндан била туриб гўё рўй бермаган маълумотлар ёки фактларни камида битта шахсга ошкора (ноошкора) оғзаки, ёзма ёки бошқа бир шаклда маълум қилиши тушунилади. Бунда маълум қилиш оғзаки, ёзма ёки бошқа бир шаклда баён этилганлигининг аҳамияти йўқ.

Маълумотларнинг ёлғонлигини англаб етмаслик (масалан, маълумотларнинг расмий шахсдан олинishi, ҳужжатлар билан танишиш) жавобгарликни истисно қилади. Ҳақиқатда содир бўлмаган фактларнинг маълум қилиниши, лекин уларнинг мазмунига нотўғри баҳо берилиши тухмат ҳисобланмайди.

Тегишли маълумотларни тарқатувчи шахснинг мазкур маълумотлар тўғри бўлиши мумкин, деб тахмин қилиши тухмат учун маъмурий жавобгарликни истисно қилмайди. Бошқа шахсларни шарманда қилса ҳам, лекин ҳақиқатга тўғри келадиган маълумотларни тарқатиш тухмат таркибини ҳосил қилмайди.

Бошқа шахсни шарманда қилувчи маълумотларни тарқатиш уйдирма ҳисобланадими, деган масала ахлоқ ва маънавийлик нормалари асосида ҳал этилади. «**Бошқа шахсни шарманда қилувчи уйдирмалар**» жумласига қонун, ахлоқ ва маънавийлик нормаларига риоя қилиш нуқтаи назаридан жамоатчилик ёки айрим фуқаролар фикрида фуқароларнинг шаъни ва кадр-қимматини ерга урувчи уйдирмаларни ҳам киритиш мумкин.

Тухмат тўғридан-тўғри ғаразли ният билан, қасддан одатда ўч олиш, кўролмаслик каби баҳоналар билан содир этиладиган ҳуқуқбузарликдир. Фуқароларнинг мазкур ҳуқуқбузарликлардан ҳимояланиш ҳуқуқи Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 27-моддасида мустаҳкамланган.

Мазкур ҳуқуқбузарлик «тақиқловчи» маъмурий-ҳуқуқий норма бўлиб, ушбу модданинг тузилиши ҳақида тўхталадиган бўлсак.

Тухмат (40-м.) сўзининг ўзи маъмурий-ҳуқуқий норманинг **гипотезаси** ҳисобланиб, яъни маъмурий-ҳуқуқий норманинг қандай ҳолатда ва шароитда қўлланилишини белгилайди. Бунда тухмат жамиятда ўрнатилган хулқ-атвор қоида (меъёрлари)лари зид бўлган хатти-ҳаракатлар ҳисобланади.

Била туриб ёлғон, бошқа бир шахсни шарманда қилувчи уйдирмаларни тарқатиши бу – маъмурий-ҳуқуқий норманинг **диспозицияси** ҳисобланади.

Базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма бараваридан олтмиш барава-ригача миқдорда жаримаси эса – маъмурий-ҳуқуқий норманинг **нисбий аниқсанкцияси** ҳисобланади.

Ушбу ҳуқуқбузарликнинг таркибий тузилиши ҳақида тўхталадиган бўлсак. *Объекти* – шахснинг шаъни ва кадр-қиммати. *Объектив томони* – ҳаракат (фаол) натижасида содир этилади. *Субъекти* – 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс. *Субъектив томони* – қасддан (тўғри) содир этилади.

Мазкур маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этиб маъмурий жазо чораси қўлланилгандан кейин бир йил ичида худди шундай ҳуқуқбузарликни айнан шу шахс томонидан такрор содир этса, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 139-модда биринчи қисми билан квалификация қилинади.

Ҳақорат қилиш (41-м.). Ҳақорат қилиш, яъни шахснинг шаъни ва кадр-қимматини қасддан камситиш тушунилади.

Ҳақорат қилиш – бу фуқароларнинг шаъни ва кадр-қимматига тажовуз қилувчи маъмурий ҳуқуқбузарлик бўлиб, шахснинг маънавий нуфузига атрофдаги фуқаролар кўз ўнгида путур етказиши ва жабрланувчининг ҳурматига зарар етказилиши тушунилади.

Ушбу ҳуқуқбузарлик оғзаки ёки ёзма (хат, расм ва шу кабилар) тарзда ёхуд фуқароларнинг шаъни ва кадр-қимматини ерга урадиган хатти-ҳаракат (тарсаки, тупурмоқ, беадаб имо-ишора сингари)лар билан содир этилиши мумкин. Тухмат

ҳуқуқбузарлигидан фарқли ўларок, ҳақорат қилишда жабрланувчининг маънавий қиёфасини салбий тасвирловчи қандайдир фактлар кўрсатилмайди, балки шахсга баҳо берилади, бу баҳо кишининг хулқ-атвориға, қиёфаси кабиларға тегишли бўлиши мумкин.

Бу салбий баҳо ҳақиқатга тўғри келиш-келмаслиги мазкур таркиб учун аҳамиятсиздир. Башарти масалан, шахс жабрланувчини аҳмоқ деб атаса-ю, ҳақиқатан ҳам у кўпчилик бошқа шахсларнинг фикрича ақлсиз бўлса, у ҳолда ҳақорат янада яққол намоён бўлади.

Мазкур ҳуқуқбузарлик «тақиқловчи» маъмурий-ҳуқуқий норма бўлиб, ушбу модданинг тузилиши ҳақида тўхталадиган бўлсак.

Ҳақорат қилиш (41-м.) сўзининг ўзи маъмурий-ҳуқуқий норманинг **гипотезаси** ҳисобланиб, яъни маъмурий-ҳуқуқий норманинг қандай ҳолатда ва шароитда қўлланилишини белгилайди. Бунда ҳақорат қилиш жамиятда ўрнатилган хулқ-атвор қоида (меъёрлари)лари зид бўлган хатти-ҳаракатлар ҳисобланади.

Шахснинг шаъни ва кадр-қимматини қасддан камситиш бу – маъмурий-ҳуқуқий норманинг **диспозицияси** ҳисобланади.

Базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма бараваридан қирқ бараваригача миқдорда жаримаси эса – маъмурий-ҳуқуқий норманинг **нисбий аниқсанкцияси** ҳисобланади.

Мазкур ҳуқуқбузарликнинг таркибий тузилиши ҳақида тўхталадиган бўлсак. *Объекти* – шахснинг шаъни ва кадр-қиммати. *Объектив томони* – ҳаракат (фаол) натижасида содир этилади. *Субъекти* – 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс. *Субъектив томондан* – мазкур ҳуқуқбузарлик тўғридан-тўғри қасддан содир этилади, яъни шахс ўзининг хатти-ҳаракатлари ғайриҳуқуқий эканлигини англаб етади ва уларни содир қилишни истади. Бундан ташқари, ҳуқуқбузарнинг аниқ ифодаланган мақсади шахснинг шаъни ва кадр-қимматини ерга уриш.

Ҳақорат кўпчилик ўртасида – айбдорға ҳам, жабрланувчига ҳам таниш ёки нотаниш кишилар иштирокида, ҳатто жабрланувчи йўқ бўлган вақтда ҳам содир этилиши мумкин. Бу кейинги ҳолатда айбдорнинг нияти ҳақоратнинг жабрланувчига маълум бўлишидан иборатдир.

Мазкур маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этиб маъмурий жазо чораси қўлланилгандан кейин бир йил ичида худди шундай ҳуқуқбузарликни айнан шу шахс томонидан такрор содир этса, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 140-модда биринчи қисми билан квалификация қилинади.

Давлат тили тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (42-м.). Фуқароларнинг тарбия ва таълим беришда тилни эркин танлашдан иборат ҳуқуқларини бузиш, тилдан фойдаланишда тўсқинлик қилиш ва чеклаш, давлат тилини, шунингдек, Ўзбекистон Республикасида яшовчи бошқа миллатлар ва элатларнинг тилларини менсимаслик тушунилади.

Ўзбекистон Республикасининг 1995 йил 21 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг давлат тили тўғрисида»ги янги таҳрирдаги қонунига³ мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг давлат тили ўзбек тили ҳисобланади. Ўзбек тилига давлат тили мақомининг берилиши республика худудида истиқомат

³ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. – 1989. 26 – 28-сон. – 453-м.

қилаётган миллатлар ва элатларнинг ўз она тилини ишлатишдаги ҳуқуқларини камситмайди. Қонун турмушда, шахслараро алоқада, диний ҳамда ибодат билан боғлиқ урф-одатларни нишонлашда тилларнинг ишлатилишини тартибга солмайди. Фуқаролар миллатлараро муомала тилини ўз ихтиёрлари билан танлаш ҳуқуқига эгадирлар. Ўзбекистон Республикасида барча фуқароларнинг давлат тилини ўрганишлари ва унинг ҳудудида истиқомат қилаётган миллатлар ва элатлар тилига ҳурмат билан қарашлари, бу тилларни ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиб берилмоқда.

Мазкур қонуннинг 24-моддаси давлат тилига ёки бошқа тилларга менсимай ёки хусумат билан қарашни тақиқлайди. Фуқароларнинг муомала, тарбия ва таълим беришда тилни эркин танлаш ҳуқуқини амалга оширишга тўсқинлик қилувчи шахслар МЖТКнинг 42-моддасига биноан жавобгарликка тортилади. Мазкур ҳуқуқбузарлик фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига тажовуз қилади. МЖТКнинг мазкур нормаси фуқароларнинг муомала, тарбия ва таълим беришда тилни эркин танлаш ҳуқуқини амалга оширишга тўсқинлик қилувчи ҳар қандай уринишларнинг олдини олиш ва қатъиян барҳам топтиришга қаратилган.

Мазкур модда бўйича жавобгарлик *субъектлари* мансабдор шахслар, шунингдек, 16 ёшга етган фуқаролар бўлиши мумкин.

Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (43-м.). Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларини қабул қилиш ва кўриб чиқишни қонунга хилоф равишда рад этиш, уларни кўриб чиқиш муддатларини узрли сабабларсиз бузиш, ёзма ёхуд электрон шаклда жавоб юбормаслик, жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларига зид қарор қабул қилиш, жисмоний ва юридик шахсларнинг бузилган ҳуқуқлари тикланишини, мурожаат муносабати билан қабул қилинган қарорнинг бажарилишини таъминламаганлик ҳаракатсизлиги тушунилади.

Ушбу норма бугунги куннинг долзарб мавзуларидан бири ҳисобланади. Ҳуқуқий демократик давлат бошқарувида қонунийлик ва интизомни таъминлашнинг усуллари билан бири жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларини қонуний ҳамда адолатли ҳал этишдир. Зеро, 2017 йил 22 декабрь куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Олий Мажлисга қилган Мурожаатномасида таъкидлаганидек, “Мамлакатимизда олиб борилаётган кенг кўламли ислохотлар халқимиз томонидан қўллаб-қувватланмоқда. Бу ўзгаришларнинг дастлабки натижалари аҳолимиз ҳаёти ва кундалик турмушида ўзининг яққол ифодасини топмоқда, эл-юртимизнинг ижтимоий фаоллиги, эртанги кунга ишончи ўсиб бормоқда.

Биз мамлакат ҳаётига доир ҳар бир қарорни халқимиз билан маслаҳатлашиб, бевосита мулоқот асосида қабул қилмоқдамиз. “Халқ давлат идораларига эмас, балки давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак” деган ғоя бу борада фаолиятимиз мезонига айланмоқда.

Давлат ходимлари, аввало, биринчи раҳбарлар фақат кабинетда ўтирмасдан, жойларга бориб, аҳолини безовта қилаётган энг долзарб муаммоларнинг амалий ечими билан шуғулланмоқда.

Шу маънода 2017 йил халқ билан яқиндан мулоқот қилиш, унинг дарду ташвишлари, ҳаётий муаммоларини самарали ҳал этиш бўйича янги тизим яратилган йил бўлди, деб айтишга тўла ҳақлимиз.

Бу тизимнинг асоси бўлган Ўзбекистон Республикаси Президентининг

Халқ қабулхоналари ва Виртуал қабулхонаси фуқароларнинг мурожаатлари билан ишлашнинг ўзига хос демократик институти сифатида амалда ўзини оқламоқда.

Қисқа муддатда ана шу қабулхоналарга бир ярим миллиондан зиёд фуқаро мурожаат қилгани ва қанча-қанча одамнинг йиллар давомида ҳал этилмаган муаммолари ижобий ечилгани Ўзбекистонда халқ ҳокимияти номига эмас, амалда жорий этилаётганини кўрсатмоқда. Жойларда раҳбарларнинг йўл қўйилган хато ва камчиликларни тезлик билан бартараф этиш юзасидан шахсий жавобгарлиги кучайгани мазкур тизимнинг муҳим натижаси бўлди”¹.

Шунингдек, бу борада Мамлакатимиз Биринчи Президенти Ислон Каримов «Ҳуқуқий давлатнинг курули ҳам, ҳимояси ҳам, кўзи ҳам, сўзи ҳам қонундир»² деб, таъкидлаган эди. Албатта, ҳуқуқий давлатнинг фуқаролари республика қонунларининг тўлиқ амалда бўлишига ишончининг мустаҳкамлиги – бу қонунларнинг ҳурмат қилинишига далилдир. Жисмоний шахсларнинг қонунларга ҳурмати ва ишончининг мустаҳкамланиши, қонунчилик принципларининг амалда қўлланилишига боғлиқдир. Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатларида одиллик ва айб учун жавобгарликнинг муқаррарлиги принциплари ҳуқуқбузарларни қонунларга итоат ва ҳурмат қилиш руҳида тарбиялашга қаратилган. Жисмоний ва юридик шахслар мурожаатларининг қонуний ва адолатли кўриб чиқилиши эса фуқароларда давлат органларига ва қонунларга бўлган ишончини янада мустаҳкамлайди. Шу сабабли ҳам миллий қонунчилигимизда жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарликлар белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 35-моддасига биноан, ҳар бир шахс бевосита ўзи ва бошқалар билан биргаликда ваколатли давлат органларига, муассасаларига ёки халқ вакилларига ариза, таклиф ва шикоятлар билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эга. Аризалар, таклифлар ва шикоятлар қонунда белгиланган тартибда ва муддатда кўриб чиқилиши шарт.

Ўзбекистон Республикасининг «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида»ги (янги таҳрирдаги) 2017 йил 11 сентябрь қонуни³ 28-моддасида мурожаатлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик, худди шунингдек туҳмат ва ҳақоратдан иборат мурожаат берганлик учун жавобгарликка тортиш белгилаб қўйилган. МЖТК 43-моддасининг (Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш) диспозицияси қуйидаги ҳолатлар учун жавобгарлик белгилайди:

- жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларини қабул қилиш ва кўриб чиқишни қонунга хилоф равишда рад этиш;
- мурожаатларни кўриб чиқиш муддатларини узрли сабабларсиз бузиш;
- мурожаатларга ёзма ёхуд электрон шаклда жавоб юбормаслик;
- жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларига зид қарор қабул қилиш;

¹Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 22 декабрь куни Олий Мажлисга қилган Мурожаатномаси // “Постда” газетаси, 2017 йил 23 декабрь, 52-сон.

²Ислон Каримов Халқ депутатлари Тошкент шаҳар кенгашининг навбатдан ташқари сессиясида сўзлаган нутқи // Халқ сўзи. – 2012. – 17 март.

³«Халқсўзи» газетасининг 2017 йил 12 сентябрдаги 182 (6876)-сони. – 2015. № 1. – 130-м.

– жисмоний ва юридик шахсларнинг бузилган ҳуқуқлари тикланишини, муурожаат муносабати билан қабул қилинган қарорнинг бажарилишини таъминламаганлик.

Жисмоний ва юридик шахсларнинг муурожаатларини қабул қилиши ва кўриб чиқишини қонунга хилоф равишда рад этиши – мансабдор шахс томонидан ушбу ғайриҳуқуқий ҳаракат ёки ҳаракатсизликни содир этиши қонунбузарлик ҳисобланади. Зеро, «Жисмоний ва юридик шахсларнинг муурожаатлари тўғрисида»ги қонуннинг 8-моддасида жисмоний шахсларни ва юридик шахсларнинг вакилларини қабул қилиш, агар уларнинг шундай хусусиятга эга бўлган илгариги муурожаати бўйича қарор қабул қилинган бўлса ва бу ҳақда уларга (*Жисмоний ва юридик шахсларнинг муурожаатлари тўғрисида*) қонунда белгиланган тартибда хабар қилинган бўлса, рад этилиши мумкин, фақат давлат органларининг шахсий қабулни ўтказувчи раҳбарлари ёки бошқа ваколатли шахслари ҳар қандай масалалар, шу жумладан ўз ваколатларига кирмайдиган масалалар бўйича муурожаат этилганда қабулни рад этишга ҳақли эмас.

Муурожаатларни кўриб чиқиш муддатларини узрли сабабларсиз бузиши – «Жисмоний ва юридик шахсларнинг муурожаатлари тўғрисида»ги қонуннинг 19-моддасига кўра, ариза ёки шикоят масалани мазмунан ҳал этиши шарт бўлган давлат органига келиб тушган кундан эътиборан ўн беш кун ичида, кўшимча ўрганиш ва (ёки) текшириш, кўшимча ҳужжатларни сўраб олиш талаб этилганда эса бир ойгача бўлган муддатда кўриб чиқилади.

Ариза ва шикоятларни кўриб чиқиш учун текшириш ўтказиш, кўшимча материаллар сўраб олиш ёхуд бошқа чора-тадбирлар кўриш зарур бўлган ҳолларда, уларни кўриб чиқиш муддатлари тегишли давлат органи раҳбари томонидан истисно тариқасида узоғи билан бир ойга узайтирилиши мумкин, бу ҳақда муурожаат этувчига хабар қилинади.

Таклиф давлат органига келиб тушган кундан эътиборан бир ойгача бўлган муддатда кўриб чиқилади, кўшимча ўрганишни талаб этадиган таклифлар бундан мустасно, бу ҳақда таклифни киритган жисмоний ёки юридик шахсга ўн кунлик муддатда ёзма шаклда хабар қилинади.

Муурожаатларга ёзма ёхуд электрон шаклда жавоб юбормаслик – «Жисмоний ва юридик шахсларнинг муурожаатлари тўғрисида»ги қонуннинг 18-моддасида (муурожаатларни кўриб чиқиш тартиби) давлат органига келиб тушган муурожаатлар шу органнинг мансабдор шахси томонидан кўриб чиқилиши ва қўйилган масалаларни ҳал этиш ўзининг ваколат доирасига кирмайдиган ҳолларда эса муурожаатлар беш кунлик муддатдан кечиктирмай тегишли органларга юборилиши ҳамда бу ҳақда муурожаат этувчига ёзма ёхуд электрон шаклда хабар қилиниши белгиланган. Шунингдек, қонуннинг 23-моддасида муурожаатни кўриб чиққан давлат органи муурожаат этувчига кўриб чиқиш натижалари ҳамда қабул қилинган қарор ҳақида муурожаат кўриб чиқилганидан сўнг ёзма ёхуд электрон шаклда дарҳол хабар қилиши шартлиги назарда тутилган.

Жисмоний ва юридик шахсларнинг муурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларига зид қарор қабул қилиши – «Жисмоний ва юридик шахсларнинг муурожаатлари тўғрисида»ги қонуннинг 26-моддасига асосан жисмоний ёки юридик шахснинг аризаси ёхуд шикояти ана шу муурожаат бўйича қонунга хилоф қарор қабул қилган давлат органи томонидан қаноатлантирилган тақдирда, ариза

ёки шикоят бериш ва уни кўриб чиқиш билан боғлиқ зарарнинг ўрни, аризани ёки шикоятни кўриб чиқиш учун тегишли давлат органининг талаби билан жойларга бориш муносабати билан қилинган харажатларнинг ҳамда ана шу вақт ичида йўқотилган иш ҳақининг ўрни мурожаат этувчига суд тартибида қопланади. Суд тартибида маънавий зиён ҳам компенсация қилиниши мумкин. Жисмоний ёки юридик шахснинг аризасини ёхуд шикоятини кўриб чиқишда қонун талаблари бузилганлиги муносабати билан унга етказилган моддий зарарнинг ўрнини қоплаш ва маънавий зиёни компенсация қилиш сифатида давлат органи томонидан тўланган маблағлар айбдор мансабдор шахсдан регресс тартибида ундириб олиниши мумкин.

Жисмоний ва юридик шахсларнинг бузилган ҳуқуқлари тикланишини, мурожаат муносабати билан қабул қилинган қарорнинг бажарилишини таъминламаганлик. Қонунда белгиланган тартибда жисмоний ва юридик шахсларнинг бузилган ҳуқуқларини тиклаш ёки шикоят муносабати билан қабул қилинган қарор уни ижро этиш вазифаси юклатилган орган (мансабдор шахс) томонидан бажарилиши шарт ва мажбурийдир. «Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан судга шикоят қилиш тўғрисида»ги қонун⁴нинг 9-моддасида (Суд қарорини бажариш) «Суднинг қонуний кучга кирган қарори барча давлат органлари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, жамоат бирлашмалари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, мансабдор шахслар, фуқаролар учун мажбурий ва уни бажариш шарт.

Суднинг қарори хатти-ҳаракатлари (қарорлари) устидан шикоят берилган орган ёки мансабдор шахсга, шунингдек, фуқарога қарор қонуний кучга киргач кечи билан ўн кун ичида юборилади.

Қарор бажарилганлиги ҳақида судга ва фуқарога суд қарори олинган кундан бошлаб кечи билан бир ой ичида хабар қилиниши шарт. Қарор бажарилмаган тақдирда суд қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган чоратадбирларни кўради» деб белгиланган.

Юқорида таъкидланган ҳаракат ёки ҳаракатсизликлар кўриб чиқиладиган ҳуқуқбузарликнинг объектив томонини ташкил этади.

Кўриб чиқиладиган ҳуқуқбузарлик объектлари фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларидир. Мазкур модда бўйича жавобгарлик субъектлари мансабдор шахслар бўлиши мумкин. Ушбу ҳуқуқбузарлик ҳам қасддан, ҳам эҳтиётсизлик оқибатида содир этилиши мумкин.

Башарти ҳуқуқбузарлик натижасида фуқароларнинг, жамият ва давлатнинг ҳуқуқларига ёхуд қонун томонидан муҳофаза қилинаётган манфаатларига жиддий зарар етказилган бўлса, мансабдор шахслар ЖКнинг 144-моддаси биринчи қисми бўйича жиноий жавобгарликка тортиладилар.

Болаларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш борасидаги мажбуриятларни бажармаслик (47-м). Ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар томонидан вояга етмаган болаларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш борасидаги мажбуриятларни бажармаслик, шу жумладан, вояга етмаган болаларнинг маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этишига олиб келиши тушунилади.

Болаларни тарбиялаш Ўзбекистон фуқароларининг конституциявий бурчидир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 64-моддасида ота-оналар ўз болаларини вояга етгунларига қадар боқиш ва тарбиялашга мажбур

⁴ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. –1995. № 9. –183-м.

эканликлари мустаҳкамланган. Бу вазифани амалга ошириш учун ота-оналарга ота-оналик ҳуқуқлари, яъни ўз фарзандларини шахсан тарбиялаш ҳуқуқи берилган. Ота-оналик ҳуқуқлари, аynи вақтда, ота-оналарнинг болаларини тарбиялаш соҳасидаги вазифасини ҳам белгилаб берган. Оила тўғрисидаги қонунда бу вазифанинг мазмуни: болаларни тарбиялаш, уларнинг жисмоний камолотга етиши ва таълим олиши тўғрисида ғамхўрлик қилиш очиқ берилган.

Ушбу нормада ота-оналар ёки улар ўрнини босувчи шахсларнинг маъмурий жазоланадиган ҳуқуқбузарликларининг қуйидаги турлари назарда тутилган, яъни: а) бу шахсларнинг вояга етмаган болаларни тарбиялаш ва ўқитиш соҳасидаги вазифаларини бажармаслиги; б) ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларнинг вояга етмаганларни тарбиялаш ва ўқитиш соҳасидаги вазифаларини бажармаслиги оқибатида вояга етмаганларнинг маъмурий ҳуқуқбузарликлар содир этиши ифодаланган. Болаларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш вазифаларини бажармаслик деганда ҳаракатсизликнинг турли шакллари, яъни ҳаракатсизлик натижасида вояга етмаганларни тарбиялаш ёки уларга таълим бериш тўғрисида етарли ғамхўрлик қилинмаётганлигини тушунмоқ керак. Ота-оналар ёки улар ўрнини босувчи шахсларнинг ўз вазифаларини бажаришдан бўйин товлаши шу нарсада ифодаланадики, улар болаларнинг маънавий тарбияси, жисмоний камолга етиши ва соғлигини мустаҳкамлаш, уларнинг ўз вақтида умумий ўрта ёки касб-ҳунар таълими олишлари, муваффақиятли ўқишлари тўғрисида зарур шарт-шароитлар яратиб бериш борасида ғамхўрлик қилмайдилар. Болалар тарбияси ота-оналарнинг турли ҳаракатларидан ташкил топади, улардан бири болаларнинг хулқ-атворини назорат қилиб боришдир.

Шу сабабли ота-оналар ёки улар ўрнини босувчи шахсларнинг болалар хулқ-атворига енгил таклик ёки бефарқлик билан муносабатда бўлиши, улар хулқ-атворининг жамият ҳаёти нормаларига мувофиқ келишини етарли даражада кузатиб бормасликлари кўпинча болаларнинг ҳуқуқбузарлик содир этишига олиб келади. Болалар маъмурий ва бошқа хил ҳуқуқбузарлик содир этган тақдирда ота-оналарнинг тарбия соҳасидаги вазифаларини етарли даражада бажармасликлари жавобгарлик субъекти бўлиб ҳисобланади. Барча ҳолларда ота-оналар ўз ҳаракатсизликлари учун жавобгардирлар, бу ҳаракатсизлик натижасида болаларнинг лозим даражада тарбияланмаслиги ёки таълим олмаслиги уларнинг ҳуқуқбузарликлар содир этишига сабаб бўлади. Ота-оналар ва улар ўрнини босувчи шахсларнинг маъмурий жавобгарлиги 47-моддага мувофиқ, мустақил асосга эга бўлиб, ўсмирларнинг ҳуқуқбузарлик қилишидан кейин эмас, балки у билан бирга содир бўлади (бунда вояга етмаганларнинг ўзига нисбатан ҳам қонунда кўзда тутилган чоралар қўлланилади).

Башарти айбдор болаларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш соҳасидаги вазифаларини қасдан бажармаган тақдирда жавобгарликка тортилади. Вазифаларни бажармасликнинг қасдан содир этилган ёки этилмаганлиги масаласи ҳар бир муайян ҳолда болаларни тарбиялаш ва уларга таълим беришнинг давомийлиги ва сабабларини, уларга ўз вақтида самарали таълим бериш учун шароитнинг йўқлиги, боланинг хулқ-атвори ва ўқиши устидан назоратнинг йўқлиги қанча давом этганлиги ва ишга доир бошқа барча ҳолатларни ҳисобга олган ҳолда ҳал этилади. Ҳуқуқбузарликнинг қасдан содир этиладиган, хусусан, вояга етмаганларнинг ҳуқуқий нормаларни такроран (бир

неча марта) бузганлиги, бу ҳуқуқбузарликларнинг хусусияти, ота-оналар, турли органлар, вояга етмаганлар иши билан шуғулланувчи комиссиялар, ички ишлар органлари, мактаблар, хунар-техника билим юртлири маъмурияти ва бошқаларнинг эътиборсизлиги, лоқайдлиги ҳамда ҳоказолардан далолат бериши мумкин.

Ушбу модда бўйича фақат ота-оналар, яъни боланинг отаси ёки онаси эмас, балки вояга етмаганларни тарбиялаш соҳасидаги вазифаларни бажаришда уларга тенглаштирилган бошқа шахслар ҳам жавобгарликка тортилади. Булар — болани асраб олган, унга нисбатан қонуний ота-оналари ўрнини босувчи шахслар, васийлар ва тарбиячилар бўлиши мумкин. Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум этилган шахслар мазкур модда бўйича маъмурий жавобгарликка тортилмайди. Ота-оналар болаларни тегишли давлат муассасаларига (масалан, интернатларга) ёки айрим фуқароларга тарбиялаш учун беришга ҳақлидирлар, бироқ бундай ҳолда уларни тарбиялаш вазифаси ота-оналарда қолади ва улар тарбиянинг лозим даражада амалга оширилмагани учун жавобгар бўладилар.

Ота-оналар ва уларнинг ўрнини босувчи шахслар болаларни вояга етгунча тарбиялайдилар. Бу ёшга етгандан кейин фуқаро тўлиқ вояга етган ҳисобланади ва ота-оналарнинг болани тарбиялаш соҳасидаги ҳуқуқий вазифасига эҳтиёж қолмайди. Шунга мувофиқ, мазкур ҳуқуқбузарликнинг таркиби фақат вояга етмаганларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш соҳасидаги вазифаларни бажаришни қамраб олади.

Ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар 47-модда бўйича фақат айбли хулқ-атвордагина жавобгар бўлишлари мумкин. Шунинг учун болаларни тарбиялаш соҳасидаги ота-оналик вазифаларини руҳий касаллик, аклий заифлик ёки бошқа сурункали касаллик сабабли ва ўзларига боғлиқ бўлмаган бошқа сабабларга кўра бажармаган шахсларга жазо чораси қўлланилмайди.

Вояга етмаганларнинг ота-оналарига ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларга доир ишларни мазкур модданинг **1-қисмини профилактика инспекторлари, 1- ва 3-қисмларини Болалар масалалари бўйича туман (шаҳар) комиссиялари, 2-,3- ва 4-қисмларини ЖИБ судлар кўриб чиқиш ваколатига эгадирлар.**

Ўзбекистон Республикаси МЖТКнинг ушбу боби “Вояга етмаган шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонунларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 16 апрель кундаги қонунига мувофиқ **“47¹-модда. Ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар тўғрисидаги маълумотларни васийлик ва ҳомийлик органига хабар қилмаслик”** ҳамда **“47²-модда. Ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни жойлаштиришда қонун ҳужжатлари талабларини бузиш”** номли моддалар билан тўлдирилган эди⁵.

Никоҳ ёши тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш - (47³-модда) Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 63-моддасининг 2-қисмида никоҳ томонларнинг ихтиёрий розилиги ва тенг ҳуқуқлигига асосланади деб кўрсатилган. Ушбу конституциявий қоида Оила кодексида ҳам ўз ифодасини топган. Оила кодексининг 14-моддасига кўра, никоҳ тузиш ихтиёрий равишда

⁵Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. – 2008. – 16-сон. 117-м.

амалга оширилиши лозим, ўзаро розилик ва ихтиёрий асосда тузилган никоҳ оиланинг мустаҳкам ва барқарор бўлишига имконият яратади. Қўрқитиш, зўрлик, алдаш ёки никоҳланувчиларнинг бири ёхуд ҳар иккаласига руҳан таъсир этилган ҳолатларда мажбур қилиш тақиқланади. Зўрлаш, қўрқитиш, алдаш йўли билан тузилган никоҳ, зўрлаш, қўрқитиш ёки алдаш ким томонидан содир этилган бўлишидан қатъий назар никоҳнинг ҳақиқий эмас деб топилишига сабаб бўлади.

Оила кодексида ва бошқа амалдаги қонунларимизда никоҳ ёши эркаклар учун ҳам **18 ёш**, аёллар учун ҳам **18 ёш** этиб белгиланган (2019 й. 28 авг. ЎРҚ-558.), узурли сабаблар бўлганда, алоҳида ҳолларда никоҳга киришни хоҳловчиларнинг илтимосига кўра никоҳ давлат рўйхатидан ўтказиладиган жойдаги туман, шаҳар ҳокими никоҳ ёшини кўпи билан 1 йилга камайтириши мумкин (ОКнинг 15-м).

Юқорида белгиланган никоҳ ёшига риоя қилмаслик турли хил ҳуқуқий оқибатларни вужудга келтириши мумкин. Бундай никоҳ ўз-ўзидан ҳақиқий эмас деб топилиб, ҳаттоки жинсий оқибатларга ҳам олиб келиши мумкин.

Ушбу оқибатларни олдини олиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига 2013 йил 30 апрелда Ўзбекистон Республикасининг “Айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-352-сонли қонуни билан “Никоҳ ёши тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш” деб, номланган 47³-модда билан тўлдирилиб, юқорида таъкидланган қилмишлар учун маъмурий жавобгарлик белгиланди.

Мазкур норма ҳақида тўхталганда, **47³-модда**, яъни **Никоҳ ёши тўғрисидаги қонунчиликни бузиш**. Никоҳ ёшига етмаган шахс билан ҳақиқатда никоҳ муносабатларига киришиш тушунилади.

Ушбу норма учта қисмдан иборат бўлиб, *биринчи қисмида* Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси 15-моддасига биноан “никоҳ ёши эркаклар учун 18 ёш, аёллар учун ҳам 18 ёш этиб белгиланган, узурли сабаблар бўлганда, алоҳида ҳолларда никоҳга киришни хоҳловчиларнинг илтимосига кўра никоҳ давлат рўйхатидан ўтказиладиган жойдаги туман, шаҳар ҳокими никоҳ ёшини кўпи билан 1 йилга камайтириши мумкин” деб, белгилаб қўйилган талабларга риоя этилмасдан ҳақиқатда никоҳ ёшига етган шахснинг никоҳ ёшига етмаган шахс билан никоҳ муносабатларига киришган ҳолатлар юз берганда, *маъмурий жавобгарлик субъекти* никоҳ ёшига етган эркак ёки аёл жинсидаги шахс ҳисобланади.

Содир этилган қилмишнинг *бевосита объекти* – никоҳ ёши тўғрисидаги қонунчилик билан тартибга солинадиган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Мазкур қилмишнинг *объектив томони* – шахснинг никоҳ ёшига етмаган шахс билан никоҳ муносабатларига киришишдаги ҳаракатлар орқали намоён бўлади.

Субъектив томондан – мазкур ҳаракатлар қасддан содир этилишида ифодаланади.

Ушбу норманинг *иккинчи* ва *учинчи* қисмларининг бир-биридан фарқи, унда кўрсатилган қилмишни содир этувчи *субъектларда* бўлиб, *иккинчи қисмида ота-она* ёки *уларнинг ўрнини босувчи шахслар* ўзларининг фарзандлари ёки васийлиги ёхуд ҳомийлигида бўлган никоҳ ёшига етмаган шахсни эрга бериш ёхуд уйлантиришда намоён бўладиган ҳаракатларни содир этганликлари учун маъмурий жавобгарликка тортилсалар, *учинчи қисмида*, эса маъмурий

жавобгарлик субъекти никоҳ тузишга доир диний маросимни амалга оширувчи шахс ҳисобланади. У томонидан никоҳ ёшига етмаган шахс билан никоҳ тузишга доир диний маросимни амалга ошириш билан боғлиқ ҳаракатлар содир этилади. Ушбу модданининг учта қисмидаги қилмишлар такроран содир этилса ЎЗР Жиноят кодексининг 125¹-моддаси билан жиноий жавобгарлик юзага келади.

3-ўқув саволи.
Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига тажовуз қиладиган ҳуқуқбузарликларни кўриб чиқишга ваколатли органлар

Мазкур ҳуқуқбузарликлар Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг учинчи бўлим (маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишга ваколати бўлган органлар (мансабдор шахслар)) XVIII боби (маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларнинг тааллуқлилиги)да кўрсатилган тегишли моддаларда ваколат берилган орган (мансабдор шахс)лар томонидан кўриб чиқилади, хусусан:

1) 40, 41, 41¹, 42, 43, 44, 45, 46, 46¹, 46², 47-м иккинчи-тўртинчи қисмлари, 47¹, 47², 47⁴, 47⁵, 47⁶, 47⁷, 48, 49¹, 49⁴, 51¹-моддаларида назарда тутилган (21та) ҳуқуқбузарликлар МЖТКнинг 245-моддасига биноан Жиноят ишлар бўйича судлар томонидан;

2) 49, 49², 49³, 50, 50¹, 51-моддаларида назарда тутилган (6та) маъмурий ҳуқуқбузарликлар МЖТКнинг 255-моддасига биноан Давлат меҳнат инспекциясининг мансабдор шахслари (Меҳнат бўйича давлат ҳуқуқий ва техник инспекторлари, давлат меҳнат шароитлари бўйича давлат экспертлари) томонидан;

3) 47-модданинг 1-қисми, 47³-моддасида назарда тутилган (2та) маъмурий ҳуқуқбузарликлар МЖТКнинг 248-моддасига биноан Профилактика катта инспекторлари ва инспекторлари томонидан кўриб чиқилади.

Ички ишлар органлари ходимлари томонидан юқорида қайд этилган ҳуқуқбузарликлар аниқланганда ёки фуқароларнинг ички ишлар органларига қилган мурожаатлари бўйича қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказиб, тегишли маъмурий-процессуал ҳужжатларни расмийлаштириб, МЖТКнинг 282-моддаси ва МЖТКнинг 245-моддаси асосида ўрнатилган тартибда маъмурий жазо чорасини қўллаш учун ЖИБ судига тақдим этадилар.

Давлат тили тўғрисидаги қонунни бузиш одатда миллий ғурурни, шаън ва кадр-қимматни ҳақорат қилиш ёки ерга уриш мақсадида тўғридан-тўғри ёмон ният билан содир этилган ҳуқуқбузарликдир. Мазкур ҳуқуқбузарликни МЖТКнинг 245-моддасига мувофиқ ЖИБсудлар кўриб чиқиш ваколати мустаҳкамланган.

Ушбу моддаларга асосан ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар тўғрисидаги маълумотларни шундай болалар турган муассаса раҳбари ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи мансабдор шахси томонидан васийлик ва ҳомийлик органига хабар қилмаслик, шунингдек улар томонидан ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар ҳақида атайин нотўғри маълумотлар бериш ҳамда ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни оилага тарбияга (патронат), фарзандликка беришда, уларга васийлик (ҳомийлик) белгилашда ёхуд уларни етим болалар ёки ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар учун тайинланган тегишли давлат муассасасига жойлаштиришда қонун ҳужжатлари талабларини бузганлик учун маъмурий жавобгарлик белгилаб қўйилди.

Мустақил таълим учун топшириқ:

1. Вояга етмаган шахслар томонидан ҳамда уларга нисбатан содир этиладиган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига тажовуз қиладиган ҳуқуқбузарликлар учун маъмурий жавобгарликни белгиловчи нормаларнинг юридик таҳлил қилиш.

2. Вояга етмаган шахслар томонидан ҳамда уларга нисбатан содир этиладиган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига тажовуз қиладиган ҳуқуқбузарликларни кўриб чиқишга ваколатли органлар.

Семинар машғулоти (2 соат)

Вояга етмаган шахслар томонидан ҳамда уларга нисбатан содир этиладиган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тушунчаси, турлари

(Ушбу саволни ёритишда “Баҳс-мунозара” методдан фойдаланилади)

“БАҲС-МУНОЗАРА” МЕТОДИ - мавзу бўйича таълим олувчилар билан ўзаро баҳс, фикр алмашинув тарзида ўтказиладиган ўқитиш методидир. Ҳар қандай мавзу ва муаммолар мавжуд билимлар ва тажрибалар асосида муҳокама қилиниши назарда тутилган ҳолда ушбу метод қўлланилади. Баҳс-мунозарани бошқариб бориш вазифасини таълим олувчиларнинг бирига топшириши ёки таълим берувчининг ўзи олиб бориши мумкин. Баҳс-мунозарани эркин ҳолатда олиб бориш ва ҳар бир таълим олувчини мунозарага жалб этишга ҳаракат қилиш лозим. Ушбу метод олиб борилаётганда таълим олувчилар орасида пайдо бўладиган низоларни дарҳол бартараф этишга ҳаракат қилиш керак.

“Баҳс-мунозара” методини ўтказишда қуйидаги қоидаларга амал қилиш керак:

- барча таълим олувчилар иштирок этиши учун имконият яратиш;
- “ўнг қўл” қоидаси (қўлини кўтариб, руҳсат олгандан сўнг сўзлаш)га риоя қилиш;
- фикр-ғояларни тинглаш маданияти;
- билдирилган фикр-ғояларнинг такрорланмаслиги; -
- бир-бирларига ўзаро ҳурмат.

Қуйида - “Баҳс-мунозара” методини ўтказиш тузилмаси берилган.

Вояга етмаган шахслар томонидан ҳамда уларга нисбатан содир этиладиган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тушунчаси, турлари ва жавобгарлик масалалари.

Турли фикрлар тингланади

“Баҳс-мунозара” методининг тузилмаси
“Баҳс мунозара саволлари”:

1. Вояга етмаган шахслар томонидан ҳамда уларга нисбатан содир этиладиган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тушунчаси, турлари.
2. Вояга етмаган шахслар томонидан ҳамда уларга нисбатан содир этиладиган маъмурий ҳуқуқбузарликлар юридик таркиби.
3. Вояга етмаган шахсларнинг маъмурий жавобгарлигининг ўзига хос хусусиятлари.
4. Вояга етмаган шахслар томонидан ҳамда уларга нисбатан содир этиладиган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига тажовуз қиладиган ҳуқуқбузарликларни кўриб чиқишга ваколатли органлар.

8-мавзу: Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ва жазо қўллашга ваколати бўлган органлар ва мансабдор шахслар

Режа:

1. Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишга ваколати бўлган органлар (мансабдор шахслар) ва уларнинг турлари.
2. Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларнинг тааллуқлилиги.
3. Ички ишлар органларининг маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишга ваколатлари.

1-Савол. Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишга ваколати бўлган органлар (мансабдор шахслар) ва уларнинг турлари.

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг **Учинчи бўлими “Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишга ваколати бўлган органлар (мансабдор шахслар)”** деб номланган бўлиб, кодекснинг 242-моддасига мувофиқ қуйидаги органлар ва мансабдор шахсларга маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишга ваколат берилган:

Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишга ваколатли органлар тизими:

- 1) жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судлари, қонунда назарда тутилган ҳолларда эса иқтисодий судлар ва фуқаролик ишлари бўйича судлар;
- 2) болалар масалалари бўйича туман (шаҳар) комиссиялари;
- 3) ички ишлар органлари (мансабдор шахслари);
- 4) давлат инспекцияси органлари (мансабдор шахслари) ва МЖТК билан ваколат берилган бошқа органлар (мансабдор шахслар).

Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишга ваколатли органлар маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексда ҳозирги кунда (2023 йил 19 апрель ҳолатига қўра)жами **49 та** бўлиб, **245–268⁵**-моддаларида белгиланган. Ушбу орган(мансабдор шахс)лар ҳуқуқбузарлик ишларини юритишнинг қуйидаги босқичлари асосида маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларини кўриб чиқадилар:

- 1) ишни кўзғатиш; 2) ишни кўриб чиқиш;
- 3) иш юзасидан қарор қабул қилиш; 4) қарорни ижро этиш.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик ишини кўриб чиқишга ваколатли органлар фақат ўз ваколати доирасидаги ҳуқуқбузарлик ишларини кўриб чиқадилар. Яъни ушбу органлар айрим ҳуқуқбузарлик ишларини юритишнинг барча босқичларини қўлламайдилар. Масалан: маъмурий ҳуқуқбузарлик ишини кўзғатиб, иш бўйича дастлабки ҳужжатларни тўплабмазкур ишни кўриб чиқиш учун ваколатли органга юбориши мумкин (МЖТКнинг 280-282-м.).

Шу жумладан, кўп ҳолларда судьялар ҳуқуқбузарлик ишларини кўриб чиқиб, қарор қабул қилиш босқичини амалга оширадilar. ИИОлари эса кўриб чиқиш ваколатига кирмайдиган ҳуқуқбузарликлар бўйича ҳуқуқбузарлик ишларини кўзғатиб, иш бўйича далилий ашё ва ҳужжатларни тўплаб уларни кўриб чиқиш ваколатига эга органларга юборадilar.

МЖТКда белгиланган айрим органларга (13та) **фақат** маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги *баённома тузиш ваколати берилган бўлиб*, улар тўпланган ҳужжатларни МЖТКнинг 282-моддасида белгиланган тартибда судга кўриб чиқиш учун кўриб чиқиш ваколатига эга орган(Суд)ларга юборади.

Маълумки, маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилганлиги тўғрисида баённома МЖТКнинг 279-моддасига мувофиқ тузиладиган, ҳуқуқбузарлик содир этилган жойнинг ўзида маъмурий жазо қўлланадиган ҳоллардан ташқари, барча ҳуқуқбузарликлар содир этилганлиги факти қайд этиладиган ягона ҳужжат ҳисобланади. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома ваколатли мансабдор шахслар томонидан тузилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённоманинг мазмуни (281-м.)

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённомада:

- шу баённома тузилган сана ва жой;
- баённомани тузган шахснинг лавозими;
- фамилияси, исми, отасининг исми;
- ҳуқуқбузарнинг шахсига оид маълумотлар;
- маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилган жой, вақт ва бу ҳуқуқбузарликнинг моҳияти, ана шундай ҳуқуқбузарлик учун жавобгарликни назарда тутувчи норматив ҳужжат;
- агар гувоҳлар ва жабрланувчилар бўлса, уларнинг фамилиялари ва яшаш манзиллари;
- ҳуқуқбузарнинг тушунтириши;
- ишни ҳал қилиш учун зарур бўлган бошқа маълумотлар кўрсатилади.
- Башарти ҳуқуқбузарлик туфайли моддий зарар етказилган бўлса, бу ҳам баённомада кўрсатилади.

Баённома уни тузган шахс ва маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахс томонидан имзоланади;

- гувоҳлар ва жабрланувчилар бўлган тақдирда эса – баённома мазкур шахслар томонидан ҳам имзоланади.

- Ҳуқуқбузарлик содир этган шахс баённомани имзолашдан бош тортган тақдирда, баённомага бу ҳақда ёзиб қўйилади.

Ҳуқуқбузарлик содир этган шахс баённоманинг мазмуни юзасидан баённомага илова қилинадиган тушунтириш ва мулоҳазаларини беришга, шунингдек мазкур баённомага имзо чекишдан бош тортиш сабабларини баён этишга ҳақлидир.

Баённомани тузиш вақтида ҳуқуқбузарга Кодекснинг 294-моддасида назарда тутилган унинг ҳуқуқ ва бурчлари тушунтирилади ва бу хусусда баённомага ёзиб қўйилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома бошқа ҳужжатлар ва иш бўйича ашёвий далиллар билан бирга ҳуқуқбузарлик содир этилган ёки аниқланган пайтдан бошлаб бир суткадан кечиктирмай маъмурий ҳуқуқбузарлик

тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ваколатига эга бўлган орган (мансабдор шахс)га юборилади (МЖТКнинг 282-м).

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённома қуйидаги ҳолларда тузилмаслиги мумкин: Агар фуқаро ўзи содир этган ҳуқуқбузарлик фактига эътироз билдирмаса ҳамда унга жойнинг ўзида солинадиган жариманинг миқдори энг кам иш ҳақининг иккидан бир қисмидан ошмаса, йўл ҳаракати қоидаларининг бузилиши тўғрисидаги ишлар юзасидан эса фақат МЖТКнинг 138-моддаси (*Пиёдалар ва йўл ҳаракати бошқа иштирокчиларининг йўл ҳаракати қоидаларини бузиши*) нинг биринчи, иккинчи ва учинчи қисмларида назарда тутилган ҳолларда, шунингдек қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа ҳолларда ҳам маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённома тузилмайди. Бунда жарима тўлаганлиги тўғрисида айбдорга белгиланган шаклдаги квитанция берилади. Башарти фуқаро ўзига солинадиган жаримага эътироз билдирса, у ҳолда МЖТКнинг 279-моддасига мувофиқ баённома тузилади.

Транспорт воситасидан фойдаланган ҳолда йўл ҳаракати қоидалари бузилганлиги махсус автоматлаштирилган фото- ва видео қайд этиш техника воситалари орқали қайд этилган, шунингдек божхона тўғрисидаги қонунчилик бузилганлиги Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона кўмитасининг Ягона автоматлаштирилган ахборот тизими орқали қайд этилган тақдирда маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида *баённома тузилмайди.*

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённома тузиш ҳуқуқи МЖТКнинг 280-моддасига биноан текширув ва назоратни амалга оширувчи орган (мансабдор шахс) вазифасидан келиб чиқади. Давлат органига текшириш-назорат вазифасини амалга оширишни юклаш (унинг, ходимлари) маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этган ҳолатларда бу ҳақда баённома тузиш ҳуқуқига эга деган маънони билдиради.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённомани тузишга ваколатли органлар:

- 1) Адлия органлари. 245²-м.
- 2) Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Мажбурий ижро бюроси органлари. 245³-м.
- 3) Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Давлат хизматлари агентлиги органлариги. 245⁵-м.
- 4) Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси. 245⁶-модда.
- 5) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Агросаноат мажмуи устидан назорат қилиш инспекцияси органлари. 245⁷-м.
- 6) Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакил ҳамда унинг девони ходимлари. 245⁸-м.
- 7) Лицензиялаш, рухсат бериш ва хабардор қилиш тартиб-таомиллари соҳасидаги ваколатли органлар. 245⁹-м.
- 8) Вояга етмаганлар ишлари бўйича идоралараро комиссиялар. 247-м.
- 9) Ички ишлар органлари. 248-м.
- 10) Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси органлари. 248¹-м.
- 11) Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати Чегара қўшинлари. 248²-м.
- 12) Давлат ёнғин назорати органлари. 249-м.

- 13) Ўзбекистон Республикаси Фавқулудда вазиятлар вазирлиги органлари. 249¹-м.
- 14) Темир йўл транспорти ва метрополитен органлари. 250-м.
- 13) Ҳаво транспорти органлари. 251-м.
- 14) Сув транспорти органлари. 252-м.
- 15) Шаҳар ва шаҳарлараро йўловчи ташийдиган автомобиль транспорти ва электр транспорти органлари. 254-м.
- 16) Ўзбекистон Республикаси Транспорт вазирлиги органлари. 254¹-м.
- 17) Давлат меҳнат инспекциясининг мансабдор шахслари. 255-м.
- 18) Мудофаа вазирлиги органлари. 256-м.
- 19) Давлат санитария назорати органлари. 257-м.
- 20) Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлигининг, Ички ишлар вазирлигининг, Давлат хавфсизлик хизматининг ва Миллий гвардиясининг санитария назоратини амалга оширувчи тиббий хизматлари. 258-м.
- 21) Давлат ветеринария хизмати. 259-м.
- 22) Ўзбекистон Республикаси Саноат хавфсизлиги давлат қўмитасининг органлари. 260-м.
- 23) Ўзбекистон Республикаси Давлат геология ва минерал ресурслар қўмитаси ҳузуридаги Кон-геология фаолиятини назорат қилиш инспекцияси. 260¹-м.
- 24) Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилувчи органлар. 261-м.
- 25) Давлат ўрмон хўжалиги органлари. 261¹-м.
- 26) Божхона органлари. 262-м.
- 27) Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигининг Алоқа, ахборотлаштириш ва телекоммуникация технологиялари соҳасида назорат бўйича давлат инспекцияси органлари. 263-м.
- 28) Давлат солиқ органлари, Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти ва унинг жойлардаги бўлинмалари. 264-м.
- 29) Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг Давлат молиявий назорати органлари. 264¹-модда.
- 30) Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва ҳудудий молия органлари. 264²-модда.
- 31) Стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш органлари. 265-модда.
- 32) Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси ҳузуридаги Кадастр агентлигининг органлари. 266¹-модда.
- 33) Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлигининг органлари. 266²-модда.
- 34) Ўзбекистон Республикаси Уй-жой коммунал хизмат кўрсатиш вазирлиги ҳузуридаги Ичимлик сувидан фойдаланишни назорат қилиш инспекцияси органлари. 266⁴-модда.
- 35) Давлат статистика органлари. 267-модда.
- 36) Давлат пробир назорати органлари. 268-модда.
- 37) Ўзбекистон Республикаси Давлат активларини бошқариш агентлиги органлари. 268¹-модда.

38) Ўзбекистон Республикаси Қурилиш вазирлиги ҳузуридаги Қурилиш соҳасида назорат қилиш инспекцияси ва унинг ҳудудий инспекциялари. 268²-модда.

39) Ўзбекистон Республикаси Туризм ва спорт вазирлиги ҳузуридаги Маданий мерос агентлиги ва унинг ҳудудий бошқармалари. 268³-модда.

40) Йўл-қурилиш ишлари сифатини назорат қилиш органлари. 268⁴-модда.

2-Савол. Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларнинг тааллуқлилиги.

Жиноят ишлари бўйича судлар МЖТКнинг 40, 41, 41¹, 42, 43 (бундан тадбиркорлик субъектлари ҳуқуқларининг бузилиши ҳоллари мустасно), 44, 45, 46, 46¹, 46²-моддаларида, 47-моддасининг иккинчи — тўртинчи қисмларида, 47¹, 47², 47⁴, 47⁵, 48, 49¹, 49⁴, 51¹, 51², 51³, 51⁴, 51⁵, 51⁶, 51⁷, 51⁸, 51⁹, 52, 56, 57, 58, 59, 59¹-моддаларида, 60-моддасининг биринчи қисмида, 61, 61¹, 61², 62, 64, 66, 67-моддаларида, 70¹-моддасининг иккинчи қисмида, 702-моддасининг иккинчи қисмида, 76-моддасида (сув хўжалиги иншоотларини шикастлантиришга оид қисмида), 77-моддасининг учинчи ва тўртинчи қисмларида, 79-моддасининг иккинчи қисмида, 90-моддасининг иккинчи, учинчи ва тўртинчи қисмларида, 90¹-моддасида, 91¹-моддасининг тўртинчи қисмида, 94, 99 (йўл қурилиши соҳасидаги қонунчиликни бузишга оид қисмида), 100-моддаларида, 101-моддасининг биринчи (умумий фойдаланишдаги иссиқлик тармоқлари ва иссиқлик энергиясини ҳисобга олиш асбобларига оид қисмида) ва иккинчи қисмларида, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108-моддаларида, 110-моддасининг биринчи (мансабдор шахсларга нисбатан) ва иккинчи қисмларида, 111-моддасининг иккинчи қисмида, 112-моддасида (транспорт воситаларини бошқариш ҳуқуқидан маҳрум этишга оид қисмида), 116¹, 116²-моддаларида, 117-моддасининг иккинчи қисмида, 119-моддасида, 125¹-моддасининг иккинчи қисмида, 127-моддасининг иккинчи қисмида, 128-моддасининг тўртинчи қисмида, 1283-моддасининг тўртинчи ва бешинчи қисмларида, 128⁴-моддасининг тўртинчи қисмида, 1285-моддасининг учинчи қисмида, 129-моддасининг иккинчи қисмида, 130-моддасининг иккинчи қисмида, 131, 132, 133, 134-моддаларида, 136-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмларида, 137-моддасида, 142-моддасининг иккинчи қисмида, 146-моддасининг учинчи қисмида, 1461-моддасида, 147-моддасида (автомобиль йўлларини ўзбошимчалик билан қазиш, уларда сунъий нотекисликлар ва тўсиқлар яратиш, автомобиль йўлида ишларни амалга ошириш учун берилган рухсатнома талабларини бажармаслик, шунингдек йўлларни сақлаш қоидаларини бузиш), 149, 150-моддаларида, 151-моддасининг иккинчи қисмида, 152-моддасининг иккинчи ва учинчи қисмларида, 155, 155¹, 155², 157, 158, 159-моддаларида, 160, 160¹, 161, 163, 1631-моддаларида, 164, 165, 165¹, 166, 167, 169, 170, 171, 171¹, 172, 173-моддаларида, 174-модданинг биринчи ва иккинчи қисмларида, 1741, 175, 175¹, 175², 175³, 175⁴, 175⁵, 175⁶, 175⁷, 175⁸, 176, 176², 176³, 176⁴, 177, 177¹, 177², 178, 1781, 179, 179¹, 179², 179³, 179⁴, 179⁵, 180, 181, 182, 183, 184¹, 184², 184³, 185, 185¹, 185², 185³, 186, 186¹-моддаларида, 187-моддасининг иккинчи қисмида, 188¹, 188³, 189, 189¹, 190, 191, 1921, 193, 193¹, 193², 193³, 194, 194¹, 195, 195¹, 196, 196¹, 197, 197¹, 197², 197³, 197⁴, 197⁵, 197⁶, 198, 198³, 198⁴, 198⁵, 199, 200, 200¹, 200² (бундан тадбиркорлик субъектлари

хуқуқларининг бузилиши ҳоллари мустасно), 201, 201¹, 202, 202¹, 202², 203, 203¹, 204, 204¹, 205, 206, 206¹, 207, 208, 209, 209¹, 210, 210¹, 215², 215⁴, 216, 217, 218, 219¹-моддаларида, 220-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмларида, 222-моддасида, 224¹-моддасининг иккинчи, учинчи ва тўртинчи қисмларида, 224²-моддасида, 225-моддасининг еттинчи ва саккизинчи қисмларида, 225¹, 226, 227⁴, 227⁸, 227⁹-моддаларида, 227¹³-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмларида, 227¹⁴, 227¹⁵-моддаларида, 227¹⁶-моддасининг иккинчи — бешинчи қисмларида, 227¹⁷, 227¹⁸, 227¹⁹, 227²⁰, 227²¹-моддаларида, 227²²-моддасининг биринчи қисмида, 227²³, 227²⁴, 227²⁵, 227²⁶, 227²⁷-моддаларида, 228-моддасида (муҳрлар (пломбалар) табиатни муҳофаза этиш тўғрисидаги қонунчилик бузилганлиги учун қўйилган ҳоллар бундан мустасно), 230, 231, 232, 233, 234, 237, 238, 239, 239¹, 240, 241, 241⁵ ва 241⁷-моддаларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар ҳақидаги ишларни кўриб чиқади.

Агар ҳуқуқбузар ҳуқуқбузарлик фактини инкор этса, жинойт ишлари бўйича судлар маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги бошқа ишларни ҳам, худди шунингдек содир этилган маъмурий ҳуқуқбузарликнинг кам аҳамиятлилиги сабабли ҳуқуқбузарни маъмурий жавобгарликдан озод қилиш ҳақидаги ёки енгилроқ маъмурий жазо қўллаш тўғрисидаги масалаларни ҳал этиш учун ўзларига топширилган ишларни ҳам бевосита кўриб чиқади.

Жинойт ишлари бўйича судлар якка тартибдаги тадбиркорлар ва (ёки) уларнинг ходимлари, юридик шахс бўлган тадбиркорлик субъектларининг мансабдор шахслари ва (ёки) бошқа ходимлари томонидан тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш чоғида содир этилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни ҳам кўриб чиқади, бундан ушбу Кодекс 60-моддасининг иккинчи, учинчи ва тўртинчи қисмларида, 60¹, 65, 68, 68¹, 99-моддаларида (қурилиш соҳасида назорат қилиш инспекциясига оид қисмида), 159-моддасининг биринчи қисмида (Ўзбекистон Республикаси Уй-жой коммунал хизмат кўрсатиш вазирлиги ҳузуридаги Кўп квартирали уйлардан фойдаланиш соҳасини назорат қилиш инспекциясига оид қисмида), 175-моддасининг биринчи, учинчи ва олтинчи қисмларида ва 283-моддасида назарда тутилган ҳоллар мустасно.

Иқтисодий судлар иқтисодий низоларни ҳал этиш чоғида маъмурий ҳуқуқбузарликлар аниқланган ҳолларда МЖТК 175-моддасининг учинчи қисмида, 176¹, 180 ва 181-моддаларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқади.

Адлия органлари МЖТКнинг 198³ ва 198⁴-моддаларида назарда тутилган ҳуқуқбузарликлар аниқланган тақдирда, адлия органларининг мансабдор шахслари маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённома тузади. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома кўриб чиқиш учун МЖТКнинг 282-моддасида белгиланган тартибда судга юборилади.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Мажбурий ижро бюроси органлари

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Мажбурий ижро бюроси органларига МЖТКнинг 1981-моддасида ва 1982-моддасининг биринчи — тўртинчи қисмларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар тааллуқлидир.

Фукаролик ишлари бўйича судлар фукаролик ишларининг муҳокамаси чоғида маъмурий ҳуқуқбузарликларни аниқлаган ҳолларда МЖТКнинг 180 ва 181-моддаларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқади.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Давлат хизматлари агентлиги органлари

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Давлат хизматлари агентлиги органларига МЖТКнинг 215⁵-моддасида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар тааллуқлидир.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Давлат хизматлари агентлиги органлари номидан маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишга ва жарима тариқасидаги маъмурий жазо чораларини қўллашга куйидагилар ҳақли:

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Давлат хизматлари агентлиги директори ва унинг ўринбосарлари;

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Давлат хизматлари агентлиги ҳудудий бошқармаларининг бошлиқлари ва уларнинг ўринбосарлари.

Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси

МЖТКнинг 215²-моддасида назарда тутилган ҳуқуқбузарликлар аниқланган тақдирда, Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатасининг мансабдор шахслари маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённома тузади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома кўриб чиқиш учун МЖТКнинг 282-моддасида белгиланган тартибда судга юборилади.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Агросаноат мажмуи ва озиқ-овқат хавфсизлиги таъминланиши устидан назорат қилиш инспекцияси органлари

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Агросаноат мажмуи ва озиқ-овқат хавфсизлиги таъминланиши устидан назорат қилиш инспекцияси органларига МЖТКнинг 65, 66, 67, 68, 69-моддаларида (қишлоқ хўжалиги ерлари билан боғлиқ қисми), 72-моддасида, 74-моддасининг иккинчи ва учинчи қисмларида, 75, 76-моддаларида (сунъий сув иншоотлари ва қишлоқ хўжалигига мўлжалланган сув ресурсларидан фойдаланишга оид қисми), 87-моддасида (қишлоқ хўжалиги, мелиорация ва йўл-қурилиши техникасига оид қисми), 89 ва 89¹-моддаларида (қишлоқ ва сув хўжалиги, шунингдек озиқ-овқат хавфсизлигига оид қисми), 92-моддасида (наслчиликка оид қисми), 95-моддасида (қишлоқ хўжалигига оид қисми), 104¹, 104²-моддаларида, 107-моддасида (қишлоқ хўжалигига оид қисми), 112-моддасида, 136, 139, 140, 141-моддаларида (қишлоқ хўжалиги, мелиорация ва йўл-қурилиши техникасига оид қисми), 172, 173, 176¹-моддаларида (қишлоқ ва сув хўжалиги, шунингдек озиқ-овқат хавфсизлигига оид қисми), 197³-моддасида, 200, 212, 213, 214, 227¹⁴-моддаларида (қишлоқ ва сув хўжалиги, шунингдек озиқ-овқат хавфсизлигига оид қисми) назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар тааллуқлидир.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Агросаноат мажмуи ва озиқ-овқат хавфсизлиги таъминланиши устидан назорат қилиш инспекцияси номидан маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ва маъмурий жазоларни қўллашга Инспекция бошлиғи ва унинг ўринбосарлари, Инспекция ҳудудий бошқармаларининг ҳамда туманлар

(Кувасой шаҳар) бўлимларининг бошлиқлари ва бошлиқ ўринбосарлари ҳақлидир.

Болалар масалалари бўйича туман (шаҳар) комиссиялар вояга етмаган шахслар томонидан МЖТКнинг 194 ва 194¹-моддаларида назарда тутилганидан бўлак содир этилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқадилар. МЖТКнинг 61, 116¹, 116², 125, 125¹, 126, 127, 128, 128¹, 128², 128³, 128⁴, 128⁵, 128⁶, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 135¹, 136, 137, 138, 183, 185, 220, 221-моддаларида назарда тутилган ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни комиссиялар мазкур ишлар келиб тушган орган (мансабдор шахс) ишни шу комиссиялар қараб чиқиши учун топширган ҳоллардагина кўриб чиқадилар. Вояга етмаганлар ишлари бўйича идоралараро комиссиялар вояга етмаганларнинг ота-оналари ёки улар ўрнини босувчи шахсларга тааллуқли МЖТКнинг 47-моддаси биринчи ва учинчи қисмларида назарда тутилган ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни ҳам кўриб чиқадилар.

Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси органлари. МЖТКнинг 185¹-моддасида (божхона тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлардан ташқари) ва 210¹-моддасида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар аниқланган тақдирда, Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси органларининг мансабдор шахслари маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённома тузади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома кўриб чиқиш учун МЖТКнинг 282-моддасида белгиланган тартибда судга юборилади.

Давлат ёнғин назорати органлари

Давлат ёнғин назорати органларига МЖТКнинг 84, 124, 211-моддаларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар тааллуқлидир.

Давлат ёнғин назорати органлари номидан маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишга ва маъмурий жазо қўллашга қуйидагилар ҳақли:

Ўзбекистон Республикаси ёнғин назорати бўйича бош давлат инспектори ва унинг ўринбосарлари — фуқароларга энг кам иш ҳақининг беш бараваригача, мансабдор шахсларга эса — ўн бараваригача миқдорда жарима солишга;

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар, ўта муҳим давлат аҳамиятига молик ёки ёнғин ва портлаш хавфи юқори бўлган объектлардаги ёнғин назорати бўйича бош давлат инспекторлари ва уларнинг ўринбосарлари, шунингдек Ўзбекистон Республикаси ёнғин назорати бўйича бош давлат инспекторининг катта ёрдамчилари — фуқароларга энг кам иш ҳақининг тўрт бараваригача, мансабдор шахсларга эса — саккиз бараваригача миқдорда жарима солишга;

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар, ўта муҳим давлат аҳамиятига молик ёки ёнғин ва портлаш хавфи юқори бўлган объектлардаги ёнғин назорати бўйича бош давлат инспекторларининг катта ёрдамчилари — фуқароларга энг кам иш ҳақининг икки бараваригача, мансабдор шахсларга эса — уч бараваригача миқдорда жарима солишга;

туманлар (шаҳарлар), ўта муҳим давлат аҳамиятига молик ёки ёнғин ва портлаш хавфи юқори бўлган объектлардаги, ёнғин назорати бўйича катта давлат инспекторлари ва уларнинг ўринбосарлари — фуқароларга энг кам иш ҳақининг

бир бараваригача, мансабдор шахсларга эса — икки бараваригача миқдорда жарима солишга;

туманлар (шаҳарлар), ўта муҳим давлат аҳамиятига молик ёки ёнғин ва портлаш хавфи юқори бўлган объектлардаги, ёнғин назорати бўйича давлат инспекторлари — фуқароларга энг кам иш ҳақининг иккидан бир қисмигача, мансабдор шахсларга эса — бир бараваригача миқдорда жарима солишга.

Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги органлари

МЖТКнинг 204¹-моддасида назарда тутилган ҳуқуқбузарликлар аниқланган тақдирда, Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги органларининг мансабдор шахслари маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённома тузадилар.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома кўриб чиқиш учун МЖТКнинг 282-моддасида белгиланган тартибда судга юборилади.

3-ўқув саволи. Ички ишлар органлари маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишга ваколатлари.

Ўзбекистон Республикаси МЖТКнинг 248-моддасига биноан Махсус қисмидаги **54 та** модда ва унинг тегишли қисмларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни аниқлайди ва кўриб чиқиб маъмурий жазо қўллаш тўғрисида қарор қабул қилишга ҳақлидир.

Ички ишлар органлари МЖТКнинг 47-моддасининг биринчи қисмида, 47³, 54, 56¹-моддаларида, 110-моддасининг биринчи қисмида (фуқароларга нисбатан), 111-моддасининг биринчи қисмида, 113-моддасининг биринчи, иккинчи, тўртинчи ва бешинчи қисмларида, 114, 115-моддаларида, 116-моддасининг биринчи, учинчи ва тўртинчи қисмларида, 121, 122, 123, 125-моддаларида, 125¹-моддасининг биринчи қисмида, 126-моддасида, 127-моддасининг биринчи қисмида, 128-моддасининг биринчи, иккинчи ва учинчи қисмларида, 128¹, 128²-моддаларида, 128³-моддасининг биринчи, иккинчи ва учинчи қисмларида, 128⁴-моддасининг биринчи, иккинчи ва учинчи қисмларида, 128⁵-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмларида, 128⁶-моддасида, 129-моддасининг биринчи қисмида, 130-моддасининг биринчи қисмида, 135, 135¹-моддаларида, 136-моддасининг учинчи қисмида, 138, 139, 140, 141-моддаларида, 142-моддасининг биринчи ва учинчи қисмларида, 144, 145-моддаларида, 146-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмларида, 147-моддасида, 148-моддасида (ажратилган минтақаларда ва ёғоч кўприклардан 100 метргача бўлган масофада олов ёққанлик, тахта тўшамали кўприкларда чекканлик учун), 156, 161, 183-моддаларида, 187-моддасининг биринчи қисмида, 188, 188², 192, 204, 205, 221, 223, 223¹, 223³, 224 -моддаларида, 225-моддасининг биринчи – бешинчи қисмларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар тааллуқлидир.

Ички ишлар органлари номидан маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишга ва маъмурий жазо қўллашга қуйидагилар ҳақли:

1) МЖТКнинг 561-моддасида, 114-моддасида, 116-моддасининг биринчи, учинчи ва тўртинчи қисмларида, 121, 122, 123-моддаларида, 142-моддасининг биринчи ва учинчи қисмларида, 144, 145-моддаларида, 146-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмларида, 156, 183, 192, 204, 205, 221, 223, 2231, 2233, 224-моддаларида, 225-моддасининг биринчи — бешинчи қисмларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар учун — **туманлар, шаҳарлар, шаҳарлардаги туманлар ички ишлар бўлимларининг (бошқармаларининг) бошлиқлари ёки бошлиқ ўринбосарлари, шунингдек транспортда хавфсизликни таъминлаш бошқармаларининг (бўлимларининг) бошлиқлари;**

2) МЖТКнинг 54, 561-моддаларида, 113-моддаси биринчи қисмида, 114-моддаси биринчи қисмида, 115-моддасида, 121-моддасининг иккинчи қисмида, 122, 123, 156, 183-моддаларида, 187-моддасининг биринчи қисмида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар учун — **метрополитенни муҳофаза қилиш бўйича ички ишлар бўлимининг бошлиғи ёки бошлиғи ўринбосарлари;**

3) МЖТКнинг 54-моддасида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар учун — **темир йўл вокзаллари ва аэропортлардаги бўлинмаларнинг бошлиқлари ва бошлиқ ўринбосарлари, 225-моддасининг биринчи — бешинчи қисмларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар учун — темир йўл вокзаллари ва аэропортлардаги бўлинмаларнинг, ички ишлар органларининг миграция ва фуқароликни расмийлаштириш бўлимларининг (бошқармаларининг) бошлиқлари ва бошлиқ ўринбосарлари;**

4) МЖТКнинг 47-моддаси биринчи қисмида, 473, 54, 561-моддаларида, 110-моддасининг биринчи қисмида (фуқароларга нисбатан), 111-моддасининг биринчи қисмида, 113-моддасининг биринчи, иккинчи, тўртинчи ва бешинчи қисмларида, 114, 122, 123-моддаларида, 127-моддасида (товуш сигнаolini сабабсиз беришга доир қисмида), 1286-моддасида, 147-моддасининг биринчи қисмида (автомобиль йўлларини ўзбошимчалик билан қазий, уларда сунъий нотекисликлар ва тўсиқлар яратганлик, автомобиль йўлида ишларни амалга ошириш учун берилган рухсатнома талабларини бажармаганлик, шунингдек йўлларни сақлаш қоидаларини бузганлик учун), 148-моддасида (ажратилган минтақаларда ва ёғоч кўприклардан 100 метргача бўлган масофада олов ёққанлик, тахта тўшамали кўприкларда чекканлик учун), 161-моддасида (фуқароларга нисбатан), 187-моддасининг биринчи қисмида, 188, 1882, 192, 221-моддаларида, 223-моддасининг биринчи қисмида, 2231, 2233-моддаларида, 224-моддасининг биринчи қисмида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар учун — **ички ишлар органлари таянч пунктларининг профилактика катта инспекторлари ва инспекторлари;**

5) МЖТКнинг 54, 123, 125-моддаларида, 1251-моддасининг биринчи қисмида, 126-моддасида, 127-моддасининг биринчи қисмида, 128-моддасининг биринчи, иккинчи ва учинчи қисмларида, 1281, 1282-моддаларида, 1283-моддасининг биринчи, иккинчи ва учинчи қисмларида, 1284-моддасининг биринчи, иккинчи, ва учинчи қисмларида, 1285-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмларида, 1286-моддасида, 129-моддасининг биринчи қисмида, 130-моддасининг биринчи қисмида, 135, 1351-моддаларида, 136-моддасининг учинчи қисмида, 138, 139, 140, 141, 147-моддаларида (автомобиль йўлларини ўзбошимчалик билан қазий, уларда сунъий нотекисликлар ва тўсиқлар яратиш, автомобиль йўлида ишларни амалга ошириш учун берилган рухсатнома

талабларини бажармаслик, шунингдек йўлларни сақлаш қоидаларини бузишга тааллуқли қоидабузарликлардан ташқари) назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар учун — йўл ҳаракати хавфсизлиги бошқармасининг (Бош бошқармасининг) бошлиғи, унинг ўринбосарлари, йўл-патруль хизматини ҳамда маъмурий амалиётни ташкил этиш ва мувофиқлаштириш бўлимининг бошлиғи, муҳим топшириқлар бўйича бош инспектор, инспектор (маъмурий амалиёт бўйича), маъмурий амалиёт бўлинмасининг (бўлимининг) бошлиғи, маъмурий ҳуқуқбузарликлар материалларини кўриб чиқиш бўйича бош инспектор, катта инспектор (инспектор), йўл ҳаракати хавфсизлиги бўлимининг (бўлинмасининг) бошлиғи, давлат йўл ҳаракати хавфсизлиги хизматининг катта инспектори ва йўл ҳаракати хавфсизлиги гуруҳининг маъмурий амалиёт бўйича инспектори, улар йўқлигида эса ички ишлар бўлимининг бошлиғи ёки унинг ўринбосари;

6) МЖТКнинг 54, 123, 125-моддасида, 125¹-моддасининг биринчи қисмида, 126-моддасида, 127-моддасининг биринчи қисмида, 128-моддасининг биринчи, иккинчи ва учинчи қисмларида, 128¹, 128²-моддаларида, 1283-моддасининг биринчи, иккинчи ва учинчи қисмларида, 1284-моддасининг биринчи, иккинчи ва учинчи қисмларида, 128⁵-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмларида, 128⁶-моддасида, 129-моддасининг биринчи қисмида, 130-моддасининг биринчи қисмида, 135-моддасининг биринчи қисмида, 135¹-моддасида, 138-моддасининг биринчи, иккинчи, учинчи ва тўртинчи қисмларида, 147-моддасининг биринчи қисмида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар учун — **йўл-патруль хизмати бригадаси (батальони, дивизиони, отряди, сафарбар гуруҳи) командири ёки командирининг ўринбосари;**

7) ушбу Кодекс 54, 123-моддаларида, 125-моддасининг биринчи, иккинчи ва учинчи қисмларида, 126-моддасининг биринчи қисмида, 127-моддасининг биринчи қисмида, 128-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмларида, 128²-моддасида, 128³-моддасининг биринчи, иккинчи ва учинчи қисмларида, 128⁴-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмларида, 135-моддасининг биринчи қисмида, 135¹-моддасининг биринчи қисмида, 138-моддасининг биринчи, иккинчи, учинчи ва тўртинчи қисмларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар учун — **йўл-патруль хизматининг катта инспектори (инспектори) ва йўл ҳаракати қоидаларига ҳамда йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлашга оид бошқа норматив ҳужжатларга риоя этилиши устидан назоратни амалга оширувчи бошқа ходимлар.**

Ушбу модда иккинчи қисмининг 2–7-бандларида кўрсатилган ички ишлар органлари ходимлари МЖТКнинг 54-моддасида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишга ҳамда маъмурий жазони фақат карантинли ва инсон учун хавфли бўлган бошқа юқумли касалликлар пайдо бўлиши ҳамда тарқалиши муносабати билан тегишли ҳудудларда ёки объектларда чекловчи тадбирлар (карантин) жорий этилган тақдирда, қўллашга ҳақлидир.

Ички ишлар органлари таянч пунктларининг профилактика катта инспекторлари ва инспекторлари МЖТКнинг 47⁶ ва 101-моддаларида (бундан Ўзбекистон Республикаси Энергетика вазирлиги ҳузуридаги Электр энергияси, нефть маҳсулотлари ва газдан фойдаланишни назорат қилиш инспекциясига тааллуқли ишлар мустасно) назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликларни аниқлаган тақдирда, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённома тузади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома кўриб чиқиш учун МЖтКнинг 282-моддасида белгиланган тартибда судга юборилади.

Шунингдек булардан ташқари қуйидаги моддаларда назарда тутилган ҳуқуқбузарликлар тўғрисида дастлабки ҳужжатларни тўплаб маъмурий баённома расмийлаштириб мазкур ишларни кўриб чиқишга ваколатли органларга МЖтКнинг 280-282-моддаларига биноан маъмурий баённома бошқа ҳужжатлар ва иш бўйича ашёвий далиллар билан бирга ҳуқуқбузарлик содир этилган ёки аниқланган пайтдан бошлаб бир суткадан кечиктирмай маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ваколатига эга бўлган орган (мансабдор шахс)га юборадилар:

1. 40-модда Тухмат
2. 41-модда Ҳақорат
3. 41¹-модда Шахвоний шилқимлик қилиш
4. 45-модда. Фуқароларнинг турар жойи дахлсизлигини бузиш
5. 52-модда. Енгил тан жароҳати етказиш
6. 56-модда. Гиёвандлик воситаларини ёки психотроп моддаларни оз миқдорда ғайриқонуний тарзда тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёки жўнатиш
7. 62-модда. Топиб олинган мол-мулкни яшириш
8. 104-модда. Экинзорларни пайҳон қилиш, қишлоқ хўжалик экинларининг далада тўплаб қўйилган ҳосилига зарар етказиш ёки уни йўқ қилиб юбориш, кўчатларга шикаст етказиш
9. 105-модда. Таркибида гиёванд моддалар бўлган экинларни кўриқлашни таъминлаш чораларини кўрмаганлик
10. 106-модда. Ёввойи нашани йўқ қилиб юбориш чораларини кўрмаганлик
11. 111-модда. Ҳайвонларга нисбатан шафқатсиз муносабатда бўлиш
12. 113-модда. Темир йўл транспортида ҳаракат хавфсизлиги қоидаларини бузиш
13. 114-модда. Темир йўл транспорти воситаларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш
14. 115-модда. Метрополитендан фойдаланиш қоидаларини бузиш
15. 116-модда. Учиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш
16. 117-модда. Ҳаво кемасида юриш-туриш қоидаларини бузиш
17. 121-модда. Транспорт воситаларининг ички жиҳозларига шикаст етказиш
18. 122-модда. Транспортда белгиланмаган жойларда чекиш
19. 123-модда. Транспорт воситаларидан ахлат ёки бошқа нарсаларни ташлаб юбориш
20. 126-модда. Кўзгусимон ва туси ўзгартирилган (қорайтирилган) ностандарт ойнали, шунингдек теварак-атрофни кўришни чеклайдиган қопламали транспорт воситаларидан фойдаланиш
21. 127-модда. Транспорт воситаларининг товуш чиқарувчи ва ёритувчи қурилмаларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш
22. 128-модда. Ҳайдовчиларнинг транспорт воситаларини пиёдалар йўлқаларидан юргизиши, йўл белгилари ва йўл ҳаракатининг бошқа қоидалари талабларига риоя этмаслиги
23. 128¹-модда. Транспорт воситасини бошқариш вақтида ҳайдовчиларнинг телефондан фойдаланиши

24. 128²-модда. Транспорт воситасини бошқариш пайтида монитордан (дисплейдан) теле-, видеодастурларни томоша қилиш учун фойдаланиш ва транспорт воситасига ўзбошимчалик билан монитор (дисплей) ўрнатиш

25. 128³-модда. Транспорт воситалари ҳайдовчиларининг белгиланган ҳаракат тезлигини ошириб юбориши

26. 128⁴-модда. Транспорт воситалари ҳайдовчиларининг светофорнинг тақиқловчи сигналига ёки йўл ҳаракатини тартибга солувчининг тақиқловчи ишорасига бўйсунмасдан ўтиши

27. 128⁵-модда. Транспорт воситалари ҳайдовчиларининг ҳалақит бериши ёки авария ҳолатини юзага келтириши, йўлнинг қарама-қарши ҳаракатланиш учун мўлжалланган томонига ёки бўлагига чиқиши

28. 128⁶-модда. Транспорт воситалари ҳайдовчиларининг тўхташ ёки тўхтаб туриш қоидаларини бузиши

29. 129-модда. Транспорт воситалари ҳайдовчиларининг йўл ҳаракати хавфсизлигига таҳдид солувчи гуруҳ бўлиб ҳаракат қилишда қатнашиши

30. 130-модда. Транспорт воситалари ҳайдовчиларининг темир йўлнинг ўтиш жойларидан ўтиш қоидаларини бузиши

31. 131-модда. Транспорт воситаларини маст ҳолда бошқариш

32. 132-модда. Кема ҳайдовчиларининг кичик ҳажмли кемаларни маст ҳолда бошқариши

33. 133-модда. Транспорт воситалари ҳайдовчиларининг йўл ҳаракати қоидаларини бузиши жабрланувчига енгил тан жароҳати ёки анча миқдорда моддий зарар етказилишига олиб келиши

34. 134-модда. Ҳайдовчиларнинг йўл ҳаракати қоидаларини бузиши транспорт воситаларининг ёки бошқа мол-мулкнинг шикастланишига олиб келиши

35. 135-модда. Йўл ҳаракати қоидаларида назарда тутилган ҳужжатлари бўлмаган шахсларнинг транспорт воситаларини бошқариши

36. 135¹-модда. Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг талабларини бузиш

37. 136-модда. Транспорт воситалари ҳайдовчиларининг ва йўл ҳаракати бошқа иштирокчиларининг мастлиги ёки маст эмаслигини аниқлаш учун текширувдан ўтишдан бўйин товлаши

38. 137-модда. Йўл-транспорт ҳодисаси юз берган жойдан кетиб қолиш

39. 139-модда. Носоз транспорт воситаларини йўлга чиқариш ва транспорт воситаларидан фойдаланиш қоидаларини бошқача тарзда бузиш

40. 140-модда. Маст ҳолдаги ҳайдовчиларнинг ёки транспорт воситаларини бошқариш ҳуқуқи бўлмаган шахсларнинг транспорт воситаларини бошқаришига йўл қўйиш

41. 141-модда. Транспорт воситаларидан шахсий бойлик орттириш мақсадида фойдаланиш

42. 142-модда. Хавфли моддалар ва ашёларни транспортда ташиш қоидаларини бузиш

43. 144-модда. Транспортда чиптасиз юриш

44. 146-модда. Ҳаво, темир йўл, сув ва автомобиль транспортида юкларнинг сақланишини таъминлаш қоидаларини бузиш

45. 147-модда. Йўлларга, йўл иншоотларига, йўл ҳаракатини тартибга солиб турувчи техник воситаларга шикаст етказиш, уларни сақлаш қоидаларини бузиш
46. 150-модда. Магистрал қувурларни муҳофаза қилиш қоидаларини бузиш
47. 161-модда. Шаҳарларни ва бошқа аҳоли пунктларини ободонлаштириш қоидаларини бузиш
48. 163-модда. Водопроводдан фойдаланиш қоидаларини бузиш
49. 180-модда. Судга ҳурматсизлик қилиш
50. 182-модда. Халқ маслаҳатчисининг судга боришига тўсқинлик қилиш
51. 183-модда. Майда безорилик
52. 184-модда. Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш ёки тарқатиш мақсадида сақлаш
53. 184¹-модда. Фуқароларнинг жамоат жойларида ибодат либосларида юриши
54. 184²-модда. Диний мазмундаги материалларни қонунга хилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, олиб кириш ёки тарқатиш
55. 184³-модда. Миллий, ирқий, этник ёки диний адоватни тарғиб қилувчи материалларни тайёрлаш, сақлаш ёки тарқатиш
56. 185-модда. Ўқотар қуроллардан белгиланган тартибни бузган ҳолда отиш
57. 185¹-модда. Пиротехника буюмларининг қонунга хилоф муомаласи
58. 186-модда. Фуқароларнинг хонаки усулда ҳозирланадиган ўткир спиртли ичимликларни сотиш мақсадида тайёрлаши ёки сотиши
59. 187-модда. Жамоат жойларида спиртли ичимликлар ичиш
60. 188-модда. Вояга етмаган шахсни ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларга жалб қилиш
61. 188¹-модда. Вояга етмаган шахсни маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этишга жалб қилиш
62. 188²-модда. Вояга етмаган шахснинг кўнгил очиш (дам олиш) жойларида тунги вақтда бўлишига йўл қўйиш
63. 189-модда. Порнографик маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш
64. 189¹-модда. Зўравонликни ёки шафқатсизликни тарғиб қилувчи маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш
65. 190-модда. Фоҳишалик билан шуғулланиш
66. 191-модда. Қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинлар
67. 192-модда. Майиший шовқинга қарши кураш талабларини бузиш
68. 193-модда. Депутатлик фаолиятининг кафолатларини бузиш
69. 194-модда. Ички ишлар органлари ходимининг қонуний талабларини бажармаслик
70. 195-модда. Милиция ходимларининг ўз хизмат бурчларини бажаришларига қаршилик кўрсатиш
71. 196-модда. Ҳуқуқбузарлик сабаблари ва шарт-шароитларини бартараф этиш юзасидан милициянинг ёзма тақдимномаларини бажариш чораларини кўрмаслик
72. 199-модда. Махсус хизматларни қасддан алдаб чақирганлик

73. 200-модда. Ўзбошимчалик
74. 200¹-модда. Оммавий тадбирлар ўтказиш қоидаларини бузиш
75. 201-модда. Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар уюштириш, ўтказиш тартибини бузиш
76. 202-модда. Рухсат этилмаган йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ва намоёишлар ўтказиш учун шароитлар яратиш
77. 202¹-модда. Ғайриқонуний нодавлат нотижорат ташкилотлари, оқимлар, секталарнинг фаолиятида қатнашишга ундаш
78. 203-модда. Байроқлар ва вимпеллардан ғайриқонуний фойдаланиш, плакатлар, эмблемалар ва рамзларни тайёрлаш, тарқатиш ёки тақиб юриш
79. 203¹-модда. Давлат рамзлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш
80. 204-модда. Фавқулодда ҳолат тартибининг талабларини бузиш
81. 204¹-модда. Аҳолини ва ҳудудларни табиий ҳамда техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш, шунингдек фуқаро муҳофазаси тўғрисидаги қонун ҳужжатлари талабларини бажармаслик
82. 206-модда. Маъмурий назорат қоидаларини бузиш
83. 207-модда. Вояга етмаганни қаровга олиш тўғрисидаги ёзма мажбуриятни бажармаслик
84. 208-модда. Кафилнинг ёзма мажбуриятни бажармаслиги
85. 209-модда. Давлат мукофотларига нисбатан қонунга хилоф ҳаракатлар қилиш
86. 210-модда. Қамокда сақлаш жойларида, жазони ижро этиш муассасаларида, махсус даволаш-олдини олиш ёки махсус ўқув-тарбия муассасаларида сақланаётган шахсларга тақиқланган нарсаларни бериш
87. 219¹-модда. Рангли металллар, уларнинг парча ва резги-чиқитларини тайёрлаш, олиш, улардан фойдаланиш ҳамда уларни ўтказиш қоидаларини бузиш
88. 220-модда. Ўқотар қуроллар ва ўқ-дориларни сақлаш ёки ташиш қоидаларини бузиш
89. 221-модда. Ўқотар қуролларни рўйхатдан ўтказиш (қайта рўйхатдан ўтказиш) муддатларини ёки уларни ҳисобдан ўтказдириб қўйиш қоидаларини бузиш
90. 222-модда. Ўқотар ов қуроллари ва ўқ-дориларни сотишдан бўйин товлаш
91. 223-модда. Паспорт тизими қоидаларини бузиш
92. 224-модда. Чегара зонасига, шунингдек фуқароларнинг кириши ва бўлишига вақтинча чеклов белгиланган жойларга кириш ҳамда уларда яшаш қоидаларини бузиш
93. 225-модда. Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бузиш
94. 226-модда. Чет элга чиқиш учун ҳужжатларни расмийлаштириш тартибини бузиш
95. 240-модда. Диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш.
96. 241-модда. Диний таълимотдан сабоқ бериш тартибини бузиш.

Мустақил тайёргарлик учун топширик

1. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишга ваколатли органлар мансабдор шахслар.

2. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиб жазо қўллашга ваколатли органлар мансабдор шахслар.
3. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишга ваколатли суд органлари
4. Болалар масаласи бўйича туман (шаҳар) комиссиялари ваколатлари

Семинар машғулоти (2 соат)

Ушбу ўқув машғулоти **“Кичик гуруҳларда ишлаш”** интерфаол методидан фойдаланиш орқали ўтказилади.

“Кичик гуруҳларда ишлаш” методи.

“Кичик гуруҳларда ишлаш” методида гуруҳ тингловчилари тенг миқдорда кичик гуруҳларга бўлинади. Гуруҳларга бир қанча топшириқлар берилади. Топшириқлар бирма-бир навбат билан ҳам ёки ҳаммаси бирга ҳам берилиши мумкин. Гуруҳлар ҳар бир топшириққа берган жавобига қараб баҳолаб борилади.

“Кичик гуруҳларда ишлаш” методининг босқичлари

Т/р	Топшириқ
1	Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишга ваколатли бўлган органлар (мансабдор шахслар) тизими
2	Жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судлари, қонунда назарда тутилган ҳолларда эса иқтисодий судлар ва фуқаролик ишлари бўйича судлар
3	Ички ишлар органлари (мансабдор шахслари)
4	Давлат инспекцияси органлари (мансабдор шахслари)
5	Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик соҳасида Қорақалпоғистон Республикасининг ваколатлари

ИЗОҲ: Ушбу метод қўлланилганда ҳар бир гуруҳга шартли ном берилиб, уларнинг жавоблари беш баллик тизим асосида баҳоланади. Бир гуруҳ бошқа

гуруҳнинг саволига тўғри жавоб берса баллар тўғри жавоб берган гуруҳ ҳисобига ёзилади. Ҳар бир гуруҳнинг жавоби тингланади умумлаштирилади, қўшимчалар билан тўлдирилади. Аниқ жавоблар тўхтамига келинади.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИ МАЗМУНИ (2 соат)

9-мавзу: Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш

Режа:

1. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш вазифалари.
2. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритишда қатнашувчи шахслар.
3. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш.

1-ўқув саволи. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш вазифалари

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш вазифалари: ҳар бир ишнинг ҳолатини ўз вақтида, ҳар томонлама, тўла ва объектив равишда аниқлаб чиқишдан, бу ишни қонунчиликка мувофиқ ҳолда ҳал этишдан, чиқарилган қарорнинг ижросини таъминлашдан, шунингдек маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этиш сабаблари ва бунга олиб келган шарт-шароитларни аниқлашдан, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишдан, фуқароларни Ўзбекистон Республикаси Конституциясига қонунларига риоя этиш руҳида тарбиялашдан, қонунийликни мустаҳкамлашдан иборатдир.

Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар 269¹-модда. Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар ишда иштирок этувчи шахслар томонидан тақдим этилган ҳужжатлар, ишни кўриб чиқиш жараёнида орган (мансабдор шахс) томонидан талаб қилиб олинган ҳужжатлар, шунингдек қоғозда расмийлаштирилган ҳужжатлар асосида шакллантирилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар электрон шаклда шакллантирилиши мумкин.

Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар электрон шаклда шакллантирилганда ишда иштирок этувчи шахслар органга (мансабдор шахсга) ўзининг электрон рақамли имзоси билан тасдиқланган ҳужжатларни электрон шаклда тақдим этишга ҳақли.

Ишлар электрон шаклда шакллантирилганда ишда иштирок этувчи шахслар томонидан судга тақдим этилган ёзма ҳужжатлар ишга электрон шаклда кўшиб қўйилади, шундан сўнг ёзма ҳужжатлар уларни тақдим этган шахсларга қайтарилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар электрон шаклда шакллантирилган тақдирда, орган (мансабдор шахс) томонидан расмийлаштирилган ҳужжатлар тегишинча органнинг мажлисида раислик қилувчининг ва котибнинг ёки ишни кўриб чиқувчи мансабдор шахснинг электрон рақамли имзоси билан тасдиқланади.

Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни электрон шаклда бошқа органга топшириш ахборот тизими орқали амалга оширилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги электрон шаклда шакллантирилган ишларнинг қоғоздаги кўчирма нусхалари бўлиши мумкин.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритишда иштирок этувчи шахсларнинг мурожаатлари 269²-модда. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритишда иштирок этувчи шахслар Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексда белгиланган тартибда ва муддатларда маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишлар юзасидан мурожаат қилишга ҳақли.

Мурожаат ва унга илова қилинадиган ҳужжатлар судга электрон ҳужжат шаклида юборилиши мумкин.

Иш ҳолатлари ҳужжатларнинг фақат асл нусхалари билан тасдиқланиши лозим бўлганда, шунингдек бошқа зарур ҳолларда маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритаётган органнинг (мансабдор шахснинг) талаби билан ҳужжатларнинг асл нусхалари тақдим этилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш тартиби 270-модда. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш тартиби Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс ва бошқа қонунчилик ҳужжатлари билан белгиланади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритишни истисно этувчи ҳолатлар 271-модда.

Қуйидаги ҳолатлар мавжуд бўлган тақдирда маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритишни бошлаш мумкин эмас, бошланган иш эса тугатилиши лозим:

- 1) маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳодисаси ёки аломати йўқ бўлса;
- 2) маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этиш пайтида шахс ўн олти ёшга тўлмаган бўлса;
- 3) ғайриҳуқуқий ҳаракат ёки ҳаракатсизликни содир этган шахс ақли норасо бўлса;
- 4) шахс ҳаракатни зарурий мудофаа ҳолатида ёки охириги зарурат ҳолатида қилган бўлса;
- 4¹) шахс ҳаракатни жисмоний ёки руҳий мажбурлаш ёхуд кўрқитиш натижасида қилган бўлса;
- 5) амнистия акти чиқиши, агар у маъмурий жазо чорасини қўлланишни бекор қилса;
- 6) маъмурий жавобгарликни белгиловчи ҳужжат бекор қилинган бўлса;
- 7) маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқиш пайтига келиб Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 36-моддасида назарда тутилган муддатлар ўтиб кетган бўлса;
- 8) маъмурий жавобгарликка тортилаётган шахс хусусида шу факт юзасидан маъмурий жазо қўлланиш тўғрисида ваколатли орган (мансабдор шахс) қарор чиқарган бўлса ёки маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни

тугатиш тўғрисида чиқарилган қарор бекор қилинмаган бўлса, шунингдек мазкур факт юзасидан жиноят тўғрисидаги иш қўзғатилган бўлса;

9) шахс иши юритила бошланган пайтда вафот этган бўлса;

10) ҳуқуқбузарликнинг оқибатлари бартараф этилган тақдирда шахсни жавобгарликдан озод этиш Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг тегишли моддасида назарда тутилган бўлса;

11) агар Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс 164-моддасининг биринчи, иккинчи ва учинчи қисмларида, 165-моддасининг биринчи қисмида, 166-моддасининг биринчи ва учинчи қисмларида, 167-моддасининг биринчи, иккинчи ва учинчи қисмларида, 168-моддасида, 171-моддасининг биринчи, иккинчи ва учинчи қисмларида, 172, 173-моддаларида, 174-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмларида, 174¹-моддасининг биринчи — саккизинчи қисмларида, 175-моддасининг биринчи ва олтинчи қисмларида, 175¹-моддасининг биринчи қисмида, 175³, 175⁴-моддаларида, 175⁵-моддасининг биринчи қисмида, 176¹ — 176⁴-моддаларида, 177-моддасининг биринчи қисмида, 177¹-моддасининг биринчи қисмида, 177²-моддасининг биринчи қисмида, 178-моддасининг биринчи, учинчи — саккизинчи қисмларида, 178¹-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмларида, 179²-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмларида, 179⁴-моддасининг биринчи қисмида, 179⁵-моддасида, 215-моддасининг биринчи қисмида, 215¹-моддасининг биринчи қисмида, 227⁸-моддасининг биринчи, учинчи ва бешинчи қисмларида, 227¹⁴-моддасининг биринчи ва учинчи қисмларида, 227¹⁵-моддасининг биринчи қисмида, 227¹⁶-моддасининг биринчи ва тўртинчи қисмларида, 227¹⁸-моддасининг биринчи ва учинчи қисмларида, 227¹⁹-моддасининг биринчи қисмида, 227²¹-моддасида, 227²²-моддасининг биринчи қисмида, 227²³-моддасининг биринчи қисмида, 227²⁴, 227²⁵ ва 227²⁶-моддаларида, 227²⁷-моддасининг биринчи қисмида назарда тутилган ҳуқуқбузарликни биринчи марта содир этган тадбиркорлик субъектининг мансабдор шахслари ёки ходимлари ёхуд тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи фуқаролар йўл қўйилган бузилишларни ҳуқуқбузарлик аниқланган пайтдан эътиборан ўттиз кунлик муддатда ихтиёрий равишда бартараф этган ва (ёки) етказилган моддий зарарнинг ўрнини қоплаган бўлса, бундан фуқароларнинг ҳаёти ва (ёки) соғлиғига зарар етказилган ҳоллар мустасно.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни фуқароларнинг тенглиги асосида кўриб чиқиш 272-модда. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш барча фуқароларнинг жинси, ижтимоий келиб чиқиши, шахсий ва ижтимоий мавқеи, ирқи, миллати, тили, дини ва эътиқодидан қатъи назар, қонун олдида ва шу ишни кўриб чиқувчи орган (мансабдор шахс) олдида тенглиги асосида кўриб чиқилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш юритиладиган тил 273-модда. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш ўзбек тилида, қорақалпоқ тилида ёки муайян жойдаги кўпчилик аҳоли сўзлашадиган тилда юритилади. Иш юритилаётган тилни билмайдиган иш иштирокчиларига таржимон орқали иш материаллари билан тўлиқ танишиш ва ишни моҳияти бўйича кўриб чиқиш чоғида қатнашиш ҳуқуқи, шунингдек ўз она тилида сўзлаш ҳуқуқи таъминланади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишнинг очик кўрилиши 274-модда. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш очик кўрилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишнинг тарбиявий ва огоҳлантирувчи ролини ошириш мақсадида бундай ишлар ҳуқуқбузарнинг иш, ўқиш жойидаги жамоаларида ёки яшаш жойида кўриб чиқилиши мумкин.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш чоғида қонунларнинг ижроси устидан прокурор назорати 275-модда. Прокурор маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш чоғида қонунларнинг ижроси устидан назоратни амалга оширар экан:

маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида иш кўзғатишга;

иш материаллари билан танишиб чиқишга;

иш юритиш вақтида органлар (мансабдор шахслар)нинг ҳаракатлари қонунийлигини текширишга;

ишни кўриб чиқишда қатнашишга;

ишни кўриб чиқиш вақтида вужудга келган масалалар хусусида илтимосини баён этишга, хулосалар беришга;

маъмурий ҳуқуқбузарликлар учун тегишли органлар (мансабдор шахслар) таъсир кўрсатиш чораларини тўғри қўлланганлигини текширишга;

маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш юзасидан қабул қилинган қарорга ёки шикоят юзасидан чиқарилган қарорга протест келтиришга;

қонунда назарда тутилган бошқа ҳаракатлар қилишга ҳақлидир.

Далиллар 276-модда. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишга оид далиллар ҳар қандай фактик маълумотлардан иборат бўлиб, органлар (мансабдор шахслар) шу маълумотларга асосланиб маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳолати юз берган ёки бермаганлигини, муайян шахснинг уни содир этишда айбдорлигини ва ишни тўғри кўриб чиқиш учун аҳамиятли бўлган бошқа ҳолатларни қонунда белгиланган тартибда аниқлайди.

Ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилган маълумотлар куйидаги воситалар: маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома, маъмурий жавобгарликка тортилаётган шахснинг тушунтиришлари ҳамда жабрланувчининг, гувоҳларнинг кўрсатувлари, эксперт хулосаси, мутахассис маслаҳати (тушунтиришлари), ашёвий далиллар, ашёлар ва ҳужжатларни олиб кўйиш тўғрисидаги баённома, аудио-, видеоёзувлардан ва фотосуратлардан иборат материаллар, шунингдек бошқа материаллар билан белгиланади.

Далилларга баҳо бериш 277-модда. Орган (мансабдор шахс) далилларга ишнинг ҳамма ҳолатларини ҳар томонлама, тўла ва объектив жамлаб текширишга асосланган ўзининг ички ишончи билан қонунга амал қилган ҳолда баҳо беради.

Материалларни прокурорга топшириш 278-модда. Башарти ишни кўриб чиқиш пайтида орган (мансабдор шахс) ҳуқуқбузарлик ҳолатида жиноят аломатлари бор деган хулосага келса, материалларни прокурорга топширади.

2-ўқув саволи. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритишда қатнашувчи шахслар.

Маъмурий жавобгарликка тортилаётган шахснинг ҳуқуқ ва бурчлари 294-модда. Маъмурий жавобгарликка тортилаётган шахс иш материаллари билан танишиб чиқишга, изоҳлар беришга, далиллар келтиришга, ўз илтимосини баён этишга, ишни кўриб чиқиш вақтида адвокатнинг юридик ёрдамидан фойдаланишга, ўз она тилида сўзлашга ва таржимоннинг хизматларидан фойдаланишга, иш юзасидан чиқарилган қарор устидан шикоят беришга ҳақлидир.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш маъмурий жавобгарликка тортилаётган шахс иштирокида кўриб чиқилади. Мазкур шахсга ишни кўриб чиқиш жойи ва вақти ҳақида хабар қилинганлиги тўғрисида маълумотлар бўлган ва ундн ишни кўриб чиқишни кечиктириш хусусида ҳеч қандай илтимос тушмаган ҳолларда, шунингдек Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс 309¹-моддасининг биринчи қисмида назарда тутилган ҳоллардагина иш унинг иштирокисиз кўриб чиқилиши мумкин.

Башарти содир этган ҳуқуқбузарлиги учун Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексида маъмурий қамоққа олиш, ашёларини мусодара қилиш ёки ҳақини тўлаш шарти билан олиб қўйиш чораларини қўллаш назарда тутилган бўлса, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқиш вақтида маъмурий жавобгарликка тортилаётган шахснинг иштирок этиши шарт. Мазкур шахс бундай маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқишда иштирок этишдан бўйин товлаган тақдирда, у жиноят ишлари бўйича суднинг ажримига биноан ички ишлар органи томонидан мажбуран олиб келиниши мумкин. Божхона тўғрисидаги қонунчиликни бузган ҳолда Ўзбекистон Республикасининг божхона чегараси орқали товарларни ёки бошқа қимматликларни олиб ўтиш билан боғлиқ бўлиб, мусодара қўлланилиши мумкин бўлган маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш алоҳида ҳолларда, агар маъмурий жавобгарликка тортилаётган шахс Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарида бўлса ёки унинг турган жойини аниқлаш имкони бўлмаса, бундай шахснинг иштирокисиз кўриб чиқилади.

Жабрланувчи 295-модда. Маъмурий ҳуқуқбузарлик йўли билан маънавий, жисмоний ёки мулкӣ зарар етказилган шахс жабрланувчи деб топилади.

Жабрланувчи ишга оид ҳамма материаллар билан танишиб чиқишга, кўрсатувлар беришга, далиллар келтиришга, илтимослар қилишга, ишни кўриб чиқиш пайтида адвокатнинг юридик ёрдамидан фойдаланишга, ўз она тилида сўзлашга ва таржимон хизматидан фойдаланишга, иш юзасидан чиқарилган қарор устидан шикоят беришга ҳақлидир.

Қонуний вакиллар 296-модда. Вояга етмаган ёки ўзининг жисмоний нуқсонлари ёхуд руҳий ҳолатининг бузилганлиги сабабли маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар юзасидан ўз ҳуқуқини ўзи амалга оширолмайдиган — маъмурий жавобгарликка тортилаётган шахснинг ёки жабрланувчининг манфаатларини улар учун мазкур шахсларнинг қонуний вакиллари (ота-оналари, эр ёки хотинлари, вояга етган болалари, фарзандликка олувчилар, васийлар, ҳомийлар) ифодалашга ҳақлидирлар.

Қонуний вакиллар иш материаллари билан танишишга ва манфаатларини ўзлари ифода этаётган шахс номидан илтимослар қилишга, иш юзасидан чиқарилган қарор устидан шикоят беришга ҳақлидирлар.

Адвокат 297-модда. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқишда шу ҳуқуқбузарликни содир этган шахсни ушлаб туриш пайтидан бошлаб адвокат қатнашиши мумкин.

Адвокат ишга оид материаллар билан танишиб чиқишга, уни таклиф қилган шахснинг топшириғига биноан ва унинг номидан илтимослар қилишга ва иш юзасидан чиқарилган қарор устидан шикоят беришга ҳақлидир.

Гувоҳ 298-модда. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш бўйича аниқланиши керак бўлган бирон-бир ҳолатдан воқиф бўлиши мумкин бўлган ҳар қандай шахс шу иш юзасидан гувоҳ сифатида чақирилиши мумкин.

Ишни юритаётган органнинг (мансабдор шахснинг) чақирувига биноан гувоҳ кўрсатилган вақтда келиши, ҳаққоний кўрсатувлар бериши, шу иш хусусида ўзига маълум бўлган ҳамма нарсаларни айтиб бериши ва қўйилган саволларга жавоб бериши шарт.

Эксперт 299-модда. Хулоса бериш учун зарур фан, техника, санъат ёки ҳунар соҳасида махсус билимларга эга бўлган жисмоний шахс эксперт сифатида тайинланиши мумкин.

Эксперт сифатида давлат суд-экспертиза муассасаси эксперти, бошқа корхона, муассаса, ташкилот ходими ёки бошқа жисмоний шахс иштирок этиши мумкин.

Эксперт маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритаётган орган (мансабдор шахс) томонидан махсус билимларга зарурат туғилган ҳолларда тайинланади.

Белгиланган тартибда муомалага лаёқатсиз ёки муомала лаёқати чекланган деб топилган шахслар, шунингдек қасддан содир этган жиноятлари учун судланганлик ҳолати тугалланмаган ёки судланганлиги олиб ташланмаган шахслар эксперт сифатида жалб этилиши мумкин эмас.

Эксперт: маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишнинг экспертиза предметида оид материаллари билан танишиш, улардан зарур маълумотларни ёзиб олиш ёки кўчирма нусхалар олиш; экспертизани ўтказиш учун зарур бўлган кўшимча материаллар ва текшириш объектлари тақдим этилиши ҳақида илтимосномалар бериш; маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритаётган орган (мансабдор шахс) рухсати билан ишни кўриб чиқишда ҳозир бўлиш, жавобгарликка тортилаётган шахсга, жабрланувчига, гувоҳларга экспертиза предметида оид саволлар бериш; ашёвий далиллар ва ҳужжатларни кўздан кечириш; ўз хулосасида нафақат ўзининг олдида қўйилган саволлар бўйича, балки экспертиза предметида оид ва иш учун аҳамиятга молик бошқа масалалар бўйича ҳам фикрларини баён этиш; унинг хулосаси ёки кўрсатувлари маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш юритишда иштирок этувчи шахслар томонидан нотўғри талқин қилинганлиги хусусида маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқиш баённомасига киритилиши лозим бўлган баёнотлар бериш; агар у маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш юритилаётган тилни билмаса ёки етарлича билмаса, ўз она тилида хулоса тақдим этиш ва кўрсатувлар бериш ҳамда бундай ҳолда таржимон хизматидан фойдаланиш; агар маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритаётган органнинг (мансабдор шахснинг) қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) экспертнинг ҳуқуқ ва эркинликларини бузаётган бўлса, бу қарорлар, ҳаракатлар (ҳаракатсизлик) устидан шикоят қилиш ҳуқуқига эгадир.

Эксперт: ўзига тақдим этилган текшириш объектларини ҳар томонлама ва тўлиқ текширишдан ўтказиши, ўз олдига қўйилган саволлар юзасидан асосли ва холисона ёзма хулоса бериши; маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритаётган органнинг (мансабдор шахснинг) чақирувига биноан ҳозир бўлиши; ўзи ўтказган экспертиза хусусида кўрсатувлар бериши ва ўзи берган хулосани тушунтириш учун қўшимча саволларга жавоб бериши; экспертизани ўтказиши муносабати билан ўзига маълум бўлиб қолган маълумотларни ошқор қилмаслиги; тақдим этилган текшириш объектлари ва иш материалларининг сақланишини таъминлаши; маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш кўриб чиқиладиганда тартибга риоя қилиши шарт.

Экспертнинг ёки экспертлар комиссиясининг хулосаси 299¹-модда. Эксперт ёки экспертлар комиссияси эксперт текширувларини ўтказиб бўлганидан кейин тегишинча эксперт ёхуд экспертлар комиссияси таркибига кирувчи ҳар бир эксперт имзоси билан тасдиқланадиган хулоса тузади.

Хулосада: экспертиза ўтказилган сана ва жой; экспертизани ўтказиш асоси; экспертизани тайинлаган орган (мансабдор шахс) тўғрисида маълумотлар; эксперт (фамилияси, исми, отасининг исми, маълумоти, ихтисослиги, иш стажи, илмий даражаси, илмий унвони, эгаллаб турган лавозими) ва экспертизани ўтказиш топширилган ташкилот ҳақида маълумотлар; экспертнинг била туриб нотўғри хулоса берганлиги, хулоса беришни рад этганлиги ёки бу ишдан бўйин товлаганлиги учун жиноий жавобгарлик тўғрисида огоҳлантирилганлиги; экспертнинг олдига қўйилган саволлар; экспертга тақдим этилган текшириш объектлари ва иш материаллари; экспертиза ўтказиладиганда ҳозир бўлган шахслар ҳақида маълумотлар; қўлланилган усуллар кўрсатилган ҳолда эксперт текширувларининг мазмуни ва натижалари, шунингдек бу эксперт текширувлари, агар экспертлар комиссияси ишлаган бўлса, ким томонидан ўтказилганлиги; эксперт текшируви натижаларининг баҳоланиши, қўйилган саволларга берилган асосли жавоблар; иш учун аҳамиятга молик бўлган ва экспертнинг ташаббусига кўра аниқланган ҳолатлар кўрсатилиши лозим.

Хулосада ҳуқуқбузарлик сабаблари ва унинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитлар, шунингдек уларни бартараф этишга доир ташкилий-техникавий тавсиялар кўрсатилган бўлиши мумкин.

Хулосани ва унинг натижаларини тасвирловчи материаллар ушбу хулосага илова қилинади ҳамда унинг таркибий қисми бўлиб хизмат қилади. Эксперт текширувининг олиб борилиши, шарт-шароитлари ва натижаларини ҳужжатлаштирадиган материаллар давлат суд-экспертиза муассасасида ёки бошқа корхона, муассаса, ташкилотда қонунчиликда белгиланган муддатларда сақланади. Улар экспертизани тайинлаган органнинг (мансабдор шахснинг) талабига биноан маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишга қўшиб қўйиш учун тақдим этилади.

Агар тақдим этилган текшириш объектларининг, материалларнинг ёки экспертнинг махсус билимлари етарли эмаслиги эксперт текшируви давомида маълум бўлиб қолса, хулоса айрим қўйилган саволларга жавоб беришни рад этиш асосини ўз ичига олган бўлиши лозим.

Эксперт текшируви туганидан сўнг хулоса, текшириш объектлари ва иш материаллари экспертизани тайинлаган органга (мансабдор шахсга) юборилади.

Хулоса маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритаётган орган (мансабдор шахс) учун мажбурий эмас, бироқ унинг хулосага қўшилмаслиги асослантирилган бўлиши керак.

Агар эксперт қўйилган саволларни унинг махсус билимлари асосида ҳал қилиш мумкин бўлмаслигига ёки унга тақдим этилган текшириш объектларининг ёхуд материалларнинг яроқсизлигига ёки хулоса бериш учун етарли эмаслигига ва уларни тўлдириб бўлмаслигига ёхуд фан ва суд-экспертлик амалиётининг ҳолати қўйилган саволларга жавоб топиш имкониятини бермаслигига ишонч ҳосил қилса, у хулоса беришнинг иложи йўқлиги тўғрисида асослантирилган ҳужжат тузади ҳамда уни экспертизани тайинлаган органга (мансабдор шахсга) юборади.

Мутахассис 299²-модда. Далилларни тўплаш, текшириш ва баҳолашда маслаҳатлар (тушунтиришлар) бериш йўли билан кўмаклашиш ҳамда илмий-техника воситаларини қўллашда ёрдам бериш мақсадида фан, техника, санъат ёки ҳунар соҳасида махсус билим ва кўникмага эга бўлган, ишнинг якунидан манфаатдор бўлмаган вояга етган шахс мутахассис сифатида жалб этилиши мумкин.

Белгиланган тартибда муомалага лаёқатсиз ёки муомала лаёқати чекланган деб топилган шахслар мутахассис сифатида жалб қилиниши мумкин эмас.

Мутахассис: маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишнинг текшириш мавзусига доир материаллари билан танишиш, улардан зарур маълумотларни ёзиб олиш ёки кўчирма нусхалар олиш; маслаҳатлар (тушунтиришлар) бериш учун зарур бўлган қўшимча материаллар ва ўрганиш объектларини тақдим этиш тўғрисида илтимосномалар бериш; маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш ўз иш юритувида бўлган органнинг (мансабдор шахснинг) рухсати билан ишни кўриб чиқиш чоғида ҳозир бўлиш, жавобгарликка тортилаётган шахсга, жабрланувчига, гувоҳларга текшириш мавзусига тааллуқли саволлар бериш; ашъвий далиллар ва ҳужжатларни кўздан кечириш; ўз маслаҳатлари (тушунтиришлари) маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритишда иштирок этувчи шахслар томонидан нотўғри талқин қилинганлиги хусусида маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриш баённомасига киритилиши лозим бўлган фикр-мулоҳазалар билдириш; агар у маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш юритилаётган тилни билмаса ёки етарлича билмаса, она тилида маслаҳат бериш ва тушунтиришларини баён қилиш ҳамда бу ҳолда таржимон хизматидан фойдаланиш; агар маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш ўз иш юритувида бўлган органнинг (мансабдор шахснинг) қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) ушбу мутахассиснинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузса, мазкур органнинг қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан шикоят қилиш ҳуқуқига эга.

Мутахассис: ўзига тақдим этилган текшириш объектларини ҳар томонлама ва тўлиқ текширишдан ўтказиши, ўз олдига қўйилган масалалар юзасидан асосли ва ҳолисона маслаҳатлар (тушунтиришлар) бериши; маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш ўз иш юритувида бўлган органнинг (мансабдор шахснинг) чақирувига биноан келиши; ўтказилган текшириш хусусида кўрсатувлар бериши ва ўзи берган маслаҳатларни (тушунтиришларни) тушунтириб бериш учун қўшимча саволларга жавоб бериши; текшириш ўтказилиши муносабати билан ўзига маълум бўлиб қолган маълумотларни ошкор қилмаслиги; тақдим этилган

текшириш объектларининг ва иш материалларининг бут сақланишини таъминлаши; маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш кўриб чиқиладиганда тартибга риоя этиши шарт.

Мутахассиснинг барча юзага келган масалалар бўйича маслаҳатлари судга ёзма шаклда тақдим этилиши керак, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш кўриб чиқиладиганда мутахассис томонидан берилган тушунтиришлар эса маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқиш баённомасига киритилади.

Таржимон 300-модда. Таржимон маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритаётган орган (мансабдор шахс) томонидан тайинланади.

Таржимон мазкур органнинг (мансабдор шахснинг) чақириғига биноан келиши, ўзига топширилган таржимани тўла-тўқис ҳамда аниқ бажариши шарт.

Жабрланувчилар, гувоҳлар, экспертлар, мутахассислар ва таржимонларнинг қопланиши лозим бўлган харажатлари 301-модда. Жабрланувчилар, гувоҳлар, экспертлар, мутахассислар ва таржимонлар маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритаётган орган (мансабдор шахс) ҳузурига келишлари муносабати билан уларнинг қилган харажатлари белгиланган тартибда қопланади.

Жабрланувчилар, гувоҳлар, экспертлар, мутахассислар ва таржимонлар сифатида чақирилган шахсларнинг маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритаётган орган (мансабдор шахс) ҳузурига келишлари муносабати билан улар ишда бўлмаган вақтда ўз иш жойидаги маоши белгиланган тартибда сақланади.

Эксперт, мутахассис ва таржимон хизмат топшириғи тартибда бажарилган ҳоллардан ташқари, ўзининг вазифаларини бажарганлиги учун мукофотланиш ҳуқуқига эгадир.

Маъмурий жавобгарликка қонунга хилоф равишда тортилганлиги сабабли фуқарога етказилган зарарни қоплаш 302-модда. Маъмурий жавобгарликка қонунга хилоф равишда тортилганлик натижасида фуқарога етказилган зарар маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиққан органнинг (мансабдор шахснинг) айбидан қатъи назар давлат томонидан тўлиқ ҳажмда тўланади.

Зарарни қоплаш ҳуқуқи маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш тугатилган тақдирдагина вужудга келади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритаётган орган (мансабдор шахс) фуқарога бузилган ҳуқуқларини тиклаш тартибини тушунтириб бериши ва маъмурий жавобгарликка қонунга хилоф равишда тортилганлиги натижасида фуқарога етказилган зарарни қоплаш учун қонунда назарда тутилган чораларни кўриши шарт.

3-ўқув саволи. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқишга тайёрланиш 303-модда. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқишга тайёрлаш вақтида тегишли орган (мансабдор шахс):

1) мазкур ишни кўриб чиқиш ўзининг ваколат доирасига кириш кирмаслиги;

2) маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома ва ишга оид бошқа материаллар тўғри тузилган-тузилмаганлиги;

3) ишни кўриб чиқишда қатнашувчи шахслар уни кўриб чиқиш вақти ва жойи ҳақида хабардор қилинган-қилинмаганлиги;

4) зарур қўшимча материаллар сўраб олинган-олинмаганлиги;

5) маъмурий жавобгарликка тортилаётган шахс, жабрланувчи, қонуний вакиллар, адвокат қилган илтимослар тўғрисидаги масалаларни ҳал этади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш материалларини қайтариш 303¹-модда. Маъмурий иш мазкур органга (мансабдор шахсга) тааллуқли бўлмаган (судловига тегишли бўлмаган) ёки маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш материаллари Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 281 ва 282-моддаларида назарда тутилган талаблар бузилган ҳолда юборилган тақдирда, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш материаллари маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённомани тузган органга (мансабдор шахсга) қайтарилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқиш жойи 304-модда. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш шу ҳуқуқбузарлик содир этилган жойда кўриб чиқилади.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 113-моддасининг бешинчи қисмида, 119, 125, 125¹, 126, 127, 128, 128¹, 128², 128³, 128⁴, 128⁵, 128⁶, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 135¹, 136, 139, 140-моддаларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар транспорт воситалари рўйхатга олинган жойда кўриб чиқилиши ҳам мумкин.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 187-моддасида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар шундай ҳуқуқбузарликлар содир этилган жойда ёки ҳуқуқбузарнинг истиқомат жойида кўриб чиқилади.

Вояга етмаганлар ишлари бўйича идоралараро комиссиялар маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни ҳуқуқбузарнинг истиқомат жойида кўриб чиқадилад.

Ўзбекистон Республикасининг қонунчилигида маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш бошқа жойда кўриб чиқилиши ҳам назарда тутилиши мумкин.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқиш муддатлари 305-модда. Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги иш мазкур ишни кўриб чиқишга ваколатли орган (мансабдор шахс) томонидан маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома ва ишга оид бошқа материаллар олинган кундан бошлаб ўн беш кунлик муддат ичида кўриб чиқилади.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 51², 51³, 51⁴, 51⁵, 51⁶, 51⁷, 51⁸, 51⁹, 170, 180, 181, 183, 187, 194-моддаларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар бир сутка мобайнида кўриб чиқилади, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 47-моддасида, 164-моддасининг иккинчи ва учинчи қисмларида, 197⁵, 201, 202, 203, 204, 205-моддаларида назарда тутилган ишлар — уч сутка ичида, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 61-моддасида назарда тутилган ишлар эса — беш сутка ичида кўриб чиқилади.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 56, 57, 58-моддаларида, 61¹-моддаси биринчи қисмида, 94, 165¹, 184², 184³, 189, 189¹, 201, 202¹, 224¹-

моддаларида, 225-моддасининг биринчи —учинчи қисмларида, 239, 240, 241-моддаларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар, улар чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар томонидан содир этилганда, бир сутка мобайнида кўриб чиқилади.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс 271-моддасининг 11-бандида назарда тутилган ҳолатлар мавжуд бўлган тақдирда, маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳақидаги иш маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома ва ишнинг бошқа материаллари ишни кўриб чиқишга ваколатли орган (мансабдор шахс) томонидан олинган кундан эътиборан ўттиз кунлик муддатда кўриб чиқилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқиш тартиби 306-модда. Ишни кўриб чиқиш шу ишни кўрувчи органнинг таркибини эълон қилиш ёки мансабдор шахсни таништиришдан бошланади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни судда кўриб чиқиш чоғида суднинг ташаббусига ёки ишда иштирок этувчи шахсларнинг илтимосномасига кўра суд мажлисининг аудио- ёки видеоёзуви амалга оширилиши мумкин.

Ишни кўриб чиқувчи органнинг мажлисида раислик қилувчи ёки ишни кўриб чиқувчи мансабдор шахс қандай иш кўриб чиқилиши лозимлигини, маъмурий жавобгарликка ким тортилаётганлигини эълон қилади, ишни кўриб чиқишда қатнашувчи шахсларга уларнинг ҳуқуқлари ва вазифаларини тушунтиради, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённомани ўқиб эшиттиради. Мажлисида ишни кўриб чиқишда қатнашувчи шахсларнинг сўзлари эшитилади, келтирилган далиллар ўрганилади ва тушган илтимослар ҳал этилади. Ишни кўриб чиқишда прокурор қатнашган тақдирда унинг хулосаси ўқиб эшиттирилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқиш вақтида аниқланиши лозим бўлган ҳолатлар 307-модда. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқиш вақтида тегишли орган (мансабдор шахс): маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилган-этилмаганлигини, ҳуқуқбузарлик содир этилган вақт ва жойни, мазкур шахс уни содир этишда айбдор-айбдор эмаслигини, унинг маъмурий жавобгарликка тортилиш-тортилмаслигини, жавобгарликни енгиллаштирувчи ёки оғирлаштирувчи ҳолатлар бор-йўқлигини, мулкий зарар етказилган-етказилмаганлигини, шунингдек ишни тўғри ҳал этишда аҳамиятга молик бошқа ҳолатларни аниқлаши шарт.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқиш баённомаси 308-модда. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқиш пайтида тегишли орган баённома юритади. Унда:

- 1) мажлис бўлган сана ва жой;
- 2) ишни кўриб чиқувчи органнинг номи ва таркиби;
- 3) кўрилаётган ишнинг мазмуни;
- 4) ишда қатнашувчи шахсларнинг ҳозир бўлган-бўлмаганлиги ҳақидаги маълумотлар;
- 5) ишни кўришда қатнашувчи шахсларнинг тушунтиришлари, уларнинг илтимослари ва бу илтимосларни кўриб чиқиш натижалари;
- 6) ишни кўриб чиқиш пайтида ўрганилган ҳужжатлар ва ашёвий далиллар;
- 7) қабул қилинган қарорни ўқиб эшиттириш тўғрисидаги маълумотлар ва қарор устидан шикоят бериш тартиби ва муддатлари тушунтирилганлиги кўрсатилган бўлади.

Суд мажлисининг аудио- ёки видеоёзуви амалга оширилган тақдирда, суд мажлисининг баённомасига фақат ушбу модда биринчи қисмининг 1 — 4, 6-бандларида назарда тутилган масалалар юзасидан ёзув киритилади, ишда иштирок этувчи шахслар тушунтиришларининг, гувоҳлар кўрсатувларининг, экспертлар ўз хулосалари юзасидан берган оғзаки тушунтиришларининг, музокараларнинг ҳамда прокурор фикрларининг бошланган ва тугаган вақти кўрсатилади, шунингдек суд мажлисини ёзиб олишнинг техник воситаларидан фойдаланилганлиги тўғрисида белги қўйилади. Электрон ёхуд бошқа аудио- ёки видеоёзувлар жамланган воситалар суд мажлиси баённомасига қўшиб қўйилади.

Суд мажлиси видеоконференцалоқа режимида ўтказилган тақдирда, суд мажлисининг баённомасида ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилган маълумотлардан ташқари:

суд мажлиси видеоконференцалоқа режимида ўтказилганлиги тўғрисидаги;

суд мажлисини видеоконференцалоқа режимида ўтказишга кўмаклашаётган суднинг номи ҳақидаги;

ишда иштирок этувчи шахслар ва суд мажлисини видеоконференцалоқа режимида ўтказишга кўмаклашаётган судга келган суд процессининг бошқа иштирокчилари тўғрисидаги;

суд мажлисини видеоконференцалоқа режимида ўтказишга кўмаклашаётган суднинг ва ишни кўриб чиқаётган суднинг ахборот-коммуникация технологиялари бўйича ходимлари ҳақидаги маълумотлар ҳам кўрсатилиши керак.

Маъмурий жавобгарликка тортилаётган шахснинг, жабрланувчининг ва ўзга манфаатдор шахсларнинг илтимосига биноан маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишнинг мансабдор шахс томонидан кўриб чиқилиши қандай бораётганлиги ушбу модданинг биринчи қисми талабларига мувофиқ равишда юритилувчи баённомада акс эттирилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқиш баённомаси тегишинча орган мажлисидаги раислик қилувчи ва котиб томонидан ёки ишни кўриб чиқувчи мансабдор шахс томонидан имзоланади.

Ўзига нисбатан маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш бўйича қарор чиқарилган шахс, жабрланувчи ва маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённома тузган орган ўз ҳисобидан маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқиш тўғрисидаги баённоманинг кўчирма нусхасини, шунингдек суд мажлисининг аудио- ёки видеоёзувини олишга ҳақли.

Ҳуқуқбузарликнинг кам аҳамиятлилиги сабабли ҳуқуқбузарни маъмурий жавобгарликдан озод қилиш тўғрисидаги ёки енгилроқ маъмурий жазо чорасини қўллаш ҳақидаги масалани ҳал этиш тартиби 308¹-модда. Агар орган (мансабдор шахс) маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқаётганда содир этилган маъмурий ҳуқуқбузарликнинг кам аҳамиятлилиги тўғрисида ёки Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг Махсус қисмидаги моддаларнинг санкциясида назарда тутилган энг кам жазодан ҳам камроқ жазо чорасини қўллаш учун асослар борлиги ҳақида хулосага келса, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш ҳуқуқбузарликнинг кам аҳамиятлилиги сабабли ҳуқуқбузарни маъмурий жавобгарликдан озод қилиш

тўғрисидаги ёки энгилроқ маъмурий жазо чорасини қўллаш ҳақидаги тақдимнома билан судга юборилади.

Ҳуқуқбузарликнинг кам аҳамиятлилиги сабабли ҳуқуқбузарни маъмурий жавобгарликдан озод қилиш тўғрисидаги ёки энгилроқ маъмурий жазо чорасини қўллаш ҳақидаги тақдимномада шахснинг маъмурий жавобгарликдан озод қилиниши ёки унга нисбатан энгилроқ маъмурий жазо чораси қўллаш кераклигининг сабаблари ва асослари баён этилади.

Суд ҳуқуқбузарликнинг кам аҳамиятлилиги сабабли ҳуқуқбузарни маъмурий жавобгарликдан озод қилиш тўғрисидаги ёки энгилроқ маъмурий жазо чорасини қўллаш ҳақидаги тақдимномани кўриб чиқиб, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 310-моддасида назарда тутилган қарорлардан бирини чиқаради.

Ҳуқуқбузарликнинг кам аҳамиятлилиги сабабли ҳуқуқбузарни маъмурий жавобгарликдан озод қилиш тўғрисидаги ёки энгилроқ маъмурий жазо чорасини қўллаш ҳақидаги тақдимнома маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш судга келиб тушган кундан эътиборан уч сутка ичида Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 303, 304, 306—309-моддаларида назарда тутилган умумий қоидаларга риоя этилган ҳолда кўриб чиқилади

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш юзасидан чиқарилган қарор 309-модда. Орган (мансабдор шахс) маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқиб, шу иш юзасидан қарор чиқаради.

Қарорда қуйидагилар кўрсатилган бўлиши керак: қарор чиқарган органнинг (мансабдор шахснинг) номи; иш кўриб чиқилган сана; иши кўриб чиқиладиган шахс хусусидаги маълумотлар; ишни кўриб чиқиш пайтида аниқланган ҳолатларнинг баёни; мазкур маъмурий ҳуқуқбузарлик учун жавобгарликни назарда тутувчи норматив ҳужжат; иш юзасидан қабул қилинган қарор, шунингдек унинг устидан шикоят бериш муддати ва тартиби.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 308¹-моддасида назарда тутилган ҳолларда қарорда ҳуқуқбузарликнинг кам аҳамиятлилиги сабабли ҳуқуқбузарни маъмурий жавобгарликдан озод қилиш тўғрисидаги ёки энгилроқ маъмурий жазо чорасини қўллаш ҳақидаги тақдимномани қаноатлантириш ёки қаноатлантиришни рад этиш ҳақидаги тўхтам ҳам кўрсатилиши керак

Башарти маъмурий ҳуқуқбузарлик учун Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс 242-моддасининг 1 ва 3-бандларида кўрсатиб ўтилган органлар (мансабдор шахслар) томонидан маъмурий жазони қўлланиш тўғрисидаги масалани ҳал қилиш пайтида айбдордан етказилган мулкый зарарни ундириб олиш масаласи ҳам ҳал этиладиган бўлса, иш юзасидан чиқарилган қарорда ундириб олиниши лозим бўлган шу зарарнинг миқдори, уни ундириб олиш муддати ва тартиби кўрсатилади.

Иш юзасидан чиқарилган қарорда олиб қўйилган ашёлар ва ҳужжатлар, шунингдек ушлаб турилган транспорт воситалари тўғрисидаги масала ҳам ҳал этилган бўлиши лозим.

Қарор мажлисда иштирок этаётган коллегиял орган аъзоларининг оддий кўпчилик овози билан қабул қилинади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш юзасидан чиқарилган қарор мансабдор шахс томонидан, органнинг қарори — мажлисда раислик қилувчи ва котиб томонидан имзоланади.

Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги иш бўйича қарор ахборот тизими орқали электрон ҳужжат тарзида чиқарилиши ва ижро этиш учун юборилиши мумкин.

Қонунчиликда назарда тутилган ҳолларда жазо қўлланилганлиги тўғрисида маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳақидаги баённомага тегишли ёзув ёзиб қўйилади.

Махсус автоматлаштирилган фото ва видео қайд этиш техника воситалари орқали йўл ҳаракати қоидалари бузилганлиги қайд этилган ҳолларда жарима солиш тўғрисидаги қарор 309¹-модда. Махсус автоматлаштирилган фото ва видео қайд этиш техника воситалари орқали қайд этилган йўл ҳаракати қоидалари бузилганлиги бўйича жарима солиш тўғрисидаги қарор маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахснинг иштирокисиз чиқарилади.

Жарима солиш тўғрисидаги қарор махсус автоматлаштирилган фото ва видео қайд этиш техника воситалари қўлланилган ҳолда олинган материаллар илова қилиниб, юридик кучга эга бўлган электрон ҳужжат шаклида расмийлаштирилади ҳамда ушбу ҳужжатни тузган ваколатли шахснинг электрон рақамли имзоси билан тасдиқланади.

Жарима солиш тўғрисидаги қарорнинг кўчирма нусхаси махсус автоматлаштирилган фото ва видео қайд этиш техника воситалари қўлланилган ҳолда олинган материаллар илова қилиниб, электрон ҳужжатни қоғоздаги ҳужжатга айлантириш йўли билан тайёрланади ҳамда мазкур қарор чиқарилган кундан эътиборан уч кун ичида буюртма почта жўнатмаси тарзида ҳуқуқбузарга юборилади.

Жарима солиш тўғрисидаги қарорда қуйидагилар кўрсатилган бўлиши керак: қарор чиқарилган сана ва жой; уни чиқарган органнинг номи, шахснинг лавозими ва фамилияси; маъмурий жавобгарликка тортилаётган шахс тўғрисидаги маълумотлар; маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилган вақт, жой ва ҳолатлар Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс Махсус қисмининг мазкур ҳуқуқбузарлик учун жавобгарликни назарда тутувчи моддаси, моддасининг қисми кўрсатилган ҳолда; махсус автоматлаштирилган фото ва видео қайд этиш техника воситалари орқали қайд этилган транспорт воситасининг ҳуқуқбузарлик содир этилган пайтдаги давлат рақам белгиси билан туширилган тасвири; қабул қилинган қарор, тайинланган жаримани тўлаш тартиби ва муддатлари, маъмурий жавобгарликка тортилаётган шахснинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, шунингдек жарима солиш тўғрисидаги қарор хусусида шикоят беришнинг процессуал тартиби.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш юзасидан чиқарилган қарорнинг турлари 310-модда.

Орган (мансабдор шахс) маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқиб, қуйидаги қарорлардан бирини қабул қилади:

- 1) маъмурий жазо қўлланиш тўғрисида;
- 2) ишни юритишни тугатиш тўғрисида.

Ишни юритишни тугатиш тўғрисидаги қарор Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 271-моддасида назарда тутилган ҳолатлар мавжуд бўлган тақдирда чиқарилади.

Суд томонидан ишни юритишни тугатиш тўғрисидаги қарор огоҳлантириш эълон қилинганда ҳам чиқарилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш юзасидан чиқарилган қарорни эълон қилиш ва унинг нухасини бериш 311-модда.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш юзасидан чиқарилган қарор ишни кўриб чиқиш тугаши биланоқ дарҳол эълон қилинади ва у чиқарилган пайтдан эътиборан қонуний кучга киради.

Қарорнинг нухаси уч кун ичида устидан шу қарор чиқарилган шахсга, шунингдек ўзининг илтимосига кўра жабрланувчига топширилади ёки жўнатилади.

Қарорнинг нухаси тилхат билан берилади, башарти қарорнинг нухаси жўнатилса, бу ҳақда ишга тегишли ёзув ёзиб қўйилади.

Ўқотар қуроллар, шунингдек ўқ-дорилар хизмат вазифаларини бажариши муносабати билан ишониб топширилган ёки корхона, муассаса, ташкилот томонидан вақтинча фойдаланиш учун берилган шахсларга нисбатан Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 185-моддасида, 220-моддаси биринчи ва иккинчи қисмларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар юзасидан чиқарилган қарорнинг нухаси маълумот учун тегишли корхона, муассаса ёки ташкилотга, мазкур шахснинг ўқотар қуролдан фойдаланишини тақиқлаш масаласини кўриб чиқиш учун эса ички ишлар органига юборилади.

Маъмурий жазо қўлланиш тўғрисидаги қарорни корхона, муассаса, ташкилот ва мансабдор шахслар эътиборига етказиш 312-модда.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 61, 131, 140, 183, 187, 233, 237-моддаларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқувчи орган (мансабдор шахс) ҳуқуқбузарга нисбатан маъмурий жазо қўлланиш ҳақида чиқарилган қарорни шу ҳуқуқбузар ишлаб ёки ўқиб турган жойдаги маъмурият эътиборига етказди.

Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишни кўриб чиқувчи орган (мансабдор шахс) қабул қилинган қарор тўғрисида маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённома тузган мансабдор шахснинг эътиборига етказди.

Маъмурий ҳуқуқбузарликлар содир этиш сабаблари ва уларга олиб келган шарт-шароитни бартараф этиш тўғрисидаги тақдимнома 313-модда.

Ишни кўриб чиқувчи орган (мансабдор шахс) маъмурий ҳуқуқбузарликлар содир этиш сабаблари ва уларга олиб келган шарт-шароитларни аниқлаганда бу сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф қилиш юзасидан чоралар кўриш тўғрисидаги тақдимномани тегишли корхона, муассаса, ташкилот раҳбарига киритади. Раҳбар тақдим келиб тушган кундан бошлаб бир ой ичида уни киритган органга (мансабдор шахсга) кўрилган чоралар ҳақида маълум қилиши шарт.

Мустақил тайёргарлик учун топширик

1. ЎзР МЖТКнинг қайси қисми, бўлими, боби ва моддаларида Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш белгиланган?

2. ЎзР МЖТКнинг қайси моддасида Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш вазифалари белгиланган, уларни айтиб беринг?

3. ЎзР МЖТКга биноан ҳозирги кунда маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар қандай шаклда шакллантирилади?

4. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритишда иштирок этувчи шахсларнинг мурожаатлари ҳамда маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш қандай тартибда амалга оширилишини айтиб беринг?

5. ЎзР МЖТКнинг қайси моддасида Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритишни истисно этувчи ҳолатлар сифатида қандай ҳолатлар эътироф этилган?

Семинар машғулоти (2 соат)

Ушбу ўқув машғулоти **“True or false”** интерфаол методидан фойдаланиш орқали ўтказилади.

“Рост ёки ёлгон” методи ҳисобланиб, ушбу метод тингловчилардан мавзуга оид берилган жумлаларни тўғри ёки нотўғрига ажратишларини талаб қилади. Ҳар қайси жавоб ҳуқуқий жиҳатдан исботлаб берилиши лозим.

Ушбу методдан яқка тартибда ҳам кичик гуруҳларга бўлган ҳолда ҳам фойдаланиш мумкин. Албатта жуда муҳим шарт тингловчиларнинг мавзуга оид адабиёт ва тарқатмалар билан таъминланганлиги.

Т/р	Мазмун
1.	Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги электрон шаклда шакллантирилган ишларнинг қоғоздаги кўчирма нусхалари бўлиши мумкин эмас.
2.	Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш вазифалари: ҳар бир ишнинг ҳолатини кечиктириб, тор доирада, қисман ва объектив равишда аниқлаб чиқишдан, бу ишни бошлиқнинг буйруғига мувофиқ ҳолда ҳал этишдан, чиқарилган қарорнинг ижросини таъминлашдан иборатдир.
3.	Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш тартиби жиноят кодекси билан белгиланади.
4.	Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар электрон шаклда шакллантирилиши мумкин
5.	Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш фақат давлат тилида юритилади.
6.	Маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этиш пайтида шахс ўн олти ёшга тўлмаган бўлса маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритишни бошлаш мумкин эмас, бошланган иш эса тугатилиши лозим
7.	Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш очик кўрилади.
8.	Маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этганликда айбланаётган шахс иш юритила бошланган пайтда вафот этган бўлса унинг номидан яқин қариндошлари иштирок этишади
9.	Баённома уни тузган шахс ва маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахс томонидан имзоланади; гувоҳлар ва жабрланувчилар бўлган тақдирда эса — баённома мазкур шахслар томонидан ҳам имзоланади.
10.	Прокурор маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш чоғида қонунларнинг ижроси устидан назоратни амалга оширади
11.	Баённома бошқа ҳужжатлар ва иш бўйича ашёвий далиллар билан бирга ҳуқуқбузарлик содир этилган ёки аниқланган пайтдан бошлаб уч суткадан кечиктирмай маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ваколатига эга бўлган орган (мансабдор шахс)га юборилади.

12.	Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш кўриб чиқаётган органлар (мансабдор шахслар) синоптикларнинг берган маълумотларига асосланиб маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳолати юз берган ёки бермаганлигини, муайян шахснинг уни содир этишда айбдорлигини ва ишни тўғри кўриб чиқиш учун аҳамиятли бўлган бошқа ҳолатларни қонунда белгиланган тартибда аниқлайди
13.	Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритишни таъминлаш чоралари - шахсни маъмурий йўл билан ушлаб туриш, шахсан кўриқдан ўтказиш, унинг ашёлари, транспорт воситаларини кўздан кечириш ва ашё ҳамда ҳужжатларни олиб қўйиш.
14.	Транспорт воситасидан фойдаланган ҳолда йўл ҳаракати қоидалари бузилганлиги махсус автоматлаштирилган фото- ва видео қайд этиш техника воситалари орқали қайд этилган тақдирда маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённома тузилади.
15.	Ушлаб турилган шахс ушлаб туриш баённомани имзолашдан бош тортган тақдирда, баённомага шу ҳақда ёзиб қўйилади.
16.	Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённома тузиш мақсадида, агар баённома тузиш шарт бўлиб, уни жойнинг ўзида тузишнинг имкони бўлмаса, ички ишлар органи ходими ёки маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённома тузишга ваколатли бошқа шахс ҳуқуқбузарни ички ишлар органига ёхуд фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи биносига келтириши мумкин.
17.	Шахсни кўриқдан ўтказиш кўриқдан ўтказилаётган шахс билан бир жинсда бўлган шахслар томонидан ва шу жинсдаги иккита ҳолис гувоҳ иштирок этган ҳолда амалга оширилиши мумкин.
18.	Вояга етмаган шахснинг илтимосига кўра унинг ушлаб турилгани ҳақида ота-онаси ёки улар ўрнини босувчи шахслар хабардор қилинмаслиги мумкин.
19.	183, 194-моддаларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар ўн беш кун мобайнида кўриб чиқилади
20.	Маст ҳолдаги шахслар учун маъмурий йўл билан ушлаб туриш муддати ҳуқуқбузарни баённома тузиш учун олиб келиш пайтидан бошланади.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИ МАЗМУНИ (2 соат).

10-Мавзу: Жиноят қонунчилиги: жиноят тушунчаси, белгилари ва таркиби.

Режа:

1. Жиноят қонуни ва унинг тузилиши.
2. Жиноят тушунчаси ва белгилари.
3. Жиноят таркиби тушунчаси ва тузилиши.

1-савол. Жиноят қонуни ва унинг тузилиши.

Мустақил мамлакатимизнинг Жиноят кодекси Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1994 йил 22 сентябрдаги ўн олтинчи сессиясида қабул қилиниб, 1995 йилнинг 1 апрелидан қонуний кучга киритилди.

Ўзбекистон Республикасининг жиноят қонунларини яхлит тизим сифатида тасаввур этиш мумкин, чунки унда акс этган нормалар бир-бири билан ўзаро алоқадор бўлган ҳуқуқий институтлардан иборат. Чунончи, жиноят қонунларининг тўлиқ кодификация қилиниши ва ягона манба сифатида жиноят кодексига тўпланиши ушбу фикрнинг ёрқин далилидир. Жиноят қонунининг маълум қоидалар асосида тизимланиши нафақат унинг таркибий қисмларини тўғри аниқлаш, бевосита ҳуқуқни қўллаш жараёнида уларнинг ўзаро боғлиқлигини белгилаш, балки қонун ижодкорлиги фаолиятида хато ва камчиликларга йўл қўймаслик имкониятини беради.

Қонун чиқарувчи зарур ҳолларда янги жиноят қонунларини қабул қилиш орқали жиноят кодексининг амалдаги моддаларига қўшимча ва ўзгартиришлар киритади ёки жиноят кодексига киритилиши лозим бўлган моддаларни ишлаб чиқади. Дарҳақиқат, таъкидлаш жоизки, бунда жиноят қонунларининг тизимини ҳисобга олиш нафақат қонунчилик техникаси ва қонуннинг таркибий тузилишига риоя қилиш нуқтаи назаридан, балки ўзаро мувофиқлик, уйғунлик ва мантӣқ қоидаларига амал қилиш нуқтаи назаридан ҳам муҳимдир. Жиноят кодекси махсус тузилишга эга бўлиб, у қонун чиқарувчининг иродаси акс этган техник қоидаларга бўйсунувчи шаклдан иборат. Таркиби жиҳатидан жиноят кодексини икки: Умумий ва махсус қисмдан иборат. Қонуннинг ушбу қисмлари ўзаро алоқадор бирликни ташкил қилишига қарамай, улардаги моддалар маъно-мазмунига кўра бир-биридан жиддий фарқ қилади.

Бинобарин, кодекснинг умумий қисмида умумий қоидалар, кодекснинг принцип ва вазифалари, жиноят қонунининг амал қилиш доираси, жавобгарлик ва жазо асослари, уларни тайинлашнинг қонун-қоидалари, қилмишнинг жиноийлигини истисно қилувчи ҳолатлар, вояга етмаганларнинг жавобгарлиги ҳамда уларга жазо тайинлаш хусусиятлари, шунингдек, жиноят қонунларига тааллуқли бошқа қоидалар ўз аксини топган.

Махсус қисмда эса жиноят деб топилган аниқ ижтимоий хавфли қилмишлар (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) ҳамда уларни содир этишда айбдор бўлган шахсларга нисбатан тайинланиши мумкин бўлган аниқ жазо чоралари белгиланган. Умумий ва махсус қисмлар бир-бири билан узвий боғлиқ. Чунончи, махсус қисмдаги аниқ жиноятлар турлари бўлмаганида, умумий қисмнинг моддалари ўз мазмун ва аҳамиятини йўқотган бўлар эди, шунингдек, махсус қисмнинг моддаларини ҳам **умумий қисмнинг** асосий қоидаларисиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Жиноят кодексининг умумий қисми еттита бўлим ва ўн етти бобдан иборат, бўлимлари алоҳида бобларга бўлинган бўлиб, уларда ҳуқуқнинг ушбу соҳаси институтларини тартибга солувчи нормалар мужассамлашган:

БИРИНЧИ БЎЛИМ. Умумий қоидалар.

I боб. Жиноят кодексининг вазифалари ва принциплари.

II боб. Кодекснинг амал қилиш доираси.

ИККИНЧИ БЎЛИМ. Жавобгарлик асослари.

III боб. Жиноят.

IV боб. Жавобгарликка тортилиши лозим бўлган шахслар.

V боб. Айб.

VI боб. Тамом бўлмаган жиноят.

VII боб. Жиноятда иштирокчилик.

VIII боб. Бир қанча жиноят содир этиш.

УЧИНЧИ БЎЛИМ. Қилмишнинг жиноийлигини истисно қиладиган ҳолатлар.

IX боб. Қилмишнинг жиноийлигини истисно қиладиган ҳолатлар тушунчаси ва турлари.

ТЎРТИНЧИ БЎЛИМ. Жазо ва уни тайинлаш.

X боб. Жазо тушунчаси, мақсадлари ва турлари.

XI боб. Жазо тайинлаш.

БЕШИНЧИ БЎЛИМ. Жавобгарликдан ва жазодан озод қилиш.

XII боб. Жавобгарликдан озод қилишнинг турлари.

XIII боб. Жазодан озод қилишнинг турлари.

XIV боб. Судланганлик.

ОЛТИНЧИ БЎЛИМ. Вояга етмаганлар жавобгарлигининг хусусиятлари.

XV боб. Жазо ва уни тайинлаш.

XVI боб. Жавобгарликдан ёки жазодан озод қилиш.

ЕТТИНЧИ БЎЛИМ. Тиббий йўсиндаги мажбурлов чоралари.

XVII боб. Тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларининг асослари ва уларни тайинлаш.

Жиноят кодексининг махсус қисми ҳам алоҳида бўлим ва бобларга бўлинган бўлиб, у маълум бир турга мансублик аломати бўйича тартибга солинган. Чунончи, бобларда тақиқловчи хусусиятга эга нормалар мужассамлашган бўлиб, улар жиноят қонуни муҳофаза қиладиган ижтимоий муносабатларга тажовуз қилувчи ижтимоий хавфли қилмишларни назарда тутди. Ушбу ижтимоий муносабатлар, сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий моҳиятига кўра, турдош бўлганлиги сабабли, давлат ёки жамият ҳаётининг аниқ бир соҳасидагина намоён бўлади.

Ҳар бир бобда бир турга мансуб муносабатларнинг таркибий қисмидан иборат муайян ижтимоий муносабатга зарар етказадиган ҳамма жиноятларнинг тўлиқ рўйхати келтирилган. Ҳаммаси бўлиб **махсус қисм** еттита бўлим, йигирма тўртта бобдан иборат.

БИРИНЧИ БЎЛИМ. Шахсга қарши жиноятлар.

I боб. Ҳаётга қарши жиноятлар.

II боб. Соғлиққа қарши жиноятлар.

III боб. Ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли жиноятлар.

IV боб. Жинсий эркинликка қарши жиноятлар.

V боб. Оилага, ёшларга ва ахлоққа қарши жиноятлар.

VI боб. Шахснинг озодлиги, шаъни ва қадр-қимматига қарши жиноятлар.

VII боб. Фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши жиноятлар.

ИККИНЧИ БЎЛИМ. Тинчлик ва хавфсизликка қарши жиноятлар.

VIII боб. Тинчлик ва инсониятнинг хавфсизлигига қарши жиноятлар.

IX боб. Ўзбекистон Республикасига қарши жиноятлар.

УЧИНЧИ БЎЛИМ. Иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар.

X боб. Ўзгалар мулкини талон-торож қилиш.

XI боб. Ўзгалар мулкини талон-торож қилиш билан боғлиқ бўлмаган жиноятлар.

XII боб. Иқтисодиёт асосларига қарши жиноятлар.

XIII боб. Хўжалик фаолияти соҳасидаги жиноятлар.

XIII¹ боб. Тадбиркорлик фаолиятига тўсқинлик қилиш, қонунга хилоф равишда аралашуш билан боғлиқ жиноятлар ҳамда хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига тажовуз қиладиган бошқа жиноятлар.

ТЎРТИНЧИ БЎЛИМ. Экология соҳасидаги жиноятлар.

XIV боб. Атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдан фойдаланиш соҳасидаги жиноятлар.

БЕШИНЧИ БЎЛИМ. Ҳокимият бошқарув ва жамоат бирлашмалари органларининг фаолият тартибига қарши жиноятлар.

XV боб. Бошқарув тартибига қарши жиноятлар.

XVI боб. Одил судловга қарши жиноятлар.

ОЛТИНЧИ БЎЛИМ. Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига қарши жиноятлар.

XVII боб. Жамоат хавфсизлигига қарши жиноятлар.

XVIII боб. Транспорт ҳаракати ва ундан фойдаланиш хавфсизлигига қарши жиноятлар.

XIX боб. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятлар.

XX боб. Жамоат тартибига қарши жиноятлар.

XXI боб. Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар.

ЕТТИНЧИ БЎЛИМ. Ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар.

XXI боб. Бўйсунуш ва ҳарбий шаънга риоя этиш тартибига қарши жиноятлар.

XXII боб. Ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар.

XXIII боб. Ҳарбий мулкни сақлаш ёки ундан фойдаланиш тартибига қарши жиноятлар.

XXIV боб. Ҳарбий мансабдорлик жиноятлари.

Жиноят кодекси «Атамаларнинг ҳуқуқий маъноси» деб аталган саккизинчи бўлим билан яқунланиб, унда жиноят қонунида учрайдиган баъзи атамаларнинг ҳуқуқий маъносига изоҳ берилади. Умумий ва махсус қисмларда жиноят қонунига оид барча нормалар алоҳида қоидалар – моддаларга ажратилган бўлиб, улар махсус кетма-кетликка эга. Жиноят кодекснинг саккизинчи бўлими бундан мустасно бўлиб, унда кодексида учрайдиган баъзи ҳуқуқий тушунча ва атамаларгагина изоҳ берилади. Бироқ, улар модда шаклида берилмаган бўлса-да, моҳиятан алоҳида модда ҳисобланади. Бундай техник услуб ҳуқуқ-тартибот органлари ва бундай ваколоти бўлмаган бошқа органларнинг қонунни тор ёки кенг доирада талқин қилишига йўл қўймаслик шартидан келиб чиққан. Бинобарин, ушбу бўлимдаги атамалар ва тушунчаларга берилган шарҳлар расмий ва умуммажбурий ҳисобланади.

2-ўқув саволи. Жиноят тушунчаси ва белгилари.

«Жиноят» тушунчаси жиноят ҳуқуқининг асосий тушунчаларидан биридир. У одамларнинг қайси қилмиши (ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги) ҳуқуққа хилоф ва нега улар жазо таҳдиди орқали жиноят қонуни билан тақиқланган, деган саволларга жавоб беради.

Амалдаги Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида жиноятга Жиноят кодекси билан тақиқланган, айбли ижтимоий хавфли қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) жазо қўллаш таҳдиди билан жиноят деб топилади (ЖКнинг 14-моддаси 1-қисми) дея таъриф берилган.

Жиноят кодекси билан қўриқланадиган объектларга зарар етказилган ёки шундай зарар етказиш реал хавфини келтириб чиқарадиган қилмиш ижтимоий хавфли қилмиш деб топилади (ЖКнинг 14-моддаси 1-қисми).

Бу икки таърифни қиёслайдиган бўлсак, улар бир-биридан тубдан фарқ қилади. Агар биринчи таърифда жиноят белгиларига ижтимоий хавфли қилмиш, жиноят қонунида кўзда тутилган ижтимоий хавфли қилмишлар рўйхати, қилмишнинг кам аҳамиятлилиги кирган бўлса, иккинчи таърифда эса, юқорида кўриб ўтганимиздек, жиноятнинг барча белгилари очик акс эттирилган.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 14-моддасидаги таърифдан кўришиб турибдики, жиноят, энг аввало, ижтимоий хавфли қилмишдир. Қилмиш эса кишиларнинг ҳаракат ёки ҳаракатсиз шаклдаги хулқи (хатти-ҳаракати)дир. Жиноий қилмиш инсонга хос хатти-ҳаракатларнинг бир кўриниши сифатида, аввало, уларнинг психологик мазмунининг барча аломатларига эга бўлмоғи лозим.

Инсонга хос хатти-ҳаракатларнинг физиологик асосини жисмоний ҳаракат ёки унинг асоси ташкил қилади. Жисмоний ҳаракат фаол ёки пассив бўлиши мумкин. У оғзаки фаоллик (туҳмат, таҳдид, ташвиқот, таҳқирлаш), тажовузкорлик предметларига физик-механик таъсир қилиш (тан жароҳати етказиш, ўғрилиқ) ёхуд жиноят объекти ва предметига биргаликдаги механик ва оғзаки таъсир (безорилик, ҳокимият ва мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш) келтириб чиқаради.

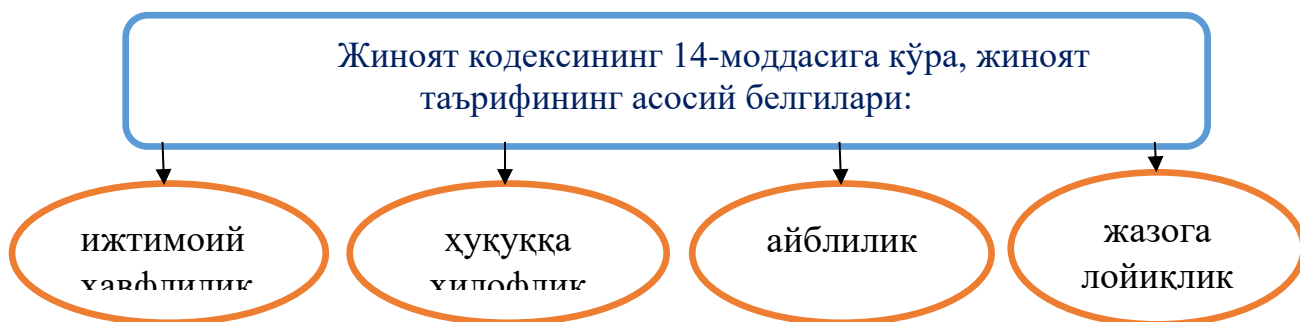
Шундай қилиб, жиноят жамиятнинг ижтимоий ҳаётидаги мураккаб ҳодисалардан биридир, шунинг учун ҳам унинг ўрганилишига нафақат юристлар, балки философлар, сиёсатшунослар, социологлар ва бошқа соҳа олимлари ҳам кўп эътибор қилади.

Жиноятчилик муаммоси бир неча юз йиллардан буён етакчи олимлар фикрини банд қилиб келмоқда. Аммо ҳозиргача бу ижтимоий ҳодисага қарши чора топилгани йўқ. Демократик ва ҳуқуқий давлат қуриш даврида жамиятимизда жиноят ҳуқуқи, аввало, шахсни, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини, жамият ва давлат манфаатларини, мулкни, табиий муҳитни, тинчликни, инсоният хавфсизлигини жиноий тажовузлардан қўриқлашда ижтимоий ҳаётни бошқарувчи куч сифатида яққол намоён бўлади.

Кўриб чиқилаётган таърифда жиноятнинг формал норматив аломатлари (қилмишнинг Жиноят кодекси билан тақиқланиши) ҳамда унинг ижтимоий моҳиятини очиб берувчи моддий аломатлари (унинг ижтимоий хавфлилиги) назарда тутилгани учун ҳам бу таъриф расмий-моддий ҳисобланади. Жиноятнинг формал белгиси қонунчиликдаги «қонунда у ҳақда кўрсатилмаган жиноят йўқ» принципида ўз ифодасини топади. Демак, Ўзбекистон Республикаси Жиноят қонунида ҳудди айрим чет давлатлардаги каби (Англия, Ҳиндистон, АҚШ ва б.)

жиноят қонунини ўхшашлиги бўйича қўллашга йўл қўйилмайди. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи (ҳуқуқни қўлловчи) органлар томонидан қонунчиликда қайд қилинмаган ижтимоий хавфли қилмишлар аниқланиши мумкин ва шунинг учун ҳам улар жиноий жазога лойиқ деб топилмайди. Жиноят деб ҳисобланадиган ижтимоий хавфли қилмишлар рўйхати кенг талқин қилинмайди. Жиноий жавобгарликка ва жазога фақат жиноят қонунида ижтимоий хавфли қилмиш, яъни муайян жиноят аломатига эга бўлган, Жиноят кодекси Махсус қисмининг у ёки бу моддасида белгиланган қилмиш содир этган шахс тортилади.

Жиноятнинг моддий белгиси мазмун-моҳиятига кўра, ижтимоий хавфлилик хусусиятига эга, яъни жиноят қонуни билан кўриқланадиган объектларга зарар етказадиган ёки шундай зарар етказиш реал хавфини келтириб чиқарадиган қилмиш ҳисобланади.

Жиноятнинг ижтимоий хавфлилиги, аввало, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида эълон қилинган ва қафолатланган муҳим ижтимоий кадриятларга тажовуз қилиш билан аниқланади.

Жиноят кодексининг 14-моддаси 2-қисмига мувофиқ, қонун билан кўриқланадиган объектларга зарар етказадиган ёки шундай зарар етказиш реал хавфини келтириб чиқарадиган қилмиш ижтимоий хавфли қилмиш деб топилди.

Жиноят сифат ва миқдор кўрсаткичларига эга. Жиноятнинг сифатга кўра ўзига хослиги ижтимоий хавфнинг табиатида намоён бўлади. Жиноятнинг миқдорий тавсифи ижтимоий хавф даражасида ифодаланади.

Ижтимоий хавфнинг табиати ижтимоий муносабатлар мазмуни, уларнинг кадриятлар тизимидаги ўрни, объектга етказган зарарининг мазмуни, айбнинг шакл билан аниқланадиган муайян тур ёки кўринишдаги жиноятнинг ижтимоий хоссасидир.

Ижтимоий хавфлилик даражаси бир хил хусусиятдаги ижтимоий хавфли қилмишнинг қиёсий хавфлилиги ифодасидир.

Ижтимоий хавфлилик даражаси зарарнинг катталиги, қасд ва эҳтиётсизлик турига, мотив ва мақсадлар мазмунига, жиноятнинг содир этилиш жойи, вақти, усули, вазияти, қуроллари ва бошқа ҳолатларга боғлиқ бўлади.

Ҳуқуққа хилофлик жиноятнинг ижтимоий объектив аломатлари ижтимоий хавфлилик ва айбдорликдан фарқли ўлароқ, жиноятни баҳолаш норматив белгиси бўлган жиноят қонунидаги ижтимоий хавфнинг юридик ифодасидир.

Жиноятнинг норматив ва ижтимоий белгилари ўртасидаги муносабатни тўғри белгилаш қонунчилик фаолиятида алоҳида аҳамият касб этади. Мамлакатимизнинг жиноят қонунига жиноий қилмишни киритишда, доимо жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий, ғоявий ва ижтимоий-ҳуқуқий эҳтиёжларига

асосланилади. У ёки бу ғайриқонуний қилмиш Жиноят кодексининг Махсус қисмида жиноят сифатида белгиланган, чунки улар ижтимоий хавфлидир.

Бу, биринчидан, Жиноят кодексининг Махсус қисмидаги жиноий-ҳуқуқий нормалар диспозицияларида қилмиш белгиланганини англатади. Иккинчидан, жиноий-ҳуқуқий нормалар озодликдан маҳрум қилиш, қамоқ, ахлоқ тузатиш ишлари, жарима ва бошқалар каби муайян жазо турларидан иборат санкцияларни назарда тутаяди. Ижтимоий хавфли ва ҳуқуққа хилоф қилмиш фақат айб мавжуд бўлсагина жиноят деб топилади.

Ўзбекистон Республикаси жиноят ҳуқуқи айбсиз айб қўйишни инкор этади. Жиноят кодексининг айб учун жавобгарлик принципини ифодалаган 9-моддасида «шахс қонунда белгиланган тартибда айби исботланган ижтимоий хавфли қилмишлари учунгина жавобгар бўлади», дея таъкидланган. Шунинг учун ҳам эҳтиётсизлик оқибатида содир этилган қилмиш айбсиз жиноят деб топилиши мумкин эмас. Бундан ташқари, айбсиз содир этилган ижтимоий хавфли хатти-ҳаракатлар жиноят ҳисобланмайди.

Айб – бу шахснинг ўзи содир этадиган қилмишига қасд ёки эҳтиётсизлик тарзида ифодаланган ижтимоий ахлоқ ва қонун билан қораланадиган руҳий муносабатлардир.

Жиноят – жазога лойиқ қилмиш. Шунга кўра, қилмишнинг жиноят сифатидаги энг муҳим белгиси унинг жазога лойиқлигидир. Жиноят қонуни жиноий жазо қўллаш таҳдиди билан у ёки бу ижтимоий хавфли хатти-ҳаракат содир этишни тақиқлайди. Фақатгина жазога тортиладиган бундай ижтимоий қилмишлар жиноят ҳисобланади. Жиноят кодексининг Махсус қисмидаги моддаларнинг диспозицияларида нафақат у ёки бу жиноят аломатлари кўрсатилган, балки уларни содир этганлик учун санкциялар – жазонинг ҳажми ва аниқ кўринишлари ҳам белгиланган. Бундай ҳолларда жазонинг ўлчови ва хусусияти муайян жиноятнинг ижтимоий хавфлилики даражасига мос келади. Бироқ, Жиноят кодекси Махсус қисмининг моддаларида белгиланган санкциялардаги жазолар ҳар доим ва ҳамма ҳолатларда ҳам қўлланилади дегани эмас. Жиноят кодекси жазодан озод қиладиган ҳолатларни ҳам назарда тутаяди. Кўпинча, бу ижтимоий хавфи ката бўлмаган жиноятларга тааллуқлидир.

Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 2006 йил 3 февралдаги Жиноятнинг ижтимоий хавфлилики даражаси қилмиш содир этилиши ҳолатлари (жиноий ниятнинг амалга оширилганлиги даражаси ва босқичлари, жиноятни содир этиш усули, зарар миқдори ёки келиб чиққан оқибатлар оғирлиги иштирокчиликда содир этилган жиноятда судланувчининг роли) билан белгиланади. Шу билан бир қаторда, Жиноят кодекси бир қатор жиноий жазо ва жавобгарликдан озод қилиш институтларини назарда тутаяди. Бундай озод қилиш асосида жиноий қатағонни қисқартириш ва жазонинг индивидуаллаштиришини таъминловчи инсонпарварлик принципи ётади. Жавобгарликдан ва жазодан озод қилиш институтлари (ЖК 64–76 ва 87–90-м.) жиноятчиликка қарши курашда, шунингдек, судланганларни ахлоқан тарбиялаш жараёнида кенг ва самарали фойдаланилади. Бироқ, бу ҳолат асло жиноят – жазо қўллаш таҳдиди остида қонун билан тақиқланган қилмиш деган умумий қонуннинг бузилишига олиб келмайди. Жиноят Ўзбекистон Республикасининг жиноят ҳуқуқига кўра тавсифланар экан, унинг ахлоққа зид хусусиятини алоҳида таъкидлаш лозим. Бирор-бир жиноий қилмиш йўқки, у миллий ахлоқ асосларига тажовуз қилмаган

бўлсин. Шунинг ҳам таъкидлаш жоизки, қилмишнинг ижтимоий хавфлилиги доимий равишда ўзгармас бўлиб қолмайди. Ижтимоий муносабатлар ривожини, илмий-техник тараққиёт қилмишнинг ижтимоий хавфли ва жазога лойиқ деб топиш мезонига ўзгартириш киритиши ва аксинча бўлиши мумкин. Бугун ижтимоий хавфли бўлган қилмиш, эртага ижтимоий норма бўлиши ёки қандайдир янги қилмишнинг жиноят қонунини тақиқлаш заруриятини юзага келтириши мумкин.

Бундай ҳолларда жиноят ҳуқуқидаги бўшлиқни тўлдирувчи қонун чиқарувчи орган ЎзР Олий Мажлисида. Суд, прокурор, терговчи, суриштирув органлари жиноий-ҳуқуқий бошқарув доирасидан ташқарида бўлган қилмишларга жиноий-ҳуқуқий тус беришга ҳақлари йўқ. Бу органлар ижтимоий хавфли қилмишнинг янги турига дуч келишганда унинг қонун билан тақиқланиши ва уни содир этганлик учун жиноий жавобгарлик масаласини кўтариб чиқиши керак. Жиноятнинг ўзгарувчан аломати бир ҳолатда қилмишнинг ижтимоий хавфи кўп, бошқасида кам бўлиши билан изоҳланади. Масалан, ҳарбий ҳолат шароитида қатор қилмишларнинг ижтимоий хавфи юқори бўлади. Республикамиз халқининг моддий ва маънавий турмуш тарзининг юксалиши, интизомийлик ва онглиликнинг ўсиши турли хил жамоат тартибининг бузилишларига акс таъсир кўрсатади.

Шунинг учун қонунда, масалан, юқори ижтимоий хавфга эга безорилик хатти-ҳаракатига алоҳида эътибор қилинган. Буларга инсон аъзолари ёки тўқималарини ажратиб олиш (ЖК 133-м.), одам савдоси (ЖК 135-м.), одам ўғирлаш (ЖК 137-м.), виждон эркинлигини бузиш (ЖК 145-м.) ва бошқаларни киритиш жоиз. Янги Жиноят кодекси қабул қилингунга қадар (1994 йил) ижтимоий хавфли бўлган ва жиноят деб топилган айрим қилмишларни қонун чиқарувчи Жиноят кодексидан чиқарди, чунки улар эндиликда ижтимоий хавфли эмас ва жиноят ҳисобланмайди. Юқоридагилардан кўриниб турибдики, ижтимоий хавфлилиқ умуман жамият, айти пайтда, ҳар бир фуқаро манфаатларига тажовуз қилинган жиноятдир. Чунки бизнинг мамлакатимизда жамият ва алоҳида шахслар манфаатлари гармоник уйғунлашган.

Шундай қилиб, Ўзбекистон Республикаси жиноят ҳуқуқига кўра, Жиноят кодекси билан кўриқланадиган объектларга зарар етказган ёки зарар етказиш хавфини келтириб чиқарадиган ижтимоий хавфли, ҳуқуққа хилоф, айбли ва жазога лойиқ қилмиш жиноят деб топилади.

3-ўқув саволи. Жиноят таркиби тушунчаси ва тузилиши.

Жиноят таркиби жиноят ҳуқуқи назариясида асосий ўринлардан бирини эгаллайди ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораларининг фаолиятида катта аҳамиятга эга бўлиб, Жиноят кодексининг 16-моддаси 2-қисмига мувофиқ, жиноят қонунчилигида назарда тутилган жиноят таркибининг барча аломатлари мавжуд бўлган қилмишнинг содир этиш жавобгарликка тортишга асос бўлади.

Жиноят таркиби тушунчаси. Жиноят таркиби бу - жиноят қонунчилигида аниқ бир ижтимоий хавфли қилмишнинг жиноят деб таърифловчи энг кам ва етарли объектив ва субъектив белгилар йиғиндисидир.

Жиноят таркибининг объектив ва субъектив белгилари ўртасида ўзаро алоқа ва узвий боғлиқлик мавжуд бўлиб, ҳар бир белги бошқалари билан биргаликда мавжуд бўлади ва ажралмас бир бутунликнинг зарурий қисмини

ташқил қилади. Қилмишда жиноят таркибининг белгилари йиғиндисиде мавжудлиги бу жиноий жавобгарликка тортиш учун энг кам ва етарли асослар борлигини англатади. Масалан, ЖКнинг 161-моддасида назарда тутилган «Қўпарувчилик» жинояти таркибининг зарурий белгиларидан бири Ўзбекистон Республикасининг давлат органлари ёки ижтимоий-сиёсий вазиятнинг барқарорлигига ёки иқтисодийётига путур етказиш мақсадининг мавжудлигидир. Шундан келиб чиқиб, агар одамларни қириб юбориш, уларнинг соғлиғига зиён, мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилишга қаратилган ҳаракатлар бошқа мақсадлар билан амалга оширилган бўлса, қилмишни қўпарувчилик каби баҳолаш асоссиз бўлади.

Жиноят таркибининг белгилари фақат жиноят қонуни билан белгиланади. Бу ЖК нинг 2-моддасида аниқ ёзилган ва унда муҳим бўлган ижтимоий муносабатларни қўриқлаш вазифаларини амалга ошириш учун Жиноят кодекси жавобгарликнинг асослари ва принципларини қандай ижтимоий хавфли қилмишлар содир этган шахсларга нисбатан қўлланилиши мумкин бўлган жазо ва бошқа ҳуқуқий таъсир чораларини белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленумининг «Суд томонидан жиноят учун жазо тайинлаш амалиёти тўғрисида» 2006 йил 3-феврал 01-сонли қарорида жиноят ва жиноят-процессуал қонунлари талабларига сўзсиз ва аниқ роя қилиш зарурлигига ва қилмишида жиноят таркиби мавжуд бўлмаган шахсларнинг судланишига ҳамда нотўғри квалификация қилиш ҳолатларига ва иш ҳолатларини ва айбдор шахсини инобатга олмасдан жазо чораларини тайинлашга йўл қўймасликка катта эътибор берилади.

Шу билан бирга, ҳар бир аниқ жиноят таркиби нафақат унинг ўзига хосликлари ёки қирраларини кўрсатувчи белгилар билан таърифланади. Ҳар бир аниқ жиноят таркиби шундай белгиларга эгаки, унга зарур бўлган белги бир вақтда қолган таркиблар учун умумий белги бўлиши мумкин. Бу ерда барча таркиблар учун хос бўлган объект, объектив томон, субъект, субъектив томонларни айтиб ўтишни ўринли деб топамиз.

Жиноят таркибининг умумий тушунчаси барча жиноят таркибларига тегишли бўлган белгиларни умумлашган ҳолда акс эттиради ва алоҳида таркибларнинг мазмунини ёритиш учун муҳим илмий-билиш аҳамиятига эга. Аниқ жиноятларнинг ўзига хосликларини кўрсатиб ва мазмунини ёритиб, жиноят таркиби бир турдаги жиноятларни иккинчи турдаги жиноятлардан фарқини аниқлашга ёрдам беради. Жиноят таркиби белгиларини тўғри аниқлаш нафақат қилмишнинг қайси жиноят турига мансублигини аниқлаш масаласини, балки айбдорга қайси жазо чораси қўлланилиши мумкинлиги масаласини ва шу шахс содир этган қилмиш жиноят ҳисобланиши мумкинлиги масаласини ҳал қилишда аҳамиятга эга. Жиноят ҳақида сўз борар экан, жиноят содир этилган ёки этилмаганлиги шу жиноятни таърифловчи қонун нормалари, яъни жиноят таркиби асосида амалга оширилади. Бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 26-моддасида «Жиноят содир этганликда айбланаётган ҳар бир шахснинг иши судда қонуний тартибда, ошқора кўриб чиқилиб, унинг айби аниқланмагунча у айбдор ҳисобланмайди. Судда айбланаётган шахсга ўзини химоя қилиш учун барча шароитлар таъминлаб берилади» деб айтилган.

Жиноят таркибининг тузилиши.

Жиноят таркибининг турлари.

Жиноят таркибини ижтимоий хавфлилик даражасига кўра тўрт турга ажратиш мумкин:

1. Асосий таркибли жиноят.
2. Енгиллаштирувчи таркибли жиноят.
3. Оғирлаштирувчи таркибли жиноят.
4. Алоҳида оғирлаштирувчи таркибли жиноятларга ажратилади.

Асосий таркибли жиноят деб - аниқ турдаги ҳар бир жиноят учун зарур ва енгиллаштирувчи ҳамда оғирлаштирувчи белгилардан мустасно бўлган белгилар йиғиндисидан ташкил топади. Бу таркиб фақат шу жиноят турига мансуб муҳим ва ўзига хос белгилардан иборат бўлади. Масалан: 169- модданинг 1- қисми.

Енгиллаштирувчи (имтиёзли) таркибли жиноят деб - асосий таркибга кўшилиб, ушбу турдаги жиноятнинг ижтимоий хавфлилик даражасини камайтирувчи ҳолатлардан иборат таркибдир.

Оғирлаштирувчи таркибли жиноят деб - асосий таркиб белгилари билан бир қаторда, жиноятнинг ижтимоий хавфлилик даражасини оширадиган ҳолатлар мавжуд бўлади. Бундай ҳолатлар бир нечта, шу билан бирга, улар жиноят таркиби элементларининг барчасига ёки ҳаммасига тааллуқли бўлиши мумкин.

Алоҳида оғирлаштирувчи таркибли жиноят деб - асосий таркибнинг ўзида оғирлаштирувчи ҳолатларни акс эттиради. Бунда ижтимоий хавфлилик даражаси оғирлаштирувчи таркибдан ҳам юқори бўлади.

Ижтимоий хавфлилик даражасига кўра турлича бўлган жиноят таркиблари ЖКнинг турли моддаларида ёки битта модданинг турли қисм ва бандларида кўрсатилиши мумкин.

Жиноят таркиби белгилари қонун чиқарувчи қабул қилган баён қилиш услубига қараб оддий ва мураккабга ажратилиши мумкин.

Оддий таркибли жиноятлар - қонунда таърифланганда ҳар бир таркиб белгиси биттадан кўрсатилади: битта объект, битта ҳаракат, битта оқибат, битта айб шакли.

Мураккаб таркибли жиноятлар - шундай таркибга эгаки, унда икки ёки ундан кўп объект, икки ёки ундан кўп қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик), бир неча муқобил белгилар, битта таркибга мансуб бир қатор оддий таркиблар ёки айбнинг икки шакли мавжуд бўлади.

Ушбу тушунчага асосланиб махсус адабиётларда **мураккаб таркибли жиноятлар куйидаги турларга ажратилади:**

- кўп объектли жиноятлар,

- бир неча қилмишдан ёки бир неча оқибатдан иборат жиноят таркиблари,
- муқобил таркиблар,
- таркибли таркиблар,
- икки айб шаклидан иборат таркиб.

Кўп объектли таркиб - икки ёки ундан кўп объектларга тажовуз қилувчи қилмишдан иборат жиноят таркиблари киради.

Бир неча қилмишдан иборат жиноят таркиби - икки ёки ундан ортик қилмишлар йиғиндиси, ягона жиноят таркибини вужудга келтирадиган таркиблар киради.

Муқобил таркиб - бир неча қилмиш ёки бир неча жиноий оқибатлардан иборат бўлиб, жиноят таркиби мавжуд деб ҳисоблаш учун шулардан камида биттасининг борлиги кифоя қилади.

Икки айб шакли мавжуд бўлган жиноят таркиби - бу шундай таркибки, уларда айбдор ўз қилмишига (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) ва унинг натижасида келиб чиққан оқибатга турли руҳий муносабатда бўлади.

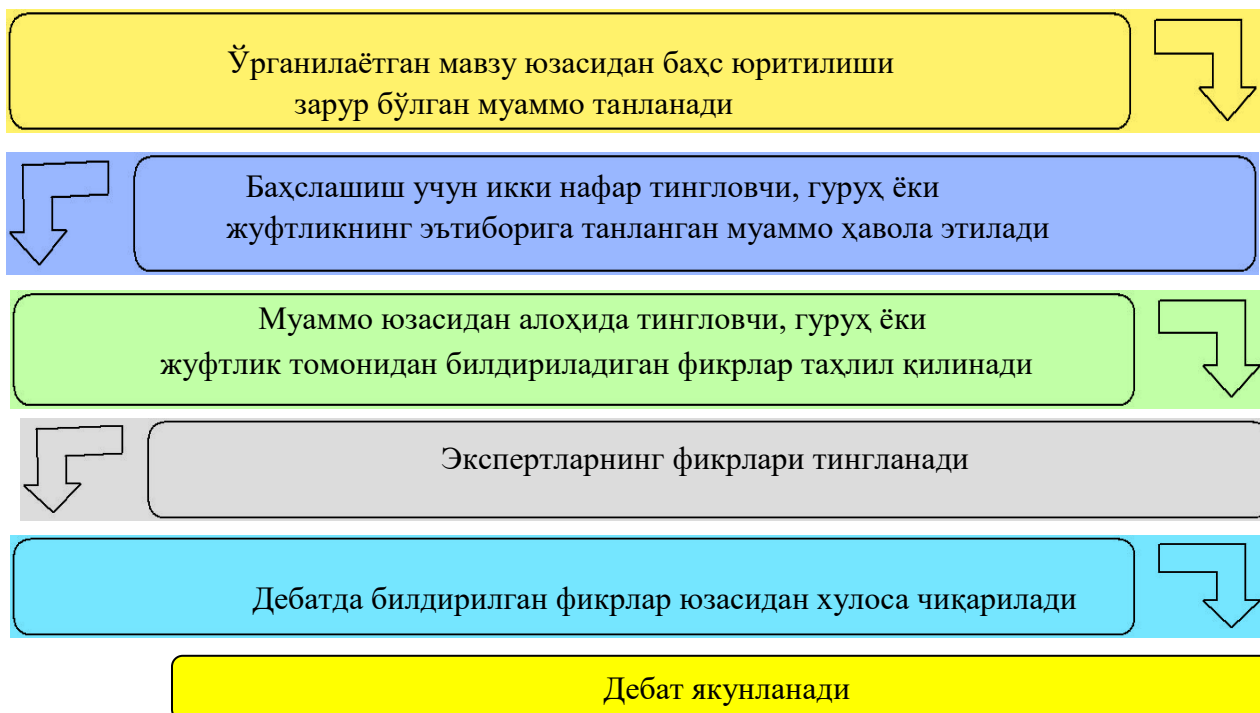
Мустақил тайёргарлик учун топшириқ

1. Умумий ва махсус қисмларнинг ўзаро фарқланиши.
2. Жиноят кодекси тизими, тузилишини баён этинг.
3. Жиноятларнинг таснифланишини конспектлаштиринг (мисоллар билан).
4. Жиноят белгиларининг мазмунини ёритинг.

Семинар машғулотини (2 соат)

Ушбу ўқув машғулотини «**Дебат**» методидан фойдаланиш орқали ўтказилади. «Дебат» (французча «дебаттере» сўзидан олинган бўлиб, «дебат» – «баҳслашмоқ») технологияси йиғилиш, мажлис ёки машғулотларда бирор-бир мавзу юзасидан иштирокчилар ўртасида ўзаро баҳс уюштириш, уларнинг ўзаро фикр алмашишларини таъминлашга хизмат қилади.

Ўқув машғулотларида дебат қуйидаги тартибда уюштирилади:

Ўқув машғулотнинг муаммоли саволлари:

1-муаммо. Қозоғистонда содир этилиб, жиноий оқибати эса, Ўзбекистон ҳудудида юз берган бўлса Ўзбекистон ҳудудида содир этилган жиноят деб топиладими?

2-муаммо. Депутат ва сенат аъзолари томонидан жиноят содир этилган тақдирда улар бошқа жисмоний шахслардан ҳар хил ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлиб, қонунда уларга нисбатан енгиллаштирувчи ҳолатлар белгиланганми?

3-муаммо. Қилмишни жиноят деб ҳисоблайдиган, жазони кучайтирадиган ёки шахснинг ҳолатини бошқача тарзда ёмонлаштирадиган қонун орқага қайтиш кучига эгами?

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИ МАЗМУНИ (2 соат)

11-мавзу: Жиноий жазо тушунчаси, мақсади ва турлари.

Режа:

1. Жиноят ҳуқуқида жазо тушунчаси ва мақсади.
2. Жазо тизими тушунчаси ва турлари. Ассосий ва қўшимча жазолар тушунчаси ва турлари.

1-ўқув саволи: Жиноят ҳуқуқида жазо тушунчаси ва мақсади.

Жазо чоралари жиноятчиликка қарши курашда, жамиятни жиноий тажовузлардан химоя қилиш воситаси булиб хизмат қилади. Жазо Жиноят кодексининг «Махсус» қисми нормасида жавобгарлик белгиланган, содир этилган жиноятнинг ҳуқуққа хилофлиги белгисидир. Жиноят ва жазо тушунчаларининг ўзаро боғлиқлиги содир этилган жиноятга нисбатан қўлланиладиган қонунийлик ва айб учун жавобгарлик принципларида ифодаланади.

Жазо деб - жиноят содир этишда айбли деб топилган шахсга нисбатан давлат номидан суд ҳукми билан қўлланиладиган ва маҳкумни қонунда назарда тутилган муайян ҳуқуқ ва эркинликлардан маҳрум қилиш ёки уларни чеклашдан иборат мажбурият чорасига айтилади.

Жиноий жазо белгилари:

- жиноий жазо давлатнинг мажбурият чораси ҳисобланади;
- давлат номидан унинг органлари томонидан амалга оширилади;
- жиноий жазо чораси фақат жиноят ишлари бўйича судлар томонидан тайинланади;
- жазо тайинлаш учун жиноий қилмишнинг содир этилганлиги асос бўлади;
- жазо фақат жиноят содир этишда айбдор деб топилган шахсга нисбатан тайинланади;
- жазо шахсни муайян ҳуқуқ ва эркинликлардан маълум вақт оралиғида чеклашида ифодаланади;
- махсус ҳуқуқ ва эркинликлардан маҳрум қилиш фақат жиноят қонунда кўрсатилади;
- судланганлик ҳолатини келтириб чиқаради.

Жиноий жазо ўз мазмуни, функцияси, хусусияти ва таъсир килувчи объектига кўра, жазо тайинлаш жазони ижро этиш ва жазодан озод қилиш жараёнида вужудга келувчи ижтимоий муносабатларга нисбатан кенгрок ҳисобланади. Жиноий жазо жиноятчи шахси, жамиятнинг бошқа аъзолари ва жамиятнинг ўзига таъсир қилиши билан боғлиқ бўлган мажбурият чораларининг жамидир. Бу давлатнинг жиноятчиликка қарши сиёсатини режалаштириш ва

амалга ошириш, жиноят ва жиноят ижроия қонуни талабларини бажариш имконини беради. Жиноий жазони ижтимоий категория сифатида ўрганишнинг муҳим муаммоси, унинг ижтимоий функцияси ҳисобланади. Жазонинг энг муҳим функцияларидан бири - жиноят содир этган шахсни унга нисбатан жазони қўллаш орқали у огоҳлантирилишидир. Жиноий жазо умумий ва махсус ижтимоий назорат функциясини амалга оширади. Ижтимоий назоратнинг самарадорлиги жазони жиноятчиликка қарши кураш воситаси сифатида қўлланишига, кўпинча ижтимоий ўзгаришларнинг қонунчиликда акс эттирилишига ва ижро этилишига боғлиқдир.

Жазонинг мақсадини белгилаш - жиноят ҳуқуқининг муҳим масалаларидан бири ҳисобланади. Унинг ҳал қилинишига нафақат шу ҳуқуқ соҳасининг институтлари, балки жиноят қонуни нормаларининг қандай мақсадларда қўлланишига ҳам боғлиқдир.

Жазонинг мақсади – адолатли ва тўғри жазо тайинланишидан келиб чиқиши кутилган натижа бўлиб, ЖКнинг 42-моддаси 2-қисмига кўра, жазо мақсадига:

- маҳкумни ахлоқан тузатиш;
- маҳкумнинг жиноий фаолиятини давом эттиришига тўсқинлик қилиш;
- маҳкумни янги жиноят содир этишини олдини олиш;
- бошқа шахсларнинг жиноят содир этишларини олдини олиш киради.

Тарбиялаш – жазонинг алоҳида бир мақсади сифатида жиноят содир этган шахсга жазо қўллаш орқали уни қонунга риоя этиш руҳида тарбиялаш, қонун ва ахлоқ нормаларини ҳурмат қилиш, ҳалол турмуш кечирish ва меҳнат қилиш руҳида тарбиялашдан иборатдир.

Жиноий фаолиятни давом эттиришга тўсқинлик қилиш эса – жазонинг махсус мақсади сифатида шахсни, жиноят қонуни билан қўриқланадиган манфаатларга қарши қаратилган ижтимоий хавфли тажовузига чек қўйилишини аниглади.

Жиноятни олдини олиш – жиноят ҳуқуқида иккига умумий ва махсус олдини олишга ажратилади.

Умумий кўринишдаги олдини олиш деганда – бошқа шахсларнинг ҳам жиноят содир этишларини олдини олишни назарда тутса.

Махсус олдини олиш эса – маҳкумнинг янги жиноят содир этишини олдини олишни назарда тутди.

Жазонинг мақсадларидан яна бири маҳкумнинг жиноий фаолиятини давом эттиришига тўсқинлик қилишдан иборат. Шахсга жиноят содир қилганлик учун у ёки бу турдаги жазо қўлланилганда, унинг ҳуқуқи чекланади ва ҳулки назорат остига олинади. Айниқса, озодликдан маҳрум қилиш жазосига ҳукм қилинган маҳкум қаттиқ назорат остига олинади ва ўз жиноий фаолиятини давом эттириш имкониятидан маҳрум бўлади.

Давлат жиноий жазони қўллаш билан жиноятчини ўз фуқароларидан изоляция қилади ва ҳимоя қилади, уни жиноят содир этиш имкониятидан маҳрум қилади. Маълум даражада бу махсус огоҳлантириш чоралари доирасига киради. Ушбу мақсаднинг қонунда мустақил ажратиб кўрсатилганлиги тўғри бўлган.

2-ўқув саволи: Жазо тизими тушунчаси ва турлари.

Жазо тизими деб – жиноят қонунида белгиланган тартибда оғирлик даражасига кўра, енгилидан оғирига қараб жойлаштирилган жазо турлари йиғиндисига айтилади.

Амалдаги ЖКнинг 43-моддасига кўра, жиноий жазонинг 10 хил тури мавжуд бўлиб, улар 3 гуруҳга бўлинади.

Жиноий жазо тизими		
№	Жазо гуруҳлари	Жазо турлари
1	Асосий жазолар:	- жарима; - муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш; - мажбурий жамоат ишлари - ахлоқ тузатиш ишлари; - хизмат бўйича чеклаш; - озодликни чеклаш; - интизомий қисмга жўнатиш; - озодликдан маҳрум қилиш; - умрбод озодликдан маҳрум қилиш.
2	Қўшимча жазо:	- ҳарбий ёки махсус унвондан маҳрум қилиш.
3	Аралаш турдаги жазо (ҳам асосий ҳам қўшимча жазо тариқасида тайинланиши мумкин бўлган жазо):	- муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш

Жарима. Жарима айбдордан давлат даромадига ушбу Кодексда белгиланган миқдорда пул ундиришдир.

Жарима базавий ҳисоблаш миқдорининг беш бараваридан олти юз бараваригача миқдорда белгиланади.

Агар ҳукм қилинган шахс жазо тариқасида тайинланган жаримани мажбурий ижро этиш учун белгиланган муддатларда тўлашдан бўйин товласа ёхуд қарздорда ундирув қаратилиши мумкин бўлган мол-мулк мавжуд эмаслиги туфайли мажбурий ижро этиш учун белгиланган муддатлар мобайнида жаримани ундиришнинг имкони бўлмаса, худди шунингдек кечиктириш муддати тугаганидан кейин жарима тўланмаган ёки жаримани бўлиб-бўлиб тўлаш шартлари бузилган тақдирда, суд жариманинг тўланмаган миқдорини мажбурий жамоат ишлари, ахлоқ тузатиш ишлари, хизмат бўйича чеклаш, озодликни чеклаш ёки озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо билан алмаштиради. Бундай ҳолда мажбурий жамоат ишларининг икки ярим соати базавий ҳисоблаш миқдорининг бир баравари миқдоридаги жаримага тенглаштирилиб, тўрт юз саксон соатдан кўп бўлмаган муддатга, ахлоқ тузатиш ишларининг, хизмат бўйича чеклашнинг, озодликни чеклашнинг ёки озодликдан маҳрум қилишнинг ҳар бир ойи базавий ҳисоблаш миқдорининг ўн олти баравари миқдоридаги жаримага тенглаштирилиб, уч йилдан кўп бўлмаган муддатга тайинланади (ЖКнинг 44-моддаси).

Муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш. Шахсни муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш суд тайинлаган муддат давомида айбдорнинг корхоналар, муассасалар ёки ташкилотларда у ёки бу мансабни эгаллашини ёхуд у ёки бу фаолият билан

шуғулланишини тақиқлашдан иборатдир. Ана шундай мансаб ёки фаолиятнинг тури суд томонидан айблов ҳукмида кўрсатилади.

Муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш айбдорнинг мансаби ёки иш фаолияти билан бевосита боғлиқ бўлган жиноятни содир этганлиги учун асосий жазо тариқасида тайинланганда — бир йилдан беш йилгача муддатга, қўшимча жазо тариқасида тайинланганда — бир йилдан уч йилгача муддатга белгиланади.

Агар муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш айбдорга асосий жазо тариқасида тайинланмаган бўлса, бундай жазо суд томонидан ушбу Кодекс Махсус қисмининг тегишли моддасида назарда тутилган ҳар қандай турдаги жазога қўшимча жазо тариқасида тайинланиши мумкин.

Муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш жазоси озодликдан маҳрум қилиш, интизомий қисмга жўнатиш жазосига қўшимча жазо тариқасида тайинланган бўлса, асосий жазонинг бутун муддатига, бундан ташқари суд ҳукми билан тайинланган муддатга жорий этилади. Бу жазо бошқа асосий жазоларга қўшимча жазо тариқасида тайинланганда ва маҳкум шартли ҳукм қилинганда унинг муддати ҳукм қонуний кучга кирган вақтдан бошлаб ҳисобланади.

Тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган шахсларга нисбатан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқидан маҳрум қилиш тарзидаги жазо тайинланмайди, бундан одам ўлишига ёки бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган ҳоллар мустасно (ЖКнинг 45-оддаси).

Мажбурий жамоат ишлари. Мажбурий жамоат ишлари маҳкумни ҳақ тўланмайдиган фойдали жамоат ишларини бажаришга мажбурий тарзда жалб қилишдан иборатдир. Маҳкум ишлаётган ёки ўқиётган бўлса, мажбурий жамоат ишлари ишдан ёки ўқишдан бўш вақтда ўталади.

Маҳкумлар мажбурий жамоат ишларини ўташи мумкин бўлган жойлар (объектлар) ва мажбурий жамоат ишларининг тури мазкур жазонинг ижросини назорат қилувчи органлар томонидан белгиланади.

Мажбурий жамоат ишлари бир юз йигирма соатдан тўрт юз саксон соатгача бўлган муддатга тайинланади ва олти ой давомида кунига тўрт соатдан кўп бўлмаган вақтда, маҳкумга боғлиқ бўлмаган ҳолатлар юзага келган тақдирда эса, бир йилгача бўлган муҳлатда кунига тўрт соатдан кўп бўлмаган вақтда ўталади.

Мажбурий жамоат ишлари пенсия ёшига етган шахсларга, ўн олти ёшга тўлмаган шахсларга, ҳомиладор аёлларга, уч ёшга тўлмаган болалари бор аёлларга, биринчи ва иккинчи гуруҳ ногиронлиги бўлган шахсларга, ҳарбий хизматчиларга, чет эл фуқароларига ва Ўзбекистон Республикасида доимий яшамайдиган шахсларга нисбатан қўлланилмайди.

Маҳкум жазони ўташдан бўйин товлаган тақдирда, суд мажбурий жамоат ишларининг ўталмаган муддатини мажбурий жамоат ишларининг тўрт соатини озодликни чеклашнинг ёки озодликдан маҳрум қилишнинг бир кунига тенглаштирган ҳолда ҳисоблаб, озодликни чеклаш ёки озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо билан алмаштиради. Жазони ўташдан бўйин товланилган вақт жазонинг ўталган муддатига қўшиб ҳисобланмайди (**45¹-модда**).

Ахлоқ тузатиш ишлари. Ахлоқ тузатиш ишлари шахс иш ҳақининг ўн фоизидан ўттиз фоизигача миқдорини давлат даромади ҳисобига ушлаб қолган ҳолда уни меҳнатга мажбуран жалб қилишдан иборат бўлиб, жазо суднинг ҳукмига мувофиқ маҳкумнинг ўз иш жойи ёки мазкур жазо ижросини назорат қилувчи органлар белгилаб берадиган бошқа жойларда ўталади.

Ахлоқ тузатиш ишлари олти ойдан уч йилгача муддатга тайинланади.

Ахлоқ тузатиш ишлари пенсия ёшига етганларга, меҳнатга қобилиятсизларга, ҳомиладор аёлларга, уч ёшга тўлмаган болалари бор аёлларга ва ҳарбий хизматчиларга нисбатан қўлланилмайди.

Агар шахс суд томонидан тайинланган ахлоқ тузатиш ишлари муддатининг жами бўлиб ўндан бир қисмидан кўпроғини ўташдан бўйин товласа, суд ахлоқ тузатиш ишларининг ўталмаган муддатини худди шу муддатга озодликни чеклаш ёки озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо билан алмаштиради. Жазони ўташдан бўйин товлаган вақт жазонинг ўталган муддатига қўшиб ҳисобланмайди (ЖКнинг **46-моддаси**).

Хизмат бўйича чеклаш. Хизмат бўйича чеклаш — ҳарбий хизматни контракт бўйича ўтаётган ҳарбий хизматчини суд ҳукмида кўрсатилган муддат давомида муайян ҳуқуқ ва имтиёзлардан маҳрум қилиб, пул таъминотининг ўн фоизидан ўтгиз фоизигача бўлган миқдорини давлат даромади ҳисобига ушлаб қолишдан иборатдир.

Хизмат бўйича чеклаш жазо чораси ЖК Махсус қисми моддасида назарда тутилган ҳолларда икки ойдан уч йилгача муддатга қўлланилади. Ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят ёки оғир оқибатларни келтириб чиқармаган эҳтиётсизлик орқасида содир этилган жиноят учун суд иш ҳолатлари ва маҳкумнинг шахсини ҳисобга олган ҳолда уч йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш ёки ахлоқ тузатиш ишлари жазоси ўрнига шу муддатга хизмат бўйича чеклаш жазосини қўллаши мумкин.

Хизмат бўйича чеклаш тариқасидаги жазони ўташ муддати давомида маҳкумнинг мансабини, ҳарбий ёки махсус унвонини ошириш мумкин эмас, жазони ўтаган вақт эса, унинг кўп йил ишлаганлик, навбатдаги ҳарбий ёки махсус унвон ҳамда пенсия олиш учун асос бўладиган хизмат муддатига қўшилмайди (ЖКнинг 47-моддаси).

Озодликни чеклаш. Озодликни чеклаш суд томонидан маҳкумга нисбатан яшаш жойини у ёки бу сабаб билан тарк этишни бутунлай тақиқлашдан ёки сутканинг муайян вақтида яшаш жойидан чиқишни чеклашдан иборат.

Озодликни чеклаш бир ойдан беш йилгача муддатга тайинланади ҳамда суд томонидан белгиланадиган органлар назорати остида ўталади. Озодликни чеклаш, уни маҳкумнинг яшаш жойида ўташ шартлари содир этилган қилмишнинг хусусияти ва суд чиқарган қарорни ижро этишдан бўйин товлашнинг олдини олиш ҳисобга олинган ҳолда суд томонидан белгиланади.

Қўлланилаётган тақиқнинг (чеклашнинг) хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, суд маҳкумнинг зиммасига қуйидаги қўшимча тақиқларни (чеклашларни) юклаши мумкин:

- муайян жойларга бормаслик;
- оммавий ва бошқа тадбирлар ўтказишда иштирок этмаслик;
- муайян фаолият билан шуғулланмаслик;
- муайян буюмларга эга бўлмаслик ёки уларни ўзида сақламаслик;
- транспорт воситасини бошқармаслик;
- маҳкумларни назорат қилувчи органнинг розилигисиз яшаш жойини, иш ва (ёки) ўқиш жойини ўзгартирмаслик, тегишли маъмурий ҳудуддан ташқарига чиқмаслик;
- муайян шахслар билан алоқа ўрнатмаслик;

алоқа воситаларидан, шу жумладан Интернетдан фойдаланмаслик;
алкоголли ичимликлар истеъмол қилмаслик.

Суд озодликни чеклашга ҳукм қилинган шахснинг зиммасига ўзи етказган моддий ва маънавий зарарнинг ўрнини қоплаш, ишга ёки ўқишга жойлашиш мажбуриятларини, шунингдек унинг тузалишига кўмаклашувчи бошқа мажбуриятларни юклаши мумкин.

Агар озодликни чеклашга ҳукм қилинган шахс жазони ўташ даврида ўзининг жиноий қилмишларини англаб етган, тузалиш йўлига қатъий ўтган, етказилган моддий ва маънавий зарарнинг ўрнини қоплаган бўлса, суд маҳкумга нисбатан илгари тайинланган тақиқларни (чеклашларни) тўлиқ ёки қисман бекор қилиши мумкин.

Маҳкум озодликни чеклаш тариқасидаги жазони ўташдан қасддан бўйин товлаган, шунингдек суд томонидан ўз зиммасига юкланган мажбуриятларни бажармаган тақдирда, суд озодликни чеклаш жазосининг ўталмай қолган муддатини бошқа турдаги жазо билан алмаштириши мумкин. Жазони ўташдан бўйин товлаш вақти ўталган жазо муддатига қўшиб ҳисобланмайди.

Озодликни чеклаш ҳарбий хизматчилар, чет эл фуқаролари, шунингдек Ўзбекистон Республикасида доимий яшаш жойига эга бўлмаган шахсларга нисбатан тайинланмайди (ЖКнинг **48¹-моддаси**).

Интизомий қисмга жўнатиш. Интизомий қисмга жўнатиш — муддатли ҳарбий хизмат ҳарбий хизматчисини суд томонидан белгиланган муддат мобайнида ички тартиби анча қаттиқ бўлган махсус ҳарбий қисмга жойлаштириш орқали, муайян ҳуқуқ ва имтиёзлардан маҳрум этишдир.

Интизомий қисмга жўнатиш жазоси ЖК Махсус қисми моддасида назарда тутилган ҳолларда уч ойдан бир йилгача муддатга қўлланилади. Суд иш ҳолатлари ва маҳкумнинг шахсини ҳисобга олган ҳолда уч йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси ўрнига шу муддатга интизомий қисмга жўнатиш жазосини қўллаши мумкин (ЖКнинг 49-моддаси).

Озодликдан маҳрум қилиш. Озодликдан маҳрум қилиш маҳкумни жамиятдан ажратиб жазони ижро этиш колонияси ёки турмага жойлаштиришдан иборатдир.

Озодликдан маҳрум қилиш бир ойдан йигирма йилгача муддатга белгиланади, ушбу модданинг учинчи қисмида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

Узоқ муддатли озодликдан маҳрум қилиш йигирма йилдан ортиқ, лекин йигирма беш йилдан кўп бўлмаган муддатга белгиланади ва фақат жавобгарликни оғирлаштирадиган ҳолатларда қасддан одам ўлдириш (97-модданинг иккинчи қисми) ва терроризм (155-модданинг учинчи қисми) учун тайинланиши мумкин.

Узоқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси аёлга, ўн саккиз ёшга тўлмасдан жиноят содир этган шахсга ва олтмиш ёшдан ошган эркакка нисбатан тайинланиши мумкин эмас.

Озодликдан маҳрум қилиш МЖТКнинг 60-моддасида назарда тутилган бир неча жазоларни қўшиш тартибида тайинланганда, унинг муддати йигирма беш йилгача белгиланиши мумкин.

Озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинаётган аёлларга ҳамда олтмиш ёшдан ошган эркакларга нисбатан тайинланаётган жазо муддати ЖК Махсус

қисми тегишли моддасида назарда тутилган озодликдан маҳрум этиш энг кўп муддатининг учдан икки қисмидан ортиқ бўлиши мумкин эмас.

Озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинаётган эркакларга нисбатан:

а) ижтимоий хавфи катта бўлмаган жинояти, эҳтиётсизлик оқибатида содир этилган жинояти учун ва қасддан унча оғир бўлмаган жиноят содир этганлик учун озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинаётганларга нисбатан жазони манзил-колонияларда;

б) қасддан оғир жиноят содир этганлик ва ўта оғир жинояти учун биринчи марта озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинаётганларга нисбатан жазони умумий тартибли колонияларда;

в) илгари қасддан содир этган жинояти учун озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ўтаб чиқиб ёки ўтаётган чоғида, қасддан янги содир этган жинояти учун ҳукм қилинаётганларга нисбатан жазони қаттиқ тартибли колонияларда;

г) ўта хавфли рецидивистларга нисбатан жазони махсус тартибли колонияларда ўташ тайинланади. Умрбод озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилганлар, шунингдек афв этиш тартибида умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси озодликдан маҳрум қилиш билан алмаштирилган шахслар ҳам жазони махсус тартибли колонияларда ўтайдилар.

Озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинаётган аёлларга нисбатан:

а) ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят, эҳтиётсизлик оқибатида жиноят содир этганларга ҳамда қасддан унча оғир бўлмаган жиноят содир этганларга нисбатан жазони манзил-колонияларда;

б) оғир ва ўта оғир жиноят учун жазони умумий тартибли колонияларда;

в) илгари озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ўтаб чиқиб, янги содир этган ўта оғир жинояти учун ҳукм қилинаётганларга, шунингдек ўта хавфли рецидивист деб топилганларга нисбатан жазони қаттиқ тартибли колонияларда ўташ тайинланади.

Турмага қамаш тариқасидаги озодликдан маҳрум қилиш, жазонинг муайян қисмига, лекин беш йилдан кўп бўлмаган муддатга:

а) ўта хавфли рецидивистларга;

б) оғир ёки ўта оғир жинояти учун беш йилдан ортиқ муддатга озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахсларга нисбатан тайинланиши мумкин.

Ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят содир этганлик, эҳтиётсизлик оқибатида жиноят содир этганлик ва қасддан унча оғир бўлмаган жиноят содир этганлик учун озодликдан маҳрум этиш тариқасидаги жазо ҳомиладор аёлларга ва уч ёшга тўлмаган болалари бор аёлларга нисбатан, шунингдек қонунчиликка мувофиқ ёшга доир пенсияга чиқиш ҳуқуқига эга бўлган шахсларга нисбатан тайинланмайди.

Суд томонидан жазони манзил-колонияда ўташи тайинланган маҳкум сақлаш режимини ашаддий бузувчи деб топилган тақдирда, суд уни жазонинг ўталмаган қисми муддатига умумий тартибли колонияга ўтказди (ЖКнинг 50-м).

Умрбод озодликдан маҳрум қилиш. Умрбод озодликдан маҳрум қилиш фавқулодда жазо чораси бўлиб, маҳкумни махсус тартибли жазони ижро этиш колониясига жойлаштириш орқали жамиятдан муддатсиз ажратиб қўйишдан иборатдир.

Умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси фақат жавобгарликни оғирлаштирадиган ҳолатларда қасддан одам ўлдириш (97-модданинг иккинчи қисми) ва терроризм (155-модданинг учинчи қисми) учун белгиланади.

Умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси аёлга, ўн саккиз ёшга тўлмасдан жиноят содир этган шахсга ва олтмиш ёшдан ошган эркакка нисбатан тайинланиши мумкин эмас (ЖКнинг 51-моддаси).

Ҳарбий ёки махсус унвондан маҳрум қилиш. Ҳарбий ёки махсус унвонга эга бўлган шахс оғир ёки ўта оғир жиноят учун ҳукм қилинганида суд ҳукми билан мазкур унвондан маҳрум қилиниши мумкин.

Олий ҳарбий ёки махсус унвонга ёхуд Ўзбекистон Республикасининг давлат мукофотига эга бўлган шахс оғир ёки ўта оғир жинояти учун ҳукм қилинганида суднинг ҳукм асосида киритадиган тақдимномасига биноан мазкур унвон ёки мукофотдан маҳрум қилиниши мумкин (ЖКнинг 52-моддаси).

Асосий жазолар деб – фақат ўзи мустақил (якка) кўринишда қўлланиладиган ва жазонинг асосий мақсадини амалга оширишни назарда тутадиган жазо турларига айтилади.

Қўшимча жазо деб – жазонинг мақсадини амалга ошириш учун ёрдамчи аҳамиятга эга бўлган ва асосий жазо тури билан биргаликда тайинланадиган жазо чорасига айтилади.

Аралаш турдаги жазо деб – жиноят қонунида назарда тутилган айнан бир жазо турининг содир этилган жиноятлар учун ҳам асосий ҳам қўшимча жазо тури тариқасида тайинланиши мумкин бўлган мажбурлов чорасига айтилади.

Муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш - ЖК Махсус қисмининг аниқ моддалари санкцияларида асосий жазо тариқасида кўрсатилмаган бўлса, ҳар қандай асосий жазо турига қўшимча жазо тариқасида тайинланиши мумкин бўлган жазо тури ҳисобланади.

Мустақил тайёргарлик учун топшириқ

1. Жазо тизими, асосий ва қўшимча жазолар деганда нима тушинилади?
2. Озодликдан маҳрум қилиш жазоси кимларга қўлланилмайди?
3. Ҳарбийларга қўлланилиши мумкин бўлган жазо турлари?
4. Жазодан озод қилиш ва жавобгарликдан озод қилишнинг ўзаро фарқи?
5. Жазо тайинлашда нималар ҳисобга олиниши лозим?

Семинар машғулоту (2 соат)

“Баҳс-мунозара” методи - мавзу бўйича тингловчилар билан ўзаро баҳс, фикр алмашинув тарзида ўтказиладиган ўқитиш методидир.

Ҳар қандай мавзу ва тажрибалар асосида муҳокама қилиниши назарда тутилган ҳолда ушбу метод қўлланилади. Баҳс-мунозарани бошқариб бориш вазифасини тингловчиларнинг бирига топшириши ёки ўқитувчининг ўзи олиб бориши мумкин. Баҳс-мунозарани эркин ҳолатда олиб бориш ва ҳар бир тингловчи мунозарага жалб этишга ҳаракат қилиш лозим. Ушбу метод олиб борилаётганда тингловчилар орасида пайдо бўладиган низоларни дарҳол бартараф этишга ҳаракат қилиш керак.

“Баҳс-мунозара” методини ўтказишда қуйидаги қоидаларга амал қилиш керак: барча тингловчилар иштирок этиши учун имконият яратиш;

“ўнг қўл” қоидаси (қўлини кўтариб, руҳсат олгандан сўнг сўзлаш)га риоя қилиш;

фикр-ғояларни тинглаш маданияти;

бир-бирларига ўзаро ҳурмат.

“Баҳс-мунозара” методининг босқичлари қуйидагилардан иборат:

1. Ўқитувчи мунозара мавзусига доир саволлар ишлаб чиқади.
2. Ўқитувчи тингловчиларга муаммо бўйича савол беради ва уларни мунозарага таклиф этади.
3. Ўқитувчи берилган саволга билдирилган жавобларни, яъни турли ғоя ва фикрларни ёзиб боради ёки бу вазифани бажариш учун тингловчилардан бирини котиб этиб тайинлайди. Бу босқичда ўқитувчи тингловчиларга ўз фикрларини эркин билдиришларига шароит яратиб беради.
4. Ўқитувчи тингловчилар билан биргаликда билдирилган фикр ва ғояларни гуруҳларга ажратади, умумлаштиради ва таҳлил қилади.
5. Таҳлил натижасида қўйилган муаммонинг энг мақбул ечими танланади.

Баҳс-мунозаранинг саволлари:

1. Жиноий жазоларнинг мақсади?
2. Ҳам асосий, ҳам қўшимча жиноий жазоларнинг ўзаро фарқи?
3. Айбдорнинг корхоналар, муассасалар ёки ташкилотларда у ёки бу мансабни эгаллашини ёхуд у ёки бу фаолият билан шуғулланишини тақиқлаш?

4. Маҳкумни ҳақ тўланмайдиган фойдали жамоат ишларини бажаришга мажбурий тарзда жалб қилиш мумкинми?
5. Мажбурий жамоат ишлари кимларга қўлланилмайди?
6. Ахлоқ тузатиш ишлари кимларга нисбатан қўлланилмайди?
7. Хизмат бўйича чеклаш қанча муддатга тайинланади?
8. Маҳкумни жамиятдан ажратиб жазони ижро этиш колонияси ёки турмага жойлаштириш жазоси?

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИ МАЗМУНИ (2 соат)

12-мавзу: Вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган шахснинг ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг жинсий-ҳуқуқий тавсифи.

Машғулот режаси:

1. Шахсга қарши жиноятларнинг тушунчаси ва турлари.
2. Соғлиққа қарши жиноятларнинг жинсий-ҳуқуқий тавсифи.
3. Жинсий эркинликка қарши жиноятларнинг жинсий-ҳуқуқий тавсифи.

1-Савол: Шахсга қарши жиноятларнинг тушунчаси ва турлари.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси Умумий қисми 17-моддасида **Жисмоний шахсларнинг жавобгарлиги** қайд этилган бўлиб, жиноят содир этгунга қадар **ўн олти ёшга** тўлган, ақли расо жисмоний шахслар жавобгарликка тортиладилар. Жиноят содир этгунга қадар **ўн тўрт ёшга** тўлган шахслар Жиноят кодексининг 97, 98, 104–106, 118, 119-моддалари, 126¹-моддасининг тўртинчи–саккизинчи қисмларида, 137, 164–166, 169-моддалари, 173-моддасининг иккинчи ва учинчи қисмлари, 220, 222, 247, 252, 263, 267, 271-моддалари, 277-моддасининг иккинчи ва учинчи қисмларида назарда тутилган жиноятлар учун жавобгарликка тортиладилар.

Жиноят Кодекснинг 122, 123, 125¹-моддаларида, 126¹-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмларида, 127, 127¹, 128¹, 144, 146, 193–195, 205–210, 225, 226, 230–232, 234, 235, 279–302-моддаларида назарда тутилган жиноятлар учун жиноят содир этгунга қадар **ўн саккиз ёшга** тўлган шахслар жавобгарликка тортиладилар.

Ўн саккиз ёшга тўлгунга қадар жиноят содир этган шахслар умумий қоидаларга мувофиқ ва Жиноят кодексининг Умумий қисми олтинчи

бўлимида назарда тутилган хусусиятлар ҳисобга олинган ҳолда жавобгарликка тортиладилар.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси Махсус қисмини етти бобдан (I боб – Ҳаётга қарши жиноятлар; II боб – Соғлиққа қарши жиноятлар; III боб – Ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли жиноятлар; IV боб – Жинсий эркинликка қарши жиноятлар; V боб – Оилага, ёшларга ва ахлоққа қарши жиноятлар; VI боб – Шахснинг озодлиги, шаъни ва қадр-қимматига қарши жиноятлар; VII боб – Фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши жиноятлар) иборат «Шахсга қарши жиноятлар» деб номланган биринчи бўлимга тегишлидир.

Шахсга қарши жиноятларни Жиноят кодекси Махсус қисмининг биринчи бўлимидан ўрин олиши республикада айнан шахснинг ҳаёти, соғлиғи, унинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини олий қадрият сифатида ҳимоя қилишнинг концептуал ғояларидан келиб чиқади. Маълумки, ҳуқуқий демократик давлатнинг бош вазифаларидан бири инсон ҳақида ғамхўрлик қилишдир. Бу борада Асосий қомусимиз – Ўзбекистон Республикаси Конституциясида инсон, унинг шахсий ҳуқуқ ва эркинликлари мустаҳкамланган. Жумладан, конституциямизнинг куйидаги нормаларида:

□ 13-модда. Ўзбекистон Республикасида демократия умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, қадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади.

□ 18-модда. Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар.

□ 19-модда. Ўзбекистон Республикаси фуқароси ва давлат бир-бирига нисбатан бўлган ҳуқуқлари ва бурчлари билан ўзаро боғлиқдирлар. Фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликлари дахлсиздир, улардан суд қарорисиз маҳрум этишга ёки уларни чеклаб қўйишга ҳеч ким ҳақли эмас.

□ 20-модда. Фуқаролар ўз ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишда бошқа шахсларнинг, давлат ва жамиятнинг қонуний манфаатлари, ҳуқуқлари ва эркинликларига путур етказмасликлари шарт.

□ 22-модда. Ўзбекистон Республикаси ўз ҳудудида ҳам, унинг ташқарисиди ҳам ўз фуқароларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш ва уларга ҳомийлик кўрсатишни кафолатлайди.

□ 24-модда. Яшаш ҳуқуқи ҳар бир инсоннинг узвий ҳуқуқидир. Инсон ҳаётига суиқасд қилиш энг оғир жиноятдир.

□ 25-модда. Ҳар ким эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқига эга. Ҳеч ким қонунга асосланмаган ҳолда ҳибсга олиниши ёки қамоқда сақланиши мумкин эмас.

□ 26-модда. Жиноят содир этганликда айбланаётган ҳар бир шахснинг иши судда қонуний тартибда, ошкора кўриб чиқилиб, унинг айби аниқланмагунча у айбдор ҳисобланмайди. Судда айбланаётган шахсга ўзини ҳимоя қилиш учун барча шароитлар таъминлаб берилади. Ҳеч ким қийноққа солиниши, зўравонликка, шафқатсиз ёки инсон қадр-қимматини камситувчи бошқа тарздаги тазйиққа дучор этилиши мумкин эмас.

□ 27-модда. Ҳар ким ўз шаъни ва обрўсига қилинган тажовузлардан, шахсий ҳаётига аралашишдан ҳимояланиш ва турар жойи дахлсизлиги ҳуқуқига эга. Ҳеч ким қонун назарда тутган ҳоллардан ва тартибдан ташқари бировнинг турар жойига кириши, тинтув ўтказиши ёки уни кўздан кечириши, ёзишмалар ва телефонда сўзлашувлар сирини ошқор қилиши мумкин эмас.

□ 43-модда. Давлат фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамланган ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлайди.

Мазкур конституциявий-ҳуқуқий нормаларда назарда тутилган ижтимоий муносабатларни Жиноят қонунчилиги(Жиноят кодекси) қўриқлайди ҳамда айбдор шахсларни қонунийлик, фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, демократизм, инсонпарварлик, одиллик, айб учун жавобгарлик ва жавобгарликнинг муқаррарлиги принципларига асосланган ҳолда жиноий жавобгарликка тортади.

Жиноят ҳуқуқи назариясида ҳамда жиноят ҳуқуқига оид адабиётларда ҳаётга қарши жиноятлар – шахсга қарши жиноятларнинг бир тури сифатида қайд этилган.

Шахсга қарши жиноятларнинг ижтимоий хавфлилик даражасининг юқорилиги, ушбу турдаги ижтимоий хавфли қилмишларнинг содир этилиши натижасида шахс ҳаёти, соғлиғи, жинсий эркинлиги, шаъни ва қадр-қиммати, унинг озодлиги ҳамда конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига зарар етказиш ёки зарар етказиш реал хавфини келтириб чиқариши билан ифодаланади.

Шахсга қарши жиноятлар деганда, шахснинг ҳаёти, соғлиғи, жинсий эркинлиги, озодлиги, шаъни ва қадр-қиммати, конституциявий ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда оила, ёшлар ва вояга етмаганларнинг манфаатларини муҳофаза қилиш соҳасидаги ижтимоий муносабатларга тажовуз қилувчи Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида белгиланган ижтимоий хавфли қилмишлар тушунилади.

Қисқача тушунчаси эса – Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексида белгиланган, шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилиш соҳасидаги ижтимоий муносабатларга тажовуз қилувчи ижтимоий хавфли қилмишлардир.

Шахсга қарши жиноятларнинг турлари. Шахсга қарши жиноятлар Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси Махсус қисмининг биринчи бўлимида ўз аксини топган бўлиб, улар қуйидаги турларга ажратилган:

Шахсга қарши жиноятлар Жиноят кодексининг (Махсус қисми, биринчи бўлими 1-7-бобларнинг 97-149-моддаларда қайд этилган)

I боб. Ҳаётга қарши жиноятлар

II боб. Соғлиққа қарши жиноятлар

III боб. Ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли жиноятлар

IV боб. Жинсий эркинликка қарши жиноятлар

V боб. Оилага, ёшларга ва ахлоққа қарши жиноятлар

VI боб. Шахснинг озодлиги, шаъни ва қадр-қимматига қарши жиноятлар

VII боб. Фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши жиноятлар.

2-ўқув саволи. Соғлиққа қарши жиноятларнинг жиноий-ҳуқуқий тавсифи.

Соғлиқ жиний-хуқуқий муҳофаза қилинувчи ижтимоий муносабат сифатида инсонга генетик жиҳатдан берилувчи ва инсон учун муҳим бўлган табиий бойлик ҳисобланади. Соғлиқни ҳимоялаш хуқуқи— Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва бошқа қонун нормалари билан мустаҳкамланган ва қафолатланган инсоннинг асосий хуқуқларидан биридир. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 40-моддасида, «Ҳар бир инсон малакали тиббий хизматдан фойдаланиш хуқуқига эга»лигини ҳамда Ўзбекистон Республикасининг «Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисида»ги 1996 йил 29 август қонунида эса (13-модда), Ўзбекистон Республикаси фуқаролари соғлиқни сақлаш борасида дахлсиз хуқуққа эгаликлари ва давлат ёши, жинси, ирқи, миллати, тили, динга муносабати, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, фуқароларнинг соғлиғи сақланишини қафолатлайди.

Фуқароларнинг соғлиғи ва жисмоний дахлсизлигини жиний тажовузлардан муҳофаза қилиш, Ўзбекистон Республикаси жиноят хуқуқининг энг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади. Инсоннинг соғлиғи ва дахлсизлиғи тугрисида гамхурлик қилиш, унинг барча имкониятларини ва ижодий салоҳиятини руёбга чиқариш унинг зарур бўлган шартларини яратиш раҳбариятнинг, давлатнинг диққат марказида бўлиб Ўзбекистон қонунларининг асосини ташкил этади.

Баданга шикаст етказишнинг тушунчасини ёритиб беришдаги фарқлар куйидагича курсатилган.

Баданга шикаст етказишларнинг объектини турлича таърифлашда

Суд тиббиёти ва суд амалиёти содир этилган қилмиш натижасида соғлиқ аввалгига нисбатан ёмонлашган бўлса, жабрланувчи соғлиғига зарар етказилганлигини қайд этилиши қаби қоидага амал қилади.

Шуни эсда сақлаш лозимки, баданга шикаст етказиш жиноятининг объекти фақат узга қишининг соғлиғигина булиши мумкин.

Соғлиққа қарши жиноятларнинг объектив томони — Фуқароларнинг соғлиғи ва жисмоний дахлсизлигига қарши жиний тажовузлар объектив томонининг элементларини аниқлаб олиш, уларни квалификация қилиш ва бу жиноятларнинг моҳиятини тушуниш учун ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир.

Соғлиққа ва жисмоний дахлсизликка қарши жиноятлар қасддан ва эҳтиётсизликдан содир этилиши мумкин.

Фуқароларнинг соғлиғи ва жисмоний дахлсизлигига қарши жиноят содир этишда тугри ва эгри қасд билан содир этилади.

Эҳтиётсизлик билан жиноят содир этишнинг бир қуриниши жиноятқорона бепорволикдир. Бунда шахс хавфли оқибатлар юз бериши мумкинлигига қузи етмайди, лекин қузи етиши мумкин ва лозим бўлади.

Соғлиққа қарши жиноятларни тугри квалификация қилиш учун жиноят объектида айбнинг қасд ва эҳтиётсизлик шакли мавжудлигини аниқлашнинг узи қифоя қилмайди.

Фуқароларнинг соғлиғига қасддан шикаст етказилган барча ҳолларда жиноятнинг матив ва мақсадини аниқлаш зарурдир.

Қупгина ҳолларда шахснинг соғлиғи ва жисмоний дахлсизлигига қарши қаратилган жиноятларнинг содир этиш матив ва мақсади айбдорни қавобқарлигини оғирлаштирувчи ҳолатлар (тамағирлик қияти, трансплантат

сифатида фойдаланиш мақсадида, безорилик оқибатида ва х.к.) мақсадларда шикаст етказилади.

Қасддан баданга оғир шикаст етказганлик ЖК 104 моддаси, қасддан баданга уртача оғирликда шикаст етказганлик ЖКнинг 105 моддаси кучли рухий хаяжонланиш ҳолатида қасддан баданга оғир ёки уртача оғир шикаст етказганлик учун ЖКнинг 106 моддаси жинойт содир этгунга қадар 14 ёшга тулган шахслар жавобгар бўладилар.

Баданга шикаст етказиш ЖК 104-моддаси назарда тутилган аломатлардан биттаси мавжуд бўлса, оғир деб топилади.

Қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказиш (ЖК 105-м.)

Қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказиш деганда, содир этилаётган пайтда ҳаёт учун хавфли бўлмаган ва қасддан баданга оғир шикаст жинойтининг оқибатларига олиб келмаган, лекин соғлиқнинг узоқ вақт, яъни камида йигирма бир кун, аммо тўрт ойдан кўп бўлмаган даврда ёмонлашувига ёки умумий меҳнат қобилиятининг ўн фоизидан ўттиз уч фоизгача йўқолишига сабаб бўлган соғлиққа зарар етказиш тушунилади.

Жинойт-процессуал кодексининг 325-моддаси биринчи қисмига мувофиқ, Жинойт кодексининг 105-моддаси биринчи қисмида назарда тутилган жинойт тўғрисидаги жинойт иши айбдорни жавобгарликка тортишни сўраб жабрланувчи берган шикаст аризаси асосидагина қўзғатилади. Фақатгина истисно тарзда ушбу моддада жабрланувчи ночор аҳволда бўлганлиги, айбланувчига қарам бўлганлиги туфайли ёки бошқа сабабларга кўра ўз ҳуқуқини ва қонуний манфаатларини ўзи ҳимоя қила олмайдиган алоҳида ҳолларда прокурор жабрланувчининг шикастсиз ҳам жинойт ишини қўзғатиши шартлиги кўрсатиб ўтилган.

Мазкур жинойтнинг *бевосита объекти* бошқа шахснинг соғлиғини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Жинойтнинг *объектив томони* қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказиш билан боғлиқ ҳаракат ёки ҳаракатсизликда ифодаланади.

Қонун нормаси зарар етказиш пайтида ҳаёт учун хавфнинг йўқлиги, Жинойт кодексининг 104-моддасида назарда тутилган оқибатларнинг йўқлиги ҳамда соғлиқнинг йигирма бир кундан ортиқ, аммо тўрт ойдан кам давом этадиган узоқ вақт бузилишини келтириб чиқарган шикастлар мавжудлиги ёки умумий меҳнат қобилиятининг энг кўп чегарасини ўн фоиздан ўттиз фоизгача барқарор йўқотишга олиб келувчи шикастларнинг мавжудлигини қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказиш жинойтининг белгиларига киритган.

Соғлиқнинг узоқ вақт бузилиши деганда, шахс баданига шикаст етказиш билан бевосита боғлиқ бўлган ҳамда йигирма бир кундан кўп, аммо тўрт ойдан ошмайдиган муддат давом этадиган оқибатлар (касалликлар, меҳнат қобилиятининг бузилиши ва шу кабилар) тушунилади.

Қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказишда қилмиш ғайриқонуний бўлиши зарур. Шу боис жабрланувчининг қонунда руҳсат этилган спорт мусобақаларида ихтиёрий иштирок этиши натижасида унинг баданига шикаст етказилиши, агар бу ҳол спорт мусобақаси қоидаларини бузишнинг оқибати бўлмаса, ғайриқонуний ҳисобланмайди. Спортчи спорт мусобақаларининг

ўрнатилган қоидаларини атайин бузган ва рақибига шикаст етказган тақдирда эса, жавобгарлик умумий асосларда келиб чиқади.

Жабрланувчининг розилиги билан баданга етказилган шикастлар ижтимоий фойдали мақсадларни кўзламаган ёки жабрланувчининг баданига шикаст етказишларига розилиги уни алдаш ёки (руҳий ёхуд жисмоний) мажбурлаш орқали олинган тақдирда, бу ҳол қилмишнинг жиноийлигини истисно этмайди. Бундай вазиятда шахс қилмиши учун умумий асосларда жиноий жавобгарликка тортилади.

Қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказишнинг таркиби тузилишига кўра моддий таркибли ҳисобланади, шу боис мазкур жиноятни тугалланган деб кайд этиш учун соғлиққа ўртача оғир шикаст етказилган бўлиши зарур.

Жиноятнинг *субъектив томони* айбнинг қасд шаклида ифодаланади.

Жиноятнинг *субъекти* эса 14 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

Жиноят кодекси 105-моддаси иккинчи қисмида қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказишнинг: а) икки ёки ундан ортиқ шахсга нисбатан; б) ҳомиладорлиги айбдорга аён бўлган аёлга нисбатан; в) ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан шахсга ёки унинг яқин қариндошларига нисбатан; г) ўта шафқатсизлик билан; д) оммавий тартибсизликлар жараёнида; е) тамагирлик ниятида; ж) миллатлараро ёки ирқий адоват замирида; з) диний таассублар замирида; и) бир гуруҳ шахслар ёки уюшган гуруҳ аъзоси томонидан ёхуд шу гуруҳ манфаатларини кўзлаб; к) такроран, хавфли рецидивист ёки илгари МЖТКнинг 104-моддасида назарда тутилган қасддан баданга оғир шикаст етказиш жиноятини содир этган ёхуд МЖТКнинг 97-моддасида назарда тутилган қасддан одам ўлдириш жиноятини содир этган шахс томонидан; л) ўта хавфли рецидивист томонидан содир этилган бўлса, каби оғирлаштирувчи таркиби назарда тутилган.

Жиноят кодекси 105-моддаси иккинчи қисмида кўрсатилган жиноятнинг ушбу квалификацияга оид турлари Жиноят кодекси 104-моддаси иккинчи ва учинчи қисмларида назарда тутилган шундай жиноят таркиби белгиларининг мазмунига мос келади.

Қасддан баданга енгил шикаст етказиш (ЖК 109-м.)

Қасддан баданга енгил шикаст етказганлик учун жиноий жавобгарлик Жиноят кодексининг 109-моддасида белгиланган. Мазкур жиноятнинг *бевосита объектини* бошқа шахснинг соғлиғини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ташкил этади.

Жиноят-процессуал кодексининг 325-моддаси биринчи қисмига мувофиқ, Жиноят кодексининг 109-моддасида назарда тутилган жиноят тўғрисидаги жиноят иши айбдорни жавобгарликка тортишни сўраб жабрланувчи берган шикоят аризаси асосидагина кўзғатилади. Фақатгина истисно тарзда ушбу моддада жабрланувчи ночор аҳволда бўлганлиги, айбланувчига қарам бўлганлиги туфайли ёки бошқа сабабларга кўра ўз ҳуқуқини ва қонуний манфаатларини ўзи ҳимоя қила олмайдиган алоҳида ҳолларда прокурор жабрланувчининг шикоятсиз ҳам жиноят ишини кўзғатиши шартлиги кўрсатиб ўтилган.

Қасддан баданга енгил шикаст етказишнинг қасддан баданга оғир ёки ўртача оғир шикаст етказишдан фарқи, қасддан баданга енгил шикаст етказиш натижасида Жиноят кодекси 104 ва 105-моддаларида назарда тутилган жиноят таркиби оқибатларини келтириб чиқармаслигида намоён бўлади.

Ушбу жиноят *объектив томондан* шахс соғлиғига енгил шикаст етказувчи ҳаракат ёки ҳаракатсизликда ифодаланади.

Жиноят кодекси 109-моддаси икки қисмдан иборат бўлиб, унинг биринчи қисмида соғлиқнинг қисқа муддатга ёмонлашувига ёки меҳнат қобилиятининг унча узоқ бўлмаган муддатга йўқолишига олиб келмаган қасддан баданга енгил шикаст етказганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Соғлиқнинг қисқа муддатга ёмонлашувига ёки меҳнат қобилиятининг унча узоқ бўлмаган муддатга йўқолишига сабаб бўлмаган енгил шикаст етказганлик учун Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 52-моддаси иккинчи қисмида (енгил тан жароҳати етказиш) маъмурий жавобгарлик белгиланган.

Баданга қасддан бундай шикаст етказганлик учун жинойий жавобгарлик, фақат у шундай қилмиш учун шахсга нисбатан маъмурий жазо қўллаш тўғрисидаги қарор кучга кирган кундан бошлаб бир йил ичида такроран содир этилган (ЖК 109-м. 1-қ.) ёки соғлиқнинг қисқа вақт давомида ёмонлашувига сабаб бўлган (ЖК 109-м. 2-қ.) ҳолдагина келиб чиқади.

Соғлиқнинг қисқа муддатга ёмонлашуви деганда, соғлиқнинг бузилиши ва етказилган жароҳатлар олти кундан кўп давом этмайдиган, тез ўтиб кетадиган оқибатли жароҳатларнинг етказилиши тушунилади.

Меҳнат қобилиятининг унча узоқ бўлмаган муддатга йўқолишига олиб келмаган баданга енгил шикаст етказиш деганда, умумий меҳнат қобилиятини 5 фоизгача йўқотиш тушунилади.

Жиноят кодекси 109-моддаси иккинчи қисмида соғлиқнинг қисқа вақт, яъни олти кундан ортиқ, аммо йигирма бир кундан кўп бўлмаган муддатга ёмонлашувига ёки умумий меҳнат қобилиятининг унча узоқ бўлмаган муддатга йўқотилишига сабаб бўлган қасддан баданга енгил шикаст етказганлик учун жавобгарлик белгиланган.

Соғлиқнинг қисқа вақт ёмонлашуви деб, соғлиқнинг олти кундан ортиқ, аммо йигирма бир кундан кўп бўлмаган муддатга ёмонлашуви тушунилади.

Меҳнат қобилиятининг унча узоқ бўлмаган муддатга йўқотилиши деганда, умумий меҳнат қобилиятининг 10 фоизгача йўқотилиши тушунилади.

Соғлиқ ёмонлашишининг давомийлиги ҳақидаги масалани ҳал этишда соғлиққа етказилган жароҳатларнинг оғирлик хусусиятини белгиловчи объектив маълумотларга таяниш лозим. Соғлиқ ёмонлашиши давомийлигини аниқлаш мезони сифатида мутахассис хулосаси билан белгиланган ва даволаш учун зарур бўлган объектив вақт давомийлиги тан олинади.

Шахсни жинойий жавобгарликка тортиш учун айбдорнинг қилмиши ва баданга етказилган енгил шикаст билан боғлиқ жароҳатлар ўртасидаги сабабий боғланишни аниқлаш лозим. Акс ҳолда қилмиш Жиноят кодекси 109-моддасида назарда тутилган жиноят таркибини ташкил этмайди.

Қасддан баданга енгил шикаст етказишнинг: 1) *соғлиқнинг бузилишига сабаб бўлмаган* ва 2) *соғлиқнинг бузилишига сабаб бўлган* каби турлари фарқланади. Шу боис қасддан баданга енгил шикаст етказиш билан боғлиқ қилмишга ҳуқуқий жиҳатдан баҳо беришда кўрсатилган ҳолатлар ҳар бир

шароитда алоҳида тарзда бир-биридан ажратилган ҳолда ўрганилиши лозим, чунки баданга енгил шикаст етказишнинг ушбу турлари учун амалдаги Жиноят кодексида мустақил тарзда жавобгарлик (ЖК 109-м. 1 ва 2-қ.) белгиланган.

Мазкур жиноятнинг *субъектив томони* тўғри ёки эгри қасдда ифодаланади. Эҳтиётсизлик оқибатида баданга енгил шикаст етказганлик жиний жавобгарликни келтириб чиқармайди. Бундай қилмиш Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси 52-моддаси биринчи қисми бўйича (енгил тан жароҳати етказиш) маъмурий ҳуқуқбузарлик сифатида баҳоланади.

Қасддан баданга енгил шикаст етказиш жиноятининг *субъекти* 16 ёшга тўлган ҳар қандай жисмоний шахс бўлиши мумкин.

3-ўқув саволи: Жинсий эркинликка қарши жиноятларнинг жиний-ҳуқуқий тавсифи.

Жинсий муносабатлар инсоният ҳаётининг ажралмас қисмини ташкил қилиб, жамиятда бундай муносабатлар ҳуқуқнинг турли соҳалари (*жумладан, оила, фуқаролик ёки бошқа қонун нормалари билан*) ҳамда ахлоқ норма ва қоидалари асосида тартибга солинади. Жиноят ҳуқуқи жинсий муносабатларни тартибга солмайди, балки у инсоннинг табиий ҳуқуқлари ва жамиятда шаклланган жинсий ахлоқ принципларини бузувчи қилмишлар содир этилишини тақиқлайди. Шу билан бирга, жиноят ҳуқуқи инсоннинг жинсий эркинлиги, дахлсизлиги ҳамда жинсий ахлоқнинг асосий принципларига тажовуз қилувчи қилмишлар учун жиний жавобгарлик белгилайди.

Адабиётларда жинсий эркинлик ва жинсий дахлсизлик тушунчалари фарқланади.

Жинсий эркинлик деганда, ақли расо ва муайян ёшга етган шахснинг жинсий эҳтиёжларини ўз ихтиёри бўйича амалга ошириш ҳуқуқи тушунилади. Шунингдек, жинсий эркинлик ҳар қандай шахс ўзининг жинсий эҳтиёжини ким билан қандай усулда қондиришини ўзи ҳал қилиш ҳуқуқига эга эканлигини англатади.

Жинсий дахлсизлик деганда, ҳар қандай шароитда 16 ёшга тўлмаган шахснинг жинсий муносабатларга жалб этилмаслик ҳуқуқи тушунилади. Жинсий дахлсизликка қаратилган ҳар қандай жиний тажовуз жавобгарликни келтириб чиқаради.

Жинсий эркинликка қарши жиноятлар деганда, Жиноят кодекси нормалари билан тақиқланган жинсий муносабатларнинг нормал тартиби ва эркинлигига тажовуз қилувчи ҳамда жинсий ахлоқнинг асосий принципларини бузувчи ижтимоий хавfli қилмишлар тушунилади. Шу нуқтаи назардан таҳлил этилаётган жиноятларнинг *турдош объектини* шахснинг жинсий эркинлиги ва жинсий муносабатларнинг нормал тартиби ҳамда жинсий муносабатларнинг умумэтироф этилган ахлоқий принципларини таъминловчи ижтимоий муносабатлар йиғиндиси ташкил этади.

Жинсий эркинликка қарши жиноятларнинг *жабрланувчилари* аёл (ЖК 118–119-м.; 121-м.) ёки эркак жинсидаги (ЖК 119–120-м.), вояга етмаган (ЖК 118-м. 3-қ. «а» банди, 119-м. 3-қ. «а» банди) ёки ёш бола бўлиши (ЖК 118-м. 4-қ.; 119-м. 4-қ.) мумкин.

Жинсий эркинлик қандай ҳолат (жинси, ёши) ёки муайян шахс билан қандай муносабатда (оилавий аҳволи, эр-хотин муносабати) бўлмасин, ҳар қандай шахсга бирдек тааллуқли ҳисобланади ва жиноят қонуни нормалари билан тенг ҳимояланади.

Жинсий эркинликка қарши жиноятларнинг *объектив томони* айбдорнинг ҳуқуққа хилоф ҳаракатларида ифодаланади. Бу турдаги жиноятлар тузилишига кўра формал таркибли ҳисобланади. Шу боис жинсий эркинликка қарши жиноятлар ижтимоий хавфли қилмиш содир этилган вақтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади. Жинсий эркинликка қарши жиноятларни тўғри квалификация қилиш учун айбдорнинг ижтимоий хавфли қилмиши ва келиб чиққан оқибатлар ўртасидаги сабабий боғланишни аниқлаш зарур.

Ушбу жиноятларнинг *субъектив томони* айбдорнинг қасд шаклида ифодаланади. Истисно тарзида Жиноят кодекси 118-моддаси учинчи қисми «д» банди ва 119-моддаси учинчи қисми «д» бандларида назарда тутилган жиноятларда айбдорнинг жиноят содир этишга бўлган рухий муносабати, яъни оқибатга нисбатан эҳтиётсизлик шаклида ифодаланади.

Жинсий эркинликка қарши жиноятларнинг содир этилишида жиноятдан кўзланган мақсад ва жиноятнинг мотивлари турлича бўлиши мумкин, бироқ улар жиноятларни квалификация қилишга таъсир кўрсатмайди. Аниқ жиноят таркиблари бўйича уларнинг аниқланиши жазоларни индивидуаллаштиришда инобатга олинади.

Мазкур жиноятларнинг *субъектлари* Жиноят кодекси 118 ва 119-моддаларида назарда тутилган жиноятларда 14 ёш, 120–121-моддаларида назарда тутилган жиноятларда эса 16 ёшга тўлган ҳар қандай жисмоний шахслар бўлиши мумкин. Жиноят кодекси 120-моддасида назарда тутилган жиноятнинг *субъекти* ақли расо 16 ёшга тўлган, фақат эркак жинсидаги шахслар ва 121-моддада назарда тутилган жиноятда эса, фақат жабрланувчи аёлга нисбатан хизмат, моддий ёки бошқа жиҳатлардан қарамликни келтириб чиқарувчи шахс бўлиши керак.

Жинсий эркинликка қарши жиноятларнинг қуйидаги турлари мавжуд:

- 1) номусга тегиш (ЖК 118-м.);
- 2) жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб ғайритабiiй усулда қондириш (ЖК 119-м.);
- 3) бесоқолбозлик (ЖК 120-м.);
- 4) аёлни жинсий алоқа қилишга мажбур этиш (ЖК 121-м.).

Номусга тегиш (ЖК 118-м.) .Жинсий эркинликка қарши жиноятлар орасида номусга тегиш жинояти кенг тарқалган ва ижтимоий хавфлилиги юқори бўлган жиноят сифатида баҳоланади.

тўрт қисмдан иборат.

Ушбу жиноятнинг объекти жабрланувчининг жинсий эркинлиги, яъни алоҳида олинган ҳар бир ҳолда айрим шахсларга ўзига нисбатан жинсий эҳтиёжнинг қондирилишига рухсат бериш ёки рухсат бермаслик эркинлиги ҳисобланади.

Жиноятнинг объектив томони зўрлик ишлатиб, кўрқитиб ёки жабрланувчининг ожизлигидан фойдаланиб, жинсий алоқа қилишда ифодаланади.

Номусга тегиш вақтидаги қўрқитиш деганда, жабрланувчига нисбатан ёки унинг иродасини синдириш мақсадида унинг яқин кишиларига нисбатан қўлланиладиган турли хил руҳий таъсир воситаларини тушуниш лозим. Қўрқитиш ва унинг амалга оширилиши мумкинлиги жабрланувчини шундай аҳволга солиб қўйиши керакки, у айбдорнинг шахвоний интилишларига қаршилиқ кўрсата олмай қолган бўлиши лозим. Қўрқитиш оғзаки, кўрқинчли имо-ишоралар, қурол ёки жабрланувчининг соғлиғига шикаст етказиши мумкин бўлган жисм билан қўрқитиб, мол-мулкни нобуд қилиш билан қўрқитиш, шарманда қилувчи маълумотларни ошкор этиш билан қўрқитиш ва ҳ.к. тарзида ифодаланиши мумкин.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд ва тамагирлик нияти билан содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва кўзланган мақсад квалификация учун аҳамиятга эга эмас. Жиноятнинг мотиви аксарият ҳолларда шахвоний ҳирс ҳисобланади.

Жиноятнинг субъекти жиноят содир этилган вақтга келиб 14 ёшга тўлган ҳар икки жинсдаги шахс бўлиши мумкин.

2)119-модда. Жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб ғайритабиий усулда қондирганлик учун жавобгарлик.

Жиноятнинг объекти жабрланувчи шахснинг жинсий эркинлиги ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят зўрлик ишлатиб, қўрқитиб ёки жабрланувчининг ожизлигидан фойдаланиб, жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондиришда ифодаланади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Жиноятнинг мотиви – шахвоний алоқа, мақсади эса – жинсий эҳтиёжни қондириш ҳисобланади.

Жиноятнинг субъекти ўн тўрт ёшга тўлган, ҳар қандай ақли расо шахс бўлиши мумкин.

3)120-модда. Бесоқолбозлик (эркакнинг эркак билан зўрлик ишлатмасдан жинсий алоқа қилиши) учун жавобгарлик.

Бесоқолбозлик эркакнинг эркак билан жинсий эҳтиёжини қондиришга қаратилган ҳар икки томоннинг ихтиёрий ҳаракатларидир.

Башарти бесоқолбозликда зўрлик ишлатиш, қўрқитиш ёки жабрланувчининг ожизлигидан фойдаланиш аломатлари мавжуд бўлса, айбдорнинг қилмиши ЖК 119-моддаси билан квалификация қилинади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади.

Бесоқолбозликнинг иштирокчиларидан бири ўн олти ёшга тўлмаган бўлса, иккинчи иштирокчининг қилмиши унинг фаол ёки пассив роль ўйнаганидан қатъи назар, ЖК 128-моддаси (ўн олти ёшга тўлмаган шахс билан ғайритабиий усулда жинсий алоқа қилиш) билан квалификация қилинади.

Бесоқолбозликнинг субъекти ўн олти ёшга тўлган, ғайритабиий жинсий алоқа (гомосексуализм)нинг фаол ва пассив иштирокчиси бўлган шахс ҳисобланади.

4)121-модда. Аёлни жинсий алоқа қилишга мажбур этиш учун жавобгарлик.

Ушбу жиноятнинг объекти аёлнинг жинсий эркинлиги ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят хизмат, моддий ёки бошқа жиҳатдан айбдорга қарам бўлган аёлни жинсий алоқа қилишга ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондиришга мажбур этишда ифодаланади.

Мажбур этиш деганда, аёлнинг хоҳиш-иродасига қарши у билан жинсий алоқа қилиш ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондириш мақсадида унинг руҳиятига тазйиқ ўтказишни тушуниш зарур. Мажбур этиш (масалан: ишдан бўшатиш, кам ҳақ тўланадиган ишга ўтказиш, мукофотдан маҳрум қилиш, лавозимини пасайтириш билан қўрқитиш, тирикчилиги учун зарур воситалардан маҳрум қилиш ва ҳ.к.) аёлни мажбурловчининг ўзи билан, ёки ҳар қандай бошқа шахс билан жинсий алоқа қилишига ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондиришга қаратилган бўлиши мумкин. Мажбур этиш – аёлни ночор аҳволга солишга қаратилган ҳаракатлардир.

Субъектив томондан мажбур жиноят фақат тўғри қасд билан содир этилади.

Ушбу жиноятнинг субъекти аёл киши хизмат, моддий ёки бошқа жиҳатлардан қарам бўлган шахс ҳисобланади.

Ўз манфаатини кўзлаб, жабрланувчининг хизмат, моддий ёки бошқа жиҳатлардан қарамлигидан фойдаланиб, уни эркак киши билан жинсий алоқа қилишга мажбурлаган аёл ҳам жиноятнинг субъекти бўлиши мумкин.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИ МАЗМУНИ (2 соат)

13-мавзу: Вояга етмаганлар томондан содир этиладиган ўзгалар мулкани талон-тарож қилиш жиноятларининг жиний-ҳуқуқий тавсифи.

Машғулот режаси:

- 1. Иқтисодиёт соҳасидаги жиноятларнинг тушунчаси ва турлари.**
- 2. Ўзгалар мулкани талон тарож қилиш билан боғлиқ жиноятларнинг таҳлили.**

1-ўқув саволи. Иқтисодиёт соҳасидаги жиноятларнинг тушунчаси ва турлари.

Мамлакатимиз мустақил тараққиётининг дастлабки босқичида иқтисодиётдаги марказлаштирилган маъмурий-буйруқбозлик тизимидан воз кечиб, барча мулк шакллари тенг бўлган ва эркин муносабатларга асосланган бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтишни белгилаб олди ҳамда хусусий мулк дахлсизлигига алоҳида эътибор қаратди. Шу нуқтаи назардан Президент Ислам Каримов таъкидлаганидек, «Истиқлол йилларида мулкчиликнинг

тузилишида туб ўзгаришлар рўй берди, кўп укладли иқтисодиёт амалда шаклланиб, унинг таркибида хусусий мулк устувор ривожланди. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик мамлакатимиз тараққиётида нафақат ҳал қилувчи ўрин эгаллади, айти вақтда бозорни зарур товар ва хизматлар билан тўлдириш, одамларнинг даромадлари ва фаровонлиги ошиб боришининг асосий манбаига, аҳоли бандлиги ўсишининг энг муҳим омилига айланди»⁶.

Ўзбекистон Республикасининг «Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги 2012 йил 24 сентябрь қонунининг 4-моддасига мувофиқ, «Мулкдор ўзига қарашли мол-мулкка ўз хоҳишига кўра ҳамда ўз манфаатларини кўзлаб эгалик қилади, ундан фойдаланади ва уни тасарруф этади. Мулкдор ўз мол-мулккага нисбатан қонунга зид бўлмаган ҳар қандай ҳаракатларни бажаришга ҳақли. У ўз мол-мулкдан хўжалик фаолиятини ва қонунда тақиқланмаган бошқа фаолиятни амалга ошириш учун фойдаланиши, уни бошқа шахсларга эгалик қилиш ва (ёки) фойдаланиш учун текинга ёхуд ҳақ эвазига бериши мумкин. Мол-мулкдан фойдаланиш фуқароларнинг, юридик шахслар ва давлатнинг ҳуқуқларини ҳамда қонун билан қўриқланадиган манфаатларини бузмаслиги, атроф-муҳитга зарар етказмаслиги керак. Барча мулкдорларга ўз ҳуқуқларини амалга оширишда тенг шароитлар таъминланади».

Ушбу қонуннинг 5-моддасига кўра, «Хусусий мулк ҳуқуқи муддатсиздир. Мулкдорга мол-мулкка эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш муддати белгиланишига йўл қўйилмайди»⁷.

Маълумки, ҳар қандай ҳуқуқ бузилиши уни қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда, шунингдек зарур ҳолларда ҳуқуқбузарга нисбатан тегишли санкцияларни қўллаган ҳолда бузилган ҳуқуқларни тиклаш заруратини англатади. Мулкдор ёки хўжалик юритувчи субъектларнинг бузилган ҳуқуқларини жиноий-ҳуқуқий воситалар ёрдамида тиклаш айбдор шахснинг содир этган қилмиши учун Жиноят кодексига жавобгарлик белгиловчи жиноят таркиби белгиларини тўғри аниқлаш, айбдор шахсни жиноий жавобгарликка тортиш, шунингдек етказилган зарарни ундириш орқали амалга оширилади. Шу сабабли жиноят қонунчилигида иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар учун жиноий жавобгарликнинг ўрнатилиши мулкдор ва хўжалик юритувчи субъектлар ҳуқуқларини жиноий тажовузлардан ҳимоя қилишнинг муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар – бу Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига белгиланган, миллий иқтисод, унинг тармоқлари ёки соҳаларига зарар етказадиган ёки шундай зарар етказиш реал хавфини келтириб чиқарадиган ижтимоий хавфли қилмишлардир. Бу каби жиноятларнинг содир этилиши натижасида шахсларга, жамоат бирлашмаларига ёки давлатга моддий зарар етказилади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси Махсус қисми «Иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар» деб номланувчи учинчи бўлимга киритилган барча жиноятларнинг *турдош объекти* иқтисодиёт соҳасидаги муҳим манфаатларни таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. Иқтисодиёт манфаатлари

⁶ Karimov I. A. Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir. T. 19. – T., 2011. – B. 318.

⁷ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2012. – № 39. – 446-м.

моддий неъматларни тақсимлаш, уларни ишлаб чиқариш ва фойдаланиш билан боғлиқ муносабатларда ҳамда меҳнат маҳсулотларини тақсимлаш соҳаларида ифодаланади. Шу нуқтаи назардан ҳам ушбу бўлимда назарда тутилган жиноятларнинг содир этилиши бутун жамиятнинг иқтисодий манфаатларига зарар етказилишига олиб келади.

Кўриб чиқилаётган жиноятларнинг *объектив томони* ҳаракат ёки ҳаракатсизликда ифодаланади. Қонун чиқарувчи иқтисодиёт соҳасидаги жиноятларнинг зарурий белгилари сифатида маълум бир оқибатлар келтириб чиқиш шартлигини белгиловчи (моддий таркибли) ёки бундай оқибатлар келиб чиқишини назарда тутмайдиган жиноятларни (формал таркибли) қайд этган. Масалан, иқтисодиёт соҳасидаги жиноятларнинг моддий таркибли турларида жиноятни тугалланган деб баҳолаш учун албатта қонун нормасида назарда тутилган муайян оқибатларнинг келиб чиққанлигини аниқлаш талаб этилади.

Иқтисодиёт соҳасидаги жиноятларнинг формал таркибли турларида эса, жиноятни тугалланган деб ҳисоблаш учун қонун нормасида назарда тутилган жиноятнинг *объектив томонини* ифодаловчи қилмишларнинг содир этилганлигининг ўзи кифоя ҳисобланади. Масалан, босқинчилик (ЖК 164-м.) ўзганинг мулкни талон-торож қилиш мақсадида ҳаёт ёки соғлиқ учун хавfli бўлган зўрлик ишлатилган вақтдан бошлаб тугалланган деб топилади.

Иқтисодиёт соҳасидаги жиноятларда қилмиш ва келиб чиққан жиноий оқибат ўртасидаги сабабий боғланишни аниқлаш асосий аҳамиятга эгадир. Сабабий боғланиш аниқланмаган ҳар бир ҳолат таҳлил этилаётган жиноят таркибини келтириб чиқармаслигини англатади.

Иқтисодиёт соҳасидаги айрим жиноятларнинг диспозициялари бланкет хусусиятга эга бўлган моддалардан ҳам иборат ҳисобланади. Хусусан, божхона тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (ЖК 182-м.), рақобат тўғрисидаги қонун ҳужжатларини ва табиий монополиялар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (ЖК 183-м.) ва бошқа шу каби жиноятларни квалификация қилишда бошқа ҳуқуқ тармоқларининг қонуний ҳужжатларига мурожаат қилиш зарурдир.

Иқтисодиёт соҳасидаги жиноятларнинг *субъектив томони* ҳам қасд, ҳам эҳтиётсизлик оқибатида содир этилади. Таҳлил этилаётган жиноят таркибларининг кўп қисми айбнинг қасд шаклида содир этилишини назарда тутди (ЖК 164–171, 173–186-м. ва бошқ.), бироқ мазкур жиноятлар қаторида айбнинг эҳтиётсизлик шаклида ҳам ифодаланадиган жиноятлар ўз аксини топган (ЖК 172-м.).

Жиноятнинг мотив ва мақсадлари таҳлил этилаётган бир қатор жиноят таркибларининг (ёхуд уларнинг турларида) зарурий белгиси сифатида кўрсатилган (масалан, ЖК 164, 176, 179, 186, 186³-м. ва бошқ.).

Кўрилаётган жиноятларнинг *субъекти* ҳар қандай 16 ёшга тўлган шахс бўлиши мумкин. Алоҳида ҳолларда, масалан, босқинчилик (ЖК 164-м.), товламачилик (ЖК 165-м.), талончилик (ЖК 166-м.) ва мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш (ЖК 173-м. 2–3-қ.) жиноятлари учун 14 ёшдан жавобгарликка тортилади.

Шу билан бирга, иқтисодиёт соҳасидаги алоҳида турдаги жиноятларнинг субъектлари махсус субъект белгиларига эга. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг манфаатларига хилоф равишда битимлар тузиш (ЖК 175-м.), чет эл валютасини яшириш (ЖК 178-м.), сохта банкротлик (ЖК 180-м.),

банкротликни яшириш (ЖК 181-м.), савдо ёки хизмат кўрсатиш қоидаларини бузиш (ЖК 189-м.) жиноятларида субъектнинг умумий белгиларини аниқлаш билан бирга уларнинг қонун нормасида назарда тутилган қўшимча белгиларини ҳам аниқлаш шартдир.

Қонун чиқарувчи мамлакат иқтисодиёт манфаатларига тажовуз қилувчи бир қатор ижтимоий муносабатларни жиноий тажовузлардан ҳимоя қилади. Уларга ўзганинг мулки, иқтисодиёт асослари ва хўжалик фаолияти билан боғлиқ ижтимоий муносабатларни киритиш мумкин. Шу боис иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар бевосита объектига қилинган тажовузларнинг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда алоҳида гуруҳларга ажратилган. Улар қуйидагилардан иборат: 1) ўзгалар мулкини талон-торож қилиш (ЖК 164–169-м.); 2) ўзгалар мулкини талон-торож қилиш билан боғлиқ бўлмаган жиноятлар (ЖК 170–173-м.); 3) иқтисодиёт асосларига қарши жиноятлар (ЖК 175–185²-м.); 4) хўжалик фаолияти соҳасидаги жиноятлар (ЖК 186–192-м.); 5) тадбиркорлик фаолиятига тўсқинлик қилиш, қонунга хилоф равишда аралашуш билан боғлиқ жиноятлар ҳамда хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига тажовуз қиладиган бошқа жиноятлар (ЖК 192¹–192¹¹-м.).

2-Савол: Ўзгалар мулкини талон торож қилиш билан боғлиқ жиноятларнинг таҳлили.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 53-моддасига мувофиқ, мамлакатимиз иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади.

Талон-торож – ўзга шахсга тегишли бўлган моддий қимматлик(мулк ёки мулкга бўлган эгалик ҳуқуқи)ларни ҳаққини тўламасдан, ҳуқуққа хилоф бўлган усуллар орқали ўз ёки боша шахс(лар) фойдасига эгаллаш, фойдаланиш, даромад олиш, ўзлаштириш ёхуд нобуд қилиш.

Талон-торож қилишнинг объекти ўзгалар мулкидир. Талон-торожнинг предмети моддий дунё предмети сифатида муайян асосларга, белгилар (вазн, сифат, ҳажм ва ҳ.к.)га эга бўлиши керак. Шу муносабат билан электр энергиясидан, газдан ғайриқонуний фойдаланиш ўзганинг мулкини талон-торож қилишнинг предмети бўла олмайди. Бироқ бундай ҳаракатлар бошқа жиноят таркиби – алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан мулккий зарар етказиш, деб топилиши мумкин (ЎЗР ЖК 170-моддаси). Шунингдек интеллектуал меҳнат маҳсулини ўзлаштириб олиш (адабий ўғирлик) талон-торожнинг предмети бўлмайди, бундай ҳаракатлар муаллифлик ёки ихтирочилик ҳуқуқларини бузиш жиноятининг таркибини вужудга келтиради (ЎЗР ЖК 149-моддаси).

Давлат мулкининг объектлари бўлган – ер, ер ости бойликлари, ўрмонлар талон-торожнинг предмети бўлиши мумкин эмас. Бироқ, ер, ер ости

бойликларидан фойдаланиш қоидалари бузилганда, айбдор ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш шартларини ёки уларни муҳофаза қилиш талабларини бузиш учун жавобгарлик белгиланган ЖК 197-моддасига кўра жазоланади.

Агар ўрмонга шикаст етказилган бўлса, айбдорнинг қилмиши – экинзор, ўрмон ёки бошқа довдарахтларга шикаст етказганлик, уларни нобуд қилганлик учун жавобгарлик белгиланган ЖКнинг 198-моддаси билан квалификация қилинади. Ов қилиш, балиқ тутиш қоидаларини ёки ҳайвонларнинг бошқа турларини ушлаш қоидаларини бузиш, ноёб ҳайвонларни тутиш ёхуд доридармон, озик-овқат ва манзарали ўсимлик турларини йиғиш ёки тайёрлаш тўғрисидаги белгиланган тартиб ёки шартлар бузилганда, айбдор шахснинг ҳаракатлари ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсидан фойдаланиш тартибини бузиш, деб топилади ЎЗР ЖК 202-моддасига кўра жавобгарликни вужудга келтиради.

Шу объектларга тажовуз қилиш талон-торож қилишдан фарқланади, чунки фақат инсон меҳнати сарфланган, алмашув қийматига, яъни моддий қимматига эга бўлган мол-мулккина талон-торожнинг предмети бўлиши мумкин. Масалан, тайёрлаб қўйилган ёғочни ўғрилаш, қўриқхонада ўстирилган ҳайвонларни талон-торож қилиш, махсус мослаштирилган ҳовузларда етиштирилган балиқларни тутиш, балиқчилик хўжаликлари овлаган балиқларни эгаллаб олиш шулар жумласидандир.

Қимматбаҳо металллар ёки тошларни ўзбошимчалик билан қазиб олиш талон-торож қилиш ҳисобланмайди, балки қимматбаҳо металллар ёки тошларни топшириш қоидаларини бузиш (ЎЗР ЖК 185-моддасида) назарда тутилган мустақил жиноят ҳисобланади. Агар қимматбаҳо металллар ёки тошлар уларни қазиб олувчи корхоналарнинг ҳудудидан топиб олинган бўлса, бундай ҳаракатлар ҳам талон-торож сифатида квалификация қилиниши лозим. Бундай корхоналарнинг ҳудуди, қазилган ишлари олиб борилаётган майдон, тайёрланган майдончалар, хандақлар, яъни қимматбаҳо металллар ёки тошларни қазиб олиш, улар бор жойларда қидирув ишларини олиб бориш учун тайёрланган жойлар корхоналарнинг ҳудуди деб қаралади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 96-моддасига мувофиқ, мулкӣ ҳуқуқлар белгиланган шаклда ва зарурий реқвизитларга расмийлаштирилган ва мулкка бўлган ҳуқуқни тасдиқловчи ҳужжатлар қимматли қоғозлар ҳисобланади ва улар тақдим этилган тақдирдагина мазкур ҳуқуқларни амалга ошириш ёки бошқа шахсларга бериш мумкин.

Тақдим қилувчига пул бериладиган қимматли қоғозларгина талон-торожнинг предмети бўлиши мумкин. Тақдим қилувчига пул берилмайдиган қимматли қоғозлар талон-торож предмети бўла олмайди, чунки улар айбдорга қимматли қоғозда мавжуд бўлган мулкӣ ҳуқуқни олиш имкониятини бермайди.

Облигациялар, векселлар, чеклар, депозит ва жамғарма сертификатлари, банкнинг тақдим қилувчига пул бериладиган жамғарма дафтарчаси, акциялар ва қонунда қимматли қоғозлар, деб белгиланган қоғозлар қимматли қоғозлар ҳисобланади.

Лотерея билетлари, почта маркалари, открыткалар, конвертлар, ёнилғимойлаш материаллари учун талонлар, метрода юриш жетонлари ҳам талон-торожнинг предмети бўлиши мумкин. Бироқ поезд, самолёт чипталари талон-торож қилиш предмети бўла олмайди. Чунки улар ўзича моддий бойлик ҳисобланмайди, қўшимча ҳужжатлар (масалан, паспорт) тақдим этилгандагина моддий бойликка айланиши мумкин.

Шунга ўхшаш ашёларни эгаллаб олиш, ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкларни эгаллаш, нобуд қилиш, уларга шикаст етказиш ёки уларни яширганлик ЖК 227-моддаси билан квалификация қилинади. Агар шахс шу ҳужжатлардан фойдаланишга қасд қилган бўлса, унинг қилмиши жиноятлар жамига кўра алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан мулкий зарар етказишга (ЎЗР ЖК 170-моддаси) тайёргарлик кўриш, деб ҳисобланади.

Тасодикий равишда топиб олинган мол-мулк (топилма) талон-торожнинг предмети бўлиши мумкин эмас. ФК 192-моддасига мувофиқ, йўқолган ашёни топиб олган шахс бу ҳақда уни йўқотган ёки эгалик ҳуқуқига эга бўлган, ўзига маълум шахслардан дарҳол хабар бериши ҳамда топилган ашёни шу шахсга қайтариши шарт.

Агар ашё бино ичида ёки транспортда топилган бўлса, у шу бинонинг ёки транспорт воситасининг эгасига топширилиши лозим. Топилма топширилган шахс уни топиб олган шахснинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини ўз зиммасига олади.

Топилган ашё қайтарилишини талаб қилиш ҳуқуқига эга бўлган шахс номаълум бўлса ёки унинг манзили маълум бўлмаса, ашёни топиб олган шахс топилма тўғрисида милицияга, тегишли давлат органларига ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органига маълум қилиши шарт.

Ашёни топиб олган шахс уни ўзида сақлаб туришга ёки сақлаш учун милиция ёки тегишли давлат органи ёхуд фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органига ё улар кўрсатган шахсга топширишга ҳақлидир.

Хазина ҳам талон-торож қилиш жиноятининг предмети бўлиши мумкин эмас.

Объектив томондан талон-торож ўзганинг мол-мулкини ўз фойдасига ёки бошқа шахслар фойдасига ғайриқонуний равишда, бепул тортиб олишда ифодаланади.

Ўзбекистон Республикаси қонунларида талон-торож қандай усулда содир этилганига қараб унинг учун жавобгарлик дифференциация қилинган.

Жиноят кодексига талон-торожнинг қуйидаги шакллари назарда тутилган:

- 1) босқинчилик (ЎЗР ЖК 164-моддаси);
- 2) товламачилик (ЎЗР ЖК 165-моддаси);
- 3) талончилик (ЎЗР ЖК 166-моддаси);
- 4) ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш (ЎЗР 167-моддаси);
- 5) фирибгарлик (ЎЗР ЖК 168-моддаси);
- 6) ўғрилик (ЎЗР ЖК 169-моддаси).

Қонунга хилофлик ҳар қандай талон-торожнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

Шахс мол-мулкка эгалик ҳуқуқига эга бўла туриб, белгиланган тартибни бузиб уни қўлга киритган ҳолларда, талон-торожнинг таркиби мавжуд бўлмайди. Унинг ҳаракатлари бошқа жиноят – ўзбошимчалик (ЎзР ЖК 229-моддаси) деб ҳисобланиши мумкин.

Агар шахс талон-торож вақтида талон-торож қилинган мол-мулк эвазига унинг тўла қийматини берган бўлса, жиноят таркиби мавжуд бўлмайди.

Ўзганинг мулкни талон-торож қилишни тамом бўлган деб ҳисоблаш талон-торожнинг шаклига боғлиқдир. Бироқ, аксарият ҳолларда, ўзганинг мол-мулки тортиб олинган ва айбдор шахсда талон-торож қилинган мол-мулкни уз хоҳишига кўра тасарруф этиш (сотиш, алмаштириш, яшириш ва ҳ.к.) учун реал имконият пайдо бўлган пайтдан эътиборан жиноят тамом бўлган деб ҳисобланади.

Субъектив томондан талон-торож ғараз мақсадларда тўғри қасд билан содир этилади.

Фараз – талон-торожнинг зарурий белгиси ҳисобланади, Фараз – ўзи ёки бошқа шахслар учун моддий наф олишдир.

Жиноятнинг субъекти ЖКнинг 17-моддасида белгиланган ёшга тўлган, ҳар қандай ақли расо шахс ҳисобланади.

ХУЛОСА

Ҳақиқатан ҳам жиноятчилик ҳаддан зиёд авж олиб, халқнинг бошига катта мусибат тушиб қолди. Кейинги пайтларда халқимиз бошига тушган қатор мусибатларнинг энг кучлиларидан бири – жиноятчилик ва унинг равнақи бўлмоқда. Бизнинг фикримизча, барча имкониятларни ишга солиб, бу балодан халқимизни қутқариб қолишда баҳамжиҳат ҳаракат қилмоғимиз даркор.

Мустақил тайёргарлик учун топшириқ:

1. Талон-торож билан боғлиқ қандай жиноятлар мавжуд?
2. Фирибгарлик жиноятининг жинойий-ҳуқуқий тавсифини конспектлаштиринг.
3. Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг тартибини бузиш жиноятининг жинойий-ҳуқуқий тавсифлаб беринг.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИ МАЗМУНИ (2 соат)

14-мавзу: Вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилиш ҳамда ва жамоат тартибига қарши жиноятларнинг жинойий-ҳуқуқий

РЕЖА:

1. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятлар тушунчаси ва юридик таҳлили.
2. Жамоат тартибига қарши жиноятларнинг жиноий-ҳуқуқий тавсифи.

1-Савол. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятлар тушунчаси ва юридик таҳлили

Жиноят кодексининг ушбу бобига киритилган жиноятлар гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлар билан муомала қилиш соҳасидаги ижтимоий муносабатларни муҳофаза қилишга қаратилгандир. Бу нормалар гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишнинг олдини олиш, фуқароларнинг соғлиғини муҳофаза қилиш ва давлат хавфсизлигини таъминлаш мақсадини кўзлайди. Шунини қайд этиш лозимки, 1999 йил 19 августда Ўзбекистон Республикасининг «Гиёвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида»ги қонуни қабул қилиниб, у муҳофаза қилинадиган ижтимоий муносабатларни тартибга солиди. Агар бу муносабатларнинг бузилишлари жиноят-ҳуқуқий бузилиш, деб топилса, айбдор шахс ЖК тегишли нормаларига мувофиқ жиноий жавобгарликка тортилади.

Гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлар ЖК ХИХ бобига киритилган жиноятларнинг предмети бўлиб, улар ҳақидаги тушунчалар «Гиёвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида»ги Қонуннинг 3-моддасида берилган.

Гиёвандлик воситалари – гиёвандлик воситалари рўйхатига киритилган ва Ўзбекистон Республикасида назоратга олиннадиган, келиб чиқиши синтетик ёки

табiiй бўлган моддалар, таркибида гиёвандлик моддаси бўлган препаратлар ва ўсимликлардир.

Психотроп моддалар – психотроп моддалар рўйхатига киритилган ва Ўзбекистон Республикасида назоратга олинадиган, келиб чиқиши синтетик ёки табiiй моддалардир.

Прекурсорлар – прекурсорлар рўйхатига киритилган ва Ўзбекистон Республикасида назоратга олинадиган гиёвандлик воситалари ва психотроп моддалар тайёрлаш учун фойдаланиладиган моддалар ҳисобланади.⁸

Тақиқланган экинларни етиштириш, яъни кўкнор ёки мойли кўкнор, каннабис ўсимлиги (наша) ёхуд таркибида гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар бўлган экинларни қонунга хилоф равишда экиш ёки ўстиришдан иборатдир. «Гиёвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ, таркибида гиёвандлик моддаси бўлган ўсимликларни етиштириш давлат монополияси ҳисобланади (6-модда) ва уларни етиштириш учун рухсат махсус ваколатли орган томонидан белгиланган тартибда, давлат қорхоналарига илмий мақсадларда фойдаланиш учун мазкур фаолият тури билан шуғулланишга рухсат берилган лицензияси бўлган тақдирда берилади (21-модда).

Жиноятнинг объекти гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлар билан муомала қилиш соҳасидаги ижтимоий муносабатлар, шунингдек аҳолининг соғлиғи ва хавфсизлигидир. **Жиноятнинг предметига** кўкнор, мойли кўкнор, каннабис (наша) ва таркибида гиёвандлик моддалари ёки психотроп моддалар бўлган бошқа ўсимликлар киради.

Каннабис - бу нашанинг навларидан бири бўлган ўсимликдир (Ҳиндистон, Жанубий Чу, Краснодар нашалари ва нашанинг бошқа турлари мавжуд).

Таркибида гиёвандлик моддаси ёки психотроп моддалар бўлган ўсимликлар жумласига кокаин бутаси, коки барглари ва таркибида гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар бўлган бошқа экинлар киради.

Мазкур жиноят **объектив томондан** тақиқланган экинларни, яъни таркибида гиёвандлик моддалари бўлган ўсимликларни экиш ёки етиштиришдан иборатдир. Таркибида гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар бўлган экинларни экиш деганда, ўстирилиши тақиқланган, таркибида гиёвандлик моддаси бўлган ўсимликларнинг уруғларини ёки кўчатларини ҳар қандай ер участкасидаги тупроққа қадаш тушунилади. Бу ҳаракатлар униб чиққан ўсимликларнинг пишиб етилган ёки етилмаганлигидан қатъи назар, **тамом бўлган** жиноят, деб топилади.

Гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб қонунга хилоф равишда тайёрлаш, олиш, сақлаш ва бошқа ҳаракатлар қилиш, шунингдек уларни қонунга хилоф равишда ўтказиш жинояти тушунчаси ва юридик таҳлили.

Мазкур жиноятнинг **объекти** гиёвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлар билан муомала қилиш соҳасидаги ижтимоий муносабатлар, шунингдек аҳолининг соғлиғидир. Қилмишнинг **предмети** гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалардир.

⁸ Ўзбекистоннинг янги қонунлари. Т., 2000, 22-сон, 19-20-бетлар.

Ушбу **жиноят объектив томондан** гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишда ифодаланади.

Тайёрлаш деганда, истеъмолга яроқли гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар олинадиган воситалар, шунингдек уларни қайта ишлаш ва оқлаш, чет аралашмалардан тозалашни амалга ошириш тушунилади.

«Наркотик моддаларни тайёрлашни жиноят деб ҳисоблашда уни истеъмол қилиш учун тайёр ҳолатини олиш лозим, чунки концентрацияланган наркотикдан бир марта истеъмол қилинса, наркотикли бангилик – эйфория (ҳақиқий аҳволга мос келмаган ҳолда кайфиятнинг кўтарилиши, ўзидан-ўзи хурсанд бўлаверишлик) пайдо бўлади»⁹ деб таъкидлайди М.Икромова.

Сақлаш деганда, гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларнинг айбдор эгалигида, чунончи унинг ўзида, бинода, пана жойда ёки бошқа жойларда сақлаш билан боғлиқ ҳар қандай қасддан қилинган ҳаракатлар тушунилади.

Ушбуларни сақловчиларнинг «ихтирочилари»га юқори баҳо бериш мумкин. Бироқ сақлаш усуллари жавобгарликка тортишда ҳеч қандай аҳамият касб этмайди.

Ташиш деганда, гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни темир йўл, ҳаво, автомобиль транспорти ва бошқа транспорт турларидан фойдаланган ҳолда бир жойдан бошқа жойга олиб боришни тушунмоқ лозим. «Ташиш асосан наркотикнинг «эгалари» орқали махсус доимий ёки биринчи марта жалб этилган курьерлар томонидан бажарилади».¹⁰

Жўнатиш – гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни бир манзилдан иккинчисига багаж, посилка қилиб ёки бошқа турдаги почта жўнатмаси ва ҳ.к. тарзида қонунга хилоф равишда юборишдир. Бунда ана шу воситалар ва моддаларни ташиш жўнатувчининг иштирокисиз амалга оширилади.

Жиноят ана шу моддалар ёки воситаларни тайёрлаганлик, сақлаганлик ҳамда 273-модданинг диспозициясида кўрсатилган бошқа ҳаракатлар аниқланган пайтдан эътиборан, уларнинг оқибатларидан қатъи назар, **тамом бўлган** деб топилади.

Ўтказиш гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни **сотиш**, айирбошлаш, ҳадя қилиш, қарзга беришни, қарзни узиш эвазига ўтказиш ва бошқа шу каби ҳаракатларнинг содир этилишини билдиради.

Айтиб ўтилган қилмишларнинг кўп бўлмаган миқдорларда содир этилиши шахсни ЖК 273-модда 1-қисми бўйича жинойий жавобгарликка тортишнинг зарурий шартидир. Шу билан бирга, ушбу модданинг 6-қисмида: «ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилган қилмишларни содир этган шахс ўз ихтиёри билан айбини бўйнига олиш тўғрисида ҳокимият органларига арз қилса ва гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни топширса, жазодан озод қилинади», деб белгилаб қўйилган.

⁹ М.Икромова. Гиёвандлик ижтимоий офат. Т., 1990, 11-бет.

¹⁰ М.Икромова. Гиёвандлик ижтимоий офат. Т., 1990, 14-бет.

«Шахснинг гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилиши муносабати билан тиббий ёрдам кўрсатишини сўраб тиббиёт муассасаларига ўз ихтиёри билан мурожаат қилганлиги, уни илгари гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаганлиги, сақлаганлиги, ташиганлиги ва жўнатганлиги, истеъмол қилганлиги учун жиноий жавобгарликдан озод қилишга фақат бундай мурожаат шахснинг бангиликдан тузалиш нияти билан қилинган ва уни фош этилиши билан боғлиқ бўлмаган ҳоллардагина асос бўлиши мумкин».¹¹

Жиноят субъектив томондан қасддан содир этилади.

2-Савол. Жамоат тартибига қарши жиноятларнинг жиноий-ҳуқуқий тавсифи

Жамоат тартибига қарши жиноятлар – бу жамиятда юриш-туриш қоидалари ва жамоат осойишталигини таъминлаш ҳамда муносиб хулқ-атворда бўлишга асосланган жамоат тартибини таъминловчи ижтимоий муносабатларга тажовуз қилувчи, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексида кўрсатилган ҳуқуққа хилоф, айбли ижтимоий хавфли қилмишлардир.

Жамоат тартиби деганда, фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан кўриқланадиган ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларини нормал амалга оширилиши ва жамоат осойишталигини таъминлаш борасида фуқаролар ўртасида шаклланган муносабатлар тизимини қонунлар ёки норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳамда бошқа қоидалар билан тартибга солиниши тушунилади. Жамоат тартиби қонун ва бошқа қонуности ҳужжатлари ҳамда ахлоқ нормалари, урф-одат ва анъаналар билан тартибга солинади.

Жамоат тартибига қарши жиноятлар учун жиноят қонунида жавобгарлик ўрнатилиши Ўзбекистон Республикасининг қонун ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари асосида ўрнатилган ёки ахлоқ нормалари билан тартибга солинган жамиятдаги юриш-туриш қоидалари ва уларнинг бузилишига қаратилган муносабатларни жиноий тажовузлардан ҳимоя қилади. Жумладан, ушбу ижтимоий муносабатлар сифатида қўйидагиларни кўрсатиш мумкин, яъни жамиятда юриш-туриш қоидаларини қасддан менсимаслик билан боғлиқ бўлган хатти-ҳаракатлар, қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ҳамда ўтказиш, шунингдек уларга вояга етмаган шахсларни жалб этиш ва бошқа шу кабилар.

Ушбу турдаги жиноятларнинг *бевосита объекти* жамоат тартибини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Жамоат тартибига қарши жиноятларнинг *қўшимча бевосита объекти* сифатида шахснинг ҳаёти, соғлиғи, шаъни ва кадр-қиммати, хавфсизлиги ва вояга етмаган шахснинг нормал ривожланишини таъминловчи ижтимоий муносабатлар бўлиши мумкин.

Жамоат тартибига қарши айрим жиноятларнинг зарурий белгиси сифатида жиноят содир этиш қурол ва воситалари (ЖК 277-моддаси 2-қисми «в» бандида «совуқ қурол ёки кишининг соғлиғи учун амалда шикаст етказиши мумкин

¹¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми сарорларининг тўплами. (1991-1997), 1-жилд, Т., Шаре, 1997, 17-бет.

бўлган нарсаларни намоёиш қилиб», 277-моддаси 3-қисми «б» бандида «ўқотар қуролни намоёиш қилиб») назарда тутилган.

Жамоат тартибига қарши жиноятлар *объектив томондан* фаол ҳаракат ёки ҳаракатсизликда ифодаланади. Масалан, Жиноят кодекси 277-моддаси биринчи қисмида назарда тутилган безорилик жинояти жамиятда юриш-туриш қоидаларини қасддан менсимаслик билан боғлиқ ҳаракатлар уриш-дўппослаш, баданга енгил шикаст етказиш билан содир этилади, шунингдек Жиноят кодекси 278-моддасида назарда тутилган қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ёки ўтказиш, шу жумладан ана шундай ўйинлар учун қиморхоналар ташкил этиш ёки уларни сақлашда ифодаланади.

Жамоат тартибига қарши жиноятлар формал ва моддий таркибли тузилиш хусусиятига эга ҳисобланади. Масалан, Жиноят кодекси 277-моддасининг биринчи қисмида назарда тутилган жиноят ҳам формал ва моддий таркибли тузилиш хусусиятига эга, яъни унда айбдорнинг жамиятда юриш-туриш қоидаларини қасддан менсимаслик, уриш-дўппослаш билан боғлиқ ҳаракат содир этилиши билан жиноят тугалланади ва қолган ҳолатлар эса, баданга енгил шикаст етказиш ёки ўзганинг мулкига анча миқдорда шикаст етказиш ёхуд нобуд қилиш билан боғлиқ оқибатларнинг келиб чиқишини талаб этади.

Жиноят кодекси 278-моддаси биринчи қисмида назарда тутилган қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ёки ўтказиш, шу жумладан ана шундай ўйинлар учун қиморхоналар ташкил этиш ёки уларни сақлаш вақтидан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

Субъектив томондан жамоат тартибига қарши жиноятлар фақат қасддан содир этилади.

Жамоат тартибига қарши жиноятларнинг *субъектлари* умумий субъектлар ҳисобланди, яъни Жиноят кодекси 277-моддаси биринчи қисми ва 278-моддасида назарда тутилган жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган ҳар қандай жисмоний шахслар ҳамда Жиноят кодекси 277-моддаси иккинчи ва учинчи қисмларида назарда тутилган жиноятларнинг субъектлари эса, 14 ёш этиб белгиланган.

Жамоат тартибига қарши жиноятлар қуйидаги турларга бўлинади:

- 1) безорилик (ЖК 277-м.);
- 2) қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ҳамда ўтказиш (ЖК 278-м.).

СЕМИНАР МАШҒУЛОТИ: (2 соат)

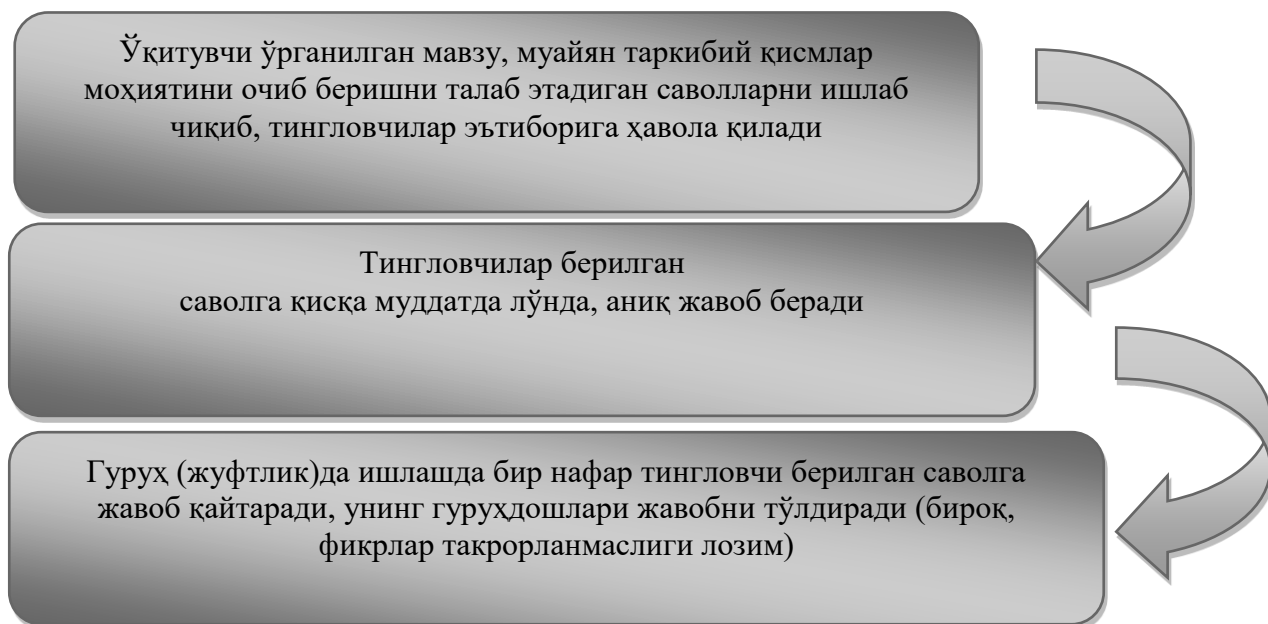

Ушбу семинар машғулоти **«Блиц-сўров»** интерфаол методидан фойдаланиш орқали ўтказилади.

«Блиц-сўров» (инглизча «блиц» – тезкор, бир зумда) методи берилган саволларга қисқа, аниқ ва лўнда жавоб қайтарилишини тақозо этадиган метод саналади. Таълим муассасаларида ушбу методга мувофиқ саволлар, асосан, ўқитувчи томонидан берилади. Берилган саволларга жавоблар жамоавий,

гурухли, жуфтлик ёки индивидуал тарзда қайтарилиши мумкин. Жавоб қайтариш шакли машғулот тури, ўрганилаётган мавзунинг мураккаблиги, тингловчиларнинг қамраб олинишига кўра белгиланади.

Машғулотларда ушбу методни қўллаш қуйидагича кечади:

Семинар машғулотига қўйилган саволлар:

1. Ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини қонунга хилоф равишда эгаллаш жинояти тавсифи.
2. Транспорт ҳаракати ва ундан фойдаланиш хавфсизлигига қарши жиноятининг жиноий-ҳуқуқий тавсифи.
3. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятининг жиноий-ҳуқуқий тавсифи.
4. Безорилик жиноятининг жиноий-ҳуқуқий тавсифи.
5. Қимор ва таваккалчиликга асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ҳамда ўтказиш жиноятининг жиноий-ҳуқуқий тавсифи.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИ МАЗМУНИ (2 соат)

15-мавзу: Жиноят – процессуал қонунчилиги ва процес иштирокчилари

РЕЖА:

1. Жиноят-процессуал қонунчилиги тизими, тузилиши.
2. Жиноят процесси иштирокчилари тушунчаси ва таснифи.
3. Жиноят ишини юритиш учун масъул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслар.

1-савол. Жиноят-процессуал қонунчилиги тизими ва тузилиши.

1991 йил мустақилликка эришган мамлакатимиз босқичма-босқич миллий ҳуқуқий демократик тизимини халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган нормалари асосида шакллантиришни асосий қомусимиз – Конституциямиздан бошлаган эди. Шундан сўнг, ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларни муҳофаза қилувчи ва тартибга солувчи 3 та муҳим кодекслар, яъни Ўзбекистон Республикасининг Жиноят, Жиноят-процессуал ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекслари Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1994 йил 22 сентябрдаги ўн олтинчи сессиясида қабул қилиниб, 1995 йилнинг 1 апрелидан қонуний кучга киритилди.

Мустақил Ўзбекистон Республикасининг янги жиноят-процессуал кодекси – Ўзбекистон Республикаси ҳудудида жиноят ишларини юритиш тартибини белгилайди.

Жиноят ишларини юритишнинг ушбу ЖПКда белгиланган тартиби барча судлар, прокуратура, тергов, суриштирув органлари, адвокатура, шунингдек фуқаролар учун ягона ҳамда мажбурийдир.

Жиноят-процессуал қонунчилигининг вазифалари - жиноятларни тез ва тўла очишдан, жиноят содир этган ҳар бир шахсга адолатли жазо берилиши ҳамда айби бўлмаган ҳеч бир шахс жавобгарликка тортилмаслиги ва ҳукм қилинмаслиги учун айбдорларни фош этишдан ҳамда қонуннинг тўғри татбиқ этилишини таъминлашдан иборатдир.

Жиноят ишларини юритишнинг жиноят-процессуал қонунчиликда белгиланган тартиби қонунийликни мустаҳкамлашга, жиноятларнинг олдини олишга, шахс, давлат ва жамият манфаатларини ҳимоя этишга ёрдам қилмоғи лозим.

Жиноят-процессуал қонунчилигининг вақт ва ҳудуд бўйича амал қилиши – жиноят ишларини юритиш, жиноят содир этилган жойдан қатъий назар, башарти Ўзбекистон Республикасининг бошқа давлатлар билан тузилган шартнома ва битимларида ўзгача қоидалар белгиланмаган бўлса, иш юзасидан суриштирув, дастлабки тергов ва суд муҳокамаси юритилаётган пайтда амалда бўлган қонунчиликка мувофиқ олиб борилади.

Жиноят-процессуал қонунчилигининг чет эл фуқароларига ва фуқаролиги бўлмаган шахсларга нисбатан амал қилиши – чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар томонидан содир этилган жиноятлар тўғрисидаги ишларни юритиш Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ЖПКодексига мувофиқ олиб борилади.

Иммунитетга эга бўлган шахсларга нисбатан ЖПКодекс Ўзбекистон Республикаси иштирок этадиган халқаро шартномалар ва битимларга зид келмайдиган ҳолларда қўлланилади.

Ўзбекистон Республикасининг жиноят-процессуал қонунчилигини яхлит тизим сифатида тасаввур этиш мумкин, чунки унда акс этган нормалар бир-бири билан ўзаро алоқадор бўлган ҳуқуқий институтлардан иборат. Чунончи, жиноят-процессуал қонунчилигининг тўлиқ кодификация қилиниши ва ягона манба сифатида ЖПКодексига тўпланиши ушбу фикрнинг ёрқин далилидир. Жиноят-процессуал қонунчилигининг маълум қоидалар асосида тизимланиши нафақат унинг таркибий қисмларини тўғри аниқлаш, бевосита ҳуқуқни қўллаш жараёнида уларнинг ўзаро боғлиқлигини белгилаш, балки қонун ижодкорлиги фаолиятида хато ва камчиликларга йўл қўймаслик имкониятини беради.

Қонун чиқарувчи зарур ҳолларда янги жиноят-процессуал қонунчилиги нормаларини қабул қилиш орқали ЖПКодексининг амалдаги моддаларига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиши мумкин. Дарҳақиқат, таъкидлаш жоизки, бунда жиноят қонунларининг тизимини ҳисобга олиш нафақат қонунчилик техникаси ва қонуннинг таркибий тузилишига риоя қилиш нуқтаи назаридан, балки ўзаро мувофиқлик, уйғунлик ва мантиқ қоидаларига амал қилиш нуқтаи назаридан ҳам муҳимдир. ЖПКодекси махсус тузилишга эга бўлиб, у қонун чиқарувчининг иродаси акс этган техник қоидаларга бўйсунувчи шаклдан иборат.

Таркиби ва тузилиши жиҳатидан Жиноят - процессуал кодекси икки қисм: умумий ва махсус қисмдан, 14 та бўлим, 65 та боб, 609 та моддадан иборат.

ЖПКнинг ушбу 2 та қисмлари ўзаро алоқадор бирликни ташкил қилишига қарамай, улардаги боб ва моддалар маъно-мазмунига кўра бир-биридан фарқ қилади.

Бинобарин, ЖПКнинг **умумий қисмида** 1-бўлим 1-боб, 1-моддадан бошланиб, 8-бўлим 40-боб 320-моддаларни ўз ичига олган қуйидаги: асосий қоидалар, жиноят-процессуал қонунчилигининг вазифалари, вақт ва ҳудуд бўйича амал қилиши, жиноят процесси принциплари, жиноят ишини юритишга масъул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслар, жиноят ишини юритишда иштирок этувчи жамоат бирлашмалари, жамоалар ва уларнинг вакиллари, ўз манфаатларини ҳимоя қиладиган шахслар. ҳимоячилар ва вакиллар, бошқа шахслар, жиноят процессида иштирок этишга монелик қиладиган ҳолатлар, рад қилишлар, далиллар, исбот қилишнинг умумий шартлари, сўроқ қилишнинг умумий қоидалари, гумон қилинувчини, айбланувчини, гувоҳ ва жабрланувчини сўроқ қилиш, кўрсатувларни олдиндан мустаҳкамлаб қўйиш, юзлаштириш, таниб олиш учун кўрсатиш, кўрсатувларни ҳодиса содир бўлган жойда текшириш, кўздан кечириш, гувоҳлантириш, мурдани эксгумация қилиш, эксперимент, олиб қўйиш ва тинтув, телефонлар ва бошқа телекоммуникация қурилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларни эшитиб туриш, улар орқали узатиладиган ахборотни олиш, экспертиза, тафтиш, экспертиза текшируви учун намуналар

олиш, нарсалар ва ҳужжатларни тақдим қилиш, ашёвий ва ёзма далил сифатида ишга қўшиб қўйиш, жиноят процессида шахс ҳуқуқларини чеклаш асослари ва чегаралари, ушлаб туриш, эҳтиёт чоралари, паспортнинг (ҳаракатланиш ҳужжатининг) амал қилишини тўхтатиб туриш, лавозимдан четлаштириш, мажбурий келтириш, шахсни тиббий муассасага жойлаштириш, процесс иштирокчиларининг хавфсизлигини таъминлаш. Суриштирув, дастлабки тергов ва судда процессуал мажбуриятлар ҳамда тартибни бузганлик учун жавобгарлик, жиноят процессида фуқаровий даъво, бошқа мулкӣ ундиришлар, мол-мулкни жабрланувчи ёки фуқаровий даъвогарга қайтариш, ҳукмнинг мулкӣ ундиришлар тўғрисидаги қисми ижросини таъминлаш, жиноятларнинг олдини олиш чоралари, реабилитация ва реабилитация этилган шахсга етказилган зиённи қоплаш ва унинг бошқа ҳуқуқларини тиклаш тартиби, процессуал муддатлар, процессуал чиқимлар ва уларни қоплаш каби жиноят-процессуал қоидалар ўз аксини топган.

Махсус қисми 9-бўлим 40¹-боб, 320¹-моддадан бошланиб, 14-бўлим 65-боб 609-моддаларни ўз ичига олган қуйидаги: ишни судга қадар юритиш (ишни судга қадар юритиш, жиноят ишини кўзғатиш, дастлабки тергов), биринчи инстанция судида иш юритиш, суд ҳукмлари, ажримларини қайта кўриб чиқиш, ҳукм, ажрим, қарорларни ижро этиш, алоҳида тоифадаги жиноят ишларини юритиш, жинойий суд ишларини юритиш соҳасидаги халқаро ҳамкорлик каби жиноят-процессуал норма ва қоидалар ўз аксини топган.

Умумий ва махсус қисмлар бир-бири билан узвий боғлиқ. Чунончи, умумий қисмдаги процессуал нормалар асосида махсус қисмдаги моддалар билан жиноятларни тез ва тўла очишдан, жиноят содир этган ҳар бир шахсга адолатли жазо берилиши ҳамда айби бўлмаган ҳеч бир шахс жавобгарликка тортилмаслиги ва ҳукм қилинмаслиги учун айбдорларни фош этишдан ҳамда қонуннинг тўғри татбиқ этилишини таъминлашга хизмат қилади.

Жиноят ишларини юритишда жиноят-процессуал қонунчиликда белгиланган тартиб қонунийликни мустаҳкамлашга, жиноятларнинг олдини олишга, шахс, давлат ва жамият манфаатларини ҳимоя этишга хизмат қилади.

2-савол. Жиноят процесси иштирокчилари тушунчаси ва таснифи.

Жиноят процесси иштирокчилари деб, жиноят судлов ишларини юритишда қонун билан белгиланган тартибда муайян бир функцияни бажаришга йўналтирилган ва қонун билан тегишли ваколатлар ҳамда ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлган давлат органлари, мансабдор шахслар ва фуқароларга айтилади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодексида «процесс иштирокчилари» доирасига жиноят ишини юритишда иштирок этувчи барча шахслар киритилган. Процесс иштирокчиларидан ҳар бирининг олдида турган вазифалари ва бажараётган процессуал функцияларининг характери ва унга белгиланган ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳажми кўринишида бўлиб, мазкур иштирокчининг ҳуқуқий ҳолатини ҳам белгилайди.

Жиноят ишини юритиш давомида ҳал қилинаётган масалага қараб уларнинг ҳар бири, масалан, айбланувчи ва жабрланувчи, фуқаровий жавобгар ва фуқаровий даъвогар бир-биридан фарқ қилади. Лекин шу билан бирга уларни

«процесс иштирокчиси» сифатида эътироф этиш учун бир умумийлик боғлаб туради. Бу умумийлик ҳар бир иштирокчининг ўзи ва вакиллари орқали қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишда ифодаланади.

Шундай қилиб, «процесс иштирокчилари» деганда жиноят процесси давомида ўзи ёки вакиллар орқали ҳуқуқ ва мажбуриятларини ҳимоя қиладиган, алоҳида процессуал мақомга эга бўлган, мазкур ҳуқуқ ва мажбуриятлар орқали жиноят ишининг юритилиши ва ҳал қилинишига у ёки бу даражада таъсир қила оладиган ҳамда ишнинг натижасидан манфаатдор бўлган ёки манфаатдор бўлмаган шахслар тушунилади.

Давлат идоралари ҳар доим жиноят процессуал муносабатларда процессуал фаолиятнинг ваколатли субъекти ҳисобланади ва мазкур ваколатлари орқали улар қонунда белгиланган тартибда: жиноят ишини қўзғатиш, суриштирув ва тергов ишларини олиб бориш, прокурор назоратини амалга ошириш, одил судлов вазифасини бажариш мажбуриятига, шу жумладан давлат мажбуриятини қўллаш ҳуқуқига эгалар, чунки уларга исботлаш бурчи юклатилган. Судья, прокурор, терговчи ва суриштирувчи жиноят процессида давлат номидан иш юритиб, унинг манфаатларини ҳимоя қиладилар.

Шунингдек, жиноят ишида иштирок этаётган барча субъектларни процесс иштирокчилари қаторига киритиш лозим деган ҳулосани ҳам бериш мумкин. Чунки ишда қатнашаётган барча субъектлар қонун билан белгиланган процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўладилар ҳамда маълум бир процессуал функцияни бажарадилар. Мазкур функцияларнинг характери процесс иштирокчиларининг бажараётган вазифалари ва манфаатларидан келиб чиқиб белгиланади.

Амалдаги жиноят процессуал қонунчилигига кўра, процесс иштирокчилари қўйидаги гуруҳларга бўлинади.

1. Жиноят ишини юритишга маъсул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслар: суд (судья), прокурор, терговчи, тергов бошқармаси, бўлими, бўлинмаси, гуруҳи бошлиғи ва унинг ўринбосари, суриштирув органлари, суриштирувчи, суриштирув бўлинмаси бошлиғи ва унинг ўринбосари, терговга қадар текширувни амалга оширувчи органлар.

2. Жиноят процессида ўзининг шахсий, моддий ва маънавий манфаатларини ҳимоя қиладиган иштирокчилар: гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи, жабрланувчи, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар.

3. Ўзгалар манфаатини ҳимоя қиладиган иштирокчилар: ҳимоячи, гувоҳ адвокати, қонуний вакил, вакиллар.

4. Жамотчилик номидан иштирок этувчи: жамоат бирлашмалари, жамоалар ва уларнинг вакиллари, жамоат айбловчилари, жамоат ҳимоячилари.

5. Жиноят судлов ишлари самарадорлигини оширишга ёрдам берувчи иштирокчилар: гувоҳ, эксперт, таржимон, ҳолис, мутахассис ва суд котиби.

Жиноят процессининг ҳар бир иштирокчиси жиноят судлов ишларини юритишда фақат битта функцияни бажаради. Масалан: одил судлов функциясини – суд; тергов функциясини - суриштирувчи, терговчи, прокурор; айблов функциясини – жабрланувчи, прокурор; ҳимоя функциясини – ҳимоячи, вакил, қонуний вакил; қўшимча функцияни - фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар; ёрдамчи функцияни - гувоҳ, ҳолис, таржимон, эксперт, мутахассис ва суд котиби.

Шундай қилиб, жиноят процессининг иштирокчилари қонунда белгиланган тартибда ўз ваколатлари доирасида жиноят судлов ишларини юритиш вазифаларини бажаришга хизмат қиладилар.

3-савол. Жиноят ишини юритиш учун масъул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслар.

Суд ва унинг ваколатлари. Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимияти қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлардан, сиёсий партиялардан, бошқа жамоат бирлашмаларидан мустақил ҳолда иш юритади¹² (Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 16-модда).

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида давлат ҳокимиятининг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти тизимига бўлиниши суднинг мавқеини оширди.

Жиноят ишлари юритувига маъсул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслар ичида суд марказий ўринга эга субъект ҳисобланади.

Судьялар мустақилдир, фақат қонунга бўйсунди. Судьяларнинг одил судловни амалга ошириш борасидаги фаолиятига бирон-бир тарзда аралашшига йўл қўйилмайди ва бундай аралашув қонунга мувофиқ жавобгарликка сабаб бўлади.

Судьяларга одил судловни амалга ошириш билан боғлиқ бўлмаган ҳар қандай вазифлар юклатилишига йўл қўйилмайди.

Ўзбекистон Республикасида суд қуйидаги тизимга эга: Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди, Ўзбекистон Республикаси Олий суди, ҳарбий судлар, Қорақалпоғистон Республикаси суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари, Қорақалпоғистон Республикаси маъмурий суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маъмурий судлари, фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман, шаҳар судлари, жиноят ишлари бўйича туман, шаҳар судлари, туманлараро, туман, шаҳар иқтисодий судлари, туманлараро маъмурий судлардан иборат.

Ўзбекистон Республикасида жиноят ишлари бўйича одил судловни Ўзбекистон Республикаси Олий суди, Қорақалпоғистон Республикаси суди, вилоятлар, Тошкент шаҳар судлари, жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судлари ва ҳарбий судлар амалга оширади.

Биринчи инстанция суди жиноят иши бўйича ҳукм ёки ажрим чиқариш ҳуқуқига эга. Апелляция инстанцияси суди биринчи инстанция судининг қонуний кучга кирмаган ҳукмлари ва ажримлари устидан берилган шикоятлар (протестлар) бўйича ишларни кўриб, ҳукм ёки ажрим чиқаради. Кассация инстанцияси суди биринчи инстанция ва апелляция инстанцияси судининг ҳукмлари ва ажримлари устидан берилган шикоятлар (протестлар) бўйича ишларни кўриб, ажрим чиқаради.

Суднинг асосий вазифалари фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва бошқа қонунлари, халқаро шартномаларида, шунингдек инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро ҳужжатларда қафолатланган ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини, давлат ва жамоат манфаатларини, юридик шахслар ҳамда якка

¹² Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Т-2022 й.

тартибдаги тадбиркорларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан кўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилишдан иборат.

Суднинг фаолияти қонун устуворлигини, ижтимоий адолатни, фуқаролар тинчлиги ва тотувлигини таъминлашга қаратилгандир.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 29-моддасига биноан суднинг ваколатларига: қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш ёхуд қамоқда сақлаш ёки уй қамоғи муддатини узайтириш масалалари билан боғлиқ илтимоснома, шикоят ва протестни эҳтиёт чорасини қўллаш тўғрисида ажрим чиқарган судни албатта хабардор қилган ҳолда кўриб чиқиш; паспортнинг (ҳаракатланиш ҳужжатининг) амал қилишини тўхтатиб туриш тўғрисидаги илтимосномани кўриб чиқиш айбланувчини лавозимидан четлаштириш тўғрисидаги, шахсни тиббий муассасага жойлаштириш ҳақидаги ёки айбланувчининг тиббий муассасада бўлиши муддатини узайтириш тўғрисидаги, мурдани эксгумация қилиш ҳақидаги, почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш тўғрисидаги илтимосномаларни кўриб чиқиш; прокурорнинг амнистия актига асосан жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисидаги ёки жиноят ишини тугатиш ҳақидаги ёхуд маҳкумни жазодан озод қилиш тўғрисидаги илтимосномасини кўриб чиқиш; прокурорнинг гувоҳ ва жабрланувчининг (фуқаровий даъвогарнинг) кўрсатувларини олдиндан мустаҳкамлаш тўғрисидаги илтимосномасини кўриб чиқиш; жиноят ишини суд муҳокамасига тайёрлаш; дастлабки эшитув ўтказиш, ишни муҳокама қилиш ва ҳукм чиқариш ёки бошқа қарор қабул қилиш; ишни апелляция, кассация тартибида кўриб чиқиш; ҳукмни ижро этириш киради.

Юқори судлар, бундан ташқари, ўз ваколатлари доирасида қуйи судларнинг судлов фаолияти устидан назоратни амалга оширадилар.

Суд томонидан чиқарилган ҳар қандай ҳукм, ажрим ва қарор қонуний, асосланган ва адолатли бўлиши лозим. Суднинг ҳар қандай ҳукм, ажрим ёки қарори фақат юқори суд томонидан бекор қилинган тақдирда ўз кучини йўқотади. Судья чиқарган ҳукм, ажрим ва қарорлар қонун билан баробар кучга эга, уни қонун каби сўзсиз тан олиш, ижро этиш, унга бўйсунуш барча учун мажбурийдир.

Жиноят процессуал кодексининг 32-моддасига мувофиқ, суд мажлисида суд мажлиси котиби вазифаларини судьянинг ёрдамчиси (катта ёрдамчиси) бажариши белгилаб берилган.

Шунингдек, суд мажлиси котиби жиноят ишини суд мажлисида кўриш учун тайёрлаши, суд муҳокамасининг вақти ва жойи тўғрисида процесс иштирокчиларини хабардор қилиши, судга чақирилган процесс иштирокчиларининг келган-келмаганлигини текшири, ҳозир бўлмаган шахсларнинг келмаганлиги сабабини аниқлаб, бу ҳақда судга маълум қилиши, суд мажлислари баённомасини юриши, раислик қилувчининг суд муҳокамасини тайёрлаш ва ўтказиш билан боғлиқ бошқа топшириқларини бажариши кўрсатиб ўтилган.

Прокурор - жиноят процесси иштирокчиси сифатида. Ўзбекистон Республикаси прокуратураси Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори раҳбарлик қиладиган прокуратура органларининг ягона марказлаштирилган тизими ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ва унга бўйсунувчи прокурорлар барча вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар, давлат назорати идорлари, ҳокимлар, шунингдек кимга бўйсинишидан, кимнинг тасарруфида бўлишидан ва мулкчилик шаклидан қатъи назар, муассасалар, корхоналар ва ташкилотлар, ҳарбий қисмлар, жамоат бирлашмалари, мансабдор шахслар, фуқаролар қонунларни аниқ ва бир хилда ижро этишлари устидан назоратни амалга оширадilar.¹³

Прокуратура идораларининг тизими

- Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси;
- Қорақалпоғистон Республикаси прокуратураси;
- Вилоятлар ва Тошкент шаҳар прокуратуралари;
- Туман ва шаҳар прокуратуралари;
- Вилоят прокуратураларига тенглаштирилган Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий прокуратураси;
- Ўзбекистон Республикаси Транспорт прокуратураси;
- Туман прокуратураларига тенглаштирилган, ҳудудий ҳарбий, транспорт ва ихтисослаштирилган прокуратуралар;
- Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузурида Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти ва Мажбурий ижро бюроси, шунингдек уларнинг жойлардаги бўлинмалари.

Прокуратура идораларининг асосий вазифалари, қонун устуворлигини таъминлаш, қонунийликни мустаҳкамлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини, жамият ва давлатнинг қонун билан қўриқланадиган манфаатларини, Ўзбекистон Республикаси конституцияси тузумини ҳимоя қилиш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактика қилишдан иборат.

Ўзбекистон Республикасида амалдаги қонунларга риоя этиш борасида прокурор ўз ваколатлари доирасида қўяётган талабларини бажариш барча фуқаролар ва юридик шахслар учун мажбурийдир.

Прокурор ўз ваколатларини ҳар қандай орган ва мансабдор шахсдан мустақил равишда, фақат қонунга бўйсуниб ва Ўзбекистон Республикасининг Бош прокурори кўрсатмаларига таянган ҳолда амалга оширади.

Жинот процессуал кодексининг 382-моддасида прокурорнинг ваколатлари кўрсатиб ўтилган, унга кўра суриштирув ва дастлабки тергов ҳаракатларини юритишда қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат прокурор томонидан амалга оширилади.

Жиноят содир этилгани тўғрисидаги ариза ва хабарларни кўриш ҳамда ҳал қилиш, текширишни амалга оширишнинг ушбу Кодексда белгиланган тартиби, чиқарилган қарорларнинг қонунийлиги суриштирув ва дастлабки тергов органларининг қонунларнинг ижро этилиши устидан олиб борадиган назоратининг соҳасидир.

¹³ Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги қонунинг 1-моддаси.

Суриштирув ва дастлабки тергов органлари томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назоратни амалга ошириб, прокурор ўз ваколати доирасида:

- суриштирув ва дастлабки тергов органларидан ҳамда терговга қадар текширувни ёки тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органлардан ишларни текшириш учун, содир этилган жиноятларга оид тезкор-қидирув, суриштирув, дастлабки тергов ишларининг боришига доир хужжатларни, материалларни ва бошқа маълумотларни талаб қилиб олади; содир этилган ёки тайёрланаётган жиноятлар ҳақидаги ариза ва маълумотларни қабул қилиш, рўйхатдан ўтказиш ва ҳал этиш тўғрисидаги қонун талаблари қай даражада ижро этилаётганлигини ҳар ой камида бир марта текширади;

- суриштирувчилар ва терговчиларнинг шунингдек терговга қадар текширувни амалга оширувчи орган мансабдор шахсининг қонунга хилоф ҳамда асоссиз қарорларини бекор қилади;

- жиноятларни тергов қилиш, эҳтиёт чорасини танлаш, ўзгартириш ёки бекор қилиш, уй қамоғи бўйича қўшимча тақиқ (чеклов) белгилаш ҳақида илтимоснома қўзғатиш жиноят тавсифини белгилаш, ишда айбланувчи тарикасида иштирок этишга жалб қилиш, айрим тергов ҳаракатларини бажариш ва жиноят содир этган шахсларни қидириш тўғрисида ёзма кўрсатмалар беради;

- қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш ёхуд уй қамоғи бўйича қўшимча тақиқ (чеклов) белгилаш тўғрисида судга илтимоснома киритади ёки илтимосномага розилик беради ёхуд қамоқда сақлаб туриш ёки уй қамоғи муддатини узайтириш тўғрисида судга илтимоснома киритади;

- айбланувчини лавозимидан четлаштириш тўғрисида, шахсни тиббий муассасага жойлаштириш ҳақида судга илтимоснома киритади ёки илтимосномага розилик беради ёхуд айбланувчининг тиббий муассасада бўлиши муддатини узайтириш тўғрисида судга илтимоснома киритади;

- амнистия актига асосан жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш ҳақида ёки жиноят ишини тугатиш тўғрисида судга илтимоснома киритади;

- мурдани эксгумация қилиш тўғрисида, почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш тўғрисида судга илтимоснома киритади ёки илтимосномага розилик беради;

- паспортнинг (ҳаракатланиш хужжатининг) амал қилишини тўхтатиб туриш тўғрисида судга илтимоснома киритади ёки илтимосномага розилик беради;

- гувоҳларнинг ва жабрланувчиларнинг (фуқаровий даъвогарнинг) кўрсатувларини олдиндан мустаҳкамлаб қўйиш тўғрисида судга илтимоснома киритади;

- гумон қилинувчи ёки айбланувчи билан айбга иқрорлик тўғрисида ушбу Кодексда белгиланган тартибда келишув тузади;

- терговга қадар текширувни ёки тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларга шахсларни ушлаш, мажбурий келтириш, қидириш ҳақидаги қарорлар, суднинг қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш тўғрисидаги ажримини ижро этишни, шунингдек прокурор ёки прокуратура терговчиси юритувидаги ишлар юзасидан жиноятларни очиш ва жиноят содир этган шахсларни аниқлаш учун зарур чораларни кўриш тўғрисида кўрсатмалар беради;

- суриштирувда, дастлабки терговда иштирок этади ҳамда зарур ҳолларда, ушбу Кодексга мувофиқ ҳар қандай иш бўйича айрим тергов ҳаракатларини шахсан бажаради ёки терговни тўлиқ амалга оширади;

- тинтув ўтказишга, телефонлар ва бошқа телекоммуникация қурилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларни эшитиб туришга ҳамда улар орқали узатиладиган ахборотни олишга, уй-жой дахлсизлиги, ёзишмалар, телефон орқали сўзлашувлар ҳамда бошқа сўзлашувлар, алоқа тармоқлари орқали узатиладиган почта, курьерлик жўнатмалари ва телеграф хабарлари сир сақланиши ҳуқуқларини чекловчи ҳамда абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар ҳақида ахборот олишга қаратилган тезкор-қидирув тадбирларини ўтказишга, шунингдек қонунда назарда тутилган ҳолларда, терговга қадар текширувни амалга оширувчи орган мансабдор шахсининг, суриштирувчининг ҳамда терговчининг бошқа ҳаракатларига рухсат беради;

- дастлабки тергов ва суриштирув муддатларини ушбу Кодексда белгиланган ҳолларда ва тартибда узайтиради;

- ишларни суриштирув ва дастлабки тергов органларига қўшимча тергов ўтказиш тўғрисидаги ўз кўрсатмалари билан қайтаради;

- жиноят ишини прокуратуранинг бир терговчисидан бошқасига, ушбу Кодексда белгиланган ҳолларда ва тартибда эса, бир дастлабки тергов ва суриштирув органидан бошқа дастлабки тергов ва суриштирув органига ўтказади;

- суриштирувчини ёки терговчини, башарти улар ишнинг тергови чоғида қонун бузилишига йўл қўйган бўлсалар, суриштирув ёхуд дастлабки тергов ишларини давом эттиришдан четлатади;

- жиноят ишлари қўзғатади ёки уларни қўзғатишни рад этади, ишларни тугатади ёхуд юритилишини тўхтатади; қонунда назарда тутилган ҳолларда терговчи ёки суриштирувчининг ишни тугатишига розилик беради; айблов хулосаси, айблов далолатномаси ёки қарорини тасдиқлайди, ишларни судга юборади.

Прокурорнинг жиноят-процессуал кодексда назарда тутилган тартибга мувофиқ суриштирув ва дастлабки тергов органларига ҳамда терговга қадар текширувни ёки тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларга терговга қадар текшириш ўтказиш, ишларни қўзғатиш ва тергов қилиш билан боғлиқ бўлган кўрсатмалари ана шу органлар учун мажбурийдир.

Жиноят процессуал кодексининг 337-моддасига биноан жиноят ишини қўзғатишнинг қонунийлиги устидан назорат олиб бораётган прокурор жиноят ишини қўзғатиш тўғрисидаги қарорни бекор қилишга ва иш қўзғатишни рад қилишга ҳамда жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисидаги қарорни бекор қилишга ва айни вақтда иш қўзғатишга ҳақли ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, прокурор жиноят процессининг энг фаол иштирокчиларидан бири ҳисобланади, чунки прокурор жиноят иш юритувининг барча босқичларида, яъни жиноят ишини қўзғатиш босқичидан то шахсга нисбатан чиқарилган суднинг ҳукми кучга киритилгунга қадар иштирок этади. Прокурор барча жиноят ишлари кўрилишига бошчилик қилиб, ишлар бир босқичдан кейингисига ўтишида муҳим вазифаларни адо этади. Шу билан бирга унинг процессуал ҳолати ҳам турли босқичларда турлича кўринишга эга бўлади.

Жиноят процессида терговчининг иштироки. Жиноят ишларни судга қадар юритишда асосий иштирокчи сифатида терговчи тан олинади.

Жиноят процессуал кодексининг 344-моддасига биноан дастлабки терговни прокуратура, ички ишлар органлари, миллий хавфсизлик хизмати терговчилари олиб борадилар. Дастлабки терговни прокурорлар ҳам олиб боришлари қонунда назарда тутилган.

Терговчи дастлабки тергов босқичида терговнинг ўз вақтида ва сифатли олиб борилиши учун масъул бўлган асосий шахс ҳисобланади, шунингдек, терговчи дастлабки тергов босқичида қонунийлик ва фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, жиноят содир этган ҳар бир шахснинг жазосиз қолмаслиги ва бирорта айбсиз шахснинг жиноий жавобгарликка тортилишига йўл қўйилмаслиги учун қонунни тўғри қўллашга масъул бўлган жиноят процессининг иштирокчисидир.

Олий юридик маълумотга эга бўлган ва зарур касбий ва ахлоқий сифатларни ўзида мужассамлаштирган ҳамда соғлигига кўра ўзига юклатилган мажбуриятларни бажара оладиган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари терговчи бўлишлари мумкин.

Жиноят ишининг хусусияти ва мазмуни, босқичи ва мураккаблик даражаси, малакаланиши ва терговчининг тажрибасидан келиб чиққан ҳолда терговчилар турли мансабда бўлишлари ва улар терговчи, катта терговчи, ўта муҳим ишлар бўйича терговчи ва ўта муҳим ишлар бўйича катта терговчи деб аталиши мумкин.

Жиноят процессуал кодексининг 36-моддасига биноан терговчига қўйидаги ваколатлар берилган, яъни терговчи: жиноят ишини қўзғатишга ва тугатишга, ишни қўзғатишни рад этишга; жиноятни содир этишда гумон қилинаётган шахсларни ушлаш ва сўроқ қилишга; ушбу Кодексда назарда тутилган тергов ҳаракатларини олиб боришга; шахсни ишда гумон қилинувчи тариқасида иштирок қилиш учун жалб этиш тўғрисида қарор қабул қилишга; шахсни ишда айбланувчи тариқасида иштирок қилиш учун жалб этиш тўғрисида ва унга нисбатан эҳтиёт чорасини танлаш ҳақида қарор қабул қилишга, бундан қамоққа олиш ёки уй қамоғи мустасно; ўз юритувига қабул қилган ишлар бўйича тезкор-қидирув тадбирларини бажариш тўғрисида ёзма топшириқлар беришга; бошқа терговчи ва суриштирувчиларга айрим тергов ҳаракатларини юритиш тўғрисида топшириқ беришга; терговга қадар текширув ёки тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларга шахсларни ушлаб туриш, мажбурий келтириш, қидириш тўғрисидаги қарорларнинг ижросини топширишга, улардан айрим тергов ҳаракатларини юритишда кўмаклашишни талаб қилишга; қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш, уй қамоғи бўйича қўшимча тақиқ (чеклов) белгилаш тўғрисида илтимоснома беришга, шунингдек эҳтиёт чорасини МЖТКнинг 240 ва 243¹-моддаларига мувофиқ бекор қилишга ёки ўзгартиришга; паспортнинг (ҳаракатланиш ҳужжатининг) амал қилишини тўхтатиб туриш тўғрисида илтимоснома беришга; айбланувчини лавозимидан четлаштириш тўғрисида, шахсни тиббий муассасага жойлаштириш ҳақида илтимосномалар беришга, шунингдек мазкур процессуал мажбурлов чораларини ушбу Кодексда белгиланган тартибда бекор қилишга; мурдани эксгумация қилиш тўғрисида, почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш ҳақида илтимосномалар беришга, шунингдек мазкур чораларни ушбу Кодексда белгиланган тартибда

бечор қилишга; амнистия актига асосан жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисида ёки жиноят ишини тугатиш ҳақида судга илтимоснома киритиш тўғрисида прокурорга тақдимнома киритишга ҳақлидир.

Терговчи дастлабки терговнинг йўналиши ва тергов ҳаракатларини юритишга оид барча қарорларни ҳамда прокурор рухсатини олиш қонунда назарда тутилган ҳолларни истисно этганда, мустақил равишда қабул қилади.

Терговчи прокурорнинг шахсни ишда айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш ҳақидаги, жиноятни тавсиф қилиш ва айблов ҳажми ҳақидаги, қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш уй қамоғи бўйича қўшимча тақиқ (чеклов) белгилаш паспортнинг (ҳаракатланиш хужжатининг) амал қилишини тўхтатиб туриш тўғрисида илтимоснома қўзғатиш ҳақидаги, айбланувчини лавозимидан четлаштириш, шахсни тиббий муассасага жойлаштириш тарзидаги процессуал мажбурлов чораларини қўллаш тўғрисидаги амнистия актига асосан жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисида ёки жиноят ишини тугатиш ҳақида судга илтимоснома киритиш тўғрисида прокурорга тақдимнома киритиш ҳақидаги ишни судга юбориш ёки ишни тугатиш ҳақидаги, тугалланган ишни қўшимча терговга қайтариш ҳақидаги кўрсатмаларига рози бўлмаса, ўз эътирозларини ёзма равишда баён қилган ҳолда ишни юқори турувчи прокурорга тақдим этишга ҳақлидир. Бундай ҳолларда қуйи турувчи прокурорнинг кўрсатмасини юқори турувчи прокурор ўз қарори билан ё бечор қилади ёки иш бўйича тергов юритишни бошқа терговчига топширади.

Терговчининг ўз юритишидаги иш юзасидан қонунга мувофиқ берган ёзма топшириқлари ва чиқарган қарорлари барча корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан ижро этилиши мажбурийдир.

Терговчининг фаолияти бир қатор ҳаракатлар ва қарорлардан иборат бўлиб, у қонун талабларига мувофиқ жиноят ишини сифатли ва ўз вақтида кўриб чиқишни тақозо этади. Терговчига процессуал мустақилликни, яъни қонунга асосланган ҳолда ўз ички ишончидан келиб чиқиб иш ҳолатларини ҳар томонлама, тўлиқ ва ҳолисона текшириши учун мустақил ҳаракат қилиш имкониятини таъминламасдан туриб, ундан масъулдорликни талаб қилиш мумкин эмас.

Терговчининг мустақиллиги ва масъулдорлиги тамойили у томондан бажариладиган функцияларнинг асосида ётади. Терговчи мустақиллигининг чегараси унга берилган ваколатлар доираси орқали белгиланади. Терговчи ўз ваколатларини амалга ошириш давомида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилишга сўзсиз риоя қилиши шарт.

Терговчининг мустақиллиги судьяларнинг мустақиллигидан тубдан фарқ қилади, чунки судьяларга ҳеч ким, давлатнинг ҳеч қайси органи, ҳатто юқори турувчи суд ҳам уларнинг юритувида бўлган ишни қандай ҳал қилиши бўйича кўрсатмалар бера олмайди, терговчига эса прокурор жиноят ишидаги ҳар қандай масала бўйича кўрсатмалар беради ва бу терговчи учун мажбурий ҳисобланади.

Терговчининг асосий вазифаси дастлабки терговни ўз вақтида ва сифатли олиб бориш ҳисобланади, шунинг учун терговчига дастлабки тергов билан боғлиқ бўлмаган мажбуриятларни юклатиш ман этилади.

Жиноят процессида тергов бошқармаси, бўлими, бўлинмаси, гуруҳи бошлиғи ва унинг ўринбосарини иштироки. Тергов бошқармаси, бўлими,

бўлинмаси, гуруҳи бошлиғи ва унинг ўринбосари ўрнатилган тартибда қўл остидаги ходимларнинг фаолиятига раҳбарлик қиладилар ва юклатилган вазифалар, функциялар ва мажбуриятларини лозим даражада бажарилиши учун шахсан жавобгар бўладилар ҳамда жиноят-процессуал қонунчилигига мувофиқ процессуал ваколатлардан фойдаланадилар, шунингдек, терговчиларга юклатилган мажбуриятларнинг бажарилишини назорат қиладилар.

Жиноят процессуал кодексининг 37-моддасига кўра, тергов бошқармаси, бўлими, бўлинмаси, гуруҳи бошлиғининг ва унинг ўринбосарининг ваколатлари белгилаб берилган, унга кўра тергов бошқармаси, бўлими, бўлинмаси, гуруҳининг бошлиғи ва унинг ўринбосари ўз ваколатлари доирасида жиноятларни очиш ва уларнинг олдини олиш юзасидан терговчиларнинг ўз вақтида ҳаракат қилишини назорат этадилар, жиноят ишлари бўйича дастлабки терговни тўла, ҳар томонлама ва ҳолисона олиб бориш чораларини кўрадилар.

Тергов бошқармаси, бўлими, бўлинмаси, гуруҳининг бошлиғи ва унинг ўринбосари ишларни текшириб кўришга, шунингдек дастлабки тергов ўтказиш, шахсни ишда айбланувчи тариқасида иштирок қилиш учун жалб этиш, жиноятни тавсиф қилиш ва айбловнинг ҳажми, ишнинг йўналишини белгилаш, айрим тергов ҳаракатларини ўтказиш ҳақида терговчига кўрсатмалар беришга, ишни бир терговчидан иккинчи терговчига олиб беришга, ишни тергов қилишни бир неча терговчига топширишга, шунингдек терговчи ваколатларидан фойдаланиб, дастлабки тергов олиб боришда қатнашишга ва дастлабки терговни шахсан ўзи олиб боришга ҳақлидир.

Тергов бошқармаси, бўлими, бўлинмаси, гуруҳи бошлиғининг ва унинг ўринбосарининг иш юзасидан кўрсатмалари терговчига ёзма тарзда берилади ва уларнинг ижро этилиши мажбурийдир.

Олинган кўрсатмалар устидан прокурорга шикоят қилиниши, ЖПК 36-моддасининг учинчи қисмида назарда тутилган ҳолларни истисно этганда, уларнинг ижро этилишини тўхтатиб қўймайди.

Суриштирув органлари. Амалдаги жиноят-процессуал кодексининг 38-моддасида суриштирув органлари санаб ўтилган. Унга кўра, қуйидагилар суриштирув органи ҳисобланади:

- 1) ички ишлар органларининг;
- 2) Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаментининг ва унинг жойлардаги бўлинмаларининг;
- 3) Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Мажбурий ижро бюросининг ва унинг жойлардаги бўлинмаларининг;
- 4) Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона кўмитасининг ва унинг жойлардаги бўлинмаларининг;
- 5) Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардиясининг ва унинг жойлардаги бўлинмаларининг суриштирувчилари томонидан амалга оширилади.

Суриштирув органлари дейилганда, жиноят ишини қўзғатиш, тугатиш, тамомлаш, эҳтиёт чораларини танлаш (бундан қамоққа олиш ва уй қамоғи мустасно) ваколатлари юклатилган суриштирувчи, суриштирув бўлинмаси бошлиғи ва унинг ўринбосари тушунилади.

Албатта, суриштирув органининг бошлиғи, унинг ўринбосари ва суриштирувчи жиноят ишини юритишга маъсул бўлган давлат органлари ва

шахслари қаторидан ўрин олишган. Уларнинг процессуал ваколатлари ва ҳуқуқий мақоми Жиноят процессуал кодексининг 38¹-моддаси ҳамда 39-моддасида белгилаб қўйилган.

Жиноят процессуал кодексининг 38¹-моддасига биноан суриштирувчи қуйидаги ваколатларга эга, яъни суриштирувчи: жиноят ишини қўзғатишга ва тугатишга, ишни қўзғатишни рад этишга; жиноятни содир этишда гумон қилинаётган шахсларни ушлаш ва сўроқ қилишга; ушбу Кодексда назарда тутилган тергов ҳаракатларини олиб боришга; шахсни ишда гумон қилинувчи тариқасида иштирок қилиш учун жалб этиш тўғрисида қарор қабул қилишга; шахсни ишда айбланувчи тариқасида иштирок қилиш учун жалб этиш ҳақида ва унга нисбатан эҳтиёт чорасини танлаш тўғрисида қарор қабул қилишга, бундан қамоққа олиш ёки уй қамоғи мустасно; ўз юритувига қабул қилган ишлар бўйича тезкор-қидирув тадбирларини бажариш ҳақида ёзма топшириқлар беришга; бошқа суриштирувчиларга айрим тергов ҳаракатларини юритиш тўғрисида топшириқ беришга; терговга қадар текширув ёки тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларга шахсларни ушлаб туриш, мажбурий келтириш, қидириш тўғрисидаги қарорларнинг ижросини топширишга, улардан айрим тергов ҳаракатларини юритишда қўмаклашишни талаб қилишга; қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш, уй қамоғи бўйича қўшимча тақиқ (чеклов) белгилаш тўғрисида илтимоснома беришга, шунингдек эҳтиёт чорасини МЖТКнинг 240 ва 243¹-моддаларига мувофиқ бекор қилишга ёки ўзгартиришга; паспортнинг (ҳаракатланиш ҳужжатининг) амал қилишини тўхтатиб туриш тўғрисида илтимоснома беришга; айбланувчини лавозимидан четлаштириш тўғрисида, шахсни тиббий муассасага жойлаштириш ҳақида илтимосномалар беришга, шунингдек мазкур процессуал мажбурлов чораларини ушбу Кодексда белгиланган тартибда бекор қилишга; мурдани эксгумация қилиш тўғрисида, почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш ҳақида илтимосномалар беришга, шунингдек мазкур чораларни ушбу Кодексда белгиланган тартибда бекор қилишга; амнистия актига асосан жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисида ёки жиноят ишини тугатиш ҳақида судга илтимоснома киритиш ҳақида прокурорга тақдимнома киритишга ҳақлидир.

Суриштирувчи суриштирувнинг йўналишига оид барча қарорларни мустақил равишда қабул қилади, бундан қонунда прокурор рухсатини олиш назарда тутилган ҳоллар мустасно.

Суриштирувчи прокурорнинг шахсни ишда айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш ҳақидаги, жиноятни тавсиф қилиш ва айблов ҳажми ҳақидаги, қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш уй қамоғи бўйича қўшимча тақиқ (чеклов) белгилаш паспортнинг (ҳаракатланиш ҳужжатининг) амал қилишини тўхтатиб туриш тўғрисида илтимоснома қўзғатиш ҳақидаги, айбланувчини лавозимидан четлаштириш, шахсни тиббий муассасага жойлаштириш тарзидаги процессуал мажбурлов чораларини қўллаш ҳақидаги, амнистия актига асосан жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисида ёки жиноят ишини тугатиш ҳақида судга илтимоснома киритиш ҳақида прокурорга тақдимнома киритиш тўғрисидаги, ишни судга юбориш ёки ишни тугатиш ҳақидаги, тугалланган ишни қўшимча терговга қайтариш тўғрисидаги кўрсатмаларига рози бўлмаса, ўз эътирозларини ёзма равишда баён қилган ҳолда ишни юқори турувчи прокурорга тақдим этишга ҳақлидир. Бундай ҳолларда

ноқори турувчи прокурор қуйи турувчи прокурорнинг кўрсатмасини ўз қарори билан ё бекор қилади ёки иш бўйича суриштирув юритишни бошқа суриштирувчига топширади.

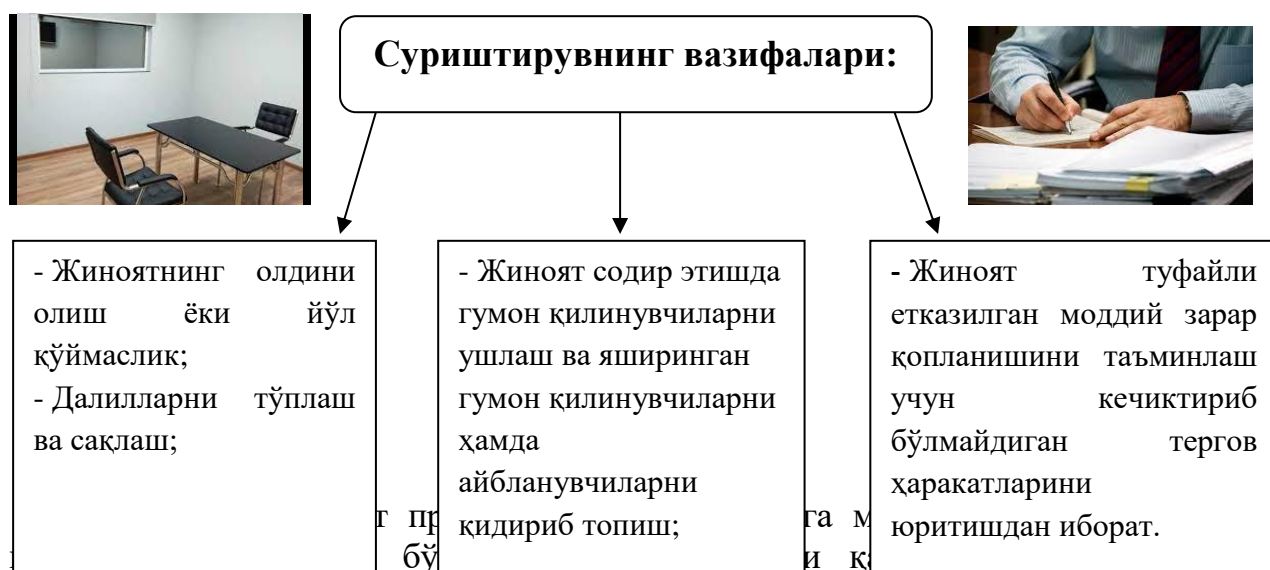
Суриштирувчининг ўз юритишидаги иш юзасидан қонунга мувофиқ берган ёзма топшириқлари ва чиқарган қарорлари барча корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан ижро этилиши мажбурийдир.

Жиноят процессуал кодексининг 39-моддасига кўра, суриштирув бўлинмаси бошлиғининг ва унинг ўринбосарининг ваколатлари: суриштирув бўлинмасининг бошлиғи ва унинг ўринбосари ўз ваколатлари доирасида жиноятларни очиш ва уларнинг олдини олиш юзасидан суриштирувчиларнинг ўз вақтида ҳаракат қилишини назорат этадилар, жиноят ишлари бўйича суриштирувни тўла, ҳар томонлама ва ҳолисона олиб бориш чораларини кўрадилар.

Суриштирув бўлинмаси бошлиғи ва унинг ўринбосари ишларни текшириб кўришга, суриштирувчига суриштирув юритиш, шахсни ишда гумон қилинувчи, айбланувчи тариқасида иштирок қилиш учун жалб этиш, жиноятни тавсиф қилиш ва айбловнинг ҳажми, ишнинг йўналишини белгилаш, айрим тергов ҳаракатларини ўтказиш ҳақида кўрсатмалар беришга, ишни бир суриштирувчидан иккинчи суриштирувчига олиб беришга, ишни тергов қилишни бир неча суриштирувчига топширишга, шунингдек суриштирувчи ваколатларидан фойдаланиб, суриштирув юритишда қатнашишга ва суриштирувни шахсан ўзи олиб боришга ҳақлидир.

Суриштирув бўлинмаси бошлиғининг ва унинг ўринбосарининг иш юзасидан кўрсатмалари суриштирувчига ёзма тарзда берилади ва уларнинг ижро этилиши мажбурийдир.

Олинган кўрсатмалар устидан прокурорга шикоят қилиниши, ушбу Кодекс 38¹-моддасининг учинчи қисмида назарда тутилган ҳолларни истисно этганда, уларнинг ижро этилишини тўхтатиб қўймайди.

текширувни амалга оширувчи органлар ҳам қиради.

ЖПКнинг 39¹-моддасига кўра, терговга қадар текширув қуйидагилар томонидан амалга оширилади:

- 1) ички ишлар органлари;
 - 2) ҳарбий қисмлар, қўшилмаларнинг командирлари, ҳарбий муассасалар ва ҳарбий ўқув юртларининг бошлиқлари — уларга бўйсунувчи ҳарбий хизматчилар, шунингдек ўқув машқлари ўтказилаётган вақтда ҳарбий хизматга мажбурлар томонидан содир этилган жиноятларга доир ишлар бўйича; Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ходимларининг хизмат мажбуриятини бажариш билан боғлиқ жиноятлари ёки қисм, қўшила, муассаса ёхуд ўқув юрти жойлашган ерда содир этган жиноятларига доир ишлар бўйича;
 - 3) давлат хавфсизлик хизмати органлари — қонунга кўра уларнинг юритишига берилган ишлар бўйича;
 - 4) Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги жазони ижро этиш тизимини бошқариш органларининг бошлиқлари, жазони ижро этиш колониялари, тарбия колониялари, тергов ҳибсхоналари ҳамда турмаларнинг бошлиқлари — шу муассасалар ходимлари хизматни ўташнинг белгиланган тартибига қарши қилган жиноятларга доир ишлар, худди шунингдек мазкур муассасалар ҳудудида содир этилган бошқа жиноятларга доир ишлар бўйича;
 - 5) давлат ёнғиндан назорат қилиш органлари — ёнғинларга доир ва ёнғинга қарши қоидаларни бузганликка доир ишлар бўйича;
 - 6) чегарани қўриқлаш органлари — давлат чегарасини бузганликка доир ишлар бўйича;
 - 7) олис сафарда бўлган денгиз кемаларининг капитанлари;
 - 8) давлат божхона хизмати органлари — божхона тўғрисидаги қонунчиликни бузганликка доир ишлар бўйича;
 - 9) Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти ва унинг жойлардаги бўлинмалари — бюджет, солиқ ва валюта тўғрисидаги қонунчиликни бузганликка доир ишлар, шунингдек электр, иссиқлик энергияси, газ, водопроводдан фойдаланиш билан боғлиқ жиноятлар тўғрисидаги ишлар бўйича;
 - 10) Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Мажбурий ижро бюроси ва унинг жойлардаги бўлинмалари — вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни, ота-онани моддий таъминлашдан бўйин товлашга, суд ҳужжатини ижро этмасликка, суд ҳужжатларини ва бошқа органлар ҳужжатларини мажбурий ижро этиш жараёнига аралашишга, банд солинган мол-мулкни қонунга хилоф равишда тасарруф этишга доир ишлар бўйича;
 - 11) Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасининг Чакана савдо ва хизмат кўрсатиш соҳасида ҳуқуқбузарликларни профилактика қилиш бош бошқармаси ва унинг ҳудудий бўлимлари — бозорлар, савдо комплекслари ҳудудларида ва уларга туташ бўлган автотранспорт воситаларини вақтинча сақлаш жойларида аниқланган молиявий-иқтисодий ва солиқ соҳаларидаги ҳуқуқбузарликларга доир ишлар бўйича.
 - 13) Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси ва унинг жойлардаги бўлинмалари — қонун билан уларнинг иш юритишига берилган ишлар бўйича.
 - 14) Ўзбекистон Республикаси Президенти давлат хавфсизлик хизмати — унинг юритувида тааллуқли ишлар бўйича.
- Терговга қадар текширувни амалга оширувчи органлар зиммасига зарур чоралар кўриш вазифаси, шу жумладан жиноят аломатларини ва жиноят содир этган шахсларни топиш, МЖТКнинг қоидаларига мувофиқ текшириб

чиқилганидан сўнг жиноят иши юзасидан далил тариқасида фойдаланиш мумкин бўлган маълумотларни аниқлаш мақсадида илмий-техника воситаларидан фойдаланган ҳолда, зарур чоралар кўриш вазифаси юклатилади. Ички ишлар, давлат хавфсизлик хизмати, Ўзбекистон Республикаси Президенти давлат хавфсизлик хизмати, давлат божхона хизмати органлари, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси хузуридаги Мажбурий ижро бюроси ҳамда Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти ва уларнинг жойлардаги бўлинмалари шу мақсадда тезкор-қидирув тадбирларини ўтказишга ҳақли.

Тезкор-қидирув фаолиятини ўтказиш тартиби қонун билан белгиланади.

ЖПКнинг 39²-моддасида терговга қадар текширувни амалга оширувчи орган бошлиғининг ва унинг мансабдор шахсининг ваколатлари белгилаб берилган. Унга кўра ЖПКнинг 39¹-моддасида санаб ўтилган ҳар бир органнинг раҳбарлари терговга қадар текширувни амалга оширувчи органнинг бошлиғи сифатида ҳаракат қила туриб, терговга қадар текширувни бошлашга ёки ўзига бўйсунувчи бошқа мансабдор шахсга уни юритишни топширишга, жиноят ишини кўзғатишга ёки иш кўзғатишни рад этишга ёхуд аризани, хабарни терговга тегишлилигига кўра ўтказишга ҳақлидир.

Терговга қадар текширувни амалга оширувчи мансабдор шахс зиммасига терговга қадар текширувни амалга оширишга доир вазифаларни юклатиш тартиби мазкур орган томонидан белгиланади.

Бошлиқнинг топшириғига биноан ва унинг раҳбарлигида ишлаётган мансабдор шахс жиноятнинг олдини олиш ёки унинг содир этилишига йўл қўймаслик, далилларни тўплаш ва сақлаш, жиноят содир этишда гумон қилинганларни ушлаш ва яширинган гумон қилинувчиларни қидириб топиш ҳамда жиноят туфайли етказилган мулкий зарарнинг ўрни қопланишини таъминлаш учун зарур бўлган, кечиктириб бўлмайдиган барча ҳаракатларни амалга ошириши шарт.

Терговга қадар текширувни ёки тезкор-қидирув тадбирларини амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси зиммасига терговчи, суриштирувчи юритаётган иш бўйича айрим процессуал ҳаракатларни ва тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш тўғрисидаги топшириқларини бажариш ҳамда терговчига, суриштирувчига процессуал ҳаракатларни бажаришида кўмаклашиш мажбурияти ҳам юклатилади.

Терговга қадар текширувни амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси терговга қадар текширувни амалга ошираётганда, худди шунингдек терговчининг, суриштирувчининг топшириғини бажараётганда, ушбу Кодексда белгиланган қоидаларга амал қилган ҳолда процессуал ҳаракатларни амалга оширади ва қарорлар қабул қилади.

Гумон қилинувчидан, айбланувчидан ёки судланувчидан тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларнинг мансабдор шахслари томонидан аризалар, тушунтиришлар ёки кўрсатувлар олиш мазкур жиноят иши ўз юритувида бўлган суриштирувчининг, терговчининг, прокурорнинг ёки судьянинг ёзма рухсатига асосан ва фақат ҳимоячи иштирокида амалга оширилади, бундан белгиланган тартибда ҳимоячидан воз кечилган ҳоллар мустасно.

Терговга қадар текширувни амалга оширувчи орган мансабдор шахсининг қарорлари мазкур орган бошлиғи томонидан тасдиқланиши лозим. Бошлиқнинг

ёзма кўрсатмалари уларни бажаришни тўхтатмай туриб, ушбу кўрсатмалар устидан прокурорга шикоят қилишга ҳақли бўлган унга бўйсунувчи мансабдор шахс учун мажбурийдир.

Прокурорнинг ёзма кўрсатмалари терговга қадар текширувни амалга оширувчи орган бошлиғи ва унинг мансабдор шахси учун мажбурийдир. Улар прокурорнинг кўрсатмаларидан норози бўлган тақдирда, кўрсатмаларни бажаришни тўхтатмай туриб, юқори турувчи прокурорга уларнинг устидан шикоят қилишга ҳақлидир.

Шундай қилиб, ЖПКда гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчининг манфаатларини ҳимоя қилиши учун ҳимоячига катта ҳуқуқ ва ваколатлар берилган. Терговчи, прокурор, суднинг ўз зиммаларидаги айбланувчига ҳимояланиш ҳуқуқини таъминлашдан иборат мажбуриятларини бажармасликлари ҳукмнинг бекор қилинишига ёки ишнинг қўшимча терговга қайтарилишига олиб келади.

Мустақил тайёргарлик учун топшириқ:

1. Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг тизими ва тузилишини айтиб беринг.
2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал қонунининг принципларини конспектлаштиринг.
3. Терговга қадар текширувни амалга оширувчи орган мансабдор шахсининг ЖПКда кўрсатилган ҳуқуқ ва мажбуриятларини конспектлаштиринг

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИ МАЗМУНИ (2 соат)

16-мавзу: Жиноят процессида далиллар ва исбот қилиниши лозим бўлган ҳолатлар

РЕЖА:

1. Жиноят процессида далиллар тўплаш ва исбот қилиниш жараёни.
2. Жиноят процессуал мажбурлов чоралари ва уларнинг аҳамияти.
3. Эҳтиёт чораларининг турлари, уларни қўллаш асослари ва процессуал тартиби.

Жарасини.

Ижтимоий хавфли қилмишнинг юз берган-бермаганлигини, шу қилмишни содир этган шахснинг айбли-айбсизлигини ва ишни тўғри ҳал қилиш учун аҳамиятга молик бошқа ҳолатларни суриштирувчининг, терговчининг ва суднинг қонунда белгиланган тартибда аниқлашига асос бўладиган ҳар қандай ҳақиқий маълумотлар жиноят иши бўйича далил ҳисобланади.

Бу маълумотлар гувоҳнинг, жабрланувчининг, гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг кўрсатувлари, экспертнинг хулосаси, ашёвий далиллар, овозли ёзувлар, видеоёзувлар, кинотасвир ва фотосуратлардан иборат материаллар, тергов ва суд ҳаракатларининг баённомалари ва бошқа ҳужжатлар билан аниқланади.

Ишни айблов хулосаси ёки айблов далолатномаси билан судга юбориш ва айблов ҳукми чиқариш учун қуйидагилар исботланган бўлиши керак:

- 1) жиноят объекти; жиноят туфайли етказилган зиённинг хусусияти ва миқдори, жабрланувчининг шахсини тавсифловчи ҳолатлар;
- 2) содир этилган жиноятнинг вақти, жойи, усули, шунингдек Жиноят кодексида кўрсатиб ўтилган бошқа ҳолатлари; қилмиш ва рўй берган ижтимоий хавфли оқибатлар ўртасидаги сабабий боғланиш;
- 3) жиноятнинг ушбу шахс томонидан содир этилганлиги;
- 4) жиноят тўғри ёки эгри қасд билан ёхуд бепарволик ёки ўз-ўзига ишониш оқибатида содир этилганлиги, жиноятнинг сабаблари ва мақсадлари;
- 5) айбланувчининг, судланувчининг шахсини тавсифловчи ҳолатлар.

Гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи қуйидаги ҳолларда айбсиз деб топилади ва реабилитация этилиши лозим:

- 1) иш кўзғатилган ва тергов ҳаракатлари ёки суд муҳокамаси ўтказилган иш бўйича жиноий ҳодиса юз бермаган бўлса;
- 2) унинг қилмишида жиноят таркиби бўлмаса;
- 3) унинг содир этилган жиноятга дахли бўлмаса.

Жиноят содир этганидан кейин руҳий ҳолатининг ўз ҳаракатлари аҳамиятини англай олмайдиган ёки уларни бошқара олмайдиган даражада бузилиши юзага келган шахс тўғрисидаги жиноят иши ЖПКнинг **61-бобида** белгиланган тартибда айбдорлик ҳақидаги масала ҳал қилинмасдан тугатилади.

Жабрланувчи Жиноят кодексининг 66¹-моддасида назарда тутилган жиноятлар тўғрисидаги ишлар бўйича гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи билан ярашган тақдирда жиноят иши ЖПКнинг 62-бобида белгиланган тартибда суд томонидан айблилик ҳақидаги масала ҳал қилинмасдан тугатилиши мумкин.

Исбот қилиш - ишни қонуний, асосланган ва адолатли ҳал қилиш учун аҳамиятга эга бўлган ҳолатлар тўғрисидаги ҳақиқатни аниқлаш мақсадида далилларни тўплаш, текшириш ва баҳолашдан иборатдир.

Исбот қилишни суриштирувчи, терговчи, прокурор, суд амалга оширади.

Исбот қилишда гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи, ҳимоячи, жамоат айбловчиси, жамоат ҳимоячиси, шунингдек жабрланувчи, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар ва уларнинг вакиллари иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар.

Исбот қилишда иштирок этишга гувоҳлар, экспертлар, мутахассислар, таржимонлар, холислар, шунингдек бошқа фуқаролар ва мансабдор шахслар жалб этилади. Улар ЖПКда белгиланган тартибда далилларни тўплаш, текшириш ва баҳолаш билан боғлиқ ҳуқуқларни амалга оширадилар ҳамда мажбуриятларни бажарадилар.

Далиллар тергов ва суд ҳаракатларини юритиш: гумон қилинувчини, айбланувчини, судланувчини, гувоҳни, жабрланувчини, экспертни сўроқ қилиш; юзлаштириш; таниб олиш учун кўрсатиш; кўрсатувни ҳодиса рўй берган жойда текшириш; олиб қўйиш; тинтув; кўздан кечириш; гувоҳлантириш; мурдани эксгумация қилиш; эксперимент ўтказиш; экспертиза тадқиқотларини ўтказиш учун намуналар олиш; экспертиза ва тафтиш тайинлаш; тақдим этилган ашёлар ва ҳужжатларни қабул қилиш; телефонлар ва бошқа телекоммуникация курилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларни эшитиб туриш, улар орқали узатиладиган ахборотни олиш, шунингдек тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш йўли билан тўпланади.

Ҳимоячи жиноят иши бўйича далилларни тўплаш ва тақдим этишга ҳақли бўлиб, улар жиноят иши материалларига қўшиб қўйилиши, шунингдек терговга қадар текширув, суриштирув, дастлабки тергов ўтказиш ва жиноят ишини судда кўриш жараёнида мажбурий баҳоланиши лозим. Ушбу далиллар: ишга тааллуқли ахборотга эга бўлган шахсларни сўровдан ўтказиш ҳамда уларнинг розилиги билан ёзма тушунтиришлар олиш; давлат органларига ва бошқа органларга, шунингдек корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга сўров юбориш ҳамда улардан маълумотномалар, тавсифномалар, тушунтиришлар ва бошқа ҳужжатларни олиш орқали тўпланиши мумкин.

Далилларни тўплаш, текшириш ва баҳолаш жараёнида фуқароларнинг, шунингдек корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини қўриқлаш таъминланиши керак.

Исбот қилишда қуйидагилар тақиқланади:

1) шахсларнинг ҳаёти ва соғлиғи учун хавfli бўлган ёки уларнинг шаъни ва қадр-қимматини камситувчи хатти-ҳаракатлар содир этиш;

2) зўрлик, пўписа қилиш, алдаш ва қонунга хилоф бошқа йўллар билан кўрсатув, тушунтириш, хулосалар олишга, экспериментал ҳаракатларни бажаришга, ҳужжатлар ёки буюмлар тайёрланишига ва берилишига эришиш;

3) тунги вақтда, яъни кеч соат 22-00 дан эрталаб соат 6-00 гача тергов ҳаракатлари олиб бориш. Тайёрланаётган ёки содир этилаётган жиноятнинг

олдини олиш, жиноят изи йўқолишига ёки гумон қилинувчининг қочиб кетишига йўл қўймаслик, эксперимент жараёнида текширилаётган ҳодисанинг ҳолатини қайтадан тиклаш зарурати бўлган ҳоллар бундан мустасно.

4) шахсни ғайриқонуний ҳаракатлар содир этишга ундаш ва бундай ундаш оқибатида содир этилган жиноят учун уни айблаш;

5) шахсни жиноят ишига гумон қилинувчи ёки айбланувчи сифатида жалб қилиш учун асослар мавжуд бўлган тақдирда, уни гувоҳ тариқасида сўроқ қилиш, бундан экспертиза ёки тафтиш ўтказиш талаб этиладиган ҳоллар мустасно;

6) шахсга унинг процессуал ҳуқуқлари тушунтирилгунига қадар ундан бирон-бир ёзма ёки оғзаки кўрсатувлар олиш;

7) ушланган гумон қилинувчининг ёки айбланувчининг яқин қариндошларини процесс иштирокчиси сифатида жалб қилиш учун асослар мавжуд бўлмаган тақдирда, уларни ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга чақириш ва сўроқ қилиш;

8) мазмунан кўриб чиқиш учун судга юборилган жиноят иши доирасида процесс иштирокчиларини суриштирув ва дастлабки тергов органлари ходимлари томонидан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга чақириш ва (ёки) сўроқ қилиш, бундан улар билан боғлиқ бўлган алоҳида иш юритувга ажратилган жиноят иши ёки суднинг ёзма топшириғи мавжуд бўлган ҳоллар мустасно.

Маълумотлар ва нарсалардан, улар тергов ҳаракати баённомаси ёки суд мажлиси баённомасида қайд этилганидан кейингина далил сифатида фойдаланиш мумкин.

Баённомалар юритиш учун масъулият суриштирув ва дастлабки тергов босқичида суриштирувчи ва терговчи, судда эса, раислик қилувчи ва суд мажлиси котиби зиммасига юклатилади.

Баённомаларга: тергов ёки суд ҳаракатининг иштирокчилари тўғрисидаги маълумотлар, бу шахсларга уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари тушунтирилгани; тергов ёки суд ҳаракатининг ўтказилиш жойи ва вақти, шарт-шароитлари, жараёни ва натижалари, бунда топилган моддий объектлар тавсифи ва уларнинг иш учун аҳамиятли бўлган белгилари; тергов ҳаракатлари ёки суд муҳокамаси иштирокчилари тасдиқлашни сўраган фактлар; уларнинг юз бераётган ҳодиса сабаблари хусусидаги кўрсатувлари, тушунтиришлари, мулоҳазалари; улар томонидан берилган илтимосномалар, шикоятлар, рад этишлар; тергов ҳаракатини олиб бориш ёки суд муҳокамаси жараёнидаги тартиббузарлик ҳоллари, шунингдек бу тартиббузарликларни бартараф этиш ва олдини олиш учун кўрилган чора-тадбирлар киритилади.

Далилларни қайд этиш учун баённома тузиш билан бир қаторда овоз ёзиш, видеоёзув, кинотасвир, фотосуратга тушириш, қолиплар тайёрлаш, нусхалар олиш, режалар, схемалар тайёрлаш ва ахборотни акс этиришнинг бошқа усуллари қўлланилиши мумкин. Суриштирувчи, терговчи, суд далилларни мустаҳкамлашнинг бу усуллари қўлланишга кўмаклашиш учун мутахассисларни жалб этиши мумкин.

Қуйидаги процессуал ҳаракатлар видеоёзув орқали қайд этилиши шарт:

- 1) ўта оғир жиноятлар бўйича ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш;
- 2) тинтув;
- 3) кўрсатувларни ҳодиса содир бўлган жойда текшириш;
- 4) тергов эксперименти;

- 5) шахсни ушлаш;
- 6) ҳимоячидан воз кечиш;
- 7) шахсни ушлаш жараёнида ўтказиладиган шахсий тинтув ва олиб қўйиш.

Тергов ҳаракатлари иштирокчиларининг, шунингдек суд муҳокамасидаги тарафларнинг бу ҳаракатлар жараёни ва натижалари акс эттирилган баённома билан танишиш, худди шунингдек баённомага қўшимча ва тузатишлар киритиш ҳуқуқлари таъминланиши керак.

Суриштирувчи ёки терговчи тергов ҳаракатлари тамом бўлиши биланоқ бу ҳаракат иштирокчиларига баённомани ўқиб чиқишга имкон беради ёхуд илтимосларига кўра уларга ўқиб беради. Шундай тартибда раислик қилувчи ёки унинг топшириғига биноан суд мажлиси котиби суд залидан ташқарида бажарилган суд ҳаракати иштирокчиларини, шунингдек тарафларни суд мажлиси баённомасидаги ушбу суд ҳаракатига тааллуқли ёзувлар билан таништиради.

Оғзаки билдирилган қўшимчалар, тузатишлар, фикр-мулоҳазалар, эътирозлар, илтимослар ва шикоятлар баённомага киритилади, ёзма равишда ифода этилганлари эса баённомага илова қилинади. Ўчиришлар ёки киритилган қўшимча сўзлар ёхуд бошқа тузатишлар хусусида баённома охиридаги имзолар олтидан изоҳот берилади.

Тергов ҳаракати баённомаси билан таништирилган шахслар баённоманинг ҳар бир саҳифаси остига ва унинг охирига имзо чекадилар.

Агар фактик маълумотлар қонунга хилоф усуллар орқали ёки жиноят процесси иштирокчиларини қонун билан кафолатланган ҳуқуқларидан маҳрум қилиш ёки бу ҳуқуқларни чеклаш йўли билан ёхуд ЖПК талаблари бузилган ҳолда олинган бўлса, шу жумладан:

- 1) жиноят процесси иштирокчиларига ёки уларнинг яқин қариндошларига нисбатан қийноққа солиш ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни камситувчи муомала ҳамда жазо турларини қўллаган ҳолда;

- 2) уларни сохталаштириш (қалбакилаштириш) йўли билан;

- 3) гумон қилинувчининг, айбланувчининг ёки судланувчининг ҳимояга бўлган ҳуқуқлари, шунингдек таржимон хизматларидан фойдаланиш ҳуқуқи бузилган ҳолда;

- 4) жиноят иши бўйича процессуал ҳаракатнинг мазкур жиноят ишини юритишни амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлмаган шахс томонидан бажарилиши натижасида;

- 5) номаълум манбадан ёхуд жиноят ишини юритиш жараёнида аниқлаш мумкин бўлмаган манбадан;

- 6) жабрланувчи, гувоҳ, гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчининг суриштирувдаги, дастлабки терговдаги судда далиллар мажмуи билан ўз тасдиғини топмаган кўрсатувларидан олинган бўлса, улар далил сифатида мақбул эмас деб топилади.

Фактик маълумотлардан далил сифатида фойдаланишнинг мақбул эмаслиги терговга қадар текширувни амалга ошираётган органнинг мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки суднинг ўз ташаббуси билан ёки иштирокчиларнинг илтимосномаси бўйича аниқланади. Терговга қадар текширувни амалга ошираётган органнинг мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки судья далилларнинг мақбул эмаслиги тўғрисидаги масалани ҳал қилаётганида ҳар бир ҳолатда йўл қўйилган бузилиш нимада аниқ

ифодаланганлигини аниқлаб олиши ва асослантирилган қарор қабул қилиши шарт.

2-савол. Жиноят процессуал мажбурлов чоралари ва уларнинг аҳамияти.

Жиноят процессида мажбурлов чоралари қонуннинг бажарилишини таъминлашга қаратилган ҳуқуқий мажбурлов чораларининг тури сифатида фақат қонунда кўрсатилган ҳолларда қўлланилиши мумкин. Мажбурлов деярли барча ҳолларда жисмоний куч ишлатишни эмас, шахснинг хоҳишига қарши, унинг манфаатларига зид равишда кўриладиган чора-тадбирлардан иборат. Айбланувчи ва гумон қилинувчининг хат-ёзишмаларига ҳибс солиш, тинтув вақтида эшикни ёки кулфни бузиш ҳам ўз моҳиятига кўра мажбурлов чоралари қаторига киради. Ҳатто, суд залидан чиқариб юбориш мажбурлов характериға эға. Бухақда кўп муаллифлар алоҳида таъкидлайдилар.

Жиноят процессида процессуал мажбурлов чораларига қуйидагилар киради:

- ушлаб туриш;
- эҳтиёт чоралари;
- лавозимдан четлантириш;
- мажбурий келтириш;
- шахсни тиббий муассасаға жойлаштириш.

Ушлаб туриш деганда, гумон қилинувчини қисқа муддатға озодликдан маҳрум этиб, вақтинча сақлаш ҳибсхонасига жойлаштиришдан иборат процессуал мажбурлов чораси тушунилади. Ушлаб туриш учун асос бўлиб муайян шахснинг жиноят содир этишда иштирок этганлигини тасдиқловчи фактик маълумотлар хизмат қилади. ЖПКнинг 221-моддасида ушлаб туришнинг асослари келтирилган ва уларға қуйидагилардан иборат:

- 1) шахснинг жиноят устида ёки бевосита уни содир этганидан кейин қўлга тушиши;
- 2) жиноят шохидлари, шу жумладан жабрланувчиларнинг уни жиноят содир этган шахс тариқасида тўғридан-тўғри кўрсатишлари;
- 3) гумон қилинувчининг ўзида ёки кийимида, ёнида ёки уйида содир этилган жиноятнинг яққол изларининг топилиши;
- 4) шахсни жиноят содир қилишда гумон қилиш учун асос бўладиган маълумотлар мавжуд бўлиб, унинг қочмоқчи бўлаётганлиги ёки доимий яшайдиган жойининг йўқлиги ёхуд шахси аниқланмаган бўлиши.

Ушланган пайтдан бошлаб шахс гумон қилинувчи процессуал мақомиға эға бўлади. Жиноят содир этганликда гумон қилиниб ушланган шахс тинтув қилинади. Тинтув ЖПК моддаларининг талабларига мувофиқ амалға оширилади. Жиноят содир этганликда гумон қилинаётган шахсни ушлаш билан боғлиқ ҳар қандай ҳолат ҳақида баённома тузилади.

Гумон қилинувчини ушлаб туриш тўғрисидаги баённомада ушлаб туришни амалға ошираётган шахс, шунингдек ушлаб турилган шахс (унинг фамилияси, исми-шарифи, туғилган йили ва жойи, иш жойи, шахсини тасдиқловчи ҳужжат)

ҳақидаги маълумотлар акс эттирилади. Ушлаб туриш билан бир вақтнинг ўзида шахсий тинтув ўтказилганлиги сабабли, бу ҳақда ҳам баённома тузилади.

Лавозимдан четлаштириш – процессуал мажбурлов чораларининг бир тури бўлиб, айбланувчи ёки судланувчи ўз иш жойида қолса, у жиноят иши бўйича ҳақиқатни аниқлашга, жиноят оқибатида етказилган зарарни қоплашга тўсқинлик қилади ёки жиноий фаолиятини давом эттиради, деб ҳисоблашга етарли асослар бўлганда, суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки суд томонидан қўлланилади. Лавозимдан четлаштириш тўғрисида суриштирувчи, терговчи, прокурор қарор, суд эса ажрим чиқаради. Суриштирувчи ва терговчининг бу тўғридаги қарорига прокурор розилик бериши лозим.

Айбланувчини ёки судланувчини лавозимдан четлаштириш тўғрисидаги қарор ёки ажрим қорхона, муассаса, ташкилот раҳбари учун мажбурий бўлиб, у қарор ёки ажримни олгач, уни зудлик билан ижро этиши ва айбланувчи ёки судланувчини лавозимдан четлаштириш ҳақида қарор ёки ажрим чиқарган суриштирувчи, терговчи, прокурор ёхуд судга бу ҳақда хабар бериши шарт.

Лавозимдан четлаштириш чорасига кейинчалик зарурат қолмаган тақдирда, айбланувчини ёки судланувчини лавозимдан четлаштириш тўғрисидаги қарор ёки ажрим суриштирувчи, терговчи, прокурор ёхуд суд томонидан бекор қилинади. Суд оқлов ҳукмида ёки ишни тугатиш ҳақидаги ажримда судланувчини лавозимдан четлаштиришни бекор қилади.

Мажбурий келтириш – гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг, жабрланувчининг, гувоҳнинг процессуал ҳаракатларда ёки суд мажлисида иштирок этишини таъминлаш учун, уларнинг узрсиз сабабларга кўра, келишдан бош тортганлиги аниқланган тақдирда, қўлланилади. Чунки жиноят ишини юритиш муносабати билан суриштирувчи, терговчи, прокурор, суд томонидан белгиланган тартибда чақирилган шахслар айнан кўрсатилган вақтда ҳозир бўлишлари шарт. Узрсиз сабабларга кўра келмаганлари тақдирда, улар мажбурий келтириладилар.

Суриштирувчи, терговчи, прокурор мажбурий келтириш тўғрисида қарор, суд эса ажрим чиқаради. Ушбу қарор ёки ажримда: мажбурий келтирилиши керак бўлган шахснинг фамилияси, исми, отасининг исми; унинг процессуал мавқеи; яшаш ёки иш жойи; мажбурий келтириш учун асослар; шахсни қаерга ва қачон олиб келиш кераклиги; мажбурий келтириш кимга топширилганлиги кўрсатилиши шарт.

Мажбурий келтириш тўғрисидаги қарор ёки ажрим ижро этиш учун иш юритилаётган жойдаги ички ишлар органига топширилади. Мажбурий келтирилиши лозим бўлган шахсни топган ички ишлар органининг ходими уни қарор ёки ажрим билан таништириб, тилхат олади ва мазкур қарорни ёки ажримни чиқарган суриштирувчи, терговчи, прокурор ёхуд судга олиб келади. Бунда қарорга (ажримга) шахс топилган вақт ва жой, у келтириб топширилган вақт, шунингдек унинг мажбурий келтирилиши билан боғлиқ ариза, шикоят ва илтимослар ҳақидаги маълумотнома илова қилиниши лозим.

Ички ишлар органи шахснинг қочиб кетганлиги, таътилда, хизмат сафарида эканлиги, оғир касаллиги ёки бошқа сабабларга кўра йўқлиги оқибатида мажбурий келтиришга имкон бўлмаганлигини аниқласа, бу ҳақда маълумотнома тузади ҳамда қарорни ёки ажримни чиқарган суриштирувчи, терговчи, прокурорга ёхуд судга хабар беради.

Шахсни тиббий муассасага жойлаштириш – суд-тиббийёт ёхуд суд-психиатрия экспертизасини ўтказишда, стационар кузатув зарурати бўлган ҳолларда айбланувчи ёки судланувчига нисбатан (улар озодликдан маҳрум қилиш жазоси тайинланиши мумкин бўлган жиноятни содир этганликда айбланаётган бўлса) суриштирувчи, терговчи, прокурор, суд томонидан қўлланилади. Руҳий ҳолати айбланувчи тариқасида ишда иштирок этишга жалб қилиш ва айблов эълон қилиш имкониятини истисно этадиган шахс ҳам, агар айнан унинг ижтимоий хавфли қилмиш содир этганлигига етарлича далиллар мавжуд бўлса, экспертиза ўтказиш учун психиатрия муассасасига жойлаштирилиши мумкин.

Шахсни тиббий муассасага жойлаштириш суриштирувчи ёки терговчининг прокурор розилик берган қарорига, прокурорнинг қарорига ёхуд суднинг ажримига асосан амалга оширилади. Айбланувчи, судланувчи ёки ўзига нисбатан тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллаш юзасидан иш юритилаётган шахснинг тиббий муассасада бўлган вақти камокда сақлаш муддатига қўшиб ҳисобланади. Ушбу шахс тиббий муассасага бир ойдан ортиқ бўлмаган муддатга жойлаштирилиши мумкин.

Алоҳида ҳолларда шифокорларнинг стационар экспертиза ўтказиш жараёнида олинган хулосасига асосан бу муддат иш юритувида бўлган прокурорнинг қарори ёхуд суднинг ажрими билан бир ойда узайтирилиши мумкин. Муддатни янада узайтиришга йўл қўйилмайди. Тиббий муассасага эксперт текшируви учун жойлаштирилган шахс, унинг ҳимоячиси ва қонуний вакили суриштирувчининг, терговчининг ва прокурорнинг тиббий муассасага жойлаштириш тўғрисидаги қарори устидан юқори турувчи прокурорга, суднинг бу хусусидаги ажрими устидан юқори судга шикоят қилишга ҳақлидир.

Эҳтиёт чоралари - қонун суриштирув, дастлабки терговни ўтказувчи органлар, шунингдек суд ихтиёрига айбланувчиларнинг шахсий эркинлигини чеклайдиган, уларнинг янги жиноятлар содир этишга, жиноят изларини яширишга қаратилган ҳаракатларига чек қўядиган процессуал мажбурлов чораларини берган. Ушбу чоралар эҳтиёт чоралари деб аталади. ЖПКда уларга муносиб хулқ-атворда бўлиш тўғрисида тилхат олиш, шахсий кафилик, жамоат бирлашмаси ёки жамоанинг кафилиги, гаров, камокқа олиш, вояга етмаганларни кузатув остига олиш учун топшириш; ҳарбий хизматчининг хулқ-атвори устидан қўмондонлик кузатуви каби чоралар киритилган.

Тинтув, гувоҳлантириш каби эҳтиёт чоралари ҳам мажбурлов чоралари ҳисобланади. Аммо ушбу чоралар ўртасида муайян фарқ мавжуд бўлиб, улар:

- мажбурлов хусусияти бўйича;
- мақсадга мувофиқлиги бўйича;
- ушбу чоралар қўлланиладиган шахслар бўйича фарқланади.

Эҳтиёт чораларини қўллашда мажбурлов айбланувчининг шахсий эркинлигини (ҳаракатланиш эркинлигини ва ш.к.) чеклаш ёки камайтиришда намоён бўлади. Улар айбланувчининг суриштирув органлари, тергов ва суддан яширинишига, иш бўйича ҳақиқатни аниқлашга ҳалал беришига, жазони ўташдан бўйин товлашига, жиний фаолиятини давом эттиришига тўсқинлик қилиш мақсадида қўлланилади. Бошқа мажбурлов чоралари, масалан, тинтув, бошқа мақсадларга хизмат қилади. У иш бўйича далилий аҳамиятга эга бўлган нарса ва ҳужжатларни аниқлаш мақсадида қўлланилади.

ЖПКнинг 234-моддасига мувофиқ, эҳтиёт чораси фақат айбланувчилар, судланувчилар, маҳкумларга ва муомала лаёқатига эга эмас деб топилган ёки жиноят содир этганидан сўнг руҳий касалликка чалинган шахсларга нисбатан қўлланилиши мумкин. Бошқа мажбурлов чоралари – тинтув, ашёларни олиб қўйиш, мажбуран ушлаб келиш – нафақат айбланувчи ёки гумон қилинувчига, балки бошқа шахсларга нисбатан ҳам қўлланилиши мумкин.

Алоҳида ҳолларда **ушлаб турилган** гумон қилинувчига нисбатан суд томонидан **қамокқа олиш** тарзидаги эҳтиёт чораси қўлланилиши мумкин. Бу ҳолда гумон қилинувчига у ушланган кундан бошлаб ўн кун ичида айб эълон қилиниши лозим. Акс ҳолда эҳтиёт чораси бекор қилиниб, шахс қамокдан озод қилинади (ЖПК 226-м.).

Жиноят иши қўзғатилганидан кейин ва ушлаб туришнинг бутун муддати мобайнида ишни юритиш тааллуқли бўлган суриштирувчи ва терговчи жиноятни содир этиш ҳолатларини аниқлаш, ушлаб туришнинг асосли эканини текшириш учун ўз ваколатлари доирасида тергов ҳаракатлари ўтказишлари мумкин.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, **эҳтиёт чораларига** қуйидагича таъриф бериш мумкин: жиноят процессида суриштирув органи, терговчи, прокурор ёки суд айбланувчи, судланувчи, маҳкумга нисбатан, унинг тергов ва суддан бўйин товлашининг олдини олиш ёки иш бўйича ҳақиқатни аниқлашга тўсқинлик қилишига, жазони ўташдан бўйин товлашига, жиноий фаолиятини давом эттиришига тўсқинлик қилиш мақсадида, шунингдек жазонинг ўталишини таъминлаш учун қўллайдиган процессуал мажбурлов чоралари эҳтиёт чоралари деб аталади.

Эҳтиёт чораларининг аҳамияти уларнинг жиноят процессини амалга оширишда, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини жиноятчилар тажовузидан ҳимоя қилишда муҳим ўрин тутиши билан белгиланади. Айбланувчига нисбатан эҳтиёт чораларини қонуний ва асосли равишда қўллаш тергов учун қулай шароит яратади, унинг тез ва самарали бўлишига ёрдам беради.

Эҳтиёт чоралари айбланувчининг янги жиноятлари содир этишининг олдини олишда ҳам катта аҳамият касб этади. Давлат айбланувчига нисбатан тергов жараёнини, мажбурлов чораларини қўллаш ҳуқуқини берар экан, айни пайтда фуқароларнинг ҳуқуқларини асоссиз тарзда чеклашга, хусусан, уларга нисбатан асоссиз равишда эҳтиёт чораларини танлашга йўл қўймаслик ҳақида ғамхўрлик қилади.

Эҳтиёт чораларини қўллаш доимо фуқаронинг шахсий эркинлигини чеклаш билан боғлиқ. Шу боис қонун талабларига ва айниқса процессуал кафолатларга аниқ риоя этишнинг алоҳида аҳамиятини таъкидлаш зарур.

Эҳтиёт чораларни қўллаш асослари ва процессуал тартиби.

Эҳтиёт чоралари айбланувчи, судланувчининг суриштирув, дастлабки тергов ва суддан бўйин товлашининг олдини олиш; унинг бундан буёнги жиноий фаолиятига чек қўйиш; унинг иш бўйича ҳақиқатни аниқлашга халал берадиган уринишларига йўл қўймаслик; ҳукмнинг ижро этилишини таъминлаш мақсадида қўлланилади (ЖПК 236-м.)

Эҳтиёт чораларининг турлари ва уларнинг тавсифи.

Эҳтиёт чораларига қуйидагилар киради: муносиб хулқ-атворда бўлиш тўғрисида тилхат олиш; шахсий кафиллик; жамоат бирлашмаси ёки жамоанинг

кафиллиги; гаров; қамоққа олиш; вояга етмаганларни кузатув остига олиш учун топшириш; ҳарбий хизматчининг хулқ-атвори устидан қўмондонлик кузатуви.

Муносиб хулқ атворда бўлиш тўғрисидаги тилхат айбланувчи, судланувчининг суриштирувчи, терговчи, прокурорга ёки судга терговдан ва суддан яширинмаслиги, иш бўйича ҳақиқатни аниқлашга тўсқинлик қилмаслиги, жиноий фаолият билан шуғулланмаслиги, суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суднинг чақируви бўйича етиб келиш ҳақида берган ёзма мажбуриятидир. Тилхат бераётган шахс суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суднинг рухсатисиз ушбу аҳоли пунктдан чиқиб кетмаслик ва мазкур аҳоли пункти доирасида турар жойини ўзгартирганда бу ҳақда хабар бериш мажбуриятини олади.

Айбланувчи, судланувчи берган мажбуриятини бузган тақдирда унга нисбатан қаттиқроқ эҳтиёт чораси қўлланилиши мумкин. Бу ҳақда у тилхат олинаётганида огоҳлантирилади.

Тилхат бериш шаклидаги эҳтиёт чорасининг моҳиятини яшаб турган аҳоли пунктдан чиқиб кетмаслик ҳақидаги тилхат ташкил қилган илгари амалда бўлган 1959 йилги ЖПКнинг 75-моддасидан фарқли равишда амалдаги ЖПКнинг 250-моддасида айбланувчи ёки судланувчи суриштирувчи, терговчи, прокурор ва судга берадиган ёзма мажбуриятда мавжуд бўлган чекловлар анча кенг талқин этилади.

Шахсий кафиллик эҳтиёт чорасининг моҳияти шундаки, ишонч туғдирадиган шахслардан улар гумон қилинувчи ёки айбланувчининг муносиб хулқ атворда бўлиши, суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суднинг чақирувига биноан ҳозир бўлиши ҳақида ёзма мажбурият олинади.

ЖПКда шахсий кафиллик нафақат айбланувчининг органларга келишини таъминлаш воситаси, балки айбланувчи ёки гумон қилинувчининг муносиб хулқ-атворда бўлишини таъминлаш воситаси сифатида ҳам қаралади. Муносиб хулқ-атворда бўлиш деганда, айбланувчининг бошқа жиноят, шунингдек ҳақиқатни аниқлашга тўсқинлик қилувчи ҳаракатлар содир этмаслиги тушунилади.

Шахсий кафиллик эҳтиёт чораси танланганда кафиллар сони қанча бўлишини суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки суд белгилайди. Камдан-кам ҳолларда алоҳида ишончга эга бўлган битта шахс ҳам кафил бўлиши мумкин.

Ушбу эҳтиёт чорасини қўллаш ҳақидаги масала кўпинча айбланувчини кафилликка олишни истовчи фуқаролардан аризалар тушиши муносабати билан юзага келади. Қандай эҳтиёт чорасини танлаш ҳақидаги қарор, шунингдек айбланувчини ишониб топшириш мумкин бўлган кафилларни танлаш учун масъулият суриштирув ўтказётган шахс, терговчи, прокурор ва суднинг зиммасига тушади.

Шахсий кафиллик ҳақида тилхат олинаётганида, кафил эҳтиёт чораси танланган ишнинг мазмунидан хабардор қилиниши ҳамда гумон қилинувчи ёки айбланувчи эҳтиёт чорасини танлаш билан олдини олиш мўлжалланаётган ҳаракатни содир этган, яъни тергов ва суддан яширинган, янги жиноят содир этган ёки иш бўйича ҳақиқатни аниқлашга тўсқинлик қилган тақдирда жавобгар бўлиши ҳақида огоҳлантирилиши керак. Ушбу ҳолларда кафиллар қонунда белгиланган жавобгарликка тортиладилар.

Кафиллар айбланувчининг, судланувчининг хулқ-атворини кузатиш имкони бўлмаганлигини баҳона қилишга ҳақли эмаслар. Кафиллар уларни

жавобгарликка тортиш учун сабаб бўладиган асослар келиб чиққунига қадар зиммаларига олган мажбуриятларидан воз кечишлари мумкин.

Жамоат бирлашмаси ёки жамоа ишда айбланувчи, судланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилинган шахсни кафиликка олиш тўғрисида қарор қабул қилишга ҳақли бўлиб, ўз қарорини айбланувчининг, судланувчининг муносиб хулқ-атворда бўлишига кафил эканлиги тўғрисидаги ёзма мажбурият тарзида баён қилади. Бу мажбурият суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки судга такдим қилинади, улар жамоат бирлашмаси ёки жамоанинг қарорига рози бўлсалар, шундай эҳтиёт чорасини танлаб, бу ҳақда қарор ёки ажрим чиқарадилар. Айни вақтда жамоат бирлашмаси ёки жамоа вакилига ушбу эҳтиёт чораси қўлланилишига сабаб бўлган айбловнинг моҳияти, айбланувчига, судланувчига эса, башарти хулқ-атвори номуносиб бўлса, эҳтиёт чораси оғирроғи билан алмаштирилиши мумкинлиги тушунтирилгани тўғрисида баённома тузилади.

Гаров айбланувчи, судланувчи, уларнинг қариндошлари, бошқа фуқаролар ёки юридик шахслар дастлабки тергов органи ёки суднинг депозит ҳисобварағига топширадиган пул маблағи ёки қимматбаҳо буюмлардан иборатдир. Гаров тариқасида кўчмас мулк ҳам қабул қилиниши мумкин.

Гаровни қабул қилиш ҳақида суриштирувчи, терговчи, прокурор баённома тузади, суд эса суд мажлиси баённомасига тегишлича ёзиб қўяди. Баённомада айбланувчига, судланувчига – унинг ЖПКнинг 46-моддасида кўрсатилган мажбуриятлари тушунтирилганлиги ва бу мажбуриятларни бузмасликка у сўз берганлиги, гаровга қўювчига эса – айбланувчи, судланувчи мажбуриятларини бажармаган тақдирда гаровга қўйган нарсаларидан маҳрум бўлиши маълум қилингани кўрсатилиши лозим. Баённомани гаровни қабул қилган мансабдор шахс, гаровга қўювчи ва айбланувчи, судланувчи имзолайдилар.

Гаров суммаси энг кам ойлик иш ҳақининг йигирма бараваридан оз бўлиши мумкин эмас ва уни суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки суд айбловнинг оғирлигини, айбланувчининг, судланувчининг ва гаровга қўювчининг шахсини, гаровга қўювчининг мулкий аҳволини ва унинг айбланувчи билан муносабатларини эътиборга олиб белгилайди.

Қамоққа олиш – энг оғир эҳтиёт чораси бўлиб, фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳамда энг асосий ҳуқуқларидан бири – шахсий эркинлик ва дахлсизлик ҳуқуқларини жиддий равишда чеклайди. Шу боис қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чораси бошқа эҳтиёт чоралари айбланувчи (гумон қилинувчи)нинг муносиб хулқ-атворини таъминлаш ва жазодан бўйин товлашининг олдини олиш имкони бўлмаган ҳоллардагина қўлланади.

Бундай талаб қўлланиладиган эҳтиёт чораси шахсга содир этган жинояти учун қўлланиши мумкин бўлган жазодан қаттиқ бўлмаслиги кераклиги билан изоҳланади. Қамоққа олиш эҳтиёт чорасини озодликдан маҳрум қилиш билан тенглаштириш мумкин эмас.

Қамоқда сақлаб туриш муддати (ЖПК 245 м.).

Жиноятлар тергов қилинаётганда қамоқда сақлаб туриш муддати кўпи билан уч ойни ташкил этади.

Қамоқда сақлаб туришнинг қонун нормаларида белгиланган уч ойлик муддатини:

5 ойгача – Қорақалпоғистон Республикаси прокурори ёки вилоят, Тошкент шаҳар прокурори ва уларга тенглаштирилган прокурорларнинг илтимосномаси;

7 ойгача – Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ўринбосарининг илтимосномаси;

9 ойгача – Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг илтимосномаси;

1 йилгача – алоҳида мураккаб ишлар тергов қилинаётган ҳолларда оғир ҳамда ўта оғир жиноятлар содир этганликда айбланаётган шахсларга нисбатан Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг илтимосномасига биноан узайтириш имкони суд томонидан кўриб чиқилади. Муддатни яна узайтиришга йўл қўйилмайди. Кўрсатилган барча илтимосномаларни кўриб чиқишда суд тақдим этилган материалларнинг асослилигини, шунингдек процессуал нормалар ва талабларга риоя этилганлигини инобатга олади.

ХУЛОСА

Ушбу мавзунини ёритиш орқали жиноят процессида мажбурлов чоралари, уларнинг аҳамияти ва мақсадлари; гумон қилинувчини ушлаб туриш; ушлаб туришнинг мақсадлари, асослари ва сабаблари; эҳтиёт чоралари, турлари ва қўллаш асослари, уларни танлашнинг процессуал тартиби; эҳтиёт чораларини ўзгартириш, бекор қилиш асослари ва процессуал тартиби; лавозимдан четлаштириш; мажбурий келтириш; чақирув бўйича келмаганлик, суриштирувчи, суриштирув органи, терговчи, прокурор, судья ва суднинг қонуний талабларини бажармаганлик ёки лозим даражада бажармаганлик, терговни юритишда ва суд мажлисида тартибни бузганлик учун қўлланиладиган процессуал мажбурлов чоралари; эҳтиёт чоралари ва бошқа процессуал мажбурлов чораларини қўллашда шахснинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларининг кафолатланиши тўғрисидаги тушунчалар очиқ берилди. Ушбу тушунчалар амалий фаолиятда муҳим аҳамиятга эга бўлиб қўйиладиган вазибаларни қонуний ҳал этишга ёрдам беради.

Машғулот якуни ва мустақил иш учун топшириқ.

1. Чақирув бўйича келмаганлик оқибатларини конспектлаштиринг.
2. Эҳтиёт чораларини ўзгартириш, бекор қилиш асослари ва процессуал тартибни конспектлаштиринг.
3. Суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суднинг қонуний талабларини бажармаганлик ёки лозим даражада бажармаганликнинг оқибатларини конспектлаштиринг.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИ МАЗМУНИ (2 соат)

17-мавзу: Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишларни юритиш

Режа:

1-Савол: Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишларни юритишнинг жиноят процессуал тартиби

2-Савол: Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишларни юрителишнинг ўзига хос хусусиятлари

1-савол: Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишларни юрителишнинг жиноят процессуал тартиби

Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодексининг 13 бўлими Алоҳида тоифадаги жиноят ишларини юрителиш деб номланган бўлиб “Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишларни юрителиш” деб номланган 60-бобнинг 547-моддасидан 564-моддаларни ўз ичига олган.

Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишларни юрителиш тартиби. Жиноят қилгунга қадар ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларнинг жиноятлари ҳақидаги ишларни юрителиш тартиби умумий қоидалар, шунингдек ушбу Кодекснинг 548 — 564-моддалари асосида белгиланади.

Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишлар бўйича исботланиши лозим бўлган ҳолатлар. Суриштирув, дастлабки тергов ҳаракатлари ва суд муҳокамаси даврида вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишлар бўйича, ушбу Кодекснинг 82 — 84-моддаларида кўрсатилган ҳолатлардан ташқари, қуйидагилар исботланиши лозим:

- 1) вояга етмаган айбланувчининг аниқ ёши (туғилган йили, оyi, куни);
- 2) вояга етмаганнинг шахсига хос хусусиятлар ва унинг саломатлиги ҳолати;
- 3) унинг турмуш ва тарбияланиш шароитлари;
- 4) катта ёшли далолатчилар ва бошқа иштирокчиларнинг бор ёки йўқлиги.

Вояга етмаганнинг қонуний вакили ишда қатнашиши. Вояга етмаганнинг жиноятлари ҳақидаги ишни юрителишда қонуний вакилнинг қатнашиши шарт.

Қонуний вакилнинг ишда иштирок этишига суриштирувчи ёки терговчининг қарори бўйича вояга етмаган шахсни гумон қилинувчи ёки айбланувчи тариқасида биринчи сўроқ қилиш пайтидан бошлаб йўл қўйилади. Қонуний вакилнинг ишда иштирок этишига йўл қўйилганда унга ушбу Кодекснинг 61-моддасида назарда тутилган ҳуқуқлар тушунтирилади.

Қонуний вакил ўз ҳаракати билан вояга етмаган шахснинг манфаатига зарар етказди деб ҳисоблаш учун асос бўлса, суриштирувчининг, терговчининг қарори ёки суднинг ажрими билан вояга етмаганнинг қонуний вакили ишда қатнашишдан четлаштирилиши мумкин. Бундай ҳолда вояга етмаган шахснинг манфаатларини ҳимоя қилиш бошқа қонуний вакилга ёки васийлик ва ҳомийлик органининг вакилига топширилади.

Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишда ҳимоячининг иштирок этишини таъминлаш. Вояга етмаган шахсни гумон қилинувчи ёки айбланувчи тариқасида биринчи сўроқ қилишдан бошлаб, суриштирувчи ёки терговчи ишда ҳимоячининг иштирок этишини таъминлаш чораларини кўради. Шу мақсадда вояга етмаган шахсга ва унинг қонуний вакилига ўзлари хоҳлаган ҳимоячини таклиф этиш ҳуқуқига эга эканлиги тушунтирилади. Агар ҳимоячи вояга етмаган шахснинг, унинг қонуний вакилининг ёхуд бошқа шахсларнинг топшириғи ёки розилиги билан чақирилмаган бўлса, суриштирувчи, терговчи ёки

суд ишда ҳимоячининг иштирок этишини ўз ташаббуси билан таъминлашга мажбур.

Корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг вакиллари вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишлар бўйича суд муҳокамасида иштирок этишга жалб қилиш.

Суд вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишлар кўриладиган вақт ва жой ҳақида уларнинг ота-онасини, ота-она ўрнини босувчи шахсларни, вояга етмаганлар ўқиган ёки ишлаган корхонани, муассасани, ташкилотни, болалар масалалари бўйича комиссияни, зарур бўлса, бошқа ташкилотларни ҳам хабардор қилади. Суд бу ташкилотларнинг вакиллари, судланувчининг васий ёки ҳомийсини суд мажлисига чақиришга ҳақлидир.

Вояга етмаган шахсга айблов эълон қилиш.

Вояга етмаган шахсга айблов эълон қилиш вақтида ҳимоячи билан бир қаторда вояга етмаган шахснинг қонуний вакили ҳам иштирок этади.

Вояга етмаган гумон қилинувчи ва айбланувчини сўроқ қилиш

Вояга етмаган гумон қилинувчини ва айбланувчини сўроқ қилиш ҳимоячи, қонуний вакил иштирокида амалга оширилади.

Ҳимоячи ва қонуний вакил гумон қилинувчига ва айбланувчига саволлар беришга ҳақли. Сўроқ якунлангач, ҳимоячи ва қонуний вакил баённома билан танишишга ва у ҳақда ўз мулоҳазаларини билдиришга ҳақли.

Вояга етмаган гумон қилинувчини, айбланувчини сўроқ қилишнинг умумий давомийлиги кун давомида дам олиш ва овқатланиш учун бир соатлик танаффусни ҳисобга олмаганда олти соатдан ошмаслиги керак.

Вояга етмаган гумон қилинувчини ёки айбланувчини сўроқ қилишда педагогнинг ва (ёки) психологнинг иштироки

Вояга етмаган гумон қилинувчини ёки айбланувчини сўроқ қилишда суриштирувчининг, терговчининг ёки прокурорнинг ихтиёрига кўра ёхуд вояга етмаган гумон қилинувчи ёки айбланувчи ҳимоячисининг, қонуний вакилининг илтимосига биноан педагог ва (ёки) психолог иштирок этиши мумкин. Педагогнинг ва (ёки) психологнинг иштирокини таъминлаш жиноят ишини юритаётган суриштирувчининг, терговчининг, прокурорнинг ёки суднинг зиммасига юклатилади. Педагог ва (ёки) психолог суриштирувчининг, терговчининг рухсати билан гумон қилинувчига ёки айбланувчига саволлар беришга, сўроқ тугаганидан сўнг эса, сўроқ баённомаси билан танишиб, баённомадаги ёзувларнинг тўғрилиги ва тўлиқлиги ҳақида ўз фикрларини ёзма шаклда баён этишга ҳақлидир. Бу ҳуқуқлар суриштирувчи, терговчи томонидан педагогга ва (ёки) психологга вояга етмаган шахсни сўроқ қилишдан олдин тушунтирилади ва бу ҳақда сўроқ баённомасида қайд қилинади.

2-Савол: Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишларни юритишнинг ўзига хос хусусиятлари

Вояга етмаган айбланувчига нисбатан эҳтиёт чоралари. ЖПКнинг 236-моддасида назарда тутилган асослар бўлган тақдирда вояга етмаган айбланувчига ЖПКнинг 237-моддасида назарда тутилган эҳтиёт чораларидан бирини қўллаш мумкин. Вояга етмаган шахс ота-онасининг, ҳомийлар, васийларнинг қаровига

ёки, башарти у болалар муассасасида тарбияланаётган бўлса, шу муассаса раҳбарларининг қаровига ҳам берилиши мумкин.

Вояга етмаган айбланувчига нисбатан эҳтиёт чоралари қўлланилгани тўғрисида унинг қонуний вакилига, агар бундай вакил бўлмаса, бошқа қариндошларига хабар қилинади.

Вояга етмаган шахсни қаровга топшириш тартиби. Вояга етмаган шахсни ота-онаси, васийлар, ҳомийлар ёки болалар муассасаси раҳбарларининг қаровига топшириш мазкур шахслардан биронтаси вояга етмаганнинг суриштирувчи, терговчи, прокурор ҳузурига ва судга ўз вақтида келишини, шунингдек айбланувчининг ушбу Кодекс 46-моддасида назарда тутилган бошқа мажбуриятларни бажаришини таъминлаш масъулиятини ёзма равишда ўз зиммасига олишидан иборатдир.

Вояга етмаганни ота-онасининг, васийларнинг, ҳомийларнинг ёки бошқа шахсларнинг қаровига топшириш уларнинг, шунингдек вояга етмаган шахснинг ўзининг розилиги билангина амалга оширилади.

Суриштирувчи, терговчи, прокурор, суд вояга етмаган шахсни қаровга топширишдан олдин ота-оналар, васийлар ёки ҳомийларнинг шахси, уларнинг вояга етмаган шахс билан ўзаро муносабати ҳақида маълумот тўплаши ва улар ўсмирни қаров остига олишни лозим даражада амалга оширишга қодир эканлигига ишонч ҳосил қилиши керак.

Ота-оналар, васийлар, ҳомийлар ўзларининг касалликлари, иш билан банд эканликлари, вояга етмаган шахс билан ўзаро муносабатлари ёмонлашганлиги ва шунинг оқибатида унинг муносиб хулқ-атворда бўлишини таъминлай олмасликлари сабабли вояга етмаган шахс ўз қаровларида бўлишидан истаган вақтда воз кечишга ҳақлидир.

Ота-оналардан, васийлардан, ҳомийлардан болалар муассасаси раҳбарларидан вояга етмаган шахсни қаровга қабул қилиш ҳақида тилхат олинаётганда улар ушбу эҳтиёт чораси қўлланишига асос бўлган айбловнинг моҳияти, айбланувчига тайинланиши мумкин бўлган жазо ва вояга етмаган шахс содир этиши эҳтимол тутилган қилмишларнинг олдини олиш мақсадида қаровга берилганидан кейин у худди ана шу хатти-ҳаракатларни содир этса, қаровга олувчиларнинг жавобгарлиги ҳақида хабардор қилиниши лозим. Бу маълумотлар қаровга бериш баённомасида ёки суд мажлиси баённомасида акс эттирилади.

Айбланувчи ўз вазифасини бажармаган тақдирда уни ўз қарамоғига олган шахс қонунда назарда тутилган жавобгарликка тортилиши мумкин.

Вояга етмаган шахсни болалар муассасасига жойлаштириш.

Эҳтиёт чораларини қўллаш учун асослар бўлган тақдирда, вояга етмаган айбланувчини, судланувчини турмуш ва тарбияланиш шароитига кўра илгариги яшаш жойида қолдириб бўлмаса, у суриштирувчининг, терговчининг прокурор санкция берган қарорига ёки суднинг ажримига биноан болалар муассасасига жойлаштирилиши мумкин.

Вояга етмаган айбланувчини қамоққа олиш ёки уй қамоғига жойлаштириш.

Эҳтиёт чораси сифатида қамоққа олиш ёки уй қамоғи вояга етмаган шахсга нисбатан фақат ушбу Кодекснинг 236-моддасида назарда тутилган асослар бўлганда ва унга беш йилдан ортиқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш тайинланиши мумкин бўлган қасддан жиноят содир этганликда айб эълон

килинган ҳамда айбланувчининг муносиб хулқ-атворда бўлишини бошқа эҳтиёт чоралари таъминлай олмайдиган тақдирда қўлланилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 15-моддасининг тўртинчи қисми ва 21-моддаси, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги 21-сонли «Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги қарорининг 2-банди, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2007 йил 14 ноябрдаги 16-сонли «Судга қадар иш юритиш босқичида қамокқа олиш тарзидаги эҳтиёт чорасининг судлар томонидан қўлланилиши тўғрисида»ги қарорининг 5-банди.

Вояга етмаган шахсга нисбатан қамокқа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш тўғрисида илтимоснома кўзғатиш ҳақидаги масалани кўриб чиқишда прокурор иш материаллари билан шахсан танишиб чиқиши, илтимосноманинг асослилигини текшириши, ҳодисанинг фавқулоддалигига ишонч ҳосил қилиши ва айбланувчини ушбу эҳтиёт чорасини қўллаш билан боғлиқ ҳолатлар бўйича сўроқ қилиши шарт.

Эҳтиёт чораси сифатида қамокқа олиш қўлланилган вояга етмаган шахслар катта ёшдагилардан, шунингдек вояга етмаган маҳкумлардан алоҳида сақланиши лозим.

Суриштирувни, дастлабки терговни тамомлаш ва вояга етмаган шахсни иш материаллари билан таништириш

Вояга етмаган айбланувчига суриштирув, дастлабки тергов тамомланганлиги эълон қилиниб, унга иш материаллари кўрсатилаётганда унинг қонуний вакили иштирок этади. Суриштирувчи, терговчи қонуний вакилга айбланувчини иш материаллари билан таништириш вақти ва жойи тўғрисида хабар бериши керак.

Суриштирувчи, терговчи вояга етмаган айбланувчига унинг шахси шаклланишига салбий таъсир қилиши мумкин бўлган иш материалларини танишиш учун кўрсатмаслик тўғрисида қарор чиқаришга ҳақлидир.

Вояга етмаганларнинг жиноятлари тўғрисидаги ишни ёпиқ суд мажлисида кўриш. ЖПК 19-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмларида назарда тутилган ҳолларда вояга етмаганларнинг жиноятлари тўғрисидаги иш ёпиқ суд мажлисида кўрилади.

Вояга етмаган судланувчини суд мажлиси залидан чиқариб туриш

Вояга етмаган судланувчининг ҳимоячиси, қонуний вакили, шунингдек прокурорнинг фикрини эшитиб, вояга етмаган шахсга салбий таъсир этиши мумкин бўлган ҳолатлар текширилаётганда суд ўз ажрими билан уни суд залидан чиқариб туришга ҳақли.

Вояга етмаган шахс суд залига қайтарилганидан сўнг раислик қилувчи унга йўқлигида бўлиб ўтган муҳокама мазмунини етарли ҳажмда ва шаклда маълум қилади ва унинг йўқлигида сўроқ қилинган шахсларга савол бериши учун вояга етмаганга имконият яратиб беради.

Болалар масалалари бўйича комиссияга ишнинг кўрилиши ҳақида хабар бериш.

Суд, зарурат бўлганда, вояга етмаган шахснинг жинояти тўғрисидаги ишни кўриш вақти ва жойи ҳақида болалар масалалари бўйича комиссияга хабар беради. Суд, шунингдек бу комиссия вакилларини гувоҳ сифатида сўроқ қилиш учун суд мажлисига чақиришга ҳақлидир.

Вояга етмаган судланувчига нисбатан ҳукм чиқаришда суд томонидан ҳал этиладиган масалалар.

Вояга етмаган судланувчига нисбатан ҳукм чиқаришда суд, ушбу Кодекснинг 457-моддасида кўрсатилган масалалардан ташқари, башарти вояга етмаган шахс шартли ҳукм қилинса, унга озодликдан маҳрум этиш билан боғлиқ бўлмаган жазо тайинланса, вояга етмаган шахсга жамоат тарбиячиси тайинлаш зарурлигини муҳокама қилишга мажбур.

Вояга етмаган шахсни жавобгарликдан ёки жазодан мажбурлов чораларини қўллаган ҳолда озод қилиш.

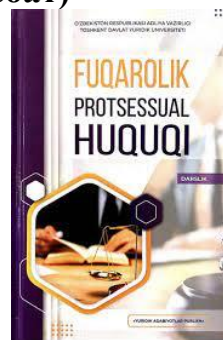
Вояга етмаган шахсни Жиноят кодекси 87-моддасининг биринчи қисмига мувофиқ жавобгарликдан озод қилиб, материалларни болалар масалалари бўйича комиссияда кўришга топшириш чоғида суриштирувчи, терговчи, прокурор қарор, суд эса ажрим чиқаради.

Вояга етмаган шахсга нисбатан ишни кўришда Жиноят кодекси 87-моддасининг иккинчи ва учинчи қисмларида назарда тутилган ҳолларда суд вояга етмаган шахсни жазодан озод қилиш ва унга нисбатан мажбурлов чорасини қўлланиш тўғрисидаги масалани муҳокама этиши шарт. Суд мажбурлов чорасини қўлланиш ёки қўлланмаслик тўғрисида асослантирилган ажрим чиқаради.

Мажбурлов чорасини қўлланиш ёки қўлланмаслик тўғрисидаги ажрим устидан умумий тартибда шикоят берилиши ва протест билдирилиши мумкин.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИ МАЗМУНИ (2 соат)

18-мавзу: Вояга етмаганлар билан
боғлиқ фуқаровий-ҳуқуқий
муносабатлар

РЕЖА:

1. Фуқаролик ҳуқуқи тушунчаси ва манбалари.
2. Ишончнома тушунчаси, турлари, шакллари муддатлари ва бекор бўлиш асослари.

1-савол. Фуқаролик ҳуқуқи тушунчаси ва манбалари.

Фуқаролик ҳуқуқи бир қанча ҳуқуқий институтлар (мулк ҳуқуқи, мажбурият ҳуқуқи, шахсий номулкий ҳуқуқлар, ижод фаолияти натижаларига бўлган ҳуқуқ, мерос ҳуқуқи)дан иборат тизимни акс эттиради.

Фуқаролик ҳуқуқи билан тартибга солинадиган муносабатларнинг **предметини** ташкил этади.

Фуқаролик ҳуқуқининг методи фуқаролик ҳуқуқий муносабатларда қатнашувчи тарафларнинг тенглиги, ушбу ҳуқуқсоҳасидаги нормаларнинг кўпчилиги диспозитив эканлиги (иштирокчилар учун ҳулқ-атвор турини танлашнинг мумкинлиги) низоларни суда, хўжалик судида ҳал этиш орқали тавсифланади.

Фуқаролик ҳуқуқининг манбалари, уларнинг аҳамияти (юримдик қучи)га қараб, қуйидаги турларга бўлинади:

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси ва бошқа қонунлар;

қонун ости ҳужжатлар – Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари, вазирлик ва ташкилотларнинг буйруқ ва йўриқномалари;

иш муомаласи одатлари, маҳаллий одат ва анъаналар.

Шундай бўлса-да, «фуқаролик ҳуқуқи манбалари» тушунчаси «фуқаролик қонунлари» тушунчасидан кенгроқдир, зеро фуқаролик ҳуқуқига оид муносабатлар нафақат қонунлар, балки қонун ости ҳужжатлари (масалан, Президент фармонлари, ҳукумат қарорлари, идоровий ҳужжатлар ва бошқалар) билан ҳам тартибга солинади.

Фуқаролик ҳуқуқига оид муносабатларни тартибга солувчи қоидалар сирасига иш муомаласи анъаналари қиради. Улар ишбилармонлик фаолиятининг бирор-бир соҳасида таркиб топган ҳамда кенг қўлланиладиган бўлиб, бироқ қонунда назарда тутилмаган. Улар мазкур муносабатлар иштирокчилари учун мажбурий бўлган қонун-қоидалар ҳамда шартномага зид бўлмаслиги керак.

Фуқаролик ҳуқуқининг энг муҳим ҳужжати Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси (бундан буён-ФК) ҳисобланади.

Амалдаги Фуқаролик кодекси иккита (умумий ва махсус) қисмдан иборат.

ФКнинг биринчи (умумий) қисмида фуқаролик ҳуқуқи билан тартибга солинадиган ҳамда бошқа турдаги муносабатлар доирасида алоҳида аҳамиятга эга бўлган асосий қоидалар ўз аксини топган. Уларда фуқаролик қонунларининг асосий тушунча ва принциплари: фуқаролик ҳуқуқларини ҳимоялаш усуллари; фуқаролик ҳуқуқи объектлари; фуқаролик муомаласи иштирокчиларининг ҳуқуқий ҳолати; мулкчилик ҳуқуқи ҳамда бошқа мулкӣ ҳуқуқларнинг юзага келиш асослари ҳамда уларни амалга ошириш тартиблари; шартнома асосидаги ҳамда бошқа турдаги мажбуриятларнинг асосий қоидалари белгиланган.

Кодекснинг иккинчи (махсус) қисми муайян турдаги шартномалар ҳамда шартномадан ташқари мажбуриятлар: олди-сотди, ижара, пудрат, юк ташиш, қарз ва кредит, зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятлар, муаллифлик, ихтирочилик ҳамда бошқа алоҳида ҳуқуқлар, ворислик ҳуқуқи ва ҳалқаро хусусий ҳуқуқ нормаларини ўз ичига олади.

Фуқаролик ҳуқуқига оид муносабатлар, шунингдек, алоҳида қонунлар билан ҳам тартибга солинади. Масалан, «Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида»ги, «Товар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тўғрисида»ги, «Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги, «Ўзбекистон Республикасида корхоналар тўғрисида»ги, «Гаров тўғрисида»ги, «Аудиторлик фаолияти тўғрисида», «Муаллифлик ҳуқуқва турдош ҳуқуқлар тўғрисида»ги, «Лизинг тўғрисида»ги ва бошқа қонунлар.

Фуқаролик ҳуқуқи мулкӣ ҳамда унга чамбарчас боғлиқ булган шахсий номулкӣ муносабатларни тартибга солади. Мазкур муносабатларнинг иштирокчилари (субъектлари)дан бири фуқаро (жисмоний шахс) ҳисобланади.

Фуқароларнинг фуқаролик ҳуқуқига оид муносабатларда иштирок этишининг энг дастлабки шарти уларнинг ҳуқуқӣ лаёқати, яъни фуқаролик ҳуқуқи ҳамда мажбуриятларига эга бўлиш қобилияти ҳисобланади.

Ҳуқуқӣ лаёқат инсон тугилиши биланок вужудга келади, бироқ, баъзи ҳолларда қонун ҳали тугилмаган инсон ҳуқуқларини ҳам ҳимоялайди. Масалан, ФКга биноан, жабрланувчининг ўлими муносабати билан зарарнинг қопланишини талаб қилиш ҳуқуқига жабрланувчининг ўлиmidан сўнг туғилган фарзанди эга бўлиши мумкин.

Вояга етмаганларнинг фуқаролик ҳуқуқӣ муносабатларга кириши ҳолатлари ФК белгиланган. Уларга: фуқаролар мулк ҳуқуқи асосида мол-мулкка эгалик қилиш, уни мерос сифатида олиш ёки мерос қилиб қолдириш, ишбилармонлик ҳамда қонунда тақиқланмаган бошқа турдаги фаолият билан шугуллаиш; мажбуриятларда иштирок этиш; юридик шахсларни вужудга келтириш; фан, адабиёт ва санъат асарлари, тадқиқотлар муаллифлари ҳамда қонун билан муҳофаза қилинадиган интеллектуал фаолият натижаларидан фойдаланиш; мулкӣ ҳамда шахсий номулкӣ эга бўлишга ҳақлидирлар.

Фуқаролик ҳуқуқининг субъектлари ҳуқуқӣ лаёқатдан ташқари муомала лаёқатиғахам эгадирлар. Муомала лаёқати деганда, фуқароларнинг ўз ҳаракатлари билан фуқаролик ҳуқуқларига эга бўлиш ва уларни амалга ошириш ҳуқуқи, ўзига фуқаролик мажбуриятларини олиш ҳамда уларни бажариш қобилияти тушунилади. Муомала лаёқати ана шуниси билан ҳуқуқӣ лаёқатдан

ажралиб туради. Чунончи унга кўра, фуқаролар ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларига бошқа шахслар. масалан ота-оналари орқали эга бўладилар.

Бундан ташқари, фуқаролик муоамала лаёқати нафақат қонуний хатти-ҳаракатлар қилиш қобилятини, балки улар учун жавобгарликка тортилиш шарт (деликт қобиляти)ни ҳам вужудга келтиради. Шу боис муоамала лаёқати шахснинг ёши ҳамда руҳий ҳолатига боғлиқ, булади,

Умумий қоидага кўра. Фуқаролик муомала лаёқати тўлалигича 18 ёшдан бошлаб юзага келади. Шунингдек, 18 ёшгача турмуш кўрган шахслар ҳам тўлиқ равишда муоамалага лаёқатли деб ҳисобланади. Бу баъзи ҳолларда турмуш куриш ёшининг пасайтирилишидан келиб чиқади.

ФКга вояга етмаганларнинг эмансипацияси¹, яъни уларни тўлалигича муомалага лаёқатли деб ҳисоблаш туфисидаги норма ҳам киритилган. Бу куйилаги шартлар бўлган тақдирда амалга оширилиши мумкин:

1) шахснинг 16 ёшга тўлганлиги;

2) иккала ота-она ёки қонуний вакилларнинг розилиги бўлган тақдирда, башарти вояга етмаган шахс меҳнат шартномаси ёки тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган бўлса.

Мазкур қарорни васийлик на хомийлик органи, ота-она ва қонуний вакиллар норози бўлган тақдирда суд қабул қилиши мумкин.

Бошқа ҳолларда вояга етмаганлар қисман муоамалага лаёқатли деб топилади. Улар ўз хатти-ҳаракатлари билан ҳар қандай эмас, балки баъзи ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлиш ҳуқуқига эгадирлар, яъни уларнинг муомала лаёқати тўлиқ эмас.

Вояга етмаган шахслар етказган зарар учун уларнинг ота-оналари ёки хомийлари ёхуд уларни назоратқилувчи ўқув, тарбия ёки даволаш муассасалар жавобгар бўладилар.

14 ёшдан 18 ёшгача бўлган вояга етмаганлар деликт қобилятига эга буладилар, яъни улар мустақил равишда ҳамда ота-оналарининг розилиги билан тузган барча битимлар ҳамда етказилган зарар бўйича мустақил мулкий жавобгарликка тортиладилар. Вояга етмаган шахслар ойлик маош ёки бошқа турдаги мустақил даромадга эга бўлмаган тақдирда ота-оналар ҳамда қонуний вакиллар орқали тўлиқ ёки қисман жавобгар бўладилар.

Қонунда назарда тутилган муайян шартларнинг бўлганлиги боис, тўлиқ ҳамда қисманмуомала лаёқатига эга бўлган шахслар муомала лаёқати юзасидан чекланишлари мумкин. Фуқаронинг муомалага лаёқатли ёки лаёқатсизлиги ҳақидаги тегишли қарорни фақат суд, ўшанда ҳам унинг оила аъзолари, васийлик ҳамда хомийлик органлари, прокурор ҳамда руҳий касалликлар шифохонасининг аризаси асосида чиқариши мумкин. Муомалага лаёқатсиз шахсга васий ва хомий тайинланади. Шахс соғайган ҳолларда суд уни муомалага лаёқатли деб топади ҳамда тайинланган васийлик ёки хомийликни бекор қилади.

Бундан ташқари, тўлиқ муомала лаёқатига эга бўлмаган фуқаролар тоифаси ҳам мавжуд. Бундай шахслар руҳий ҳолати натижасида ўз ҳаракатларининг аҳамиятини англаб етмайдилар. Уларни суд муомалага лаёқатсиз деб топади.

Юридик шахслар. Фуқаролик ҳуқуқига оид муносабатларнинг иштирокчилари қаторига нафақат алоҳида фуқаролар (жисмоний шахслар), балки юридик шахслар, яъни ташкилот ва муассасалар ҳам киради.

Юридик шахслар турлича бўлади. Улар Фуқаролик кодексининг биринчи қисмида санаб ўтилган. қонун юридик шахсларни қуйидагача таърифлайди: «Ўз мулкида, хўжалик юритишида ёки оператив бошқарувида алоҳида мол-мулкка эга бўлган ҳамда ўз мажбуриятлари юзасидан ушбу мол-мулк билан жавоб берадиган, ўз номидан мулкӣ ёки шахсий номулкий ҳуқуқларга эга бўла оладиган ва уларни амалга ошира оладиган, мажбуриятларни бажара оладиган, судда даъвогар ва жавобгар бўла оладиган ташкилот юридик шахс ҳисобланади». Юридик шахслар мустақил баланс ва сметага эга бўлиши керак. Юридик шахсларнинг ҳуқуқ, ва муомала лаёқати, улар рўйхатга олинган (ташкил этилган) вақтдан бошланади ҳамда у тугатилган вақтда нихрясига етади. Аксинча, фуқаронинг ҳуқуқ, лаёқати эса, у туғилган вақтдан бошланади ва унинг вафоти билан тугатилади, муомала лаёқати эса, тўлалигича шахс вояга етгандан бошланади ҳамда унинг вафоти туфайли тугатилади.

Юридик шахс (шунингдек, жисмоний шахс ҳам) қонунда белгиланган муайян турдаги фаолият билан фақат лицензия асосида шуғулланиши мумкин.

Юридик шахснинг муомала лаёқати унинг ўз бошқарув органлари (директор, бошлиқ, раис, президент, кенгаш, бошқарув, умумий мажлис) орқали фуқаролик мажбуриятларини олиши билан белгиланади. Мазкур органларнинг ҳаракатлари юридик шахснинг ҳаракатлари сифатида тан олинади, зеро улар фуқаролик муомаласида тўлалигича юридик шахс манфаатларини ифодалайди.

Юридик шахс таркибида алоҳида ваколатхона ва филиаллар ташкил этилиши мумкин, бироқ, улар мустақил юридик шахс ҳисобланмайди. Уларнинг раҳбарлари юридик шахс томонидан тайинланади ҳамда унинг ишончномаси асосида фаолият курсатади. Ваколатхона ва филиаллар уларни ташкил этган юридик шахснинг таъсис ҳужжатларида акс эттирилиши керак.

Юридик шахснинг манзили давлат рўйхатига олинган жой ҳисобланади. Давлат рўйхати кўрсаткичлари, шунингдек, фирманинг номи ягона давлат реестрига киритилади.

Юридик шахсни давлат рўйхатига олиш нафақат унда ҳуқуқ, ва муомала лаёқатининг юзага келиши, балки унинг фаолияти устидан молиявий (солиққа оид) назоратни таъминлаш учун ҳам зарурдир.

Юридик шахсни ташкил этиш буйича қонунда белгиланган тартиб бузилганда ёки унинг таъсис ҳужжатлари қонунга номувофиқлиги сабабли, юридик шахсни давлат рўйхатидан ўтказиш рад этилиши мумкин. Юридик шахсни ташкил этиш мақсадга номувофиқлиги сабабли уни рўйхатдан ўтказмасликка йўл қўйилмайди.

Юридик шахс фаолиятини тугатиш уни қайта ташкил этиш (корхоналарни ажратиш ҳамда улар асосида бир неча юридик шахсни ташкил этиш, бир неча юридик шахснинг қўшилиши) ёхуд узил-кесил тугатиш орқали амалга оширилади. қонунда юридик шахсларни тугатишнинг алоҳида тартиби назарда тутилган. Юридик шахсларни ўзгартириш ва тугатиш ихтиёрий ёки мажбурий тарзда (суд қарорига кўра) амалга оширилади.

ФҚда юридик шахсларнинг иккита катта гуруҳи ажратилади:

тижоратчи ташкилот — фойда олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олган ташкилотлар, масалан, хўжалик ширкатлари ва жамоалари, ишлаб чиқариш кооперативлари, акционерлик жамиятлари, унитар корхоналар ва бошқалар;

тижоратчи ташкилот булмаган юридик шахслар — фойда олишни мақсад қилиб олмаган ташкилотлар, масалан, жамоат бирлашмалари. ижтимоий фондлар ва мулкдор молиявийтаъминлаб гурадиган муассаса шаклидаги, шунингдек, қонунларда назарда тутилган бошқа шакллардаги корхоналар ва ташкилотлар.

Тижоратчи булмаган ташкилот ўзининг уставида белгиланган мақсадларга мос келадиган доираларда тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши мумкин.

2-савол. Ишончнома тушунчаси, турлари, шакллари муддатлари ва бекор бўлиш асослари.

Ўзб.Рес ФКнинг 134–моддасида таърифланишича, бир шахс (ишонч билдирувчи) томонидан иккинчи шахсга (ишончли вакилга) учинчи шахслар олдида вакиллик қилиш учун бериладиган ёзма ваколат ишончнома ҳисобланади. Ишончли вакил ўзига ишончнома билан берилган ваколатлар доирасида иш олиб боради. Ишончноманинг берилиши вакил учун ваколат белгилашга қаратилган бир томонлама битим ҳисобланади. Ишончнома топшириқ шартномаси, меҳнат шартномаси, экспедиция шартномаси ва бошқа шартномалар асосида берилади.

Ишончнома бир шахс, шунингдек, бир неча шахслар номидан бир ёки бир неча шахслар номига ҳам берилиши мумкин. Чунончи, уй–жой қуриш кооперативининг вакили кооператив аъзоларининг барчаси томонидан ёки умумий мажлисининг ваколатига биноан бир неча шахс томонидан имзоланган ишончнома олиши мумкин.

Ишончнома вакилнинг учинчи шахслар билан ҳуқуқий муносабатларда бўлиши учун берилади.

Ишончноманинг мазмунидан унинг қандай ваколатларга эга эканлиги, қандай юридик ҳаракатлар қилишга ҳақли бўлиши кўриниб туради. Бинобарин, вакил ишончномада кўрсатилган ваколат доирасида ҳаракат қилиб, учинчи шахслар билан шартнома тузган бўлса, вакил қилувчи бу шартномани бажаришдан бош торта олмайди.

Ишончнома умумий ва махсус турларга бўлинади.

Умумий ишончнома- ҳар хил битимлар ва бошқа юридик ҳаракатлар қилиш, масалан, юридик ва жисмоний шахсларнинг филиалини идора этиш ёки фуқарога қарашли мулкни бошқариш ёки фойдаланиш учун бериладиган ишончнома умумий ишончнома дейилади.

Махсус ишончнома- бир турдаги битимларни тузиш, масалан, жамоа хўжаликлари ва уларнинг аъзоларидан қишлоқ хўжалик маҳсулотларини харид қилиш бўйича битимлар тузиш учун ваколат белгиланади. Фақат бирон–бир битимнигина тузиш, масалан, сотиб олиниб ажратиб қўйилган товарни олиш учун бериладиган ишончнома махсус ишончнома ҳисобланади. Ишончноманинг қачон берилган вақти кўрсатилиши лозим, акс ҳолда у ҳақиқий ҳисобланмайди.

Ишончнома кўпи билан уч йил муддатга берилади. Агар ишончномада берилган муддат кўрсатилган бўлса, берилган кундан бошлаб бир йил мобайнида ўз кучини сақлайди. Берилган куни кўрсатилмаган ишончнома ҳақиқий эмас. (ФК 139–модаси)

Нотариал шакли талаб қилувчи битимларни тузиш ёхуд юридик шахсларга нисбатан ҳаракатларни амалга ошириш учун берилган ишончнома нотариал тасдиқланган бўлиши керак. ФК 126, 137, 138–моддаларида назарда тутилган ҳоллар ва қонун ҳужжатлари билан ишончноманинг ўзгача шакли белгилаб қўйилган бошқа ҳоллар бундан мустасно (ФК 135–моддаси 2–банди)

Ишончномалар нотариал идоралардан ташқари бошқа ташкилотлар томонидан тасдиқланиши ҳам мумкин. Булар ФКнинг 136, 137–моддалари билан белгиланади. Масалан, хат–хабарларни шу жумладан пул ва посилкаларни олишга, иш ҳаққини ҳамда меҳнат муносабатлари билан боғлиқ бўлган бошқа тўловларни, олишга, муаллифлар ва кашфиётчиларга тўланадиган ҳақларни, пенсиялар, нафақалар ва степендияларни, шунингдек, банк муассасаларидан суммаларни олиш ҳақидаги ишончнома фуқаролар яшаб турган жойдаги ўз–ўзини бошқариш органлари томонидан, ишлаб турган ёки ўқиб турган ташкилот томонидан, турар жойдаги уйга хизмат кўрсатувчи уй–жойдан фойдаланиш ташкилоти томонидан, даволаниб турган жойида эса – даволаниш муассасасининг маъмурияти томонидан, ҳарбий хизматчиларга ваколатнома берилганда, тегишли ҳарбий қисм қўмондонлиги томонидан тасдиқланиши мумкин. Озодликдан маҳрум қилиш жойларида бўлган ёки қамокда сақланаётган шахсларга бериладиган ишончнома тегишли муассасалар бошлиқлари томонидан тасдиқланади.

Юридик шахс номидан бериладиган ишончнома раҳбар томонидан имзоланиб, унга ушбу юридик шахснинг муҳри босилади.

Давлат мулкига асосланган юридик шахс номидан пул ва бошқа мулкрий бойликларни олиш ёки топшириш учун бериладиган ишончнома шу юридик шахснинг бош (катта) хисобчиси томонидан ҳам имзоланиши керак. Банкда операцияларни амалга оширишга ишончнома бериш тартиби ва унинг шакли қонун ҳужжатлари билан белгилаб қўйилади. (ФК 138–моддаси)

Ишончнома ФК 141–моддасида кўрсатилганидек, қуйидаги ҳолларда бекор бўлади:

- муддати тугаши билан;
- ишончнома берувчи томонидан бекор қилиниши билан;
- ваколат олган шахснинг вакилликдан бош тортиши билан;
- номидан ишончнома берилган юридик шахс фаолиятининг тугатилиши билан;
- ишончнома берган фуқаронинг суд томонидан вафот этган деб топилиши билан;
- ишончнома берган фуқаронинг суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилиши билан;
- ишончнома берган фуқаронинг суд томонидан муомала лаёқати чекланган деб топилиши билан;
- ишончнома олган фуқаронинг суд томонидан вафот этган деб топилиши билан;
- ишончнома олган фуқаронинг суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилиши билан;
- ишончнома олган фуқаронинг суд томонидан муомала лаёқати чекланган деб топилиши;

– ишончнома олган ёки берган фуқаронинг суд томонидан бедарак йўқолган деб топилиши туфайли.

Ишончнома берувчи ишончномани хоҳлаган пайтида бекор қила олади, ишончнома олувчи ҳам ундан бош торта олади.

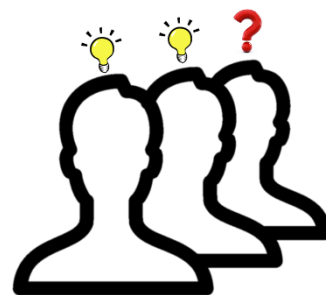
Мустақил тайёргарлик учун топшириқ

1. Фуқаролик ҳуқуқи ва унинг предмети деганда нимани тушунасиз?
2. Фуқаролик ҳуқуқий муносаблар қандай муносабатларни тартибга солади?
3. Фуқаролик ҳуқуқий муносабатларнинг бошқа ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлардан фарқ қилдирувчи муайян хусусиятларини санаб беринг.

Семинар машғулоти (2 соат)

Ушбу ўқув машғулоти **“Фикрлар кетма-кетлиги”** интерфаол методидан фойдаланиш орқали ўтказилади.

Ушбу методни қўллашдан олдин гуруҳ тингловчилари тенг кичик гуруҳчаларга бўлинади. Биринчи гуруҳ мавзуга оид битта умумий тушунчани айтиши лозим бўлади. Қолган гуруҳлар эса навбатма-навбат (ўзидан олдинги гуруҳнинг жавобларини такрорламаган ҳолда) ушбу тушунча тўғрисида биттадан фикр билдириши лозим бўлади. Биринчи гуруҳ томонидан берилган тушунча таҳлил қилиб бўлингач, кейинги гуруҳлар ўз тушунчаларини билдиришади, улар ҳам юқоридаги тартибда таҳлил қилинади.

Методдан фойдаланиш учун тахминий умумий тушунчалар:

Т/р	Тушунча
1.	мулкӣ муносабалатлар
2.	шахсий номулкий муносабатлар
3.	ташкилий-ҳуқуқий муносабатлар
4.	фуқаролик ҳуқуқ лаёқати ва муомала лаёқати
5.	юрӣдик шахс тушунчаси ва белгилари
6.	ишончнома

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИ МАЗМУНИ (2 соат)

19-мавзу: Вояга етмаганлар билан боғлиқ оилавий-ҳуқуқий муносабатлар

РЕЖА:

1. Оила ҳуқуқи тушунчаси ва принциплари.
2. Никоҳ тушунчаси, уни тузиш ва бекор қилиш тартиби.

1-савол. Оила ҳуқуқи тушунчаси ва принциплари.

Оила жамиятнинг табиий ва асосий хужайрасидир. У қанча мустаҳкам бўлса, жамият ҳам шунча мустаҳкам ва тез ривожланади. Жамиятимиз асоси-оила моддий ва ижтимоий жиҳатдан мустаҳкамланмоқда.

Оила аъзолари ўртасидаги муносабатлар ахлоқ-одоб ва ҳуқуқий қоидалар билан тартибга солинади.

Оила ҳуқуқи ҳуқуқнинг мустақил соҳаси бўлиб, никоҳ, қон-қариндошлик, болаларнинг насл-насабини белгилаш, ота-она қармоғидан маҳрум бўлган болаларни жойлаштириш шаклларида келиб чиқадиган муносабатларни ҳуқуқий тартибга солади.

Оила ҳуқуқини предмети бўлиб, оила аъзолари ўртасидаги шахсий ва мулкӣ муносабатлар ҳисобланади.

Шахсий муносабатларга, эр-хотиннинг фамилияси, болалар тарбияси, оила турмуши масалаларини ҳал қилиши, машғулоти тури, касб ва турар-жой танлаш ҳуқуқлари киради.

Мулкӣ муносабатларга эса, эр ва хотиннинг никоҳ давомида орттирган умумий мулклари, шунингдек никоҳ қайд этилгунга қадар, бўлажак эр-хотиннинг умумий маблағлари ҳисобига олинган мол-мулклари, агар қонун ёки никоҳ шартномасида бошқача ҳолат кўрсатилмаган бўлса, уларнинг биргаликдаги умумий мулк ҳисобланади.

Ота-она ҳамда болаларнинг мулкӣ ҳуқуқ ва мажбуриятлари, оила аъзоларининг ва бошқа шахсларнинг алимент мажбуриятлари киради.

Ҳуқуқий-демократик давлат, эркин адолатли фуқаролик жамиятида мулкӣ бўлмаган номулкӣ шахсий муносабатлар асосий белгилловчи, мулкӣ муносабатлар эса бўйсунувчи ҳосила характерга эга. Оилавий муносабатлар йиғиндисиде мулкӣ бўлмаган шахсий муносабатларни устун бўлишлигининг сабаби, аввало насли давом эттириш ва болаларни тарбиялаш билан боғлиқдир.

Шундай қилиб, оила ҳуқуқи никоҳ тузиш тартиби ва шартлари, никоҳнинг тугатилиши, никоҳнинг ҳақиқий эмаслиги, оилада эр ва хотин ўртасида, ота-она билан болалар ўртасида, оиланинг бошқа аъзолари ўртасида келиб чиқадиган шахсий ва мулкӣ муносабатларни, фарзандликка олиш, васийлик ва ҳомийлик,

болаларни оилага тарбияга олиш туфайли келиб чиқадиган муносабатларни, фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш тартибларини белгилайдиган ҳуқуқий нормалар йиғиндисидан иборат.

Оила ҳуқуқининг тамойиллари (принциплари).

Оила ҳуқуқи моҳиятини очиб беришда фақат унинг тушунчаси, предметини ўзига хос хусусияти ва шу билан бирга унинг энг муҳим тамойилларини ҳам инобатга олиш лозим, чунки унинг тамойиллари бу ҳуқуқ соҳасининг ўзига хос хусусиятларини акс эттиради.

Оила ҳуқуқи тамойиллари деганда, ушбу ҳуқуқ соҳасининг моҳиятини аниқлаб берадиган ҳамда ҳуқуқий мустақамланганлиги сабабли умуммажбурий аҳамиятга эга бўлган асосий негиз, раҳбарий қоидалар тушунилади.

Оила ҳуқуқи тамойилларини ҳисобга олмасдан унинг нормаларини тўғри шарҳлаб ва қўллаб бўлмайди. Оила ҳуқуқи тамойиллари нафақат ҳуқуқни қўллаш амалиёти учун, балки шу билан бирга амалдаги оила қонунчилигининг моҳиятини англаш ҳамда унинг кейинги такомиллаштирилиши учун ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Оила ҳуқуқининг асосий тамойиллари қуйидагилардан иборат:

1) Оилани жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқи

Оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга (ЎзР Конституцияси 63-модда).

А) Оила давлат ҳимоясида.

Оила давлат ҳимоясида дейилганда аввало вужудга келган оилаларни сақлаб қолиш ва уларни мустақамлашга қаратилган давлат томонидан кўрилган тадбир чораларни тушунилади.

Давлатнинг оила хусусидаги ғамхўрлиги авваломбор ҳуқуқат юритаётган кучли ижтимоий сиёсатда намоён бўлмоқда. Давлат раҳбарлигида амалга оширилаётган сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий ислохий чоратадбирларнинг бош мақсади инсон, оила манфаатларини қаноатлантиришдан иборат.

Оиланинг давлат муҳофазасида эканлиги Республикамиз Президентининг фармонларида ўз ифодасини топмоқда.

Жаҳоннинг бир гуруҳ тадқиқотчи олимлари томонидан республикада оилани, оналик ва болаликни ҳимоя қилиш борасида қилинаётган ишлар ўрганиб чиқилди. Натижалар чет эллардаги аҳвол билан таққослаганда, бирор бир мамлакат Президенти элни, оилаларни ижтимоий ҳимоялаш борасида бизнинг Юртбошимиз каби кўп қарор ва фармонлар қабул қилинганлиги маълум бўлди.

Б) Оила жамият муҳофазасида

Жамият томонидан оила муҳофаза қилинади дейилганда, мамлакатда мавжуд бўлган жамиятлар ва жамғармалар томонидан нодавлат нотижорат ташкилотларни оилага ҳам моддий, ҳам маънавий ёрдам беришлари тушунилади. Бу қоида мустақил Республиканинг Конституциясида белгиланган янги қоидадир.

Мамлакатимизда жамоат ташкилотлари ҳар хил жамғармалар ҳисобидан оилани мустақамлаш, болалар манфаатини ҳимоя қилиш учун турли моддий ва маънавий ёрдам кўрсатиб келмоқда.

Мамлакатдаги жамоат ташкилотлар таркибига касба уюшмалари, жамғармалар, ёшлар ва хотин-қизлар ҳаракатлари, касбий ассоциациялар,

клублар ва бошқалар киради. Ҳозирги пайтда мамлакатимизда республика ва халқаро аҳамиятга молик 220дан ошиқ жамоат бирлашмалари фаолият кўрсатмоқда. Жумладан, 4 та сиёсий партия, 2 та ҳаракат, 46 жамият, 5 та кўмита, 24 ассоциация, 18 та тармоқ касаба уюшмалари, 35 та жамғарма, 15 уюшма, 32 та федерация, 31 та бошқа ташкилотлар мавжуд. Шунингдек, республикаимизда ҳисоб рўйхатига олинган 1500 вилоят, 20 дан ортиқ хорижий давлатларнинг жамоат ташкилотлари мавжуд.

Жамоат ташкилотлари ўз мақсад ва вазифаларига мувофиқ равишда республикада ўтказилаётган кенг кўламли ислоҳотларга муносиб ҳисса қўшиб оилаларни мустаҳкамлашга кўмаклашмоқда. Масалан, экология ва саломатлик соҳасида "Экосан", эҳтиёжманд кишиларга ва ногиронларга ижтимоий ёрдам кўрсатишда "Наврўз" жамғармалари, ногиронлар жамиятлари, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, хотин-қизларнинг жамият ҳаётидаги фаоллигини оширишда Хотин-қизлар кўмиталари, меҳнаткашларнинг касбий ва бошқа қонуний манфаатларини ифода этишда касаба уюшмалари, истеъдодли ёшларни қўллаб-қувватлашда "Улуғбек, "Умид" жамғармалари фаолиятини алоҳида таъкидлаб ўтиш мумкин.

Нима учун мамлакатимизда оилага жамият томонидан бу қадар катта эътибор берилмоқда? Чунки оила жамиятнинг бир бўлаги, узвий қисми бўлиб, унинг бош бўғинини ташкил этади. У қанча мустаҳкам бўлса, жамият ҳам шунча мустаҳкам бўлади.

Оила айна вақтда жамиятнинг, аввало, унинг жамият манфаатлари билан чамбарчас боғлиқ эканлигида ҳамда ижтимоий вазифаларида яққол акс этади.

2) Барча фуқаролар-жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар қонун олдида тенглиги.

Оила ҳуқуқида барча фуқаролар миллати, ирқидан қатъий назар тенг эканлиги ифодаланган "...барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар, қонун олдида тенгдирлар (Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 18-модда). Бу халқлар дўстлигидан келиб чиқадиган ўзгармас қоида бўлиб оила ҳуқуқида ўз ифодасини топиб одамларни ҳар хил миллатга тегишли эканлиги ёки ирқига мансублиги оилавий муносабатларда ҳеч қандай аҳамиятга эга эмаслигини англатади.

Никоҳ тузиш учун фуқароларни ҳар хил миллатга, динга эътиқод этишлиги тўсиқ бўлолмайди.

Болаларни фарзандликка олишда фарзандликка олишда фарзандликка олувчиларни болалардан бошқа миллатга тегишли эканлиги ҳам монелик қилолмайди.

Оила ҳуқуқи тизими:

Ижтимоий муносабатларнинг муайян турини тартибга солувчи оила ҳуқуқи қоидалари бетартиб жойлаштирилмасдан, маълум тизимга келтирилган.

Оила ҳуқуқи-бу оила ҳуқуқи тузилиши, унинг муайян кетма-кетликдаги алоҳида институтлари ва меъёрлари таркибидир. Оила ҳуқуқи тизими объектив равишда тузилиб, оила ҳуқуқи предметига кирадиган ижтимоий муносабатларни ўзига хослигини акс эттиради, ҳамда ўзаро боғланган оилавий-ҳуқуқий институтларнинг бирлиги ва фарқланишида намоён бўлади.

Ҳуқуқий институт деганда турдош ва ўзаро боғлиқ ижтимоий муносабатлар гуруҳларини комплекс тартибга солинишини таъминловчи алоҳидалашган ҳуқуқий меъёрлар йиғиндиси тушунилади. Ҳуқуқий институларга мазмун жиҳатдан турдошлилик, тартибга солиниши бўйича комплекслилик, шунингдек ҳуқуқий алоҳидалилик хосдир.

Оила ҳуқуқи тизими қонунчиликда, аввало Оила кодекси каби кодификацион характердаги актларда, шунингдек оила ҳуқуқи фанида ва "Оила ҳуқуқи" ўқув курсида ўз ифодасини топади.

Оила ҳуқуқи тизими ўз ичига умумий ва махсус қисмларни олади.

Умумий қисм, оила ҳуқуқининг махсус қисмидаги барча институтлар учун аҳамиятга эга бўлган меъёрлардан иборат, жумладан оила ҳуқуқининг асосий қоидалари ва вазифалари, оила ҳуқуқи томонидан тартибга солинадиган муносабатлар доираси ва ушбу муносабатлар субъектлари ва объектлари, оила ҳуқуқи манбалари; оилавий муносабатларга нисбатан фуқаролик қонун ҳужжатларининг қўлланилиши, шунингдек оила тўғрисидаги ва фуқаролик қонун ҳужжатларининг ўхшашлик бўйича қўлланилиши; оилавий муносабатларда маҳаллий урф-одат ва анъаналарнинг қўлланилиши (масалан, Оила кодекси 1-9-моддалар).

Умумий қисмга оилавий ҳуқуқларни амалга ошириш ва оилавий мажбуриятларни бажариш шартларини, оилавий ҳуқуқларни ҳимоя қилиш тартиби ва муддатларини ўрнатувчи меъёрлар киради (масалан, Оила кодекси 10-11-моддалар).

Махсус қисм бир неча институтлардан ташкил топган бўлиб, бу институтларнинг ҳар бири ижтимоий муносабатларнинг муайян турини тартибга солади. Улар қуйидагилардан иборат:

Никоҳ (никоҳ тузиш шартлари ва тартиби, никоҳнинг тугатилиши, никоҳнинг ҳақиқий эмаслиги);

-эр ва хотиннинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари (эр ва хотиннинг шахсий ҳуқуқ ва мажбуриятлари, эр-хотин мулкининг қонуний тартиби, эр ва хотин мол-мулкининг шартномавий тартиби, эр ва хотиннинг мажбуриятлар бўйича жавобгарлиги);

-ота-она ҳамда болаларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари (боланинг насл-насабини белгилаш, вояга етмаган болаларнинг ҳуқуқлари, ота-оналарнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари);

-оила аъзоларининг алимент мажбуриятлари (ота-она ҳамда болаларнинг алимент ҳуқуқ ва мажбуриятлари, қариндошлар ва бошқа шахсларнинг алимент мажбуриятлари, алимент тўлаш тўғрисидаги келишув, алимент тўлаш ва ундириш тартиби);

-ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни тарбиялаш шакллари (ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни аниқлаш ва жойлаштириш, болаларни фарзандликка олиш, васийлик ва ҳомийлик, болаларни оилага тарбияга олиш (патронат);

-оила қонунчилигини чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар иштирокидаги оилавий муносабатларга нисбатан қўллаш.

Ҳуқуқ тизимида оила ҳуқуқи ҳуқуқнинг бошқа соҳалари билан турли туташда бўлади. Оила ҳуқуқи ҳуқуқ соҳаларининг шундай гуруҳида жойлашганки, у ҳуқуқнинг тартибга солувчи тизимости гуруҳларидан бири

ҳисобланади. Бу гуруҳнинг барча соҳаларига муайян муносабатларни ижодий ташкил этиши учун қўлланилиши ҳосдир. Ушбу хусусияти билан улар ижтимоий муносабатларни муҳофаза қилиш вазифасини бажарувчи ва шу сабабли ман этиш орқали тартибга солувчи жиноят ҳуқуқидан фарқ қилади. Шу билан бирга, тартибга солувчи соҳалар орасида оила ҳуқуқи рухсат бериш орқали тартибга солувчи соҳалар гуруҳига мансуб (фуқаролик, меҳнат ҳуқуқлари каби). Бу гуруҳнинг барча соҳалари сингари, оила ҳуқуқи мажбурлаш орқали тартибга соладиган (масалан, маъмурий, молия ҳуқуқлари) соҳалардан фарқланади, чунки бу соҳалар асосан бир субъектнинг иккинчисига бўйсунити ва бошқарув органлари далолатномалар асосида шаклланади. Рухсат бериш орқали тартибга солувчи ҳуқуқ соҳалари гуруҳида эса оила ҳуқуқи ўз предмети ва методи бўйича фуқаролик ҳуқуқига яқиндир.

Оилавий муносабатлар бошқа ижтимоий муносабатлар билан боғлиқ. Шу сабабли оила ҳуқуқи у ёки бу даражада деярли барча ҳуқуқ соҳалари билан ўзаро боғлиқ. Бироқ бу боғлиқликнинг даража ва шакллари турлича намоён бўлади.

2-савол. Никоҳ тушунчаси, уни тузиш ва бекор қилиш тартиби.

Никоҳ тушунчасига таъриф бериладиган бўлса, бу эркак ва аёлнинг ихтиёрий ҳамда ҳуқуқларининг тенглиги асосида оила тузиш ва эр-хотиннинг ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятларини келтириб чиқаришга қаратилган иттифоқидир.

Никоҳ шакли деганда уни қонун билан белгиланган қайд қилиш усули тушунилади. Ўзбекистонда никоҳнинг қонуний шакли уни ФХДЁ органларида давлат рўйхати орқали қайд этилиши ҳисобланади. Никоҳнинг давлат рўйхатидан қайд қилиниши ҳуқуқ белгиловчи аҳамиятга эга: шу пайтдан бошлаб эр-хотинларнинг ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлари вужудга келади, уларга никоҳ қайд қилинганлиги тўғрисида гувоҳнома берилади ва фуқаролик паспортларида уларни қонуний никоҳда турганлиги фактини тасдиқлайдиган белги қўйилади.

Суд амалиётидан турмуш ҳаётимизда учрайдиган никоҳнинг фактик ва шаърий шакли мавжуд, аммо иккиси ҳам ҳуқуқий оқибат келтириб чиқармайди, яъни бунда эр-хотинлик ҳуқуқ ва мажбуриятлари бўлмайди.

Фактик никоҳ бу қонунда белгиланган тартибда никоҳни қайд қилмасдан туриб эркак ва аёлнинг биргаликдаги турмуши бўлиб, оила қонунчилиги нормаларига асосланган ҳолда ҳеч қандай ҳуқуқий оқибатлар келтириб чиқармайди.

Қонунчилигимизда фактик никоҳни, агар эр-хотиндан бирининг ўлими натижасида фуқаролик ҳолати актларини қайд этиш органларида никоҳни рўйхатдан ўтказиш мумкин бўлмай қолса, қонунда белгиланган ҳолларда уларнинг ҳақиқатда эр-хотинлик муносабатларида бўлганлик фактини белгилашга йўл қўйилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1991 йил 20 декабрдаги “Юридик аҳамиятга эга бўлган фактларни белгилаш ҳақидаги ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 5-сонли қарорининг 13-банди тушунтиришларига кўра, Ўзбекистон Республикаси ФПКнинг 283-моддасининг 5-банди ва Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг 1944 йил 22 августдаги Фармонида кўра фактик никоҳ муносабатларида бўлганлик факти фақат бундай муносабатлар 1944 йил 8 июлгача вужудга келган бўлса ва никоҳни фуқаролик ҳолати

далолатномаларини қайд қилиш органида эр-хотиндан бирининг вафоти туфайли рўйхатдан ўтказиш мумкин бўлмасагина белгиланади.

Юқорида кўрсатилган вақтдан кейин вужудга келган фактик никоҳ муносабатлари юридик оқибат келтириб чиқармайди ва бундай фактларни белгилаш тўғрисидаги аризалар суд тартибида кўришлик учун қабул қилинмайди. Агар эр-хотиндан бири 1944 йил 8 июлгача бошқа фактик никоҳга кирган ёки бир вақтнинг ўзида қонуний никоҳда бўлган бўлса, шунингдек, бу муносабатлар томонлардан бирининг вафотига қадарли тугатилган бўлса, бундай фактларни суд белгилаши мумкин эмас.

Суд мажлисида никоҳ муносабатларининг мавжудлигини (биргаликда яшаш, умумий хўжалик юритиш, болаларнинг борлиги ва уларни тарбиялаш ва бошқаларни) исботловчи далиллар текширилади. Фактик муносабатларни ҳақиқатда бўлган деб топиб, суд уни мазкур шахслар ўртасида вужудга келган вақти ва улардан бирининг вафот этган кунига қадар давом этганини аниқлайди.

Шаърий никоҳ бу диний расм-русумларга биноан тузилган никоҳ бўлиб, у ҳам ҳуқуқий аҳамиятга эга эмас.

Никоҳ тузиш тартиби ва шартларини оила қонунчилигида белгилаб қўйилганлиги никоҳнинг барқарорлиги ва оилаларнинг мустаҳкамлигини таъминлашга хизмат қилади.

Никоҳни тузиш Оила кодексининг 13-моддасида белгиланган қоидаларга риоя қилинган ҳолда амалга оширилади.

Никоҳ фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органларида тузилади.

Никоҳ тузиш никоҳланувчиларнинг фуқаролик ҳолати алолатномаларини қайд этиш органларига ариза берганларидан кейин бир ой ўтгач, шахсан уларнинг иштирокида амалга оширилади.

Бу никоҳланувчилар учун яна бир бор ўзларининг мақсадларини ўйлаб кўриш имкониятини беради.

Шу билан бирга қонун никоҳланувчиларнинг ўзаро аризалари асосида бир ойлик муддатни қисқартириш мумкинлиги имкониятини ҳам белгилаб берган.

Унга кўра, фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органи узрли сабаблар бўлганда бир ой ўтгунга қадар никоҳ тузишга рухсат бериши мумкин.

Амалиётда бундай узрли ҳолатларга: узоқ муддатли хизмат сафарига кетиш, армия сафига чақирилиш, амалда фактик никоҳ муносабатларида бўлиш, госпитализацияни талаб қиладиган касаллик ва бошқа ҳолатларни киритиш мумкин.

Никоҳ ариза берилган кунда ҳам тузилиши мумкин. Бу никоҳланувчиларга алоҳида ҳолларнинг мавжуд бўлиши: ҳомиладорлик, бола туғилиши, бир тарафнинг касаллиги ва бошқаларда никоҳ ариза берилган куни тузилиши мумкин. Мазкур ҳолатлар тегишли ҳужжатлар билан тасдиқланган бўлиши лозим (тиббий маълумотнома ва ҳ.к.).

Оила кодексидо оила қонунчилиги институтига янги бўлган никоҳланувчи шахсларнинг тиббий кўриқдан ўтказиш жорий қилинди. Никоҳланувчи шахсларни тиббий кўриқдан ўтказилиши давлат соғлиқни сақлаш тизими муассасаларида бепул ўтказилади.

Тиббий кўриқдан ўтиш ҳажми ва тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Никоҳланувчиларни тиббий кўриқдан ўтказишдан асосий мақсад, уларнинг умумий соғлиги ҳақида маълумотларга эга бўлиш билан бирга, бўлажак эр хотин ва уларнинг авлоди учун хавфли бўлган касалликларни аниқлаш ва уларни даволаш бўйича чораларни кўришга қаратилганлигидир.

Қонун агарда никоҳланувчилардан бири ўзида таносил касаллиги ёки одамнинг иммунитет танқислиги вируси (ОИВ касаллиги) борлигини иккинчисидан яширган бўлса, иккинчиси никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш ҳақида судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга бўлишлигини белгилаб берган.

Никоҳни тузиш учун қуйидаги шартлар мавжуд бўлиши лозим:

- жинсларнинг турли эканлиги, чунки никоҳ фақат эркак ва аёл ўртасида тузилиши мумкин;
- эркак ва аёлнинг никоҳни тузишга ўзаро ихтиёрий розилиги;
- никоҳ тузишдаги ёши.

Никоҳ – эркак ва аёлнинг ҳеч қандай истисносиз бўлган иттифоқидир.

Айрим хорижий давлатларда бир хил жинсга мансуб бўлган шахслар ўртасида оилавий шерикчилик асосида никоҳлар тузиш ҳоллари ҳам мавжуд. Шу давлатларнинг кенг жамоатчилиги уларни қатъий танқид орқали муҳокама қилиб келмоқда.

Ўзаро ихтиёрий розилик деганда эркин, ҳеч қандай тазйиксиз, ўз розилигини эркин ифода этиш қобилиятига эга бўлиши орқали никоҳни тузиш деб тушунилади.

Ўзаро ихтиёрий розиликни аниқлашга ҳуқуқий нормалар қаратилган: бу никоҳга кирувчи шахсларнинг аризаларида розиликларини билдиришлари, никоҳнинг фақат уларнинг иштирокида қайд қилинишидир.

Ота-оналарнинг ёки бошқа шахсларнинг никоҳни тузишга розилиги талаб этилмайди. Аммо ёш никоҳланувчилар учун ота-оналар розилигининг мавжуд бўлиши, ёш оила барқарорлигини таъминлаш учун муҳим аҳамият касб этади.

Никоҳ ёши – бу қонун билан белгиланган ёш бўлиб, унга етиши билан никоҳни тузишга рухсат берилади.

Оила кодекси никоҳ ёшини эркаклар учун ўн саккиз ёш, аёллар учун ўн етти ёш этиб белгилаган.

Вояга етиш билан ёшлар тўла қонли бўлган фуқароларга айланади: улар фуқаролик муомала лаёқатига, сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига, ҳарбий мажбуриятга эга бўлади ва ҳ.к.

Оила кодекси никоҳ ёшини қисқартириш имкониятини ҳам беради. Никоҳга киришни хоҳловчиларнинг илтимосига кўра никоҳ давлат

рўйхатидан ўтказиладиган жойдаги туман, шаҳар ҳокими никоҳ ёшини кўпи билан бир йилга камайтириши мумкин.

Мазкур қисқартириш қонунда фақатгина узрли сабаблар бўлганида, алоҳида ҳолларда (хомиладорлик, бола туғилиши, вояга етмаган шахснинг тўла муомалага лаёқатли деб эълон қилиниши (эмансипация) мавжуд бўлганда йўл қўйилади.

Никоҳ тузишга монелик қиладиган ҳолатлар:

- лоақал биттаси рўйхатга олинган бошқа никоҳда турган шахслар бўлса.

Ҳеч ким илгари тузилган никоҳ эрнинг вафоти, никоҳдан ажратилиши, уни ҳақиқий эмас деб топиллиши билан тугатилмагунга қадар янги никоҳни тузишга ҳақли эмас.

– насл-насаб шажараси бўйича тўғри туташган қариндошлар ўртасида, туғишган ва ўғай ака-укалар билан опа-сингиллар ўртасида, шунингдек фарзандликка олувчилар билан фарзандликка олинганлар ўртасида бўлса;

Уни монелик қиладиган боис бир тарафдан биологик бўлса, иккинчи тарафдан ахлоқий-этика характери билан боғлиқлигидир.

– лоақал биттаси руҳият бузилиши (руҳий касаллиги ёки ақли заифлиги) сабабли суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган шахслар ўртасида бўлса.

Муомалага лаёқатсиз шахс ўзининг ҳаракатларини англаган ҳолда никоҳга кириш масаласини ҳал қила олмайди. Руҳий касалликка чалинган шахс билан нормал оила кечириб бўлмайди, бу никоҳдан туғилган фарзандлар ҳам ақлан заиф бўлади.

Фуқарони муомалага лаёқатсиз деб топиш амалдаги ФПК талаблари билан тартибга солинади.

Жамиятда оиланинг баркамол, етук ва соғлом бўлиши оиладаги муҳитдан ташқари эр-хотиннинг тарбиясига, унинг дунёқараши, соғлом фикрлаши ва билимларни пухта эгаллаб, уларнинг кундалик турмушда қай даражада қўлланилишига ҳам боғлиқдир.

Мустақил таълим учун топшириқлар:

- 1. Фуқаролик ҳуқуқининг предмети ва принциплари.
- 2. Жисмоний шахслар фуқаролик ҳуқуқининг субъекти сифатида.
- 3. Ишончнома ва унинг ўзига хос хусусиятлари.
- 4. Оилавий ҳуқуқий муносабатлар. Никоҳни тузиш ва бекор қилиш тартиби.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТИ МАЗМУНИ (2 соат)

20-мавзу: Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенция ва унинг ички ишлар органлари учун аҳамияти.

РЕЖА:

1-Савол. Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенция тузилиши мазмуни ва моҳияти

2-Савол. Болалар ҳуқуқларининг норматив-ҳуқуқий кафолатлари

1-савол. Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенция тузилиши мазмуни ва моҳияти.

Ўзбекистон Республикасида вояга етмаганлар(бола) ҳуқуқлари масалаларини тартибга солувчи 100га яқин

меъерий ҳужжатлар қабул қилинган. Ёшлар ҳимояси давлат томонидан кафолатланади. Улар билан боғлиқ содир этилаётган жиноятларни ўрганиш, ҳуқуқларини ҳимоялашда бир қатор давлат органлари, жамоат ташкилотлари ва халқаро жамғармалар фаолият олиб боришмоқда.

Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 7 январдаги “Бола ҳуқуқлари кафолатлари тўғрисида” ги қонуни, 2010 йил 29 сентябрдаги “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида” ги Қонун, 2017 йил 8 сентябрдаги “Болаларни уларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида” ги қонуни, 2019 йилнинг 6 декабрдаги “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари янада кучайтирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” ги қонуни, 2020 йил 10 мартдаги “Бола ҳуқуқларининг қўшимча кафолатлари белгиланиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда вояга етмаган (бола)ларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича халқаро ва миллий стандартлар ўз ифодасини топган.

Бола ҳуқуқлари – болага нисбатан инсон ҳуқуқлари тоифаси, ирқи, жинси, тили, дини, туғилган жойи, миллий ёки ижтимоий келиб чиқиши, мулкыйлиги, ижтимоий мавқеидан қатъи назар, ҳар бир бола эга бўлиши керак бўлган ҳуқуқ ва эркинликлар. Халқаро ҳуқуқда 18 ёшга етмаганларнинг барчаси бола деб тан олинган.

Бола ҳуқуқлари бўйича халқаро ва миллий даражада кўплаб махсус ҳужжатлар мавжуд. Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро даражадаги асосий ҳужжат Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция ҳисобланади. Конвенция Нью-Ёркда 1989 йил 20-ноябрда қабул қилинган.

Унда 54 та моддадан иборат бўлиб, уларда болаларнинг ҳуқуқлари. Конвенцияга киритилган барча ҳуқуқлар барча болаларга нисбатан қўлланилади.

Конвенцияда биринчи марта бола Конвенцияни ратификация қилган давлатлар «ҳурмат қилиш ва кафолатлаш» талаб қилинадиган ҳуқуқларга эга бўлган шахс сифатида кўриб чиқилади. Ушбу қоида бола жамиятнинг жуда ҳимоясиз аъзоси эканлиги ва шунинг учун алоҳида ҳимояни талаб қилиши ва бунга лойиқ эканлигини кўрсатади.

Конвенцияга биноан, бола мустақил шахс сифатида қабул қилинади. Конвенция болани ўзига хос ҳуқуқларга эга бўлган шахс сифатида тавсифлайди: яшаш ҳуқуқи (6-модда), оила қуриш (9-модда), исми ва фуқаролиги бўйича.

Конвенцияга мувофиқ ҳар бир шахс 18 ёшга тўлгунга қадар бола деб эътироф этилади. Конвенция 54 моддадан иборат бўлиб, унда қуйидаги асосий нормалар белгиланган:

1-4-моддаларда: «бола» тушунчаси, болалар манфаатларининг устуворлиги ва иштирокчи-давлатларнинг Конвенцияда белгиланган ҳуқуқларни камситишсиз амалга ошириш чораларини кўриш мажбурияти;

5-11-моддаларда: ҳаётга, исмга, фуқароликка, ота-онасини билиш ҳуқуқига, ота-онанинг ғамхўрлиги ва ажралмаслигига, ота-оналарнинг болаларга нисбатан ҳуқуқлари ва мажбуриятлари;

12-17-моддаларда: болаларнинг ўз нуқтаи назарини, ўз фикрини билдириш, фикрлаш, виждон ва дин эркинлиги, уюшиш ва тинч йиғилишларга бўлган ҳуқуқ, боланинг ахборотга эга бўлиш ва уни тарқатиш ҳуқуқлари;

18-27-моддаларда: давлат томонидан боланинг ота-оналарига ва қонуний вакилларига ёрдам бериш, шунингдек болаларга уларни тарбияловчи шахслар томонидан қўпол муомала бўлиш, уларнинг таҳқирланишидан ҳимоя қилиш, оилавий муҳитдан маҳрум бўлган ёки асраб олинган, ақлий ёки жисмоний жиҳатдан заиф болаларни ҳимоя қилиш, болаларнинг соғлиқни сақлаш соҳасидаги ҳуқуқлари, шунингдек, болаларнинг ижтимоий ривожланиши учун зарур бўлган турмуш даражаси тўғрисидаги нормалар;

28-31-моддаларда: болаларнинг таълим олиш, она тили ва маданиятидан фойдаланиш, дам олиш олиш ва маданий соҳадаги ҳуқуқлари;

32-36-моддаларда: давлатнинг болаларни ноқонуний эксплуатация қилинишдан, гиёҳванд моддаларни ноқонуний истеъмол қилиш, ўғирлаш ва болалар савдосидан ҳимоя қилишга оид мажбуриятлари;

37-41-моддаларда: содир этилган жиноятлар учун жазодан озод қилиш имконияти бўлмаса ўлим ва умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазолари 18 ёшга тўлгунга қадар содир этилган жиноятларга нисбатан қўлланилмаслиги, болаларга нисбатан қийноққа солиш ва кадр-қимматни камситувчи жазо таъқиқланиши, жиноий хатти-ҳаракатлар содир этишда айбланаётган боланинг ҳуқуқлари, шунингдек қуролли тўқнашувлар ва урушлар пайтида болаларни ҳимоя қилиш нормалари.

2-Савол. Болалар ҳуқуқларининг норматив-ҳуқуқий кафолатлари

Вояга етмаганлар ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи муҳим халқаро ҳужжатлар:

- “Бола ҳуқуқлари тўғрисида”ги конвенция;
- “Озодликдан маҳрум қилинган вояга етмаганларни ҳимоя қилувчи БМТ қоидалари”.

Ўзбекистон Республикаси Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияни 1992 йил 9 декабрда ратификация қилди. Конвенция Ўзбекистон Республикаси учун 1994 йил 29 июлдан кучга кирган. Конвенциянинг аъзо давлатлар томонидан бажарилиши устидан мониторингни БМТнинг Бола ҳуқуқлари бўйича қўмитаси амалга оширади.

Мамлакатимизда болаларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланиб, бугунги кунда унинг тўлақонли қонунчилик асослари яратилган.

Жумладан, бола ҳуқуқлари кафолатларининг қонунчилик асослари Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Оила кодекси, ”Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги, “Васийлик ва ҳомийлик органлари тўғрисида”ги қонунлар ва бошқа бир қатор қонун ҳужжатларида ўз аксини топган бўлиб, уларда боланинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини

таъминлаш; боланинг ҳаёти ва соғлиғини, кадр-қимматини муҳофаза қилиш; унинг камситилишига йўл қўймаслик; ёш авлоднинг жисмоний, интеллектуал, маънавий ва ахлоқий камол топишига кўмаклашиш каби бу борадаги сиёсатнинг устувор йўналишлари белгилаб берилган.

Болаларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш соҳасидаги миллий қонунчилигимизнинг асослари қуйидаги ўзига хос хусусиятларга эгаллиги билан ажралиб туради:

биринчидан, ушбу қонунчилик асослари болаларни ҳимоя қилиш соҳасидаги халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган нормалари ва принципларига тўла мос келади. Бунда Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ва Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияда белгилаб берилган қоидаларнинг миллий қонунчилигимизда тўла ўз аксини топганлигини эътироф этиш ўринлидир;

иккинчидан, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида белгилаб берилган инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликлари (сиёсий ҳуқуқ ва эркинликлардан ташқари) тўлалигича болаларга ҳам тегишли бўлади;

учинчидан, ушбу соҳадаги муносабатларни тартибга солиш жараёнида давлат ота-онасининг қарамоғидан маҳрум бўлган, шунингдек етим болаларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишнинг кафолати сифатида намоён бўлади;

тўртинчидан, давлат болаларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш соҳасида фаолият юритадиган нодавлат ноижорат ташкилотларининг фаолиятини доимий равишда рағбатлантириб боради, уларнинг фаолиятига кўмаклашади ва ҳар томонлама қўллаб-қувватлайди.

Болаларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш соҳасидаги қонун ҳужжатларида бола ҳуқуқларининг қонуний кафолатлари алоҳида белгилаб қўйилганлиги эътиборга молик. Унга кўра, ҳар бир болага инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари тегишли бўлади ҳамда давлат томонидан кафолатланади. Хусусан, бундай ҳуқуқ ва эркинликлар сифатида қуйидагилар назарда тутилади:

ҳар бир болага яшаш ҳуқуқи кафолатланади. Бунда яшаш ҳуқуқи ҳар бир боланинг узвий ҳуқуқи ҳисобланиб, бола ҳаётига суиқасд қилиш энг оғир жиноятдир;

ҳар бир бола соғлиғини сақлаш ҳуқуқига эга. Давлат соғлом бола туғилишини таъминлаш учун онага унинг соғлиғини сақлаш шароитларини яратади ҳамда болаларга қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳажмда бепул тиббий ёрдамни кафолатлайди. Боланинг соғлиғини сақлаш ҳуқуқи давлат томонидан малакали тиббий хизмат кўрсатилишини ташкил қилиш, боланинг, унинг ота-онасининг саломатлигини назорат қилиш ва болалар касалликлари профилактикасини олиб бориш, болалар ва ўсмирларни даволаш-профилактика муассасаларида диспансер кузатувини олиб бориш ҳамда даволаш каби йўллар билан таъминланади;

Ҳар бир бола билим олиш ҳуқуқига эга. Давлат боланинг бепул мажбурий умумий ўрта таълим, шунингдек ўрта махсус касб-ҳунар таълими олишини кафолатлайди.

Бундан ташқари, “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонунга мувофиқ бола ҳуқуқларининг қуйидаги кафолатлари мустаҳкамлаб қўйилган:

боланинг индивидуалликка ва уни сақлаб қолишга бўлган ҳуқуқи кафолатлари. Унга кўра, ҳар бир бола туғилган пайтдан эътиборан фамилия, исм, ота исми олиш, миллати ва фуқаролигига эга бўлиш ҳуқуқига, шунингдек уларни сақлаб қолиш ҳуқуқига эга;

боланинг эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқи кафолатлари. Унга кўра, ҳар бир бола эркинлик, шахсий дахлсизлик, турар жойи дахлсизлиги ва хат-хабарларини сир тутиш ҳуқуқига эга. Ҳар бир бола ўз шаъни ва кадр-қимматига қилинган тажовузлардан, шахсий ҳаётига ғайриқонуний аралашувлардан ҳимояланиш ҳуқуқига эга. Бола қонунга асосланмаган ҳолда ушлаб турилиши, ҳибсга олиниши, қамоққа олиниши мумкин эмас. Давлат боланинг шахси, турар жойи дахлсизлигини, хат-хабарлари сир тутилишини таъминлайди ҳамда болани эксплуатациянинг барча шаклларида, шу жумладан жисмоний, руҳий ва жинсий зўравонликдан, қийноққа солишлардан ёки шафқатсиз, қўпол ёхуд инсон кадр-қимматини камситувчи бошқа шаклдаги муомаладан, жиноий фаолиятга, фоҳишалик билан шуғулланишга жалб этилишдан ҳимоя қилишни амалга оширади;

боланинг ҳимояга бўлган ҳуқуқи кафолатлари. Унга кўра, ҳар бир болага унинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органларининг, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат нотажорат ташкилотларининг қонунга ҳилоф қарорлари, улар мансабдор шахсларининг ғайриқонуний ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланади;

боланинг оилавий муҳитга бўлган ҳуқуқи кафолатлари. Ҳар бир бола оилада яшаш ва тарбияланиш, ўз ота-онасини билиш, улар билан бирга яшаш ва уларнинг ғамхўрлигидан фойдаланиш ҳуқуқига эга, унинг манфаатларига зид бўлган ҳоллар бундан мустасно. Боланинг ота-онаси бўлмаганда, улар ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинганда ҳамда бола ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган бошқа ҳолларда унинг оилада яшаш ҳамда тарбияланиш ҳуқуқи васийлик ва ҳомийлик органи томонидан таъминланади;

боланинг ғайриқонуний кўчирилишдан ҳимояланиш ҳуқуқи кафолатлари. Ҳар бир бола ғайриқонуний кўчирилишдан ва чет элдан қайтарилмасликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эга;

боланинг ўз фикрини ифода этиш ҳуқуқи кафолатлари. Оилада ҳар бир бола ўз фикрини ифода этишга, шунингдек ҳар қандай суд муҳокамаси ёки маъмурий муҳокама даврида ўз манфаатларига тааллуқли масалалар юзасидан сўзлашга ҳақлидир;

боланинг ахборот олиш ҳуқуқи кафолатлари. Ҳар бир бола ўзининг соғлиғи, ахлоқий ва маънавий камол топишига зиён етказмайдиган ахборотни олиш ҳуқуқига эга. Ҳар бир бола ҳар қандай ахборотни излаш, олиш ва тарқатиш ҳуқуқига эга, қонунда назарда тутилган чеклашлар бундан мустасно. Порнография, шафқатсизлик ва зўравонликни намойиш этувчи, инсон кадр-қимматини таҳқирловчи, болаларга зарарли таъсир кўрсатувчи ва ҳуқуқбузарликлар содир этилишига сабаб бўлувчи оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиш, адабиётларни тарқатиш ҳамда фильмларни намойиш этиш тақиқланади;

боланинг фикрлаш, сўз, виждон ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқи кафолатлари. Бола фикрлаш, сўз, виждон ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга.

Боланинг фикр юритиш ва уни ифодалаш эркинлиги қонунда белгиланган тартибда чекланиши мумкин;

боланинг хусусий мулкка бўлган ҳуқуқи кафолатлари. Бола қонунда белгиланган тартибда хусусий мулк ҳуқуқига эга бўлиши мумкин. Боланинг шахсий фойдаланишида бўлган, бола томонидан ҳадя, мерос тариқасида олинган, шахсий меҳнати эвазига ёки бошқа қонуний усулда олинган буюмлар, мол-мулк унинг хусусий мулкидир;

боланинг турар жойга бўлган ҳуқуқлари кафолатлари. Ҳар бир бола турар жойли бўлиш ҳуқуқига эга. Мазкур ҳуқуқ қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади;

боланинг меҳнат қилиш ҳуқуқи кафолатлари. Ҳар бир бола ўзининг ёши, соғлиғининг ҳолати ва касбий тайёргарлигига мувофиқ қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда меҳнат қилиш, фаолият турини ва касбни эркин танлаш, адолатли меҳнат шароитларида ишлаш ҳуқуқига эга.

Бундан ташқари, “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонунда ижтимоий ҳимояга муҳтож болалар ҳуқуқларининг қўшимча кафолатлари ҳам назарда тутилган. Унга кўра, бундай тоифа болалар ҳуқуқларининг қуйидаги кафолатлари белгиланган:

ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг оила муҳитига бўлган ҳуқуқи кафолатлари;

ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг жамиятга уйғунлашиш ҳуқуқи кафолатлари;

ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг турар жойга бўлган ҳуқуқлари кафолатлари;

ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг ижтимоий ёрдам олишга бўлган ҳуқуқи кафолатлари;

ногирон болалар, жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсонлари бўлган болаларнинг тиббий-ижтимоий ёрдам олишга бўлган ҳуқуқи кафолатлари;

ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг таълим олиш ҳуқуқи кафолатлари.

Мамлакатимизда бола ҳуқуқларини амалга ошириш нафақат давлат томонидан қўллаб-қувватланади, балки бу соҳада фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳам ўрни бекиёсдир.

Ушбу масала миллий қонунчилигимизда ҳам ўз аксини топган. Мисол учун, “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонуннинг 6-моддасига мувофиқ фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотлари болага унинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини рўёбга чиқаришда ва ҳимоя қилишда кўмаклашади, болага ёки унинг қонуний вакилига ҳуқуқий, услубий, ахборотга оид ва бошқа ёрдам кўрсатади. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотлари:

бола ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш бўйича давлат дастурлари ва ҳудудий дастурларни ишлаб чиқишда ҳамда рўёбга чиқаришда иштирок этиши;

бола ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлашга доир ваколатларни амалга оширишда давлатдан ва халқаро ташкилотлардан услубий, ташкилий ҳамда молиявий ёрдам олиши мумкин.

Бундан ташқари, Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан 2004 йилда мамлакатимизда Республика болалар ижтимоий мослашуви маркази ташкил этилди. Ушбу марказнинг вазифаси уч тоифадаги болаларни, яъни:

жисмоний имкониятлари чекланган (ногиронлар, жисмоний нуқсонли бўлган ҳамда асаб ва руҳияти бузилган болалар, сурункали оғир касалликлардан азоб чекувчи болалар);

ижтимоий ва ҳуқуқий жиҳатдан хатарли гуруҳларга кирадиган болаларни (етимлар, ота-онаси ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар қаровисиз қолган болалар, нотинч оилалар болалари);

ижтимоий мослашувда қийинчиликка эга бўлган, бироқ хатарли гуруҳларга кирмайдиган алоҳида иқтидорли болаларни (умумий махсус қобилиятли болаларни, хусусан: спортга, бадий, илмий ва бошқа қобилиятларга эга бўлган болаларни) ижтимоий мослаштириш муаммоларини ўрганишдан иборат бўлиб, марказ ўзининг вазифаларини самарали ҳамда бошқа нодавлат ташкилотларига ўртак бўладиган даражада амалга ошириб келмоқда. Шунингдек, марказ фаолиятини ривожлантириш ва уни янада қўллаб-қувватлаш мақсадида Вазирлар Маҳкамасининг “Республика болалар ижтимоий мослашуви марказининг минтақавий филиаллари фаолиятини ташкил этиш чоратадбирлари тўғрисида”ги 68-сон қарори қабул қилинди. Ушбу қарор билан Қарши ва Самарқанд вилоятларида марказ филиаллари ташкил қилиниши қўллаб-қувватланди.

Хулоса қилиб айтганда, давлатимиз томонидан навқирон авлоднинг ҳар томонлама баркамол бўлиб вояга етиши учун барча ташкилий-ҳуқуқий асослар яратилган. Жумладан, бугунги кунда болаларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишга қаратилган норматив-ҳуқуқий базанинг мавжудлиги мамлакатимизда болаларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, уларнинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг ишончли кафолати бўлиб хизмат қилмоқда.

Мустақил тайёргарлик учун топшириқ саволлари:

1. Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция; 2. Инсон ҳуқуқлари бўйича Умумжаҳон Декларацияси; 3. Хотин-қизларга нисбатан камситишнинг барча шакллариغا барҳам бериш тўғрисидаги конвенция; 4. Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пакт; 5. Ирқий камситишнинг барча турларига барҳам бериш тўғрисидаги конвенция; 6. Фуқаролик ва Сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пакт.

Мавзулар юзасидан тахминий тест саволлари

1-мавзу юзасидан:

1. Қуйида келтирилганлардан Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг тузилиши тўғри кўрсатилган жавобни аниқланг.

2. Қуйидагилардан Конституциявий тузум элементлари тўғри кўрсатилган жавобни аниқланг.

3. Суверенитет сўзининг маъноси?

4. Ҳуқуқшунослик ва сиёсатшуносликда суверенитетнинг қандай турлари фарқланади?

5. Жамиятда давлат ҳокимиятининг устуворлиги ва унинг мамлакат ичкариси ҳамда халқаро майдонда бошқаларга нисбатан тўла мустақиллиги деб нимага айтилади?

6. Конституциясига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш бўйича Конституциявий комиссиянинг раиси ким этиб белгиланди?

7. Шахсни ушлаш чоғида унинг ҳуқуқлари ва нима сабабдан ушлангани содда тилда тушунтирилиши бу қайси қоида?

8. Демократик тамойиллар асосида қабул қилинган қонунлар олдида барча тенг ва ҳисобдор бўлган, ҳеч ким қонундан устун турмайдиган давлат?

9. “Хабеас корпус” институтининг маъноси нима?

10. Конституциясига ўзгартириш ва қўшимчалар киритишнинг тўртинчи йўналиши қандай номланади?

2-мавзу юзасидан:

1. Қуйида келтирилганлардан “Тизим” сўзининг маъносини топинг.

2. Қуйидагилардан ҳуқуқ нормасининг таркибий элементларини аниқланг.

3. Диспозицияда кўрсатилган қонданнинг кучга кириши учун зарур бўлган аниқ ҳаётий ҳолат (воқеа, ҳаракат, ҳодисалар) ҳуқуқ нормасининг қайси элементида ўз аксини топади?

4. Гипотезада кўрсатилган ҳолатлар мавжуд бўлганида ҳуқуқ субъектлари риоя этишлари лозим бўлган хатти-ҳаракат қондаси (ҳуқуқ ва мажбуриятлари) ҳуқуқ нормасининг қайси элементида ўз аксини топади?

5. Диспозицияда кўрсатилган талабларни бажармаганлик учун берилиши мумкин бўлган таъсир чораси ёки тавсия этилган ҳаракатни содир этганлик учун рағбатлантиришнинг тури ва ўлчови ҳуқуқ нормасининг қайси элементида ўз аксини топади?

6. Ҳуқуқ нормалари уларда мустаҳкамланган қоидаларнинг характериға қараб қандай турларға бўлинади?

7. Ваколатли давлат органининг белгиланган тартибда қабул қилган, ижтимоий муносабатларни тартибга солишға қаратилган, умуммажбурий тусдаги қоидаларни ўрнатувчи, ўзгартирувчи ёки бекор қилувчи юридик ҳужжат?

8. Ўзбекистон Республикасининг «Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақидаги қонуни қачон қабул қилинган?

9. Қуйида келтирилганлардан “Конституция” сўзининг луғавий маъносини аниқланг.

10. Бирор назария, таълимот, дунёқараш ва шу кабиларнинг дастлабки, асосий қонун-қондаси; фаолият учун асос қилиб олинандиган бош ғоя, қонун-қоида?

3-мавзу юзасидан:

1. Фуқаролик ҳуқуқ ва мажбуриятларининг субъектлари ҳисобланувчи корхона, муассаса, ташкилотлар?
2. Ҳуқуқларни, эркинликларни ва қонуний манфаатларни амалга оширишда ёрдам кўрсатиш тўғрисидаги илтимос баён этилган мурожаат деганда нимани тушунаси?
3. Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларининг турлари тўғри кўрсатилган жавобни аниқланг?
4. Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларининг шакллари тўғри кўрсатилган жавобни аниқланг?
5. Жисмоний шахснинг мурожаатида нималар кўрсатилган бўлиши лозим?
6. Жисмоний шахснинг фамилияси (исми, отасининг исми), унинг яшаш жойи тўғрисидаги маълумотлар ёки юридик шахснинг тўлиқ номи, унинг жойлашган ери (почта манзили) тўғрисидаги маълумотлар кўрсатилмаган ёхуд улар ҳақида ёлгон маълумотлар кўрсатилган мурожаат, шунингдек уни идентификация қилиш имкониятини бермайдиган электрон мурожаат ёхуд имзо билан тасдиқланмаган ёзма мурожаат деб қандай мурожаат турига таъриф берилмоқда?
7. Юридик шахснинг мурожаатида нималар кўрсатилган бўлиши лозим?
8. Қандай мурожаатлар кўрмай қолдирилиши мумкин?
9. «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида»ги ЎРҚ-445-сон қонун қачон қабул қилинган?
10. Бузилган ҳуқуқларни, эркинликларни тиклаш ва қонуний манфаатларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги талаб баён этилган мурожаат деб қандай мурожаат турига таъриф берилмоқда?

4-мавзу юзасидан:

1. Ҳарбий хизматчилар ва интизом уставлари татбиқ этиладиган бошқа шахсларнинг маъмурий жавобгарлиги тўғри кўрсатилган жавобни аниқланг?
2. Кимлар маъмурий ҳуқуқбузарлик субъекти ҳисобланмайди?
3. Қуйидагилардан маъмурий ҳуқуқбузарлик таркибига тегишли бўлмаган жавобни аниқланг кирмайди:
4. Маъмурий ҳуқуқбузарлик таркиби тўғри кўрсатилган жавобни аниқланг?
5. Маъмурий жавобгарликка тортилиш ёшини аниқланг?
6. Қуйидаги субъектлардан кимга маъмурий жарима жазоси қўлланилмайди?
7. Маъмурий ҳуқуқбузарлик объектив томонининг қўшимча белгиларини кўрсатинг?
8. Қуйидагилардан қайси бири маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахсга огоҳлантириш қўллаш ваколатига эга?
9. Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс қайси қисмлардан иборат?

10. Қуйидагилардан қайси бири маъмурий ҳуқуқбузарлик субъекти ҳисобланмайди?

5-мавзу юзасидан:

1. Маъмурий жазо аниқланган кундан бошлаб қанча муддатда қўлланилиши мумкин?

2. Қўшимча маъмурий жазолар қуйидаги қайси жавобда тўғри кўрсатилган?

3. Қуйидагилардан асосий маъмурий жазо чораларини аниқланг?

4. Маъмурий жазонинг мақсади?

5. Маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этишда айбдор шахсдан давлат ҳисобига пул ундириш?

6. Ҳақини тўлаш шарти билан олиб қўйиш жазоси кимларга қўлланилмайди?

7. Муайян шахсни унга берилган махсус ҳуқуқдан маҳрум қилиш чораси дейилганда қайси ҳуқуқлар назарда тутилади?

8. Муайян шахсни унга берилган махсус ҳуқуқдан маҳрум қилиш чораси ким томонидан қўлланилади?

9. Муайян шахсни унга берилган махсус ҳуқуқдан маҳрум қилиш чораси кимларга қўлланилмайди?

10. Маъмурий қамоққа олиш муддати қанча?

6-мавзу юзасидан:

1. Била туриб ёлғон, бошқа бир шахсни шарманда қилувчи уйдирмаларни тарқатиш?

2. Шахснинг шаъни ва қадр-қимматини қасддан камситиш?

3. Турар жойга унда истиқомат қилувчиларнинг хоҳиш-иродасига хилоф равишда ноқонуний тарзда кириш?

4. Тухмат қилиш ҳуқуқбузарлигининг субъектив томонини аниқланг?

5. Ҳақорат қилиш ҳуқуқбузарлигининг объектив томонини аниқланг?

6. Эҳтиётсизлик орқасида енгил тан жароҳати етказиш ҳуқуқбузарлигининг объектив томонини аниқланг?

7. Енгил тан жароҳати етказиш ҳуқуқбузарлигининг объекти?

8. Қуйидаги келтирилган жойлардан қайси бирида тамаки маҳсулотини истеъмол қилиш таъқиқланмаган?

9. Оз миқдорда талон-торож қилиш ҳуқуқбузарлигининг субъектив томонини аниқланг?

10. Ички ишлар органлари ходимининг қонуний талабларини бажармаслик ҳуқуқбузарлигининг объектив томонини аниқланг?

7-мавзу юзасидан:

1. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси қачон қабул қилинган?

2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси неча қисмдан иборат?

3. Жиноят учун тайинланиши мумкин бўлган жазонинг тури, муддати ва миқдорини кўрсатиб берувчи ҳуқуқий норманинг қисми нима деб аталади?

4. Жиноят таърифининг асосий белгилари тўғри кўрсатилган жавобни аниқланг?

5. Қасддан содир этилиб, қонунда уч йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазо назарда тутилган жиноятлар?
6. Эҳтиётсизлик орқасида содир этилиб, қонунда беш йилдан ортиқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазо назарда тутилган жиноятлар?
7. Қилмиш тушунчасини тўғри белгиланг?
8. Жиноят ва бошқа ҳуқуқбузарликларни фарқлашнинг асосий белгиларини топинг?
9. Қасддан содир этилиб, қонунда ўн йилдан кўп муддатга озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазо назарда тутилган жиноятлар?
10. Қасддан содир этилиб, қонунда беш йилдан кўп, ўн йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазо назарда тутилган жиноятлар?

8-мавзу юзасидан:

1. Жиноят учун жавобгарликнинг умумий ёшини кўрсатининг?
2. Жиноят натижасида тажовуз қилинган ижтимоий муносабат жиноят таркибининг қайси элементига оид?
3. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан бажарилиши белгилаб қўйилган ҳаракатларни бажармаслик деб нимага айтилади?
4. Жиноят таркибининг субъекти тўғри кўрсатилган жавобни аниқланг?
5. Жиноятни объектив томонининг белгилари қайси жавобда тўғри кўрсатилган?
6. Жиноий жавобгарликнинг фактик асосини топинг?
7. Жиноий жавобгарликнинг норматив асосини топинг?
8. Жиноят таркибининг объекти тўғри кўрсатилган жавобни аниқланг?
9. Оғирлаштирувчи ҳолатларда қасддан одам ўлдириш (ЖК 97-м. 2-к.) жинояти учун жавобгарлик ёшини кўрсатинг?
10. Мансабдорлик жиноятлари учун жавобгарлик ёшини кўрсатинг?

9-мавзу юзасидан:

1. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси қачон қабул қилинган?
2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси неча қисмдан иборат?
3. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида жиноят ишларини юритиш тартиби қайси норматив-ҳуқуқий ҳужжат билан белгиланади?
4. Жиноят ишини юритишда иштирок этувчи барча шахслар Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Жиноят-процессуал кодекси ва Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонун ҳужжатларига аниқ риоя этишлари ва уларнинг талабларини бажаришлари қайси принцип?
5. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқ жиноят ишлари бўйича одил судловни фақат суд амалга ошириши қайси принцип?
6. Жиноят иши бўйича дастлабки терговни қайси орган терговчилари олиб борадилар?
7. Айбланувчи тариқасида ишда иштирок этишга жалб қилиниши ҳақида қарор чиқарилган шахс?
8. Маънавий, жисмоний ёки мулкӣ зарар етказилган шахс?
9. Жиноят ишларини юритиш қайси тилда олиб борилади?
10. Жиноят иши бўйича аниқланиши лозим бўлган бирор ҳолатни билиши мумкин бўлган ҳар қандай шахс?

10-мавзу юзасидан:

1. Қонунга хилоф равишда ушлаб туриш жинояти қачон тугалланган ҳисобланади?
2. Ушлаш чоғида иммунитет ҳуқуқидан фойдаланувчи шахсларни аниқланг?
3. Қонунга хилоф равишда ҳибсга олиш ёки ҳибсда сақлаш жинояти қачон тугалланган ҳисобланади?
4. Қонунга хилоф равишда ушлаб туриш жиноятининг субъекти ким бўлиши мумкин?
5. Терговга қадар текширув, суриштирув ва дастлабки тергов жараёнида қийноқ ва зўравонликка йўл қўйиш қандай ҳуқуқий оқибатларни келтириб чиқаради?
6. Қийноққа солиш ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ҳамда жазо турларини қўллаш (ЖК 235-моддаси) жиноятининг жабрланувчилари кимлар бўлиши мумкин?
7. Маъмурий йўл билан ушлаб туриш муддати қачондан бошланади?
8. Маъмурий йўл билан ушлаб туриш муддатини аниқланг?
9. Жиноятни содир этишда гумон қилинган шахсни ушлаб туриш муддатини аниқланг?
10. Қийноққа солиш ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ҳамда жазо турларини қўллаш қандай процессуал ҳуқуқий оқибатларни келтириб чиқаради?

11-мавзу юзасидан:

1. Жиноий жазо деганда нима тушунилади?
2. Асосий жазолардан ташқари яна қандай жазолар қўлланилиши мумкин?
3. Вояга етмай туриб ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят содир этган шахсларга нисбатан қандай жазо қўлланилмайди?
4. Жиноий жазонинг мақсади?
5. Жазо тизими деганда нимани тушунасиз?
6. Жарима жазоси тушунчаси?
7. Мажбурий жамоат ишлари жазоси тушунчаси?
8. Ахлоқ тузатиш ишлари жазоси тушунчаси?
9. Фақат ҳарбий хизматчилар учун тайинланадиган жиноий жазолар қайси?
10. Умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси тушунчаси?

12-мавзу юзасидан:

1. Муттасил равишда дўппослаш ёки бошқача ҳаракатлар билан қийнаш деб нимага айтилади?
2. Ўзганинг мол-мулкани талон-торож қилиш мақсадида ҳужум қилиб, ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли бўлган зўрлик ишлатиб ёхуд шундай зўрлик ишлатиш билан қўрқитиб содир этилган жиноят?
3. Ўзганинг мулкани очикдан-очик талон-торож қилиш?
4. Қасддан одам ўлдириш жиноятининг субъектив томонини аниқланг?
5. Эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдириш жиноятининг субъектив томонини аниқланг?
6. Ўғрилиқ жиноятининг объектив томонини аниқланг?
7. Айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган ўзганинг мулкани ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан талон-торож қилиш?
8. Фирибгарлик жиноятининг субъектив томонини аниқланг?
9. Алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мулкани ёки ўзганинг мулкига бўлган ҳуқуқни қўлга киритиш?
10. Пора олиш жиноятининг объектив томонини аниқланг?

13-мавзу юзасидан:

11. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси қачон қабул қилинган?
12. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси неча қисмдан иборат?
13. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида жиноят ишларини юритиш тартиби қайси норматив-ҳуқуқий ҳужжат билан белгиланади?
14. Жиноят ишини юритишда иштирок этувчи барча шахслар Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Жиноят-процессуал кодекси ва

Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонун ҳужжатларига аниқ риоя этишлари ва уларнинг талабларини бажаришлари қайси принцип?

15. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқ жиноят ишлари бўйича одил судловни фақат суд амалга ошириши қайси принцип?

16. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқ жиноят ишлари бўйича одил судловни қайси орган амалга оширади?

17. Қайси турдаги жиноят ишлари ошкора кўрилмайди?

18. Шахсий ёзишма ва шахсий телеграф хабарномалари очик суд мажлисида кимнинг розилиги билан ўқиб эшиттирилиши мумкин?

19. Жиноят ишларини юритиш қайси тилда олиб борилади?

20. Қайси турдаги жиноят ишлари ошкора кўрилмайди?

14-мавзу юзасидан:

1. Суд мажлисида суд мажлиси котиби вазифаларини ким бажаради?

2. Суриштирув ва дастлабки тергов босқичларида Ўзбекистон Республикаси қонунларининг аниқ ва бир хилда ижро этилиши устидан назоратни ким амалга оширади?

3. Жиноят иши бўйича дастлабки терговни қайси орган терговчилари олиб борадилар?

4. Айбланувчи тариқасида ишда иштирок этишга жалб қилиниши ҳақида қарор чиқарилган шахс?

5. Жиноят содир этгани тўғрисида маълумотлар бор бўлса-да, бу маълумотлар уни ишда айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш учун етарли бўлмаган шахс?

6. Гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини қонунда белгиланган тартибда ҳимоя қилишни амалга ошириш ҳамда уларга зарур юридик ёрдам кўрсатиш ваколатига эга бўлган шахс?

7. Маънавий, жисмоний ёки мулкый зарар етказилган шахс?

8. Ишда иштирок этишга вояга етмаган ёхуд белгиланган тартибда муомалага лаёқатсиз деб эътироф этилган гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг ёки жабрланувчининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун жалб қилинган шахс?

9. Жиноят иши бўйича аниқланиши лозим бўлган бирор ҳолатни билиши мумкин бўлган ҳар қандай шахс?

10. Хулоса бериш учун зарур фан, техника, санъат ёки ҳунар соҳасида махсус билимларга эга бўлган ҳар қандай жисмоний шахс?

15-мавзу юзасидан:

1. Қандай ҳолларда шахсий тинтувни видеоёзув орқали қайд этиш тақиқланади?
2. Процессуал мажбурлов чораларини қўллаш тартиби қайси норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан тартибга солинган?
3. Ушлаб туриш тўғрисида қандай ҳужжат тузилади?
4. Агар ушланган шахс иш юритилаётган тилни билмаса ёки етарлича билмаса, гумон қилинувчининг ҳуқуқлари унга ким иштирокида таништирилади?
5. Қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чораси ким томонидан қўлланилади?
6. Жиноятлар тергов қилинаётганда қамоқда сақлаб туриш ёки уй қамоғи муддати қанча?
7. Гаров суммаси базавий ҳисоблаш миқдорининг неча бараваридан кам бўлиши мумкин эмас?
8. Ушлаб туриш муддати?
9. Ишончга сазовор бўлган шахсларнинг айбланувчи, судланувчи муносиб хулқ-атворда бўлишига кафил эканликлари ҳақида ёзма мажбурият олиши?
10. Жамоат бирлашмаси ёки жамоа ишда айбланувчи, судланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилинган шахсни кафилликка олиши?

16-мавзу юзасидан:

1. Ҳуқуқий жиҳатдан тенгликка, мулкий жиҳатдан мустақилликка ва эрк муҳториятига асосланган субъектлар ўртасидаги мулкий ва шахсий-номулкий муносабатларни тартибга соладиган ҳамда мустаҳкамлайдиган ҳуқуқий нормалар йиғиндиси деб нимага айтилади?
2. Қўйидаги келтирилганлардан фуқаролик ҳуқуқининг предметини аниқланг?
3. Ўзбекистон Республикасида никоҳ ва оилага оид муносабатлар қайси норматив-ҳуқуқий ҳужжат билан тартибга солинади?
4. Қўйидаги келтирилганлардан ишончноманинг шакллари тўғри кўрсатилган жавобни аниқланг?
5. Бир шахс (ишонч билдирувчи) томонидан иккинчи шахсга (ишончли вакилга) учинчи шахслар олдида вакиллик қилиш учун берилган ёзма ваколат нима деб аталади?
6. Ўз мулкида, хўжалик юритишда ёки оператив бошқарувида алоҳида мол–мулкка эга бўлган ҳамда ўз мажбуриятлари юзасидан ушбу мол–мулк билан жавоб берадиган, ўз номидан мулкий ёки шахсий номулкий ҳуқуқларга эга бўладиган ва уларни амалга ошира оладиган, мажбуриятларни бажара оладиган, судда даъвогар ва жавобгар бўла оладиган ташкилот?
7. Фуқаролар неча ёшга тўлганларидан сўнг муомалага тўла лаёқатли ҳисобланади?

8. Фуқароларнинг ҳуқуқ лаёқати қачондан вужудга келади?
9. Вужудга келиш асосида мол-мулк ва моддий неъматлар ётадиган муносабатлар фуқаровий-ҳуқуқий муносабатларнинг қайси турига мансуб?
10. Қўйидагилардан фуқаролик ҳуқуқининг функциялари тўғри кўрсатилган жавобни кўрсатинг.

17-мавзу юзасидан:

11. Фуқаролик ҳуқуқ ва мажбуриятларининг субъектлари ҳисобланувчи корхона, муассаса, ташкилотлар?
12. Ҳуқуқларни, эркинликларни ва қонуний манфаатларни амалга оширишда ёрдам кўрсатиш тўғрисидаги илтимос баён этилган мурожаат деганда нимани тушунаси?
13. Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларининг турлари тўғри кўрсатилган жавобни аниқланг?
14. Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларининг шакллари тўғри кўрсатилган жавобни аниқланг?
15. Жисмоний шахснинг мурожаатида нималар кўрсатилган бўлиши лозим?
16. Жисмоний шахснинг фамилияси (исми, отасининг исми), унинг яшаш жойи тўғрисидаги маълумотлар ёки юридик шахснинг тўлиқ номи, унинг жойлашган ери (почта манзили) тўғрисидаги маълумотлар кўрсатилмаган ёхуд улар ҳақида ёлғон маълумотлар кўрсатилган мурожаат, шунингдек уни идентификация қилиш имкониятини бермайдиган электрон мурожаат ёхуд имзо билан тасдиқланмаган ёзма мурожаат деб қандай мурожаат турига таъриф берилмоқда?
17. Юридик шахснинг мурожаатида нималар кўрсатилган бўлиши лозим?
18. Қандай мурожаатлар кўрмай қолдирилиши мумкин?
19. «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида»ги ЎРҚ-445-сон қонун қачон қабул қилинган?
20. Бузилган ҳуқуқларни, эркинликларни тиклаш ва қонуний манфаатларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги талаб баён этилган мурожаат деб қандай мурожаат турига таъриф берилмоқда?

18-мавзу юзасидан:

1. Қайси халқаро ҳужжатга биноан ҳар бир шахс ўзига қўйилаётган жиноий айблов кўриб чиқиляётганда қонун асосида тузилган мустақил ва ҳолис суд томонидан мазкур ишнинг адолатли ва ошкора кўриб чиқилиши ҳуқуқига эгадир?
2. Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Билл ҳужжатлари таркибига кирувчи ҳужжатларни кўрсатинг?
3. “Имплементация” сўзининг маъноси?

4. “Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги стандарт” тушунчаси қандай маънони англатади?

5. Халқаро ҳуқуқий нормаларни миллий қонунларга ва қонуности ҳужжатларига трансформация қилиш йўли билан халқаро мажбуриятларни давлат ичида амалга ошириш бу?

6. Ратификация – бу?

7. Денонсация – бу ?

8. Пролонгация – бу?

9. Халқаро шартноманинг мазкур давлат учун мажбурий эканлигини тасдиқлаб берадиган, унинг ички ҳуқуқига мувофиқ қабул қилинувчи давлат олий ҳокимиятининг ҳужжати?

10. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғриси-даги халқаро пактни қачон ратификация қилган?

19-мавзу юзасидан:

21. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси қачон қабул қилинган?

22. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси неча қисмдан иборат?

23. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида жиноят ишларини юритиш тартиби қайси норматив-ҳуқуқий ҳужжат билан белгиланади?

24. Жиноят ишини юритишда иштирок этувчи барча шахслар Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Жиноят-процессуал кодекси ва Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонун ҳужжатларига аниқ риоя этишлари ва уларнинг талабларини бажаришлари қайси принцип?

25. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқ жиноят ишлари бўйича одил судловни фақат суд амалга ошириши қайси принцип?

26. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқ жиноят ишлари бўйича одил судловни қайси орган амалга оширади?

27. Қайси турдаги жиноят ишлари ошкора кўрилмайди?

28. Шахсий ёзишма ва шахсий телеграф хабарномалари очик суд мажлисида кимнинг розилиги билан ўқиб эшиттирилиши мумкин?

29. Жиноят ишларини юритиш қайси тилда олиб борилади?

30. Қайси турдаги жиноят ишлари ошкора кўрилмайди?

20-мавзу юзасидан:

11. Суд мажлисида суд мажлиси котиби вазифаларини ким бажаради?

12. Суриштирув ва дастлабки тергов босқичларида Ўзбекистон Республикаси қонунларининг аниқ ва бир хилда ижро этилиши устидан назоратни ким амалга оширади?

13. Жиноят иши бўйича дастлабки терговни қайси орган терговчилари олиб борадилар?

14. Айбланувчи тариқасида ишда иштирок этишга жалб қилиниши ҳақида қарор чиқарилган шахс?

15. Жиноят содир этгани тўғрисида маълумотлар бор бўлса-да, бу маълумотлар уни ишда айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш учун етарли бўлмаган шахс?

16. Гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини қонунда белгиланган тартибда ҳимоя қилишни амалга ошириш ҳамда уларга зарур юридик ёрдам кўрсатиш ваколатига эга бўлган шахс?

17. Маънавий, жисмоний ёки мулкӣ зарар етказилган шахс?

18. Ишда иштирок этишга вояга етмаган ёхуд белгиланган тартибда муомалага лаёқатсиз деб эътироф этилган гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг ёки жабрланувчининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун жалб қилинган шахс?

19. Жиноят иши бўйича аниқланиши лозим бўлган бирор ҳолатни билиши мумкин бўлган ҳар қандай шахс?

20. Хулоса бериш учун зарур фан, техника, санъат ёки ҳунар соҳасида махсус билимларга эга бўлган ҳар қандай жисмоний шахс?

ГЛОССАРИЙ

Айбланувчи Ўзбекистон Республикаси ЖПКда белгиланган тартибда айбланувчи тариқасида ишда иштирок этишга жалб қилиниши ҳақида қарор чиқарилган шахсдир. Айбланувчи судда *судланувчи* деб, ҳукм чиқарилганидан кейин эса, *маҳкум* ёки оқланган деб аталади (ЖПК 45-моддаси).

Ариза – ҳуқуқларни, эркинликларни ва қонуний манфаатларни амалга оширишда ёрдам кўрсатиш тўғрисидаги илтимос баён этилган мурожаат.

Бола – Халқаро ҳуқуқда 18 ёшга тўлмаганларнинг барчаси бола деб тан олинади.

Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция – 1989 йил 20 ноябрда Нью-Йоркда қабул қилинган Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро даражадаги асосий ҳужжат ҳисобланади. Конвенцияга киритилган барча ҳуқуқлар барча болаларга нисбатан қўлланилади.

Вояга етмаган – ўн саккиз ёшга тўлмаган шахс.

Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси – вояга етмаганларнинг назоратсизлиги, қаровсизлигига, улар томонидан ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этилишига имкон берадиган сабаблар ва шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этишга қаратилган, якка тартибдаги профилактика иши билан биргаликда амалга ошириладиган ижтимоий, ҳуқуқий, тиббий ва бошқа чора-тадбирлар тизими.

Гувоҳ – маъмурий ҳуқуқбузарлик ёки жиноят иши бўйича аниқланиши лозим бўлган бирор ҳолатни билиши мумкин бўлган ва кўрсатув бериш учун чақирилиши мумкин бўлган ҳар қандай шахс (ЖПК 66-моддаси).

Гумон қилинувчи – жиноят содир этгани тўғрисида маълумотлар бор бўлса-да, бу маълумотлар уни ишда айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш учун етарли бўлмаган шахсдир (ЖПК 47-моддаси).

Дастур («Йўл харитаси») – у ёки бу соҳадаги давлат сиёсатининг мақсадларига эришилишини таъминлайдиган тадбирлар (вазифалар, амалга ошириш муддатлари, молиялаштириш манбалари ва масъул ижрочилар бўйича ўзаро боғлиқ бўлган тадбирлар) ва механизмлар тизимини белгилайди.

Доктрина – Ўзбекистон Республикасининг у ёки бу соҳадаги миллий манфаатларини таъминлаш мақсадлари, вазифалари, принциплари ва асосий йўналишларини белгилайди.

Жабрланувчи – маъмурий, жиноят, худди шунингдек ақли норасо шахснинг ижтимоий хавfli қилмиши натижасида маънавий, жисмоний ёки мулкий зарар етказган деб ҳисоблаш учун далиллар бўлган шахс (ЖПК 54-моддаси).

Жиноят – Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 14 моддасига биноан Жиноят кодекси билан тақиқланган, айбли ижтимоий хавfli қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) жазо қўллаш таҳдиди билан жиноят деб топилади.

Жиноят ишларини юритиш тартиби – Ўзбекистон Республикаси ҳудудида жиноят ишларини юритиш тартиби Жиноят-процессуал кодекси билан белгиланади. Жиноят ишларини юритишнинг ЖПКда белгиланган тартиби барча судлар, прокуратура, тергов, суриштирув органлари, адвокатура, шунингдек фуқаролар учун ягона ҳамда мажбурийдир.

Жиноят процессининг бошқа иштирокчиси – ЖПКнинг 4–6-бобларида назарда тутилган жиноят процессининг бошқа иштирокчилари тушунилади. Масалан жамоат ҳимоячиси, қонуний вакил, эксперт, мутахассис, холис ва бошқалар.

Жиноят-процессуал қонунчилигининг вазифалари – Жиноят-процессуал қонунчилигининг вазифалари жиноятларни тез ва тўла очишдан, жиноят содир этган ҳар бир шахсга адолатли жазо берилиши ҳамда айби бўлмаган ҳеч бир шахс жавобгарликка тортилмаслиги ва ҳукм қилинмаслиги учун айбдорларни фош этишдан ҳамда қонуннинг тўғри татбиқ этилишини таъминлашдан иборатдир.

Жиноят-процессуал қонунчилигининг вақт ва ҳудуд бўйича амал қилиши – Жиноят ишларини юритиш, жиноят содир этилган жойдан қатъи назар, башарти Ўзбекистон Республикасининг бошқа давлатлар билан тузилган шартнома ва битимларида ўзгача қоидалар белгиланмаган бўлса, иш юзасидан суриштирув, дастлабки тергов ва суд муҳокамаси юритилаётган пайтда амалда бўлган қонунчиликка мувофиқ олиб борилади.

Ижтимоий жиҳатдан хавfli аҳволда бўлган вояга етмаган – вояга етмаганнинг назоратсизлиги ёки қаровсизлиги оқибатида унинг ҳаёти ёки соғлиғи учун хавф туғдирадиган ёхуд уни таъминлаш, тарбиялаш ва унга таълим бериш талабларига жавоб бермайдиган шароитда бўлган ёхуд ҳуқуқбузарлик ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этаётган вояга етмаган

Ижтимоий жиҳатдан хавfli аҳволда бўлган оила – ота-она ёки ота-она ўрнини босувчи шахслар вояга етмаганларни таъминлаш, тарбиялаш ва уларга таълим бериш бўйича ўз мажбуриятларини бажаришдан бўйин товлаётган ёки лозим даражада бажармаётган ёхуд уларнинг хулқ-атворида салбий таъсир кўрсатаётган ёки улар билан шафқатсиз муомалада бўлаётган оила

Имплементация (инглиз т., implementation – амалга ошириш, татбиқ этиш) – миллий ҳуқуқ тизимига халқаро ҳуқуқни киритиш орқали халқаро мажбуриятларни ички даражада амалга ошириш.

Конвенция (лотинча conventio – шартнома, келишув) – бирор бир махсус масала юзасидан халқаро келишув бўлиб, одатда у унга қўшилган (имзолаган, ратификация қилган) давлатлар учун мажбурий кучга эга бўлади.

Қонунийлик – Судья, прокурор, терговчи, суриштирувчи, ҳимоячи, шунингдек жиноят ишини юритишда иштирок этувчи барча шахслар Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, ЖПК ва Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонун ҳужжатларига аниқ риоя этишлари ва уларнинг талабларини бажаришлари шарт. Қонунларни аниқ бажаришдан ва уларга риоя қилишдан ҳар қандай чекиниш, қандай сабабларга кўра юз берганидан қатъи назар, жиноят процессида қонунийликни бузиш ҳисобланади ва белгиланган жавобгарликка сабаб бўлади.

Мажбурият – фуқаролик ҳуқуқий муносабати бўлиб, унга асосан бир шахс (қарздор) бошқа шахс (кредитор) фойдасига муайян ҳаракатни амалга оширишга, чунончи: мол-мулкни топшириш, ишни бажариш, хизматлар кўрсатиш, пул тўлаш ва ҳоказо ёки муайян ҳаракатдан ўзини сақлашга мажбур бўлади, кредитор эса – қарздордан ўзининг мажбуриятларини бажаришни талаб қилиш ҳуқуқига эга бўлади.

Маъмурий жазо – жавобгарликка тортиш чораси бўлиб, у маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахсни қонунларга риоя этиш ва уларни ҳурмат қилиш руҳида тарбиялаш, шунингдек ана шу ҳуқуқбузарнинг ўзи томонидан ҳам, бошқа шахслар томонидан ҳам янги ҳуқуқбузарлик содир этилишининг олдини олиш мақсадида қўлланилади.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик – қонунчиликка биноан маъмурий жавобгарликка тортиш назарда тутилган, шахсга, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, мулкчиликка, давлат ва жамоат тартибига, табиий муҳитга тажовуз қилувчи ғайриҳуқуқий, айбли (қасдан ёки эҳтиётсизлик орқасида) содир этилган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик.

Назоратсиз – ота-она ёки ота-она ўрнини босувчи шахслар томонидан вояга етмаганни таъминлаш, тарбиялаш ва унга таълим бериш бўйича ўз мажбуриятларини бажаришдан бўйин товлаганлик ёки лозим даражада бажармаганлик оқибатида хулқ-атвори назоратсиз қолган вояга етмаган зарликдан жабрланган шахс

Никоҳ – Ўзбекистон халқининг анъанавий оилавий қадриятларига, никоҳланувчиларнинг ихтиёрий розилигига ва тенг ҳуқуқлилигига асосланади. Никоҳ фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органларида тузилади.

Оила – жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда у жамият ва давлат муҳофазасидадир.

Пакт – конвенциянинг ўзи, лекин мазмунан хилма хил. Пакт (лот. пастум – шартнома, битим) – йирик сиёсий аҳамиятга эга халқаро битим; халқаро шартномалар номларидан бири.

Ратификация (лот. ратус – ҳал қилинган, тасдиқланган ва фасере – қилмоқ) – Халқаро шартноманинг мазкур давлат учун мажбурий эканлигини тасдиқлаб берадиган, унинг ички ҳуқуқига мувофиқ қабул қилинувчи давлат олий ҳокимиятининг ҳужжати.

Ҳуқуқбузарлик – содир этилганлиги учун маъмурий ёки жиноий жавобгарлик назарда тутилган айбли, ғайриҳуқуқий қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик)

Якка тартибдаги профилактика иши – ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган вояга етмаганлар ва оилаларни ўз вақтида аниқлаш, шунингдек уларни ижтимоий-педагогик реабилитация қилиш ҳамда вояга етмаганларнинг ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этишининг олдини олишга доир фаолият

Қаровсиз - аниқ яшаш жойи бўлмаган назоратсиз қолган вояга етмаган.

Ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар – вояга етмаганнинг мунтазам равишда спиртли ичимликлар, гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки ақл-ирода фаолиятига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилишида, фоҳишалик, тиланчилик билан шуғулланишида ифодаланадиган хатти-ҳаракатлари, шунингдек ўзга фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини бузадиган бошқа хатти-ҳаракатлари.

Йўриқнома – норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қўллашнинг аниқлаштирувчи жиҳатларини белгилайди.

Концепция – у ёки бу соҳадаги давлат сиёсатининг энг муҳим устуворликларини, мақсадларини, асосий йўналишларини, вазифаларини ва амалга оширилиш механизмларини белгилайди.

Қоидалар – бирор-бир фаолиятни амалга оширишга доир талабларни белгилайди.

Қонунийлик – Судья, прокурор, терговчи, суриштирувчи, ҳимоячи, шунингдек жиноят ишини юритишда иштирок этувчи барча шахслар Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, ушбу Кодекс ва Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонун ҳужжатларига аниқ риоя этишлари ва уларнинг талабларини бажаришлари шарт. Қонунларни аниқ бажаришдан ва уларга риоя қилишдан ҳар қандай чекиниш, қандай сабабларга кўра юз берганидан қатъи назар, жиноят процессида қонунийликни бузиш ҳисобланади ва белгиланган жавобгарликка сабаб бўлади.

Маъмурий йўл билан ушлаб туриш – ҳуқуқбузарнинг шахсини аниқлаш, маъмурий баённома тузиш ва ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш юзасидан чиқарилган қарорнинг ижросини таъминлашга қаратилган, шахснинг қисқа муддатга эркинлигини чеклашдан иборат маъмурий таъсир чораларидан биридир.

Низом – давлат органлари ва ташкилотларнинг, улар таркибий бўлинмаларининг мақомини, асосий вазифаларини, функцияларини, ҳуқуқ ва мажбуриятларини, фаолиятини ташкил этиш тартибини, шунингдек у ёки бу соҳадаги ижтимоий муносабатларни тартибга солиш тартибини белгилайди.

Оммавий қабул – таркибий ёки худудий бўлинма раҳбарларининг жисмоний шахслар ва юридик шахсларнинг вакиллари билан оммавий учрашувларда мурожаатларни қабул қилишга доир ҳаракати.

Регламент – давлат органлари ва ташкилотларнинг иш тартибини, шунингдек давлат органлари ва ташкилотлар томонидан маъмурий тартиб-таомилларни амалга ошириш тартибини белгилайди.

Сайёр қабул – тасдиқланган жадвал асосида таркибий ёки худудий бўлинма раҳбарлари томонидан жойларга чиққан ҳолда жисмоний шахсларни ва юридик шахсларнинг вакилларини қабул қилиш билан боғлиқ ташкилий ва бошқа чоратадбирлар мажмуи.

Стратегия – мамлакат ёки муҳим тармоқларни ўрта ва узоқ муддатли истикболда ривожлантиришнинг энг асосий йўналишларини белгилайди.

Ушлаб туриш - жиноят содир этишда гумон қилинаётган шахсни унинг жиноий фаолият билан шуғулланишига барҳам бериш, қочиб кетишининг, далилларни яшириши ёки йўқ қилиб юборишининг олдини олиш мақсадида қисқа муддатга озодликдан маҳрум этишдан иборат процессуал мажбурлов чораси тушунилади.

Шахсининг дахлсизлик ҳуқуқи – кенг маънода шахс ва фуқаронинг ҳаёти, соғлиғи, эркинлиги, шахсий ҳаёти ва бошқа ҳуқуқларига дахл этувчи бирон-бир ҳаракатни ўзбошимчалик билан содир этиш мумкин эмаслигини англатади.

Шикоят – бузилган ҳуқуқларни, эркинликларни тиклаш ва қонуний манфаатларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги талаб баён этилган мурожаат;

Эҳтиёт чораси сифатида қамокқа олиш деганда, айбланувчи (гумон қилинувчи)нинг тергов ва суддан бўйин товлаши ва бундан буёнги жиноий фаолиятининг олдини олиш, унинг иш бўйича ҳақиқатни аниқлашга ҳалал берадиган уринишларига йўл қўймаслик, ҳукмнинг ижро этилишини таъминлаш мақсадида тергов органининг илтимосномасига асосан суд томонидан қўлланиладиган, айбланувчини озодликдан маҳрум қилиш тушунилади.

Яқин қариндошлар деганда эса қариндош ёки куда томондан қариндош бўлган шахслар, яъни ота-она, туғишган ва ўғай ака-ука ва опа-сингиллар, эр-хотин, фарзанд, шу жумладан фарзандликка олинганлар, бобо, буви, неваралар, шунингдек эр-хотиннинг ота-онаси, туғишган ва ўғай ака-ука ва опа-сингиллари тушунилади (ЖК Саккизинчи бўлими).

Фойдаланилган адабиётлар

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари:

1. *Мирзиёев Ш.М.* Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргалликда барпо этамиз. – Т., «Ўзбекистон», 2016. – 56 б.
2. *Мирзиёев Ш.М.* Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Т., «Ўзбекистон», 2017. – 48 б.
3. *Мирзиёев Ш.М.* Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. – Т., «Ўзбекистон», 2017. – 104 б.
4. *Мирзиёев Ш.М.* Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураамиз. – Т., «Ўзбекистон», 2017. – 488 б.
5. *Мирзиёев Ш.М.* Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз.- Тошкент - «Ўзбекистон»,- 2017. – 596 б.
6. *Мирзиёев Ш.М.* Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир.- Тошкент - «Ўзбекистон»,- 2018. – 512 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Халқаро конвенция.
2. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т: Ўзбекистон, 2023. – Lex.uz.
3. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. – Т., 2023. – Lex.uz.

4. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. – Т., 2023. – Lex.uz.
5. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси. – Т., 2023. – Lex.uz.
6. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. – Т., 2023. – Lex.uz.
7. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси. – Т., 2023. – Lex.uz.
8. Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 15 декабрдаги «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги ЎРҚ-167-II-сон қонуни.
9. Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 29 августдаги «Прокуратура тўғрисида»ги ги ЎРҚ-257-II-сон қонуни // *Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон.*
10. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги «Хуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Т., 2014. – № 20. – 221-м.
11. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрдаги «Ички ишлар органлари тўғрисида»ги қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Т., 2016. – № 38. – 438-м.
12. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 3 январдаги «Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида»ги қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Т., 2017.
13. Ўзбекистон Республикасининг 2010 йил 29 сентябрдаги «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва хуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида»ги ЎРҚ-263-сон қонуни // *Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон.*
14. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 14 сентябрдаги «Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида»ги ЎРҚ-406-сон қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 37-сон, 426-м.
15. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 2 сентябрдаги «Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида»ги ЎРҚ-561-сон қонуни // *Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 03.09.2019 й., 03/19/561/3680-сон.*
16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 10 сентябрдаги «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6312-сон Фармони // *Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 11.09.2021 й., 06/21/6312/0864-сон.*
17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 июндаги «Қийноққа солиш ҳолатларини аниқлаш ва уларнинг олдини олиш тизимини такомиллаштиришга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-5163-сон Қарори // *Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 26.06.2021 й., 07/21/5163/0600-сон.*

III. Махсус адабиётлар

1. Ю.С. Пулатов, И. Исмаилов, А.А. Қурбанов Ички ишлар органлари

фаолияти. Дарслик. – Т., 2018. – 407 б.

2. X.T. Odilqoriyev, I. Ismailov, N.T. Ismoilov Ma'muriy huquq: Darslik// X.T. Odilqoriyev va B.E. Qosimovning umumiy tahriri ostida. – Т., 2010.

3. Jinoyat huquqi. Umumiy qism: Darslik (To'ldirilgan va qayta ishlangan ikkinchi nashri) / R.Kabulov, A.A.Otajonov va boshq. – Т.: O'zbekiston Respublikasi IV Akademiyasi, 2012. – 452 b.

4. Jinoyatlarni kvalifikatsiya qilish: IV oliy ta'lim muassasalari uchun darslik. – Т.: O'zbekiston Respublikasi IV Akademiyasi, 2016. – 323 b.

5. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига шарҳ (Қайта ишланган ва тўлдирилган иккинчи нашр. 2016 йил 1 ноябрғача бўлган ўзгартиш ва қўшимчалар билан) Умумий қисм / М.Рустамбоев. – Т.: 2016. – 608 б.

6. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига шарҳ (Қайта ишланган ва тўлдирилган иккинчи нашр. 2016 йил 1 ноябрғача бўлган ўзгартиш ва қўшимчалар билан) Махсус қисм / М.Рустамбоев. – Т.: 2016. – 960 б.

7. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi. Umumiy qism: Chizmalar albomi /A.S.Yakubov, R.Kabulov, B.B.Matlyubov, D.Y.Payziyev, T.R.Kuchkarov. – Т.: O'zbekiston Respublikasi IV Akademiyasi, 2014. – 154 b.

8. Jinoyat huquqining umumiy qismidan amaliy masalalar. O'quv qo'llanma. – Т.: O'zbekiston Respublikasi IV Akademiyasi, 2015. – 46 b.

9. Тахиров Ф. Жиноят-ҳуқуқий сиёсат ҳамда жиноят қонунини такомиллаштириш истиқболлари. //Жиноят қонунчилигини такомиллаштириш муаммолари (Илмий амалий конференция материаллари тўплами). – Т.: ТДЮИ, 2010. – 61-68 б.

10. Холиқулов У., Салаев Н. Жиноят ҳуқуқи принциплари: таҳлил ва мулоҳаза. //Жиноят қонунчилигини такомиллаштириш муаммолари (Илмий амалий конференция материаллари тўплами). – Т.: ТДЮИ, 2010. – 131-140 б.

11. Якубов А.С., Кабулов Р. Современные тенденции в уголовной политике Узбекистана. //Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Академиясининг Ахборотномаси. 2010. – №1. – С. 29-36.

12. Prof. Odilqoriev N.T., Qosimov B.E. Umumiy tahriri ostida. Ma'muriy huquq. Darslik: - Т., IV Akademiya 2010. – 1- 29.

13. Алимов Ҳ. Р., Махмудов А.А.,Исмоилов Н.Т. Маъмурий ҳуқуқ. Дарслик: – Т., ИИВ Академия, 2003. – 5-11-б.

14. Хожиев Э.Т, Хакимов Ғ.Т. Маъмурий ҳуқуқ. Ўқув қўлланма – Т., 2011. – 404 б.

15. Сабуров.Н. Бошқарувни демократлаштириш ва уни амалга оширишда сиёсий ҳуқуқий фаолликнинг роли. // Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари. – 2010. – №1.

16. Касимов.Б.Э., Исмоилов.Н.Т. Маъмурий қонунчилик: бугунги

ҳолати ва истиқболлари. // Ўзбекистон Республикаси ИИВ Ахборотномаси. – 2010. – №1.

17. Халқаро ҳуқуқ: Маърузалар курси / Саидов А.Х., Исхакова Л.Ф., Матчанов А.А. ва бошқ. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2012. – 279 б.

18. Инсон ҳуқуқлари умумий назарияси: ИИВ тизимидаги таълим муассасалари тингловчи ва курсантлари, шунингдек ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимлари учун дарслик. – Т., 2012. – 304 б.

Электрон таълим ресурслари:

<http://mvd.uz> (Ўзбекистон Республикаси ИИВ);

<http://ipkmvd.uz> (Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти);

<http://akadmvd.uz> (Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси);

<http://lex.uz> (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси);

<http://www.tsil.uz> (Тошкент давлат юридик университети);

<http://www.connect.uz> (Ўзбекистон умумтаълим портали);

<http://uzsci.net> (Илмий таълим тармоғи);

<http://www.ziyonet.uz> (Ахборот таълим тармоғи).

БАХРАМОВ ХОЖИАКБАР ХУСАНОВИЧ

**ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР
ПРОФИЛАКТИКАСИ БЎЛИНМАЛАРИ ИНСПЕКТОР-ПСИХОЛОГ
ОФИЦЕРЛИК ЛАВОЗИМЛАРИГА ҚАБУЛ ҚИЛИНГАН ХОДИМЛАР
УЧУН ЮРИДИК ТАЙЁРГАРЛИК МОДУЛИ БЎЙИЧА**

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

Мухаррир Н.З. Тасимов

Босишга руҳсат этилди. Нашриёт ҳисоб табоғи ____.
Буюртма № ____ . Адади 50 нусха.

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти,
100213. Тошкент шаҳар. Ҳусайн Бойқаро кўчаси, 27а-уй.